

BULETINUL

COMISIUNII

MONUMENTELOR ISTORICE

PUBLICAȚIUNE TRIMESTRIALĂ
IN
EDITURA ADMINISTRAȚIEI CASEI BISERICII

ANUL III
1910

BUCUREȘTI

Inst. de Arte Grafice CAROL GÖBL S-r I. St. Rasidescu
16, STRADA DOAMNEI, 16

1910.

28.524.

COMITETUL DE REDACȚIE

D-nii : ION KALINDERU, GR. CERKEZ, D. ONCIUL, N. GABRIELESCU, V. PĂRVAN

Membrii Comisiunii Monumentelor Istorice

și

P. GARBOVICEANU

Administratorul Casei Bisericii

Secretar,

ALEX. LĂPÊDATU.

Extras din deciziunea ministerială privitoare la redactarea Buletinului.

1. Cu începere de la Ianuarie 1908 se publică — sub direcțiunea Comisiunii Monumentelor Istorice și în editura Administrației Casei Bisericii — o revistă periodică numită *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*.

2. Acest Buletin va apare trimestrial și va cuprinde :

a) O parte științifică, în care se vor publica tot felul de monografii, studii, lucrări, comunicări și materialuri de natură istorică, arhitectonică și artistică, privitoare direct și numai la monumentele noastre istorice ;

b) O parte oficială, în care se vor publica rapoartele anuale ale Comisiunii, referatele arhitecților însărcinați cu conducerea și executarea lucrărilor de conservare și restaurare, precum și eventualele circulări, informațiuni și decizii ale Ministerului și ale Comisiunii.

3. Buletinul apare sub direcția membrilor Comisiunii, cari, împreună cu administratorul Casei Bisericii, alcătuiesc comitetul de redacție. El e pus sub îngrijirea secretarului Comisiunii, care e îndatorat să pregătească și să procure materialul necesar, să-l aducă la cunoștința comitetului de redacție și să supravegheze tipărirea lui.

4. Pentru ca publicațiunea să se prezinte cât mai sistematică și cât mai folositoare, se stabilește următorul program cu privire la felul lucrărilor ce va trebui să cuprindă Buletinul :

a) Monografii istorice, arhitectonice și artistice asupra monumentelor noastre istorice, monografii cari vor fi ilustrate și documentate cu reproduceri necesare de fotografii, desemnări, aquarele etc.

b) Releveuri dela cele mai însemnate și caracteristice, din punct de vedere arhitectonic, monumente istorice.

c) Studii și lucrări unitare, asemenea ilustrate și documentate, bunăoară : asupra inscripțiilor din epoca lui Ștefan-cel-Mare, Matei Basarab, Vasile Lupu, Constantin Brâncoveanu etc., asupra artei decorative, în sculptură și pictură, întrebuințată în bisericile și mănăstirile noastre în anumite epoci, asupra portretelor murale de ctitori : Domni, Doamne, Arhieri, Boeri, Japănese etc., asupra picturii bisericești, asupra costumelor etc.

d) Materialuri : scurte fragmente, comunicări, însemnări și note de interes deosebit privitoare la monumentele noastre istorice ;

e) Note bibliografice și critice asupra publicațiilor și periodicelor de specialitate ;

f) În sfârșit, suplimente artistice, în culori, cari să înfățișeze biserici, mănăstiri, reproduceri de portrete murale, de picturi, de ornamentațiuni etc.

În cadrul lucrărilor înșirate mai sus se cuprind și acele privitoare la monumentele istorice din afară de Regat, intru cât aceste vor fi de origină românească — înălțate de Voevozii noștri sau în legătură directă cu trecutul nostru.

Redacția : la Administrația Casei Bisericii, București.

— Biroul Comisiunii Monumentelor Istorice —

Buletinul se găsește de vânzare la librăriile

ALCALAY, NAȚIONALĂ, SFETEA și SOCEC,

prin cari se fac abonamente și se pot procura colecții complete din anii precedenți (din 1908 numai câteva).

BULETINUL
COMISIUNII
MONUMENTELOR ISTORICE
1910

COMITETUL DE REDACȚIE

D-nii: ION KALINDERU, GR. CERKEZ, D. ONCIUL, N. GABRIELESCU, V. PÂRVAN

Membrii Comisiunii Monumentelor Istorice

și

P. GARBOVICEANU

Administratorul Casei Bisericii

Secretar,

ALEX. LĂPĂDATU.

Extras din deciziunea ministerială privitoare la redactarea Buletinului.

1. Cu începere dela Ianuarie 1908 se publică — sub direcțiunea Comisiunii Monumentelor Istorice și în editura Administrației Casei Bisericii — o revistă periodică numită *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*.

2. Acest Buletin va apare trimestrial și va cuprinde:

a) O parte științifică, în care se vor publica tot felul de monografii, studii, lucrări, comunicări și materialuri de natură istorică, arhitectonică și artistică, privitoare direct și numai la monumentele noastre istorice;

b) O parte oficială, în care se vor publica rapoartele anuale ale Comisiunii, referatele arhitecților însărcinați cu conducerea și executarea lucrărilor de conservare și restaurare, precum și eventualele circulări, informațiuni și deciziuni ale Ministerului și ale Comisiunii.

3. Buletinul apare sub direcția membrilor Comisiunii, cari, împreună cu administratorul Casei Bisericii, acționează comitetul de redacție. El e pus sub îngrijirea secretarului Comisiunii, care e îndatorat să pregătească și să procure materialul necesar, să-l aducă la cunoștința comitetului de redacție și să supravegheze tipărirea lui.

4. Pentru ca publicațiunea să se prezinte cât mai sistematică și cât mai folositoare, se stabilește următorul program cu privire la felul lucrărilor ce va trebui să cuprindă Buletinul:

a) Monografii istorice, arhitectonice și artistice asupra monumentelor noastre istorice, monografii cari vor fi ilustrate și documentate cu reproduceri necesare de fotografii, desemnări, aquarele etc.

b) Releveuri dela cele mai însemnate și caracteristice, din punct de vedere arhitectonic, monumente istorice.

c) Studii și lucrări unitare, asemenea ilustrate și documentate, bunăoară: asupra inscripțiilor din epoca lui Ștefan-cel-Mare, Matei Basarab, Vasile Lupa, Constantin Brâncoveanu etc., asupra artei decorative, în sculptură și pictură, întrebuințată în bisericile și mănăstirile noastre în anumite epoci, asupra portretelor murale de ctitori: Domni, Doamne, Arhierei, Boeri, Japănese etc., asupra picturii bisericești, asupra costumelor etc.

d) Materialuri: scurte fragmente, comunicări, însemnări și note de interes deosebit privitoare la monumentele noastre istorice;

e) Note bibliografice și critice asupra publicațiilor și periodicelor de specialitate;

f) În sfârșit, suplimente artistice, în culori, cari să înfățișeze biserici, mănăstiri, reproduceri de portrete murale, de picturi, de ornamentațiuni etc.

În cadrul lucrărilor înșirate mai sus se cuprind și acele privitoare la monumentele istorice din afară de Regat, intra cât aceste vor fi de origină românească — înălțate de Voevozii noștri sau în legătură directă cu trecutul nostru.

Redacția : la Administrația Casei Bisericii, București.

— Biroul Comisiunii Monumentelor Istorice —

Buletinul se găsește de vânzare la librăriile

ALCALAY, NAȚIONALĂ, SFETEA și SOCEC,

prin cari se fac abonamente și se pot procura colecții complete din anii precedenți (din 1908 numai câteva).

BULETINUL

COMISIUNII

MONUMENTELOR ISTORICE

PUBLICAȚIUNE TRIMESTRIALĂ
IN
EDITURA ADMINISTRAȚIEI CASEI BISERICII

ANUL III
1910

BUCUREȘTI
Inst. de Arte Grafice CAROL GÖBL S-r I. St. Rasidescu
16, STRADA DOAMNEI, 16
1910.

TABLA DE MATERII

ANUL AL TREILEA

1910

TEXT

1. ARTICOLE

Pagina

BALTAZAR (A.): Frescurile dela Hurezi (Bolnița și Trapeza)	11
CEGĂNEANU (SP. P.): Din odorele bisericesti ale Muzeului Național	1
Ceva cu privire la Meșterul Manole	44
DAN (D.): Biserica Sf. Gheorghe din Suceava	134
DRĂGHICEANU (VIRG.): Curțile domnești Brâncovenești (III. Potlogi)	49
Vechia biserică de lemn din Grămeștii-Vâlcei	110
Ruina Sf. Impărați din Târgoviște (note istorice)	125
GHICA-BUDEȘTI (ARH. N.): Biserica Domnească din Târgoviște	17
Ruina Sf. Impărați din Târgoviște (note arhitectonice)	127
Biserica din Vădeni (note arhitectonice)	164
IORGA (N.): Ștefan-cel-Mare și Mănăstirea Neamțului	97
LĂPĂDATU (ALEX.): Baia domnească din Târgoviște	89
O biserică a lui Ștefan-cel-Mare în Țara-Românească	107
Biserica din Vădeni (note istorice)	172
Două vechi cetăți românești: Poenarii și Dâmbovița	177
MOISIL (Const.): «Bisericașele»	29
Sarcofagii de piatră (din Dobrogea)	81
Unde a fost vechiul Halmyris?	93
Privire asupra antichităților preistorice din România	115 și 172
MURNU (G.): Noi săpături în cetatea Tropaeum (1910)	155
TRAJANESCU (I. D.): Mănăstirea Dintr'un lemn și Mănăstirea Govora	35
Bolnița Mănăstirii Hurezi	71
Schitul Sf. Ștefan de lângă Hurezi	145

2. COMUNICĂRI

Decret regal pentru palatul dela Potlogi	140
DASCĂLUL (C.): Săpăturile dela Cacateni	195
GRAMANDĂ (I.): Hanul la «Cerbul de Aur» din Viena	191

	Pagina
DRĂGHICEANU (VIRG.): Noi pietre dela Doicești	48
Antichitățile dela Afumați (Ilfov)	95
Podul lui Socol dela Cornățel	144
Zidurile Băniei Craiovei	192
LĂPĂDATU (ALEX.): Relațiune despre câteva monumente ale Iașilor în 1672	143
MINEA (DR. E.): Un pictor român în secolul al XVI-lea	143
MOISIL (CONST.): Căluza arheologică preistorică a Transilvaniei	48
Sarcofagiul dela Niculițel (Dobrogea)	48
Mormântul antic dela Măcin	48
Noi inscripții antice din Dobrogea	95
Monede vechi romane din Tulcea	95
Stâlpi miliari romani găsiți în satul Garvăn-Tulcea	141
MURNA (G.): Cronica săpăturilor arheologice dela cetatea Tropaeum-Adamclisi în 1910	140
ONCIUL (D.): Raport despre schitul Golești de lângă Câmpu-lung	190

3. BIBLIOGRAFIE

TAFRALI (O.): Monumentele bizantine din Mistra	96
--	----

6. CRONICA

A. L.: Colecțiile istorico-artistice ale Comisiunii Monumentelor Istorice și ale Casei Bisericii	197
Redacțional	198

ILUSTRAȚIUNI

	Pag.		Pag.
Cadelnița dela Tismana (Muzeul Național)	1	Secțiune prin axa longitudinală a Bisericii Domnești	
Cadelnița dela Tismana (Detaliu)	2	din Târgoviște	25
Cadelnița dela Bistrița (Muzeul Național)	2	Biserica Domnească din Târgoviște (După restaurare)	26
Cadelnița din Belgrad	3	Biserica Domnească din Târgoviște (Vedere interioară,	
Chenare pe coperta evangheliei lui Nicodim (Muzeul		spre partea superioară a altarului)	27
Național)	3	Biserica Mănăstirii dintr'un lemn	36
Crucea lui Vintilă-Vodă (Muzeul Național)	4	Mănăstirea Dintr'un lemn (Plan de situație)	37
Crucea lui Vintilă-Vodă (Detaliu)	4	Mănăstirea Govora (Plan de ansamblu)	38
Crucea lui Vintilă-Vodă (Detaliu)	5	Biserica mănăstirii Govora	39
Crucea lui Vintilă-Vodă (Detaliu)	5	Biserica dela bolnița mănăstirii Dintr'un lemn	41
Frontispiciu pe evanghelie dela Ștefan-cel-Mare (Muzeul		Biserica mănăstirii Hurezi (Secțiuni transversale)	42
Național)	6	Biserica mănăstirii Hurezi (Secțiune longitudinală)	43
Poale de epitrafir dela Ștefan-cel-Mare	7	Ușa dela Biserica mănăstirii Bistrița, lucrată de Mane	
Poale de epitrafir dela Ștefan-cel-Mare	8	meșterul (c. 1510).	45
Epitrafirul lui Rada-cel-Mare dela Govora (Muzeul Național).	9	Portalul bisericii dela Văcărești (1722)	46
Chenar de fereastră dela Ravanitza (După Kanitz)	10	Ornamente în piatră dela mănăstirea Bistrița	47
Bolta dela trapeza mănăstirii Hurezi	11	Cartea și palatul dela Potlogi:	
«Sfinții fără de argint» — în biserica cea mare dela Hurezi.	12	Vedere generală: intrarea, împrejmuirea, palatul și	
Picturi pe pendanții dela bolta trapezei Hurezi	13	paraclisul	49
Picturi pe pendanții dela bolta trapezei Hurezi	14	Schița planului de situație	50
Picturi pe pendanții dela bolta trapezei Hurezi	15	Fațada principală, dinspre poarta de intrare	51
Boltă la turla paraclisului dela Hurezi	16	Pisania palatului	52
Planul bisericii Teotocos (Constantinopol)	17	Interior (ștucaturi) din saloanele Domnului	53
Biserica Domnească din Târgoviște (Înainte de restaurare)	18	Interior în acelaș salon al Domnului	54
Biserica Domnească din Târgoviște (După restaurare).	19	Vederea laturei de vest, cu foișorul închis, azi căzut.	57
Planul Bisericii Domnești din Târgoviște	20	Schița planului pivniței și rez-de-chaussée-ului	58
Fațada Bisericii Domnești din Târgoviște	21	Schiță de secție prin încăperile respective ale etajului,	
Fațada laterală a Bisericii Domnești din Târgoviște..	24	rez-de-chaussée-ului și pivniței	58

	Pag.		Pag.
Schița planului etajului	58	Biserica din Grămești : pisană și chenarul așii . .	112
Vedere asupra intrării principale, cu arme din colona- nada, zugrăveli și ștucaturile foișorului principal .	59	Biserica din Grămești : pisană și chenarul așii . .	113
Consolă sub bolți	60	Biserica din Grămești : decorațiuni în chenarul așii .	114
Consolă sub bolți	60	Ruina Sf. Împărați : vedere spre răsărit-miază-noapte.	125
Consolă de colț	60	Ruina Sf. Împărați : vedere spre apus-miază-noapte. .	126
Consolă sub bolți	60	Planul bisericii Sf. Împărați	127
Ștucaturi interioare deasupra așii salonului de reanunț al palatului	63	Interior din biserica Sf. Împărați : vedere spre miază- noapte-răsărit	128
Interior din cameră de locuit (cu arma unui tablou)	64	Interior din biserica Sf. Împărați : vedere spre miază- zi-apus	129
Vedere asupra laturilor de est și de nord despre he- leștea, cu ruinele loggiei	65	Tâmpla bisericii Sf. Împărați	130
Vedere interioară asupra intrării, cu dărâmurile cuinei	66	Intrarea dela biserica Sf. Împărați : cu local fostului	
Cămin, înainte de dărâmare	66	pridvoră	131
Capitel din colonada loggiei	67	Icoane dela tâmpla bisericii Sf. Împărați	132
Interior din palatul rusească Terem (Beylică)	67	Vechea ușă de lemn (dela Matei Basarab) a bisericii	
Capitel din coloana foișorului principal	67	Sf. Împărați	133
Vederea după heleștea	68	Biserica Sf. Gheorghe din Suceava : înainte de res- taurare	135
Capătul antreului principal dinspre loggia	70	Clopotnița bisericii Sf. Gheorghe din Suceava : înainte de restaurare	136
Planul bisericii, foișorului și chiliei dela bolnița mănă- stirii Hurezi	72	Biserica Sf. Gheorghe din Suceava : după restaurare.	137
Biserica dela bolnița mănăstirii Hurezi	73	Clopotnița bisericii Sf. Gheorghe : după restaurare .	138
Pisană bisericii dela bolnița mănăstirii Hurezi	73	Un stâlp miliar roman (cel mic) dela Gervăș (Tulcea).	142
Biserica dela bolnița m-rii Hurezi, vedere din față . .	74	Schitul Sf. Apostoli dela Hurezi :	
Ușe și coloane dela foișorul și pridvorul bisericii dela bolnița mănăstirii Hurezi	75	Biserica	146
Biserica dela bolnița m-rii Hurezi, vedere laterală .	76	Planul	147
Biserica dela bolnița m-rii Hurezi, secțiune longitudinală	77	Vedere laterală	148
Biserica dela bolnița m-rii Hurezi, vedere în pridvor	78	Secțiune longitudinală	149
Foișorul dela bolnița mănăstirii Hurezi	79	Fațada	150
Foișorul dela bolnița mănăstirii Hurezi (desemn)	80	Secțiune laterală	151
Sarcofag dobrogean : schiță și detalii	82	Secțiune transversală prin pronos și detalii : arcade interioare și stâlp de pridvor	152
Sarcofag dobrogean din colecția Kogălniceanu	83	Vedere spre altar	153
Capac de sarcofag găsit la Constanța (fronton)	84	Cetatea Tropaeum :	
Capac de sarcofag găsit la Constanța (vedere laterală)	84	Poarta de răsărit și Via Principalis înainte de săpă- turile din 1910	156
Sarcofagul din grădina publică dela Galați	85	Târnul de nord al porții de est și o parte din Via	
Inscripția de pe sarcofagul dela Bărboși	86	Principalis, înainte de săpături	157
Sarcofagul din grădina publică dela Galați	87	Poarta de est	158
Baia lui Duca-Vodă dela Cetățuia	90	Vedere generală din spre apus a Viei Principale, după săpăturile din 1910	159
Biserica cea veche (1497) a mănăstirii Neamțu	98	Via Principalis, după săpături	160
Aerial lui Siluan egumenul mănăstirii Neamțu, dela 1437.	99	Biserica din Vădeni (înainte de restaurare)	163
Legătura ferecată în argint a evangheliei dela 1435/6 (față)	100	Ctitorii bisericii din Vădeni	164
Legătura ferecată în argint a evangheliei dela 1435/6 (dosul)	101	Planul bisericii din Vădeni	165
Pagină din evanghelia dela 1435/6	102	Fațada bisericii din Vădeni	165
Pagină din evanghelia dela 1435/6	102	Biserica din Vădeni : vedere spre miază-noapte, cu scara clopotniței	166
Decorație pe piatra mormântală a egumenului Hariton din 1536	103	Picturi din biserica dela Vădeni	166
Decorație pe piatra mormântală a lui Ștefan-Vodă († 1447)	103	Biserica din Vădeni : vedere laterală	167
Panaghiarul lui Ștefan-cel-Mare din 1502 : fețele exte- rioare	104	Biserica din Vădeni : secțiune longitudinală	168
Panaghiarul lui Ștefan-cel-Mare din 1502 : fețele in- terioare	105	Picturi din biserica dela Vădeni : pendanți și arcuri de bolți	169
Chenarul pisaniei bisericii m-rii Neamțu, dela 1497 .	106	Antichități preistorice din România :	
Postament de jeț arhieresc dela R.-Sărat	107	Ciocane și topoare de piatră din Gorj	175
Biserica Sf. Paraschiva din R.-Sărat (dărâmată)	108	Piatră de ascuțit tot din Gorj	175
Postament de jeț arhieresc din R.-Sărat	109	Ciocane de os dela Căcuteni-Iași	175
Biserica din Grămești : vedere din față	110	Daltă de silix dela Deleni-Botoșani	175
Biserica din Grămești : vedere spre altar	111	Ceramică dela Căscioarele-Ilfov	176
Biserica din Grămești : procomidia	111	Ceramică și brățară de bronz dela Spanț v-Ilfov .	176
		Ciocan de silix dela Niculițel-Tulcea	176

Săgeți de bronz din delta Dunării	176	Ruinele cetății dela Poenari	186
Ruinele cetății dela Podul Dâmboviții (întâia vedere)	179	Planul cetății dela Poenari (schița)	188
Ruinele cetății dela Podul Dâmboviții (a doua vedere)	180	Clopotnița schitului Golești	190
Ruinele cetății dela Podul Dâmboviții (a treia vedere)	181	Hanul la Cerbul de Aur din Viena	191
Ruinele cetății dela Cetățenii din Vale, Jud. Muscel .	184	Schița planului fostei băni din Craiova	193
Vedere a cetății dela Poenari	185	Bănia Craiovei: ruinele căinei hanului Harezi	194

Dacă cercetăm trecutul nostru artistic posterior secolului al XIV-lea, constatăm că nu am fost străini de marile curente și școli europene. Ba chiar prezența lor a fost

activă pe pământul românesc, căci sub influența spiritualului nostru au dat opere cari se îndepărtează de originale așa de mult, în cât pot fi socotite ca opere românești. Aceasta însă nu s'ar fi putut întâmpla fără o veche tradiție artistică, căci nu se pot închipui monumente ca Tismana, Cozia, Mitropolia din Târgoviște fără o lungă activitate anonimă, care cu Sân-Nicoară se urecă, cu siguranță, înainte de întemeierea Principatului Țării-Românești ¹.

Acelaș lucru în Moldova, căci nu pu-

team avea în sec. XIV o arhitectură cu caracter bine definit, fără o viață anterioară de influențe și încercări, cu o vechime de cel puțin două sute de ani. Marile apropieri de stil între arhitectura moldovenească și arhitectura din Mesemvria confirmă aceasta.

După cele mai vechi construcțiuni bisericesti, carentul predominant la noi este cel bizantin; însă după cele mai vechi obiecte mărante ob-

servăm, dacă nu chiar un curent cu influență activă, cel puțin că nu am fost străini și inospitalieri obiectelor de artă apuseană.

Și atingerile noastre cu ea nu au fost accidentale. Din obiectele ce ne-au mai rămas, constatăm că eram în curent cu mișcarea artistică apuseană și că diferitele faze ale evoluției ei le găsim reprezentate și la noi. Cele mai caracteristice obiecte din câte se află în colecția Muzeului Național sunt: două cadelnițe, una dela Tismana, fără dată și proveniență, cealaltă de la Bistrița, dăruită de cei patru frați Craiovești; trei engolpioane, aproape la fel, unul dela Snagov (1431), altul dela Bistrița (1521) ² și al treilea dăruit

Cadelnița dela Tismana.

— Muzeul Național. —

de frații Craiovești mănăstirii Tismana, și câteva covoare de Genova ³.

Cadelnița dela Tismana.

— Detaliu. —

Toate aceste obiecte aparțin artei apusene din epoci diferite și au fost aduse la noi aproape odată cu apariția lor în Apus.

Paralel cu acestea avem obiecte bisericești carianintestislul bizantin. Acestea aparțin mai cu seamă desenelor de pe manuscrise, casăturilor și sculpturilor în lemn și piatră.

Dintre casături cele mai tipice ca ilustrare a epocii, cari însumează în ele aproape toate variantele ornamentației geometrice, inspirate din țesături, sunt epitrafirul și rucavițele dela Govora, făcute de Rada-Voc-

vod (cel Mare). Pentru precizarea cestiunei vom căuta să studiem treptat din obiectele acestea pe acelea cari pot aduce vre-o lămurire. Cel mai vechi și de o importanță netăgăduită este cadelnița dela Tismana (fig. p. 1). Ea reprezintă o biserică stil roman cu plan patrat, având toate fețele asemenea și cu elemente de decorațiune gotică.

Are un turn octogonal în mijloc — cu câte o fereastră pe fiecare latură — a cărui învelitoare bulbată pornește imediat de deasupra arcarilor cari decorează și termină fiecare față.

În cele patru colțuri se află câte un turn rotund, mic, acoperit conic. În axa fiecărei fețe a corpului bisericii, la înălțimea turnulețelor, are câte un pinaciu patrat, cu baza mascată de un arc gotic eșit pe console,

decorat cu franze gotice pe partea esteri-oară și terminat cu un vârf de franze și muguri. Sub acest arc se află o nișă plin centru, dreaptă în profunziune, în al căreia timpan se află o rozetă cu patru golari în formă de cerc și sub ea două ferestre ogivale, cu câte un gol pentru fum, în forma celor murești (fig. p. 2). Cilindrii turnulețelor de colț se continuă rotanți pe toată

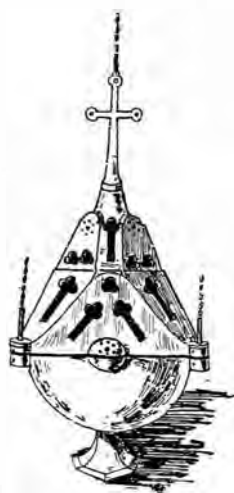
Cadelnița dela Bistrița.

— Muzeul Național. —

înălțimea cadelniței și se termină jos cu o jumătate de sferă. Pe fiecare din acești ci-

lindri se află fixat câte un cilindru mai mic, gol, prin care se trecea lanțurile cadelniței, cari la cealaltă extremitate sunt fixate de o pâlnie patrată, ale cărei margini sunt răsfrânte în afară și terminate în acoladă, dându-i astfel aparența unei flori.

De crucea capolei mari se află fixat al cincilea lanț, care servia la ridicarea capacului. Pâlnia se termină cu un cerc de care apuca preotul pentru cadelnițare. Partea inferioară a cadelniței (focarul) are o decorație la fel cu cea de sus, adică o nișă decorată cu un arc gotic, care cuprinde însă în loc de fereastră statuia miniatură a unui călugăr, poate din ordinal Benedictinilor, după cum pare a reeși din draperie. Ea se sprijină pe un picior scurt, care înțepea cilindric și se resfrângea în afară, obținând astfel o suprafață mai mare pentru reazim.

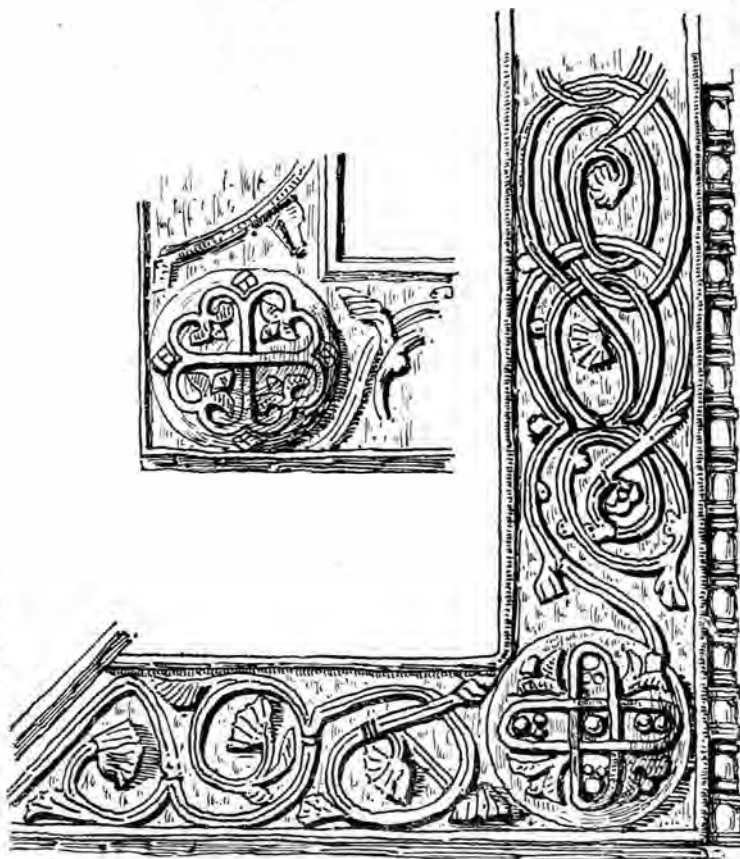

Cadelnița din
Belgrad.

Elementele gotice în arhitectura romană și-au făcut apariția în Franța prin sec. XII. În vremea aceea erau două centre mari europene de orfevrerie: Limoussin pentru Franța⁴ și regiunea renană pentru țările germane. În Orient arta monumentală s'a răspândit prin ordinele călugărești, iar ca centru de orfevrerie până în timpurile mai noi a fost Ragusa, care servia de mijlocitor și adaptator al curentelor apusene, italiene și germane,

pentru nevoile țărilor ortodoxe balcanice.

Dacă cadelnița aceasta ar fi eșită din

Chenare pe coperta evangheliei lui Nicodim (1405).

— Muzeul Național. —

atelierelor manufacturiere sau mănăstirile apusene și s'ar fi rătăcit la noi prin cine știe ce întâmplare, atunci ea s'ar putea data din sec. XII. Sunt însă motive serioase care se opun unei așa de aventuroase proveniențe.

Mai întâi factura sigură, care indică o lungă practică manufacturieră, esclude paternitatea vre-unui călugăr. Aceștia, făcând câte puțin din toate, nu izbutiau să stăpânească în mod magistral fiecare meserie în parte. Insuș talentatul Nicodim era un nedibaci orfevr⁵.

Ea nu poate fi decât un obiect de fabricație curentă a unui atelier medieval. — Poate că acestei împrejurări se și datorește lipsa de inscripție. Ea nu poate proveni însă decât din ateliere cu cari eram în legătură

continuă, căci între ea și cadelnița dela Bistrița (fig. p. 2), este o frapantă asemănare de factură, aparență metalică și de ornamentație, ceea ce ne face să admitem că, deși din epoci diferite, au eșit însă din același atelier.

Din numărul și dispoziția turnurilor cadelniței dela Tismana, vedem că avem aface cu o ordonanță arhitectonică bizantină, lucrată în atelier cu tradiție artistică apuseană, care nu puteau avea loc decât la întâlnirea acestor două curenți, adică pe malurile balcanice ale Adriaticei; iar din felul crucei cadelniței dela Bistrița, care are două rânduri de brațe, din care cel inferior este oblic, crucei pe cari le vedem apărând între sec. XIV și XV în Serbia⁶ și cari s'au generalizat mai târziu sub numele de «crucea slavă», căpătăm certitudinea că origina trebuie căutată pe malurile Adriaticei. Or lucrul acesta nu putea avea loc decât în Ragusa, care avea ca piață de desfacere peninsula balcanică și ca sursă de inspirație și orientare artistică, în afară de coasta Adriaticei, Italia și mai cu seamă Veneția⁷.

Aceste împrejurări fiind lămurite, când putea lua naștere acest amestec de stil gotic și romano-bizantin?

Decorațiunea gotică a unui arc nu putea lua naștere înainte de fixarea construcției gotice. Evoluția stilurilor ar îndreptăți o temă cu totul contrarie, adică

construcție gotică și decorație romană. Faptul că aici avem decorație gotică pe fond roman ne indică o regiune care nu a luat parte la procesul de formațiune al stilului gotic, ci a venit în atingere cu el după ce acesta își completase deja evoluția.

În afară de considerațiunile de mai sus, aceasta este o probă puternică că nu poate aparține atelierelor din Franța sau Germania. Or, fenomenele acestea de anomalie stilistică le întâmpinăm pe coasta de azi austriacă a Adriaticei și în Boemia.

«Așa biserica din Milstatt, boltită ogival, are un portal în stil roman. De aceeaș particularitate se bucură catedrala din Trau, *pe când biserica din Egra (Boemia—1270) are ornamentație exclusiv gotică pe fond roman*»⁸.

Apoi în atelierile industriale medievale evoluția formelor artistice întârzie cu cel puțin o jumătate de secol, din motive de ordin cu totul negustoresc⁹.

Aceasta a și fost cauza decăderii atelierelor din Limousin.

Dacă ținem seamă, în afară de aceasta, de faptul că stilul gotic în partea lui decorativă nu și-a făcut apariția în părțile acestea decât spre sfârșitul secolului XIII și de faptul că trebuia cel puțin cincizeci de ani de evoluție până să

Crucea lui Vintilă-Vodă.
— Muzeul Național. —

Crucea lui Vintilă-Vodă.
— Detaliu. —

putem admite fabricația ei decât între începutul și jumătatea sec. XIV, deci o dată apropiată venirii lui Nicodim în Țara-Românească.

De altfel un reflex al artei romano-gotice îl avem pe însăș coperta evangheliei lui Nicodim, unde, în mod rudimentar, întrebăntează un chenar (fig. p. 3 sus) foarte la modă în vremea aceea și pe care, în forma lui cea mai curată, îl găsim la ușa catedralei din Reims și pe ușa — mai accesibilă lui Nicodim — mănăstirii Studenița¹⁰ (sc. XIII) din Serbia. Ca intermediar stilistic între cadelnița fraților Craiovești și cea dela Tismana, avem în Muzeul din Belgrad o mică cadelniță cu aceeaș factură și din acelaș metal (fig. p. 3 jos).

CRUCEA LUI VINTILĂ-VODĂ

Dintre obiectele religioase care au o strânsă legătură cu *arta românească*, unul dintre cele mai caracteristice, după epitrafirul lui Radul cel Mare, este crucea lui Vintilă-Vodă¹¹. Crucea propriu zisă este de lemn de chiparos, formată din șase medalioane, cu diferite scene religioase fin sculptate. Medalioanele sunt încadrate într'un chenar îngust, format din două planuri înclinate înăuntru, formând un unghiu scobit în grosimea lemnului. Acest chenar se plimbă curent, formând câte un nod la trecerea lui dela un medalion la altul. Pe

una din fețele principale și pe cele laterale crucea este îmbrăcată în argint aurit, care formează șase medalioane decorate la fel cu cele în lemn.

La cele opt colțuri ale brațelor crucei și la tangenta ultimului medalion al brațului inferior al crucei cu cel imediat superior lui, cadrul se ascunde sub o rozetă decorată cu câte o piatră roșie ordinară.

În ansamblul ei crucea formează un arabesc de cercuri foarte obicinuit la miniaturile manuscriselor și casătarilor religioase contemporane acestei cruci, dar mai ales anterioare ei: pe rucavițele lui Radul cel Mare dela Govora¹¹, pe epitrafirul de la Tismana¹², pe manuscise din vremea lui Ștefan cel Mare (fig. p. 6), pe chenarul ferestrelor capolei mari dela Mănăstirea Argeș și pe unele rozete¹³. Imbrăcămintea de argint este distrusă în întregime la cercul din mijloc și pe jumătate la cele patru cercuri vecine lui. Reversul crucei a fost nerefecut. Fețele laterale sunt decorate cu reliefuri încadrate în chenare dreptunghiulare, afară de cel al brațului inferior (fig. p. 5 sus), care este încadrat într'un arc de lemn trilobat, încadrat și el la rândul lui într'unul de metal plin centru, resfrânt puțin în afară la partea de sus, dându-i astfel o ușoară aparență

Crucea lui Vintilă-Vodă.

Crucea lui Vintilă-Vodă.

— Detalii. —

de arc musulman.

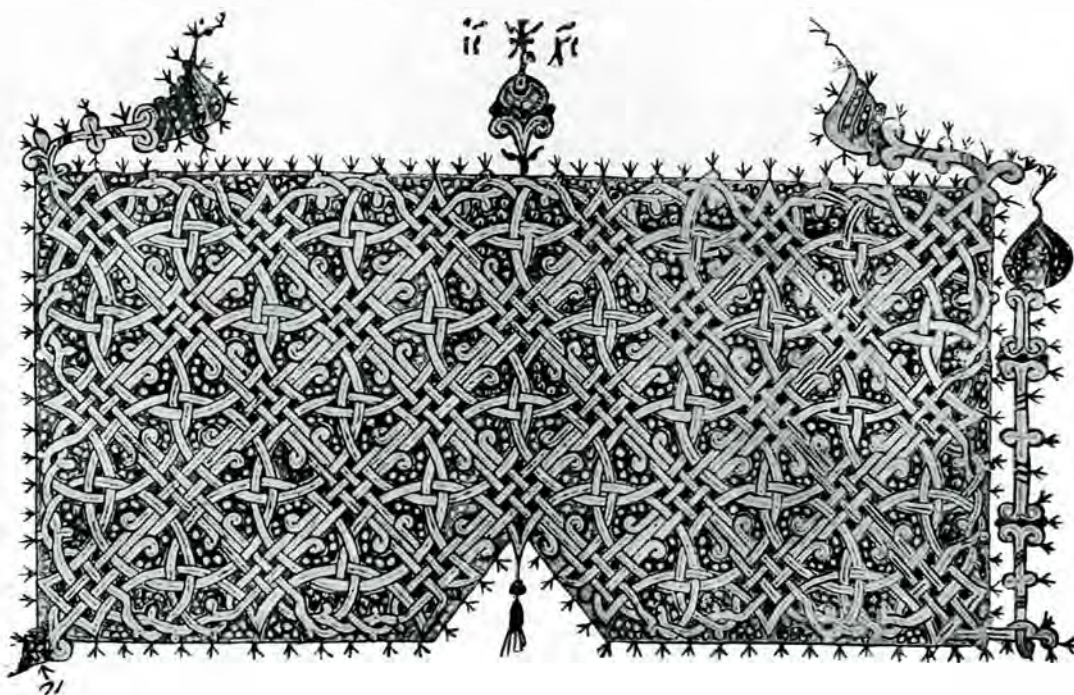
Fața superioară a brațului de sus are în

mijlocul unei ornamentații de foi gravate pe fond punctat (preparația obicinuită a metalului destinat să primească email) o împletitură în formă de cruce (fig. p. 4 jos).

Este forma cea mai simplă a unei teme decorative întrebuințată de Sârbi, nu numai în decorarea obiectelor mărunte, dar chiar și la decorarea monumentelor. Originea acestui ornament este greu de precizat, căci îl găsim în epoci și locuri diferite, unele fără vreo legătură aparentă între ele. În epoca Carolingiană îl găsim pe fibula din

sim formând tema decorativă a frizelor bisericilor din Krusevaț și Ravanitza²⁰, biserici construite în sec. XV și cari par să fi avut o mare influență asupra monumentelor noastre. Poate că ideea de a decora ferestrele cu un chenar în felul acesta a împromutat-o dela miniaturisti, căci încă dela anul 1542 găsim pe mineial Voivodului Oliver²¹ o fereastră dublă, ale cărei chenare sunt decorate cu acelaș ornament.

La noi îl găsim ca motiv simplu, în afară de această cruce, pe coperta de argin-

Frontispiciu pe evanghelie dela Ștefan cel Mare.

— Muzeul Național. —

Wittislingen¹⁴ (Muzeul din München), iar în sec. IX îl găsim pe un manuscris arab¹⁵.

Il găsim însă pe manuscrisele glagolitice din sudul Serbiei și de pe coasta Adriaticei prin sec. XI¹⁶.

Il găsim de asemenea pe mosaicurile pardoselilor bisericilor slave din Bitinia¹⁷ încă din sec. VII, provincie de unde s'a recrutat uneori superiori la mănăstirile macedonene¹⁸. Isolat, fără să fi prins ca motiv de decorație activ, îl găsim pe un manuscris polon din secolul XIV¹⁹. La Sârbi însă a prins ca element decorativ și îl gă-

a evangheliei lui Nicodim dela Tismana (fig. p. 5), pe poalele epitrafirului dela Govora (fig. p. 9) și pe poalele unui epitrafir al lui Ștefan cel Mare²² (fig. p. 8), iar mai târziu la Cartea de Argeș, întrebuințat ca să umple triunghiurile ce rămân pe baza capolei mari deasupra învelitorilor sânuirilor bisericești și ca să formeze una din rozete, iar în combinație cu flori și franze, cari păstrează totuși o *formă generală geometrică*, la unul din panourile decorative exterioare²³ și la unele chenare de ferestre. Mai târziu se amestecă cu elemente străine

stilului său, cum este spre exemplu în Sbornicul lui Coresi, unde îl găsim amestecat cu cartușe și alte elemente străine de natura sa geometrică ²⁴.

Il vedem târziu de tot într-o evanghelie a lui Matei-Basarab ²⁵, copleșit de flori și frunze. Il vedem deci cu atât mai rar cu cât ornamentația naturalistică câștigă teren mai mult.

După cum vedem din aceste câteva exemple, din care cel al minciului dela Belgrad este tipic, carentele și ideile decorative, pe care le observăm în arhitectură își făceau mai întâi apariția în artele minore.

Mânerul de argint aurit este compus din trei figuri geometrice. Cea din mijloc o sferă încinsă cu un cordon de împletituri, cea de deasupra un cilindru galbat, decorat cu linii în spirală, îndreptate dela stânga spre dreapta, de sus în jos, iar partea inferioară a mânerului de forma unui con trunchiat, cu bazele foarte apropiate ca mărime, decorat cu o serie de săpături în spirală îndreptată de sus în jos, dela dreapta spre stânga (fig. p. 5 jos) și oprite în partea inferioară a mânerului pe un cordon îngust, care încinge orizontal mânerul. Pe trei din fâșiile ce rămân între spirale se află inscripția slavonă СѢН КРЪ[ЕТ] СЪТВОРИ ВИНТИЛЪ ВОЙВ-ВІДЯ. Partea de jos a mânerului se termină cu o jumătate de sferă decorată cu prelungirea decorațiilor spirale ale mânerului. Decorația aceasta dă mânerului aparența unui obiect răsucit. Sfera dela mijlocul mânerului, menită să facă mânăuirea mai practică, se obținea de obicei prin înodarea în

jurul mânerului a unei sârme groase de argint, în așa fel că dădea aparența șuvițelor unui ghem de sfoară. Ornamentația aceasta (fig. p. 5), foarte veche de altfel, care își trage origina din stofele *împletite*, o găsim la noi pe epitrafirul dela Govora, la scaunul zis al lui Petru Rareș ²⁶ și la pietrele mor-

Poale de epitrafir dela Ștefan cel Mare.

mâniale ale Stanei, fiica lui Neagoe-Vodă (1531) ²⁷, și a jupânului Badea (C.-Lung) din anul 1532 ²⁸. Ornamentul acesta, destul de simplu și cu o origină neprecizată încă, pare că la noi a avut ultima întrebuințare, ca de altfel toată ornamentația geometrică, căci îl găsim un moment în Europa întrebuințat în sec. XII ²⁹, iar în Serbia foarte mult întrebuințat la tâmpla

bisericii Blagoveșteniei ³⁰ și la ușa bisericii «Orbilor» de lângă Bitolia ³¹, ambele din sec. XIV. După cum vedem ornamentația geometrică aparține începuturilor artei noastre, care culminează la bis. Cartea de Argeș, unde chiar ornamentația din flori și frunze capătă o stili-

Poale de epitrafir dela Ștefan cel Mare.

zare geometrică și continuă, după aceea încă câțeva vreme când o putem observa cum în mod treptat slăbește sub influența noului curent până la dispariția completă.

EPITRAFIRUL DELA GOVORA ³²

Este cusat cu fir de aur și argint pe mătase roșie. Are douăsprezece panouri, des-

părțite prin câte o friză ornamentată geometric. Pe zece panouri se află portrete de sfinți cu figura fin cusută în mătase, iar veșmintele cu fir de aur și argint. Ei sunt încadrați în arcuri trilobate, sprijinite pe coloane subțiri răsucite. Friza de deasupra primului panou și ornamentația

celor două panouri care formează poalele epitrafirului sunt deja cunoscute din descripția de mai sus a crucei lui Vintilă-Vodă. (fig. p. 4 și 5). Friza cea mai caracteristică și care aruncă multă lumină asupra împrejurărilor artistice de atunci este cea dintre primul și al doilea panou de sus în jos. O regăsim identică la chenarul ferestrelor și arcurilor rotunde ale bisericii sârbești Ravanița ³³ (fig. p. 10). Puțin mai complicat îl găsim la piatra mormântală a lui Radul-dela-Afumați ³⁴. Și mai complicat îl găsim pe evangeliarul din 1512 ³⁵.

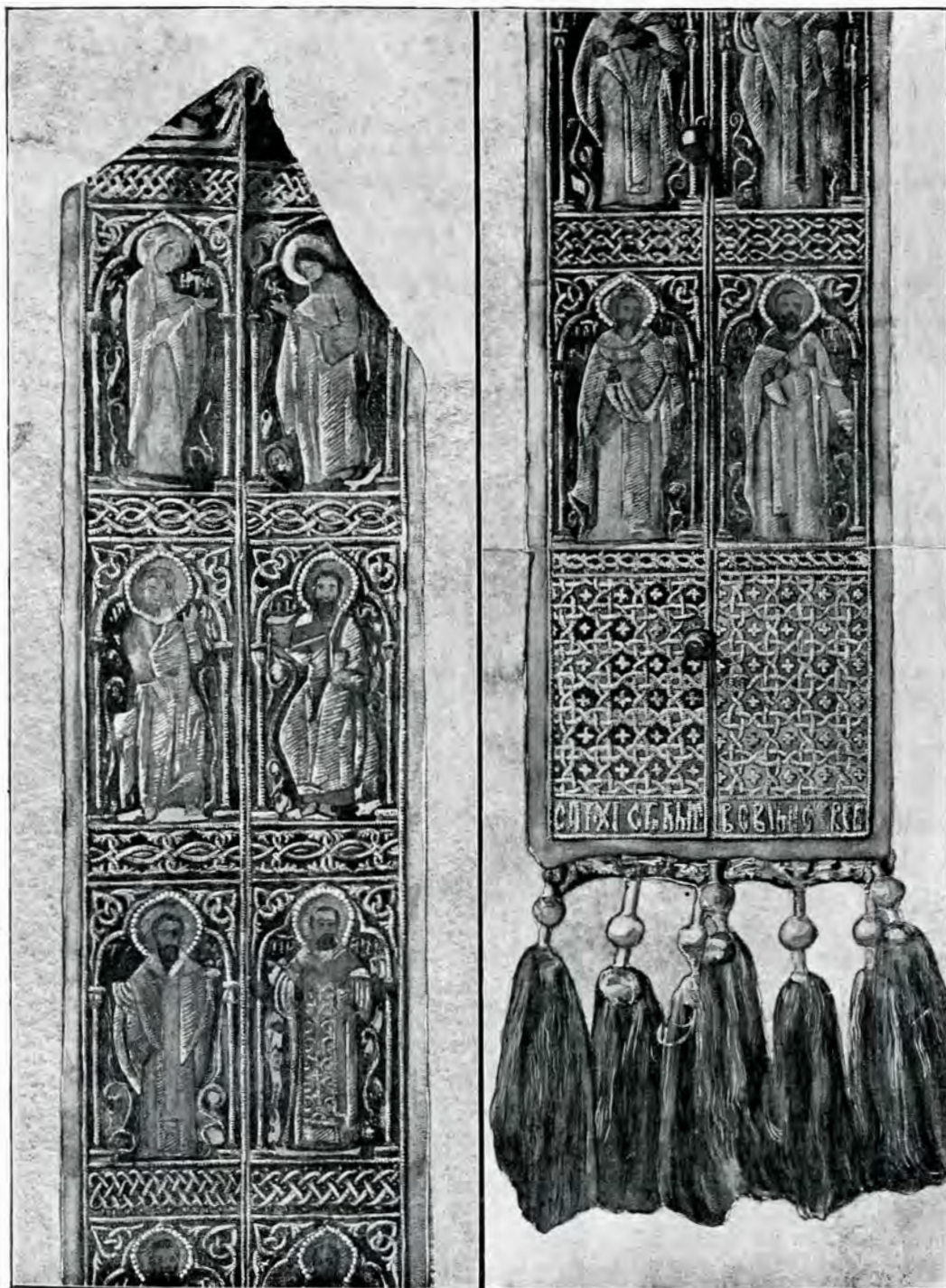
La ornamentația Cartei de Argeș găsim aceeași formă geometrică, însă elementele din care se compun sunt flori, frunze și ramuri. Deci după 1500 el evoluase mult, așa că în forma aceasta nu putea avea loc decât anterior acestei date. De altfel lucrul acesta se observă și din introducerea discretă a frunzelor în ornamentația frizei dintre

al doilea și al treilea panou, ceea ce nu s'ar fi putut după 1500, căci ornamentația de frunze cu stilizare geometrică își completase evoluția, iar ornamentația geometrică, care n'a fost susceptibilă de o astfel de transformare, a rămas neschimbată până la dispariție.

Afară de aceasta se observă o strânsă legătură între ornamentul care umple col-

țurile ce rămân între arcul trilobat și cadrul general ale pitrafirului și ornamentul

care ne dă indicații anterioare anului 1500, și din faptul că Radul cel Mare — «prin lu-

Epitrafirul lui Radul cel Mare dela Govora.

— Muzeul Național. —

cu aceeaș destinație de pe ușa dela Sna-
gov ³⁶ (1453). Deci, după ornamentație,

Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice.

crările sale de reparație radicală trecea
drept fondator din temelie» al mănăstirii

Govora, putem admite că el este aural, moral, de sigur, al acestui epitrafir, deși inscripția lui slavonă nu spune decât că :

Acest epitrafir l-a făcut Radul Voevod mănăstirii Govorii (= **cx** **петраχ[ρ]** **с[з]** **т-ворах** **иу** **радѣа** **воево[д]** **а** **монастырѣ** **говорѣ**).

SP. P. CEGĂNEANU
Arhitect

¹⁾ Asupra cestianii vechimei fostei biserici „Sân-Nicoară” voi reveni cu un articol special.

²⁾ De engolpioanele dela Bistrița și Tismana vorbește Odo-bescu în Revista Română (Noembrie-Decembrie, 1861).

³⁾ Felul acesta de covoare a început să se lucreze către sfârșitul sec. XV (Bourdeau, L'histoire de l'habillement et de la parure, p. 97). La 1520 Neagoe dăruiește anul m-rii Bistrița.

⁴⁾ Enlart, L'Evolution des arts mineurs du VIII au XII siècle (la André Michel, Histoire de l'Art).

⁵⁾ Coperta evangheliei dela Tismana (Muzeul Național).

⁶⁾ Mormintele din m-rea Jița (Kanitz, Serbiens byzantinische Monamente, pl. IX).

⁷⁾ Engolpioanele dela Snagov, Tismana și Govora cu forme artistice venețiene (gotic-bizantin) și sistem mixt de email.

⁸⁾ André Michel, Histoire de l'Art, II, p. 57.

⁹⁾ A se vedea chestianea aceasta pe larg tratată la André Michel, Histoire de l'Art, I, p. 865—881.

¹⁰⁾ Kanitz, Serbiens byzantinische Monamente, pl. X.

¹¹⁾ Muzeul Național.

¹²⁾ Ștefulescu, Mănăstirea Tismana, ed. II-a, p. 32.

¹³⁾ Tocilescu, Cartea de Argeș, fig. 11 și 15.

¹⁴⁾ André Michel, Histoire de l'Art, I, p. 425.

¹⁵⁾ Stasof, L'ornement slave et oriental, p. CLIII.

¹⁶⁾ Acelaș, pl. CVII.

¹⁷⁾ Revista institutului de arheologie rus din Constantinopol (rusește), an. VIII, pl. V.

¹⁸⁾ Fondatorul mănăstirii Sf. Fecioară din Velusa (Strumița, Macedonia, 1080, era crescut într-o mănăstire din Bitinia).

¹⁹⁾ Stasof, L'ornement slave et oriental, p. CXVI.

²⁰⁾ Kanitz, Serbiens byzantinische Monamente, pl. VIII.

²¹⁾ Bibl. națională din Belgrad, No. 62.

²²⁾ Proveniența nu o cunosc. Clișeu a fost găsit într-o serie de peste o sută de clișee de obiecte și de monamente biseri-cești, făcute de regretatul Gr. G. Tocilescu.

²³⁾ Tocilescu, Cartea de Argeș, fig. 7.

²⁴⁾ Biana și Hodoș, Vechea bibliografie românească, I, 83.

²⁵⁾ Muzeul Național.

²⁶⁾ Muzeul Național.

²⁷⁾ Gr. G. Tocilescu, Cartea de Argeș, p. 47, rău desenată. Muzeul posedă o estampă bană.

²⁸⁾ Muzeul Național.

²⁹⁾ În Spania la capitolul bis. San-Domingo (II, p. 225), iar în Franța la arhivolta bisericii Gironde din Lande (I, p. 647): André Michel, Histoire de l'Art.

³⁰⁾ Aflătoare în Muzeul din Belgrad (sec. XIV).

³¹⁾ Revista inst. de arheol. rus din Constantinopol, vol. IV, pl. 28.

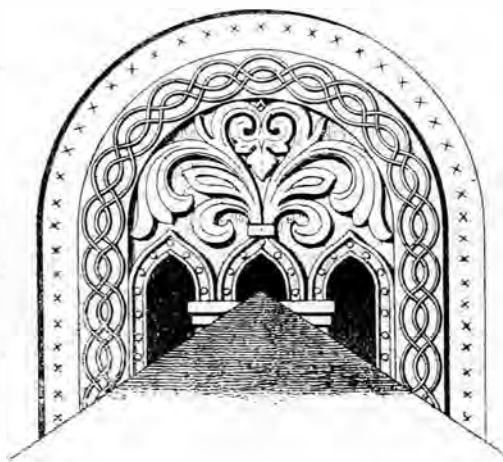
³²⁾ În Literatură și arta-română, an. 1905, p. 482, este dată fotografia acestui epitrafir cu explicația, din eroare, de sigur, că el este din vremea lui Matei Basarab, că ar fi fost făcut pentru C.-Lung și că actualmente face parte din colecția d-lui Kre-tzulescu. În acelaș număr se dă și cupa din vremea lui Matei tot dela C.-Lung, pe care legenda o atribuie lui Negru-Vodă și despre care de asemenea se menționează că aparține d-lui Kre-tzulescu, pe când ea se află în Muzeul Național.

³³⁾ Albumul lui Kanitz, pl. VI (jumătatea sec. XVI).

³⁴⁾ Tocilescu, Cartea de Argeș, p. 46.

³⁵⁾ Biana și Hodoș, Vechea bibliografie românească, I, p. 15.

³⁶⁾ Muzeul Național.

Chenar de fereastră dela Ravanitza.

— După Kanitz. —

FRESCURILE DE LA HUREZI

— BOLNIȚA —

Și aici, ca și în celelalte biserici ale Hurezilor, avem un pridvor sâștinat de stâlpi scurți, însă nu decorați cu sculpturi, așa cum se vede la biserica cea mare sau, în mod

redus, la schitul S. Apostoli. Pridvorul e decorat cu scene religioase, dintre cari cele mai caracteristice sunt și cele mai frumoase.

Pe peretele din față se vede în stânga așei o scenă: un călugăr răstignit, iar dincolo portretul lui Ion Arhimandritul, egumenul cel care a supravegheat înălțarea așezămintelor hurezene. Deasupra așei e hramul: Adormirea Maicii Domnului, ce devine originală prin înfățișarea în aceeași icoană a Mântuitorului, ținând în brațe un copil (sufletul Precistii), care astfel va fi condus sigur la Cer.

Scena din stânga, unde am spus că e un călugăr răstignit, e și cea mai bizară din toate, prin faptul că din numeroasele inscripții ce o străbat în toate felurile, nu se poate ghici adevăratul rost al compo-

zițiunii. O singură inscripție poate ne-ar lămina pașin, permițând să trecem pragul coniecturilor, ce până aici sunt singurile păreri ce se pot emite. Este inscripția ce se vede în stânga: «eu fui mort și înviai»,

Bolta dela trapeza mănăstirii Hurezi.

care ne-ar conduce la încheierea că toată scena nu e decât un simbol al «Învierii lui Lazăr». Dar să vedem scena și inscrip-

țiile. Un călugăr răstignit, în mâini are torțe aprinse, iar în jurul său pergamente cu inscripțiuni, pe cari mă silesc să le pun într'ordine ce ar permite o cetire liberă a unei fraze reprezentând o idee.

Sus de tot, în dreptul corpului, cetim :

«Tu ești, Doamne, nădejdea mea. — Îngrădind urechile miale și legătura gramazilor săi. — Ca să fie mijloacele voastre în-

Iar la picioare :

«Dela toate căile viclene păzii picioarele mele. — Mie lumea se restigni și eu lumea mă răstignii».

Acest joc de cuvinte din urmă, care nu e mai puțin un paradox, face ca scena aceasta să pară cât mai apocaliptică, deși — după cum spune inscripția «eu fui mort și înviai» — ne-ar putea arăta că e

„Sfinții fără de argint“ — în biserica cea mare dela Hurezi.

cinse. — Genunchile miale slăbiră de post. — Și lumini întru mâinile voastre arzând. — Fii credincios până la moarte și-ți voi da ție viața de veci. — Acelaia va fi cerial și lature. — Invățătura puși ochilor mei. — Puseși rostului meu ferire. — Eu fui mort și înviai.

Pe un prapur stă scris armătoarele :

«Nu dați locul vostru diavolului».

vorba de o simbolizare a lui Lazăr, care în viață a putut fi atâta de virtuos ca să fi păzit «dela toate căile viclene» picioarele sale.

Pe peretele sudic o scenă iarăș simbolică, care reprezintă ideea creștină prigonită de împărații romani. În centru o barcă, unde se ține un consiliu, o adunare de arhieriei și episcopi. Crist e la

cârmă, Petru și Pavel ridică ancora, iar arhieriei vâslesc cu lăpeți înguste. Pe de altă parte *ereticii* au apucat barca cu cângi și o țin din mers. Ereticii sunt: Arie, Nestorie, Evminie, Calvin, Evstihie. În stânga împărații cei contra creștinismului se reped cu sulii spre barcă. Împărații sunt: Isabela, călare pe un cal roșu cu două capete, Dioclețian, Iulian, Traian, Nestorie și Maximin. Într'un colț proorocii Ilie și Enoh discută cu Anticrist așezat pe un tron.

Să trecem însă la o scenă interesantă din toate punctele de vedere. E o compoziție iconografică clară, o armonie de culori admirabilă, cum și o scenă de o expresivitate care te mișcă adânc. E vorba de lapidarea Sfântului Ștefan din peretele delamiază-noapte. În mijlocul compoziției e sfântul Ștefan, tânăr, frumos, resemnat, care primește loviturile soldaților, cari au încă în mâni bolovani de piatră. Ceva mai departe guvernatorul Davila, pe tron, dă ordine soldaților în sensul lapidării sfântului. De partea cealaltă — duioasă și profundă simbolizare — grupuri de îngeri

adună în coșuri pietrele căzute a fost lapi-

Picturi pe pendantivii dela bolta trapezei (Hurezi).

dat arhidiaconul pentru a le duce mărturie în Cer. Câte de mișcătoare această scenă! Cercul s'a deschis, Dumnezeu privește, și la el vin îngerii de-i aduc vești dela martiriul sfântului. Nu conose o altă scenă mai profundă, mai plină de însușiri emotive ca această scenă dela bolnița Hurezilor. Și nu e numai subiectal, ci și caloric și de un simbolism care se întrece cu simbolul adunării pietrelor de către îngeri. O tonalitate sumbră, teroasă, cu puține colorații sure, cum e haina sfântului, și tonalități negricioase, cum sunt cămășile soldaților, ale căror cute sunt indicate cu linii galbene.

Pe peretele vestit e o scenă mișcătoare și aceasta: moartea caviosului Eremia. Un bătrân călugăr sau, mai bine, un pustnic care moare; unii tovarăși sunt lângă el și-l plâng, alții sosesc din depărtări: unul călare pe un leu, un al doilea poartă în cârcă pe un altul mai bătrân și mai slăbănog, un al treilea adus pe fugă; toți pustnicii, cari cum pot, vin să plângă pe iubitul în Cristos, caviosul Efrem. Compoziția aceasta e ad-

mirabil colorată în tonalități neutre, va-

riind dela un teinte d'ombre palid la un negru stins. Total e mohorît și trist.

Pe arcuiri sunt prooroci: La mijloc Crist și sf. Ioan. În pendanțivi: Ioan Damaschinul, Iosif, Teofan și doctorul Cosma. Pantocratorul e același ca și la paraclis.

Pe pereții laterali distingem: Intrarea în Biserică; părinții

Maicii Domnului, Ioachim și Ana; iar jos, în compartimente, Răstignirea, Plecarea spre Golgota, Coborîrea după Cruce și toate scenele până la Înviere. E de remarcat Nașterea. Cei trei magi pe un fond de cetății colorate roșiatec și profilate pe fond albastru. De asemeni pe stâlpul din marginea peretelui vestic se zărește scena lui Iuda Iscarioteanul spânzurat de un copac. Această scenă e continuarea scenei din peretele vecin, unde Iuda primește bani pentru trădarea lui, ce este și ea reprezentată în șirul de compartimente ce conțin patimile Domnului.

Tot pe peretele vestic, jos, se văd, de o parte, portretele bătrânului Antonie-Vodă și Jupân Neagul Postelnicul, moșul și tatăl Doamnei Maria, care se vede de cealaltă parte, cu soțul ei Constantin-Vodă Brâncoveanul, Domnul Țării-Românești¹.

— TRAPEZA —

Situată sub paraclis, această sală e mai mult o boltă joasă, susținută de arcuiri dublouri. Dintre picturile cari îi decorează pereții, numai bolta a scăpat neatinsă, înfățișând încă în toată frumusețea frescului primitiv un medalion cu imaginea Panaghiei și a lui Crist. Ceea ce face originalitatea acestui fresc și ceea ce îi ridică însemnătatea artistică este caracterul subiectiv, substanța gândirii, care animă chipul Mântuitorului-copil. Într'adevăr, din toate imaginile Hurezului, cari reprezintă pe Crist, fie copil, fie matur, nici una nu se ridică deasupra liniei comune în ceea ce privește expresivitatea. Cristoși calmi, blânzi, fără

însă ca aceste însușiri sufletești, blândețea

Picturi pe pendantivii dela bolta trapezei (Hurezi).

¹) Portretele murale din biserică cea mare, paraclis și bolniță

Hurezilor s'au reprodus în această publicație No. 2 și 4 din 1908. N. R.

și calmul, să fi fost rezultatul unei probleme căutate. Cu totul altceva e Cristosul dela trapeză. Inchipuiți-vă un Crist tînăr de tot, un adolescent în primii ani ai dezvoltării sale, care cugetă ca un om matur, care are în privire acea fascinațiune nedefinită, ce nu e decât vibrațiunea constantă, aceea ce numim — suflet. Un suflet laminat, oglindit în doi ochi de adevărat înțelept. Și, credeți, nu exagerez de loc: Crist din bolta trapezei Hurezilor are o privire captivantă.

În pendantivi, pe un fond de case și turnuri, sunt zugrăviți sfinții Grigorie, Andrei, Vasile și Ioan. Capetele acestor sfinți sunt admirabile ca factură și ca colorit, — de o dulce și palidă armonie.

Pe fețele arcarilor, pe cel din fund se văd medalioane cu prooroci, legate între ele prin superbe coarde de viță, cari poartă ciorchini și franze profilate pe fond negru. Suntem în fața unui superb exemplar de ornamentație bizantină, care

țiani bizantine în acest gen, ce se văd la

Picturi pe pendantivii dela bolta trapezei (Hurezi).
istoricește e legat de tradiționale decora-

monumentele de artă bizantină din Orientul asiatic și european. Căci, desigur, aceste rinsoari de viță dela trapeza Hurezului, aceste ghirlande de fructe și flori pe fond negru — aceasta e mai însemnat — sunt rinsoarele de viță dela S. Vital, S. Sergiu, Galla Placidia și El-Bajaat-Baruit.

Pe areal de lângă așe numai o singură figură a scăpat nerevenită: proorocul Aaron. Incolo totul s'a repictat. Ca ornamentație avem ghirlande de flori pe fond negru.

Mai se vede aci icoana hramului: Sf. Împărați Constantin și Elena. Am văzut-o și la biserică cea mare. Deasupra hramului e un arc, pe care sunt zugrăvite, într'o frumoasă gamă plumburie, cu variațiuni în albastru de Rusia, două compozițiuni al căror înțeles este: în cea dintâi: cei ce și-au dus crucea pe pământ și cari acum urcă la cer; în cea de-a doua: e fugărit «cel ce se înalță...» și care e aruncat de sus de către un diavol într'o cetate care arde. Alături mai e o mică scenă: un diavol care săgetează pe un om ce se roagă,

pe când un înger îi arată pe Crist în cer.

În pereții laterali, în hemiciclu, se văd două compozițiuni mizerabil prezentate de nepriceputul restaurator — vre-un zugrav de rând — care a trecut în mod atât de barbar peste vechea compozițiune. Vor fi fost interesante ca colorit, după cum sunt și interesante ca temă. Compoziția din stânga reprezintă «cina», iar cea din dreapta înfă-

moară anul, decât tot norodul să piară».

Pe peretele din fund sunt figurile ctitorilor: Constantin-Vodă Brâncoveanu și Doamna Marica, asupra cărora nu mai insist — de oarece s'a revenit¹.

Ca ornamentație, Hurezul posedă complet toate motivele cunoscute ca aparținând decorațiunii bizantine. Ghirlande de fructe și flori pe fond negru se văd la bolniță, la

trapeză și la pridvorul cel mic dela biserica cea mare; rinsoari de viță și acant sunt la trapeză, la bolniță și pe fețele arcurilor; plante stilizate în flori largi, cari se întâlnesc la baltisterul ortodox din Betleem, se văd la paraclis și bolniță; iar panglicile încolăcite, acest motiv eminent bizantin, pe care l-am văzut în București la Colțea și Bătiște, se vede și la Hurezi pe peretele nordic al pridvorului dela bolniță. Motivul e aci colorat pe deasupra în cenușiu, iar pe fața internă în roșu aprins. Dintre ghirlandele de flori, cari se văd la absidele S. Sofiei și S. Vital din Ravena, remarc la noi

Boltă la turla paraclisului dela Hurezi.

țișează un sobor, o adunare de farisei, dintre cari unii au chiar pronunțat profilul semit. Scena aceasta e ca pendant celorlalte, de oare-ce ea înfățișează sfatul fariseilor cari vor să piardă pe Isus. Aceasta reese din următoarea inscripție, pe care unul din farisei o poartă pe un sal:

«Voi nu știți toți că mai bine este să

un admirabil specimen, pe un arc dela mica boltă care servă de pasaj — și tocmai pentru aceasta rău păstrată — din curtea mănăstirii în exterior — spre răsărit. Motivul reprezintă flori de garoafe și lalele, înlănțuite meșteșugit și profilate pe un fond deschis. E acelaș motiv văzut și la paraclisul Mitropoliei noastre din Capitală.

A. BALTAZAR.

¹⁾ Se vor reproduce, odată cu portretele murale dela schiturile Sfântului Ștefan și Sfinții Apostoli, într'un fascicol viitor.

N. R.

Biserica Domnească din Târgoviște este unul din monumentele cele mai caracteristice din țară în ceea ce privește influența artei bizantine asupra vechei noastre arhitecturi. Planul acestei biserici este pur bizantin și aproape identic cu acel al bisericii Agia Teotocos din Constantinopol, zidită la sfârșitul secolului al IX-lea.

Biserica Domnească din Curtea de Argeș are același plan și aceeași dispozițiune ca și cea din Târgoviște, numai că îi lipsesc turlele de pe pronaos (se poate ca ele să fi existat mai înainte). Alte biserici cari se aproprie de planul tip bizantin sunt biserica dela Snagov și fosta catedrală mitropolitană din Târgoviște, ce se deosebesc numai prin faptul că au un pridvor mult mai dezvoltat și de o importanță egală, dacă nu chiar superioară, cu aceea a naosului. În sfârșit biserica Sf. Dumitru din Craiova.

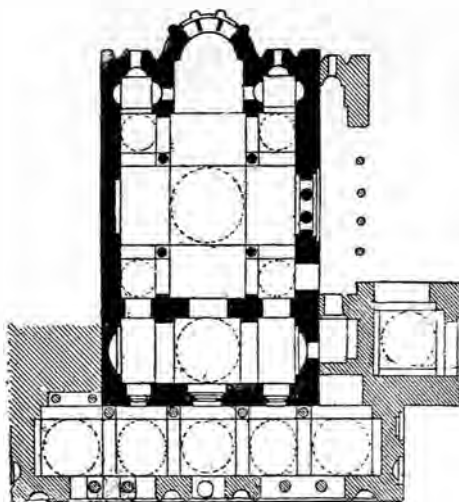
Deosebirea cea mai caracteristică între bisericile românești citate mai sus și bisericile bizantine din Orient stă în înfățișarea lor și provine din proporțiile generale precum și, mai ales, din înălțimea tur-

lelor, care e mai mare la noi de cât la Bizantini, dând un aspect mai svelt bisericilor românești față cu proporțiile pleoștite, caracteristice bisericilor bizantine.

Dacă plecăm dela biserica Sfânta Sofia din Constantinopol, zidită în secolul al VI-lea, care trebuie considerată ca tipul prin excelență al artei bizantine, vedem că principial constant, pe care se bazează

construcțiunea acestor biserici, este un ansamblu de patru arcuri — formând în plan o cruce greacă — care determină în centrul acestor arcuri un patrat, peste care se ridică cupola Pantocratorului. Acest principiu a ajuns la deplina lui dezvoltare și expresiunea lui cea mai măreață cu Sfânta Sofia din Constantinopol. Cupola este aci direct rezemată pe cele patru

arcuri mari prin intermediul pendentivelor. O coroană de ferestre, deschise la baza cupolei, prin penetrațiuni de jar împrejurul ei, luminează biserica. Spațiul interior este mărit prin două mari nișe semicirculare și prin două transepte boltite cilindric, ce contribuie — și unele și altele — la menținerea împingerii boltei centrale,

Planul bisericii Teotocos
— Constantinopol —

care are aci un diametru de 32 metri. Forma generală a planului este aproape un pătrat.

Bisericile cari urmează Sfintei Sofii, cronologicește, sunt mult mai reduse ca dimensiuni; principial însă rămâne acelaș. Biserica Agia Teotocos e mult mai mică. Arhitectul a căutat, de sigur, din cauza dimensiunilor restrânse, să dea cât mai mult spațiu în interior și a redus punctele de

toocratorului, care e ridicată pe un cilindru vertical (tambur), în care se deschid 12 ferestre arcuite în plin centru. Pronaosul e dreptunghiular și relativ îngust. El comunică cu naosul prin trei deschideri, una în axul bisericii și două laterale simetrice. În axul pronaosului se află o capolă. Forma generală a planului e un dreptunghi cu proporție mai lungă ca la Sfânta Sofia. Înălțimea turlei Pantocratorului este apro-

Biserica Domnească din Târgoviște.

— înainte de restaurare —

rează ale celor patru arcuri mari la patru coloane, pe cari se sprijinesc arcurile de descărcare. Brațele crucii, cari alcătuiesc planul bisericii, se prelungesc: unul pentru a forma altarul, ajutat în fiecare parte prin câte o absidiolă, altul spre pronaos până în zidul despărțitor; iar cele două brațe transversale se prelungesc lateral până la întâlnirea cu zidurile fațadelor laterale, în cari se deschid ferestrele ce luminează biserica. În centrul bisericii este turla Pan-

ximativ cam jumătate din diametrul ei.

La bisericile românești dispoziția este identică, cu singura deosebire că turlele tind a se înălța din ce în ce.

La Biserica Domnească din Curtea de Argeș, cea mai veche biserică din țară (c. 1360), și care e tipul cel mai curat de biserică bizantină din România, înălțimea turlei e cam aceeaș ca și la bisericile din Orient (Agia Teotocos, Sf. Teodora, Kahrijé, Pantepopt etc). La Biserica Dom-

nească din Târgoviște (1580) înălțimea turlei Pantocratorului e aproape egală cu diametrul ei. În urmă turlele devin și mai lungi. La Hurezi (1694) ele au o înălțime de două ori mai mare ca diametrul. Mai târziu înălțimea exagerată a turlelor — ca de exemplu la Biserica Toți Sfinții din Râmnicu-Vâlcea — arată decadența ce se manifestă în arta noastră monumentală în secolul la XVIII-lea.

Descrierea bisericii. Forma generală a bisericii este un dreptunghi, fără sânnuri. Spre altar sunt vizibile din exterior cele trei eșituri: una mai mare, a altarului, la mijloc și două laterale mai mici, ale absidiolilor. Dispoziția naosului este identică cu aceea a bisericii Agia Teotocos. Turla Pantocratorului este poligonală în exterior și, caz unic, are nouă laturi așezate nesimetric față de axul bisericii. Cei patru stâlpi pe cari se razămă cupola, în loc de a fi de piatră, ca la bisericile din Orient, sunt de cărămidă și au o secțiune orizontală octogonală. Ei au un capitel patrat ce să leagă cu arcurile pe cari

le susțin. Pictura bolților și a arcurilor se prelungește pe toate suprafețele stâlpilor până jos. În partea din față a naosului se află o tribună superioară, așezată pe un sistem de bolți ingenioase, răzemate pe unul din stâlpii cei mari și pe o gingașă colonetă de piatră, sculptată în stalactite. Această tribună — numită în vechime *cafes* — era în comunicație directă cu Palatul Domnesc prin o ușă situată în fațada de nord a bisericii. O scară alipită de unul

din stâlpii naosului dăce la această tribună, rezervată pe vremuri familiei Domnitorului. Biserica e luminată prin ferestrele turlei Pantocratorului, cari însă au fost în parte astupate și zidite la epocă nedeterminată. Alte ferestre mici — câte trei în fiecare latură — se deschid în partea superioară a pereților laterali, sub bolțile cilindrice ale transeptului.

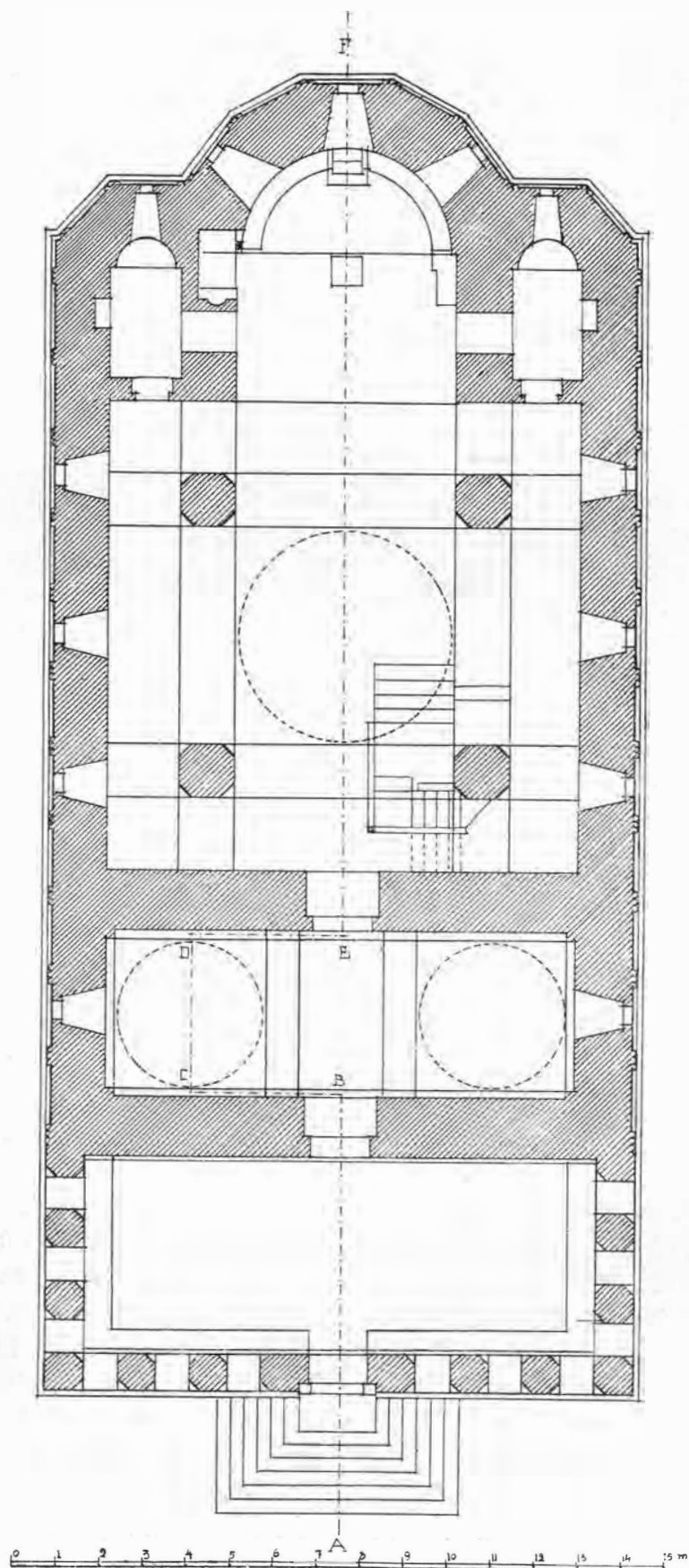
În spre miazăzi alte ferestre dreptunghiulare, fără chenare de piatră și în număr de patru, se deschid în rândul superior

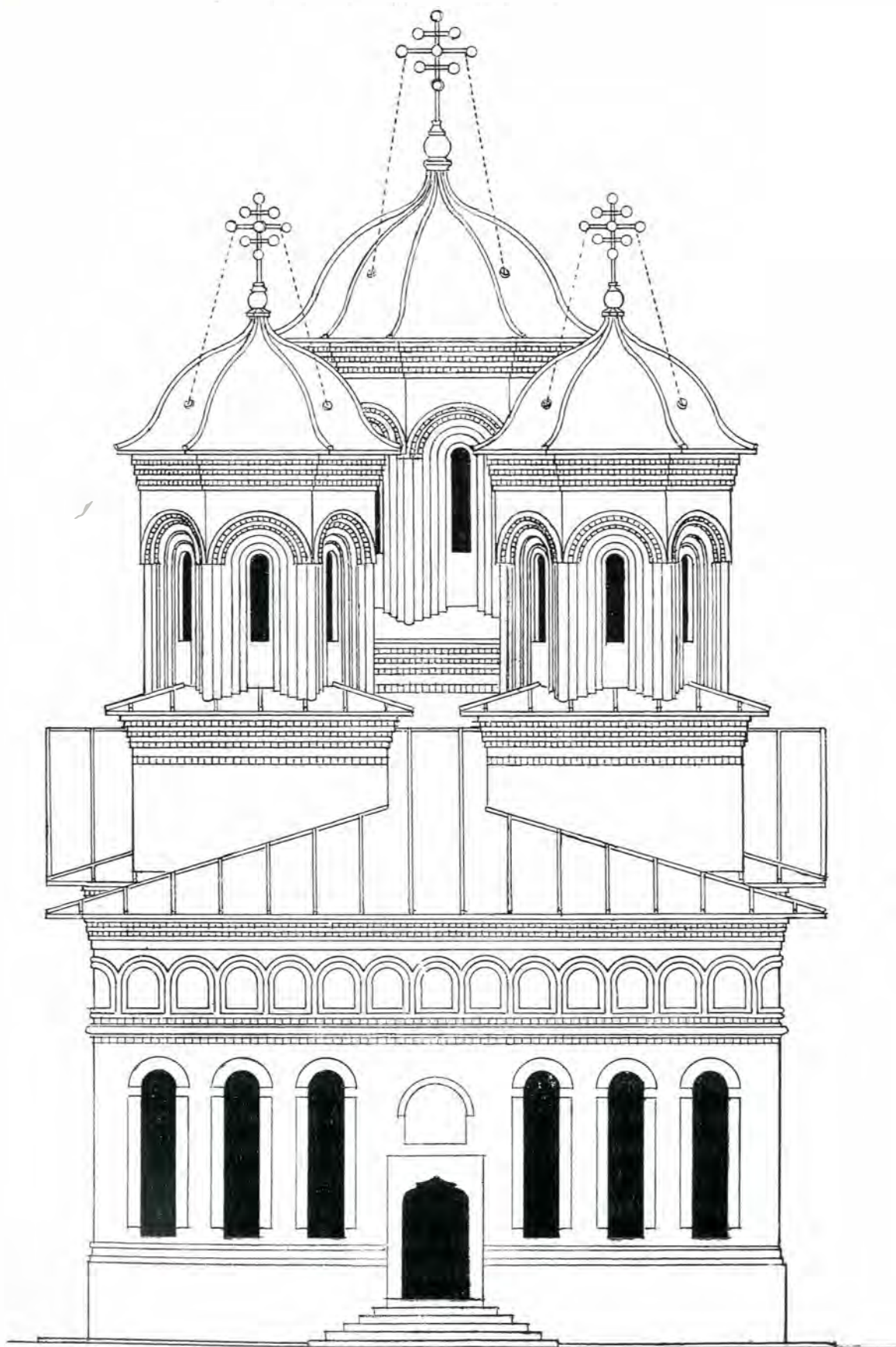
Biserica Domnească din Târgoviște.

— După restaurare. —

de arcaturi din fațată. Aceste ferestre par a fi fost făcute în urmă, căci forma lor nu corespunde cu a celorlalte și nici locul lor nu corespunde în fațadă cu axele arcaturilor; ba chiar două din ele taie ciubucul arcaturilor, întrerupându-l. Forma altor ferestre mici, în semicerc, cari se deschid în partea superioară a altarului și a absidiolilor și cari se află în axul arcaturilor și la alt nivel decât cele precedente, ne permit a presupune că cele patru ferestre,

Planul Bisericii Domnești din Târgoviște.

Fațada Bisericii Domnești din Târgoviște.

de cari fu vorba mai sus, au fost făcute în urmă, probabil petimpul lui Constantin Vodă Brâncoveanu, când s'a executat pictura interioară precum și tâmpla.

În partea de jos a fațadelor, atât la naos cât și la pronaos, la altar și la absidiole, se găsește niște ferestre dreptunghiulare, înalte, cu chenare de piatră profilată și situate în axele panourilor respective. Aceste ferestre sunt prevăzute cu gratii de fier.

Pronaosul bisericii este dreptunghiular și în comunicație cu naosul prin o singură ușe, situată în axul clădirii. O altă ușe, tot în axă, comunică cu pridvorul. Aceste uși au chenare de piatră sculptată, cu arc în formă de acoladă. Peste pronaos se ridică cele două turle mici ale bisericii. Amintim că aci se află piatra mormântală a Doamnei Elena lui Matei-Vodă Basarab, bogat sculptată în stilul renașterii germane.

Pridvorul bisericii este dreptunghiular și ocupă toată lărgimea ei. El este răzîmat pe 12 stâlpi octogonali. În axul lui se află ușa de intrare, în formă de arc în acoladă, deasupra căreia să găsește, în exterior, o firidă în care e zăgrăvit hramul bisericii — Adormirea Maicii Domnului. Pridvorul avea înainte de restaurare o altă ușe spre fațada dinspre nord, care fusese deschisă în urmă, stricându-se pentru aceasta doi stâlpi ai pridvorului, cari s'au zidit la loc cum au fost, desființându-se ușa.

Dintre toate bisericile vechi din țară, Biserica Domnească din Târgoviște este aceea a cărui interior te impresionează mai mult, atât prin frumusețea proporțiilor ei largi și impunătoare, cât și prin bogăția coloritului șters al picturilor, al decorațiunilor, al pietrăriilor sculptate și al tâmplei, cari — toate — ne vorbesc și astăzi viu încă despre măreția ei de odinioară.

Exteriorul bisericii se deosebește prin aspectul ei paternic și prin proporțiile robuste ale ansamblului, — datorite turlelor bine concentrate spre mijlocul corpului bi-

sericii precum și înălțimei lor mici, caracteristică la bisericile de tip bizantin, după cum s'a putut vedea mai sus.

Decorațiunea fațadelor e obținută prin două rânduri suprapuse de panouri cu ciabuce în tencuială.

Rândul inferior e dreptunghiular, iar cel superior în semicercări. Ele sunt separate la mijloc printr'o un brâu orizontal, format dintr'un ciabuc rotunjit mai gros, încadrat de asupra și de desubt prin câte un rând de zimți, obținut fiecare din două șiruri de cărămizi așezate în dinți de ferestrea. La pridvor brâul se ridică mai sus, prin două cotituri în unghia drept. Partea superioară a pridvorului este decorată de asemenea cu un rând de arcade mai mici, cari însă nu mai existau decât în părțile laterale extreme, — acolo unde brâul cotește. Ele s'au restabilit de jur-împrejurul pridvorului cum au fost.

Partea superioară a pridvorului a fost de sigur distrusă de vr-un incendiu, căci s'a găsit în acea parte zidărie de calitate foarte proastă. Bolta pridvorului, care înainte de restaurare era de șipei tencuite, s'a reîăcut pe dea'ntregul în cărămidă.

Turlele bisericii prezintă modul de construcțiune obicinuit la bisericile cu tip bizantin: arcade concentrice, înconjurând golul ferestrelor, se suprapun, fiecare arc fiind mai eșit în afară decât cel precedent. În acest mod se obține grosimea necesară zidurilor exterioare pentru a rezista împingerei bolților superioare a turlelor. În acelaș timp se obține prin aceeaș construcție o serie de linii verticale, cari dau turlelor un aspect mai ușor.

Turlele se reazimă pe o bază patrată în plan, formând ca un cub de zidărie, care iese din acoperiș. Acest cub se reazimă pe zidurile sau pe stâlpii destinați a-l susține, prin intermediul a patru arcuri, formând un patrat.

Partea superioară a bazelor precum și

aturlelor e încoronată cu o cornișe obținută din cărămizi tencuite, așezate după modul obicinuit: trei rânduri de cărămizi în dinți de ferestru, despărțite prin câte un rând drept. Corpul bisericii are aceeași cornișe peste tot, urmând diferitele mișcări ale acoperișului.

Atât corpul bisericii cât și turlele cu bazele lor și pridvorul sunt învelite cu aramă. Forma acoperișului turlelor este joasă, după forma capolelor bizantine. În vârfurile lor sunt fixate, cu discuri poleite, crucile, cari sunt legate cu lanțuri.—Toată zidăria bisericii este văruiată.

Motivarea lucrărilor. Ori cine a văzut Biserica Domnească din Târgoviște acum câțiva ani a rămas de sigur impresionat de aspectul de jale și de ruină în care ea se găsea, mai ales în exterior.

Desfigurată prin mai multe rânduri de raparațiuni întreprinse la diferite epoci, proporția bisericii nu mai exista; zidăria dela părțile superioare lipsia în mare parte, schimbându-i cu totul caracterul; în multe părți aceste zidării ale cornișelor superioare fuseseră reparate cu cărămidă de calitate cu totul inferioară și zidite atât de rău încât nici nu erau așezate la nivel. Mare era contrastul între această zidărie și cea primitivă, care e făcută din cărămizi de bună calitate și lucrată cu îngrijire: cu rost lat umplut cu var până la linia exterioară a pereților, — zidărie atât de frumoasă încât poate fi întrebare, dacă nu cumva, primitiv, biserica era în cărămidă aparentă? Nici un alt indiciu nu s'a găsit însă în sprijinul acestei ipoteze. Întreaga biserică e făcută numai din cărămidă. Zidărie bizantină, din rânduri de cărămidă alternate cu fășii de piatră brută, ca la Biserica Domnească din Curtea de Argeș și la Snagov, nu s'a găsit aci. Chiar și soclul bisericii este tot din cărămidă. Iar în zugrăveala din tinda bisericii, care ne arată pe ctitorii Petru Cer-

cel și pe Constantin Brâncoveanu, ținând în mână biserica, aceasta se vede tencuită și cu un acoperiș, care, după înfățișarea și culoarea lui, s'ar părea a fi sau de olane sau de șindrilă. Pe această zugrăveală se vede deslașit, cu toată diformățiunea proporțiilor și desenul greșit al unor părți, că toate cornișile și ciubucăria fațadelor este făcută după tipul adoptat în arhitectura bisericească dela epoca lui Matei Basarab încoace, și anume: cornișe de cărămidă tencuită așezată în dinți de ferestru și ciubucărie în arcade, formând panouri cari acoperă fațadele bisericii.

Este foarte probabil că în timpul lui Constantin Brâncoveanu, când s'arestaurat biserica, care era în stare foarte rea, și când s'a refăcut pictura și decorația interioară, s'au adus diferite transformări la biserică. Astfel s'au deschis cele patru ferestre dinspre miazăzi, pentru a da mai multă lumină în interior și s'a restaurat scara care duce la tribuna domnească, al cărei parapet de piatră și colonetă seamănă cu motive anologice dela mănăstirea Hurezi.

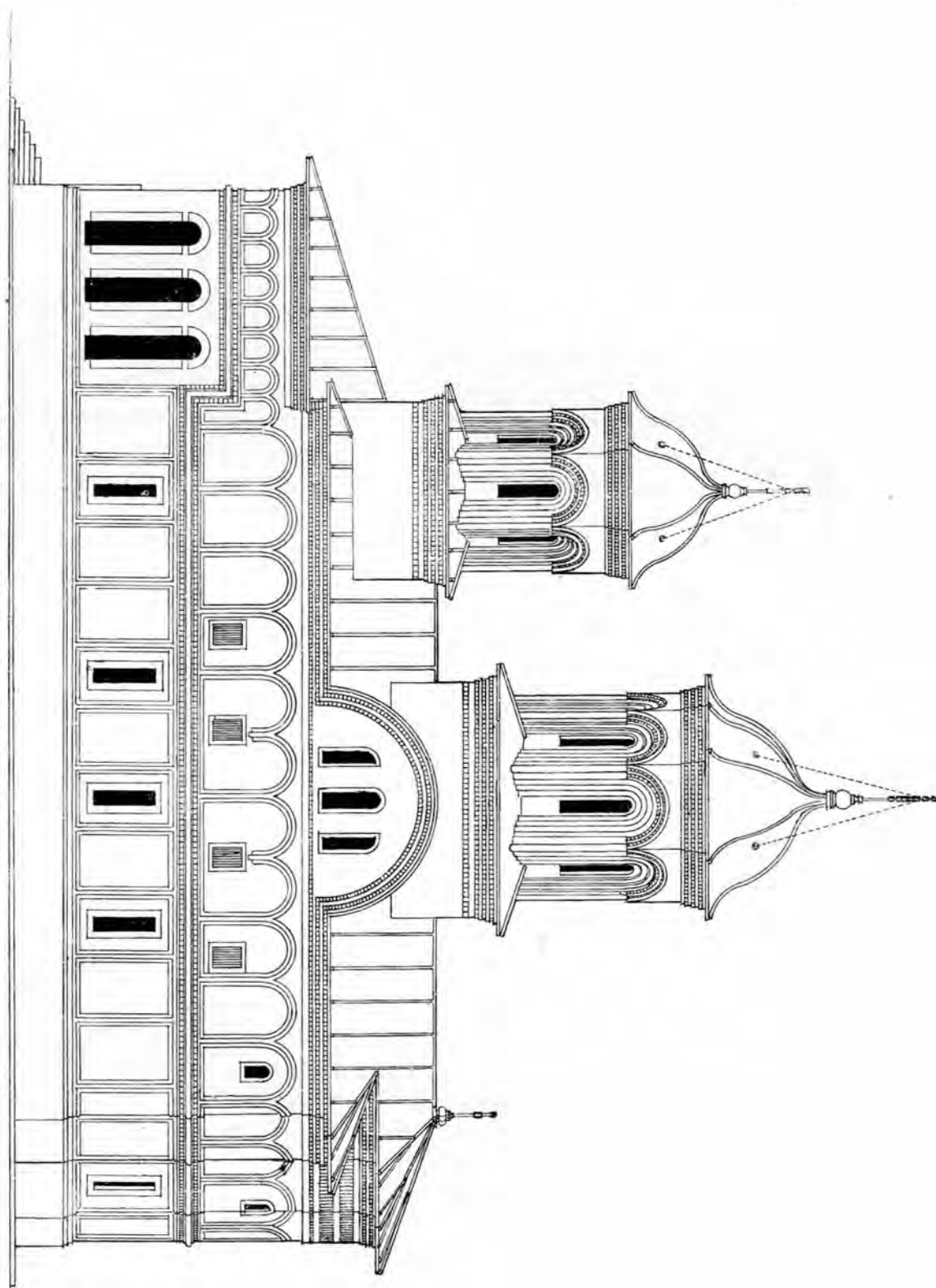
Nefiind nici un indiciu de modul cum era biserica înainte de Brâncoveanu, nu se putea decât să se iea ca normă această din urmă restaurare, ale cărei date sunt sigure, lucrarea actuală nefiind propria zis o restaurare, ci o restituire a părților superioare ale bisericii, cari lipsiau, și o refacere radicală a învelitorilor, a ciubucăriilor și a tencuielilor fațadelor.

Lucrul ce întâi trebuia să ne preocupe era proporția generală, care, prin adăugirea cornișelor ce lipsiau, era să modifice mult aspectul ansamblului. În această privință era de observat lipsa de raport între proporția turlei mari și a turlelor mici. Când s'au dărâmat tencuielile vechi la turle și învelitorile lor, s'a găsit explicația acestei disproporții. În adevăr, pe când baza turlei mari se afla încă în stare relativ bună și zidăria cornișei în acea parte era aproape completă,

(cu toate că din altă zidărie decât cea primitivă), din contra la baza turlelor mici

mai rea calitate, făcută din bucăți și total acoperit cu o tencuială informă. Această

Fațada laterală a Bisericii Domnești din Târgoviște.

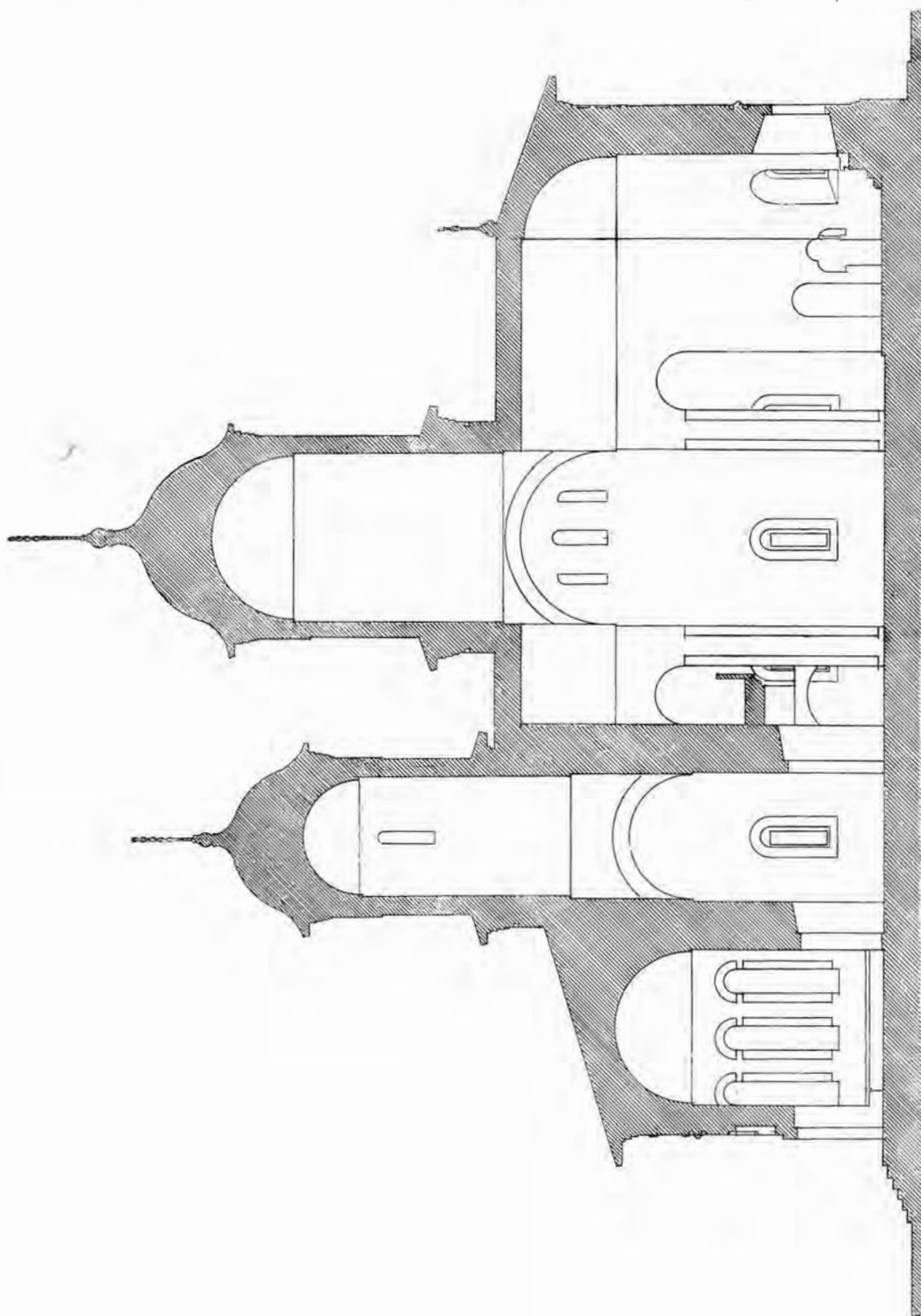

nu mai era nici o urmă de cornișe, ci zidăria era o umplutură de cărămizi de cea

zidărie adăugată la o epocă nedeterminată s'a dărâmat până la nivelul celei primi-

tive și peste aceasta s'a restituit cornișa completă, întocmai ca la baza turlei mari,

Tot asemenea s'a făcut și cu cornișile superioare ale turlelor precum și cu acele

Secțiune prin axa longitudinală a Bisericii Domnești din Târgoviște.

restabilind astfel raportul între proporția turlelor mici și a turlei Pantocratorului.

ale corpului propriu zis al bisericii.

La frontoanele circulare ale fațadelor la-

terale lipsia deasemenea cornișa; însă s'a găsit complet semicercul primitiv, peste care se făcuse o amplatură, pentru a zidi căpriorii învelitoarei vechi. Din această cauză frontoanele aveau înainte un aspect pleoștit. Toată amplatura s'a dat jos și s'a restituit cornișa după indiciile găsite.

La partea dela mijloc a fațadei posterioare, la altar, învelitoarea veche era fără formă. Bolta altarului, care e înaltă, a silit

Strașinile învelitorilor s'au executat după indicațiunile celor vechi: la corpul bisericii cu căprioareală aperentă și cu astereală dată la rindea și vopsită; în capul căpriorilor s'a fixat jghiabul de aramă.

La turle și la bazele lor strașinile s'au făcut înfundate, cum au fost: cu căprioarești orizontali și cu panouri în lemn de brad între ele. La marginea strașinilor s'a așezat un fris de aramă de formă dantelată,

Biserica Domnească din Târgoviște.

— După restaurare —

pe dulgher a da învelitoarei o formă bulbucată, răzîmînd căpriorii de-adreptul pe boltă, ceea ce producea cel mai urât efect și prezinta totodată un traseu incompatibil cu tehnica învelitorilor. S'a constatat și aici că lipsia partea superioară a zidăriei, care a trebuit să se ridice la absida centrală cu 1,40 m. mai sus. S'a putut astfel obține o siluetă satisfăcătoare și un traseu rațional.

Învelitorile s'au făcut în întregime de aramă — pe șarpantă și astereală nouă.

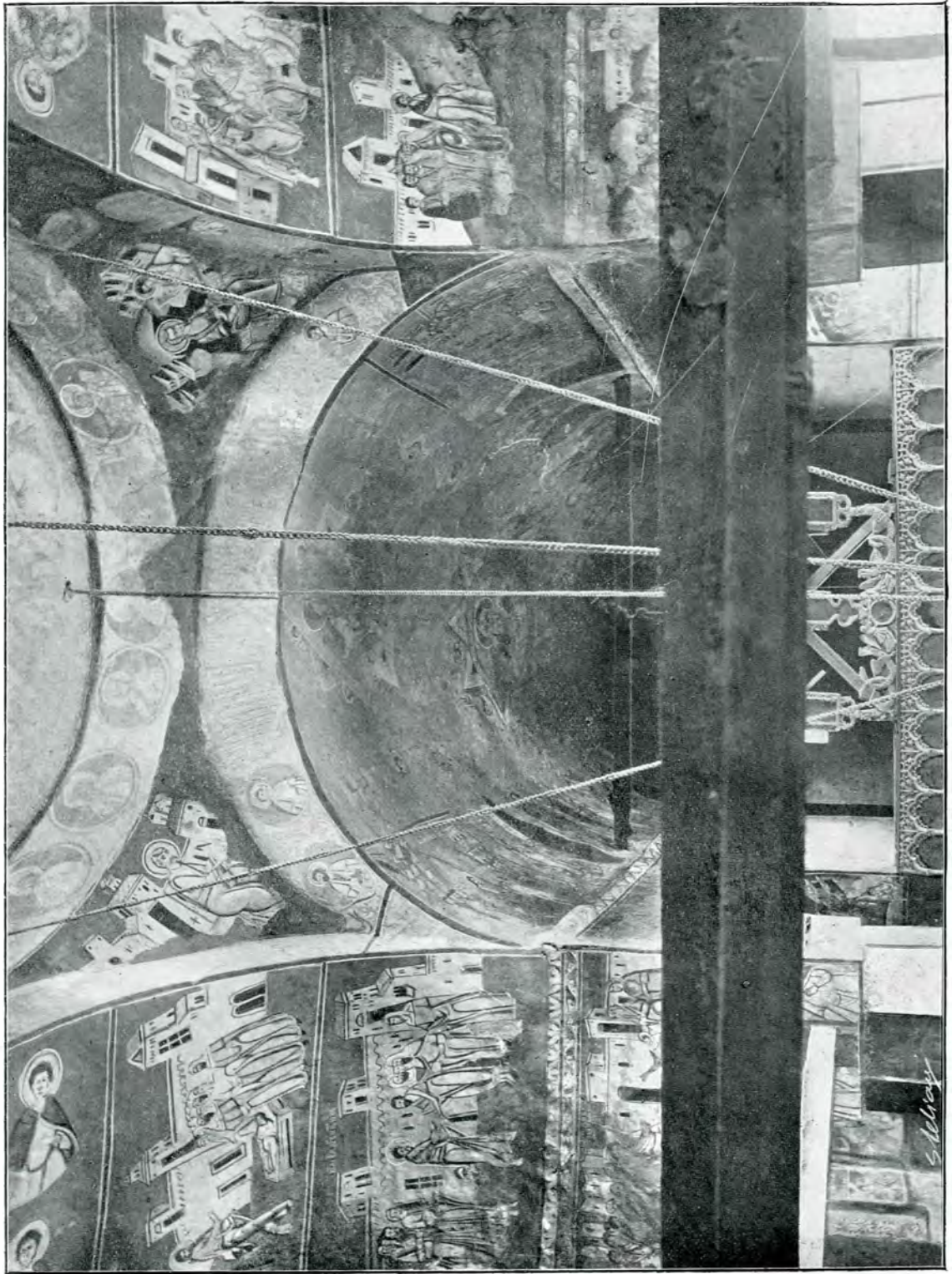
după modelul paraclisului dela Hurezi? (înainte de restaurare) și după procedeul atât de răspîndit în arhitectura românească la învelitorile cu strașină. Acest fris înlocuiește jghiabul, care nu se poate așeza la turle, și împiedică apa care să scurge de pe acoperiș a se prelinge pe ziduri, ferind astfel tencuielile de stricăciunile ce se ivesc mai în totdeauna la alternativele de îngheț și desgheț.

Ferestrele turlelor erau în parte astu-

pate. Numai trei la fiecare turlă rămăsese deschise. Ele s'au restabilit în exterior

stei părți, care rămâne a se studia aparte. În fațada dinspre nord s'au găsit zidăriile

Biserica Domnească din Târgoviște.

— Vedere interioară, spre partea superioară a altarului —

peste tot, iar în interior s'au lăsat cum erau, spre a nu aduce vre-o atingere ace-

foarte stricate. O crăpătură veche, foarte mare, fusese umplută cu zidărie și moloz la

o precedentă reparație. Ea s'a curățit de moloz, s'a țesut cu cărămidă bună și s'a tencuit la loc. Tot în fațada dinspre nord s'a găsit o gaură adâncă de vreo 30 centimetri în zid, în care se afla o ghiulea rotundă. Gaura s'a reparat și ghiuleaua s'a așezat la suprafața tencuielii. În aceeaș fațadă se afla deschiderea prin care comunica tribuna din biserică cu Palatul Domnesc. Local acesta a fost pus în evidență prin o firidă lăsată în tencuială.

Brâul, care înconjoară biserica de jur împrejur, era, în parte, ascuns sub tencuială și zimții lui astapați cu bucățele de cărămidă și tencueli.— El s'a readus în starea primitivă.

Arcaturile pridvorului erau închise cu

ferestre ordinare, în parte ruinate. — Ele s'au suprimat, refăcându-se arcaturile cu glafurile lor. Bolta pridvorului era de șipei și se vedea cerul prin ea. S'a găsit dealan-
gal zidarilor eșitara nașterii bolții, care s'a constatat că era cilindrică și s'a refăcut astfel, așezându-se legături de fier pentru menținerea ei.

Scările din față erau ruinate și o șandramă de scânduri le adăpostia. — Ele s'au refăcut împreună cu o fundațiune nouă cu trepte în trei părți. Banca pridvorului s'a executat în piatră; deasemenea trotuarul dimprejur, după ce mai întâi s'a nivelat pământul, care era prea ridicat spre fațada dinspre nord și prezinta o depresiune mare spre altar.

ARH. N. GHICA-BUDEȘTI.

«BISERICUȚELE»

Cetatea Bisericuța (lângă Mahmudia). — Bisericuța de pe dealul Boclogea (lângă Meidanchioi). — Biserica Omului (Adamclissi). — Bisericuța de pe dealul Bugeac (lângă Garvăn). — Bisericuța din lacul Razelm.

Printre nenumăratele ruini străvechi ce acopăr pământul Dobrogei, se deosebesc câteva, cari poartă caracteristicul nume de «bisericuțe». Ele se află în regiuni locuite de Români și numele lor pare cu atât mai curios, cu cât nici în restul țării, nici în alte ținuturi românești terminal «bisericuță» nu se întrebuințează pentru a numi ruini vechi. Chiar și ruinelor de biserici creștine li se zice de obicei «biserici» nu «bisericuțe», iar celelalte ruini se cheamă de regulă «cetăți» sau «cetățui». — Astfel terminal «bisericuță» poate fi considerat ca termin exclusiv dobrogean.

De altă parte, faptul că, din marele număr al ruinelor dobrogene, numai câteva au acest nume, dă de bănuț că odinioară ele au avut o particularitate deosebită, o notă caracteristică, pe care restul ruinelor nu o avea și care a impresionat mult pe localnici.

Ar fi prin urmare interesant să se știe ce au fost odinioară aceste «bisericuțe», mai ales că numele lor românesc dovedește că trebuie să fi avut o importanță oarecare în viața Românilor dobrogeni. Deși până acum nu s'au făcut săpături sistematice și complete la nici una din ele, totuși voi încerca să determin, după puținele date existente, nota caracteristică a acestor monumente, notă căreia, cred eu, își datorează numele.

Intr'un studiu asupra cetăților romane de pe brațul Sf. Gheorghe, publicat în această revistă¹, spuneam că localnicii numesc vechiul castru Salsovia, de lângă Mahmudia, cu numele de «Cetatea Bisericuța». Așezat într'o poziție în același timp strategică și pitorească—pe malul înalt și inexpugnabil al Dunării, la poalele dealurilor Beștepe, de unde se deschide o priveliște minunată asupra Deltei — castrul acesta a fost din a doua jumătate a veacului I-lea și până în veacul al VIII-lea cel mai important punct de straje din Delta.

Un eveniment însemnat în istoria castrului Salsovia a fost de sigur introducerea unui cult religios originar din Asia, a cultului mithriac. Încă din vremea împăratului Elagabal (218 — 222) avem dovezi că cultul zeului solar era răspândit printre soldații din unele caestre din apropiere², astfel că tot atunci probabil s'a adoptat și de cei din Salsovia. Dar la începutul veacului al IV-lea, când provinciile dunărene erau în stăpânirea lui Licinia, colegul lui Constantin cel Mare, cultul mithriac devine oficial în Salsovia. O inscripție găsită în interiorul castrului arată că în ziua de 18 Noembrie 322 s'a consacrat aici un *simulacrum* zeului solar — *Dei Sancti Solis*—și din ordinal lui Licinia și al fiului său s'a fixat această zi ca sărbătoare anuală³.

Deus Sanctus Solis, numit și *Sol Invictus*, nu este decât forma romanizată a

zeului solar asiatic Mithra, care în unele inscripții e numit chiar *Deus Solis Invicti Mithra*⁴. Deci simulacru închinat în Salsovia acestui zeu trebuie să fi fost sau o statuă a lui Mithra sau, mai curând, un relief reprezentând pe zeu în obicinuita scenă a omorârii taurului (Mithra tauroctonul). Cât privește impunerea cultului mithriac soldaților din acest castru de către însuși împăratul Licinia, aceasta se datorește nu numai aversiei ce dânsul avea față de creștinism, care era susținut de rivalul său Constantin cel Mare, dar și faptului că de mai bine de un veac mithriacismul devenise cultul oficial al împăraților.

În adevăr, cultul acesta se răspândise foarte mult în imperiul roman în primele două veacuri ale erei creștine, iar odată cu începutul veacului al III-lea a fost adoptat și de împărați, cărora le convenia teoria mithriacă că puterea monarhului este de origine divină și că el este dotat de zei cu o grație specială, ce-i asigură victoria asupra dușmanilor. Împăratul, care totdeauna s'a considerat ca un *deus et dominus natus*, își ia de acum înainte atribuțiile *pius, felix, invictus* și astfel persoana sa devine imaginea umană a lui Mithra-Sol Invictus, iar cultul lui se confundă cu al acestui zeu. Nenumărate temple — mithree — cu statui, reliefuri, altare și inscripții dedicatorii se ridică în toate părțile imperiului, dar mai ales dealungul granițelor, în stațiunile militare. «Dela țarmarii Mării Negre și până în munții Scoției, dealungul graniței vechi a imperiului, monumentele mithriace sunt în foarte mare număr», zice Fr. Camont, cel mai bun cunoscător al acestui cult⁵. Dar dacă comparăm numărul mithreelor, descoperite până azi, cu numărul stațiunilor militare delagranite, ne convingem îndată că cultul de care vorbim a fost mai mult un cult oficial, care n'a străbătut adânc în viața soldaților, iar mithree s'au ridicat numai în anumite centre militare mai însemnate. De aceea existența unui simulacru al zeului solar în Salsovia prezintă un interes deosebit atât pentru răspândirea cultului mithriac la Duna de jos, cât și pentru importanța militară a acestei localități.

Dar existența simulacrului presupune

neapărat și existența unui templu în care să fi fost adăpostit. Statue și reliefurile lui Mithra n'au fost nici odată expuse, ci se conservau în sălile speciale ale mithreelor. Cultul acesta, chiar și când a devenit oficial și-a păstrat, din cauza misticismului de care era stăpânit, caracterul intim și rezervat pe care l-a avut înainte. Mithreele au rămas totdeauna clădiri de dimensiuni mici, unde nu încăpeau mulți credincioși, cu săli și sanctuare subterane, unde se conservau statue și reliefurile sfinte, se făcea serviciul divin și se îndeplineau misterele. Comunitățile religioase — *sodalicia* — și-au păstrat și mai departe obiceiul de a avea un număr limitat de membri și de a duce aceeași viață intimă ca și mai înainte. Deci nu încapă nici o îndoială că din momentul în care a existat la Salsovia un simulacru al zeului solar, a existat și un mithreu, iar acesta ar putea fi pus în legătură cu tradiția păstrată între locuitorii din Mahmudia, că în lăuntrul castrului s'au găsit mai de mult odoare bisericesti și în special un candelabru de aur.

Inscripția din Salsovia ne dă însă și un amănunt interesant cu privire la modul cum era adorat zeul solar. Din porunca împăratului Licinia zeul trebuia să fie rugat — *exorari* — cu tămâie, făclii de ceară și libațiuni de vin și esențe parfumate: *ture, cereis et profusionibus*. Ceeace înseamnă că dacă misterele zeului erau însoțite adeseori de practice crude, sacrificiile ce i se aduceau erau cât se poate de curate.

Rezultă prin urmare din cele spuse asupra «bisericății» dela Mahmudia, că nota ei caracteristică constă în faptul că în vechime a fost aci un templu mithriac.

În regiunea Niculițelului, închisă de jur împrejur de un mare val de pământ — troianul — întrerupt din distanță în distanță de arme de turnuri și de castele, se află un deal numit Bocloghea, care se întinde în cea mai mare parte pe teritoriul comunei Meidanchioi, așezată la sud de Niculițel. Între acest deal și culmea numită Țuguiața, la începutul văii ce se deschide spre Ortachioi și la un kilometru spre sud de troian, se ridică o movilă, careia locuitorii îi zic Bisericața. De formă rotundă,

având vre-o 20 m. în diametru și vre-an metru în înălțime, movila aceasta este astăzi cu totul stricată, căci a fost răscolită în toate direcțiunile de comorași — săpătorii de comori — și de plugurile Românilui care o are în stăpânire. După spusese acestuia și ale altor locuitori din Meidanchioi, s'au găsit aci zidării mari, cari au furnizat o însemnată cantitate de piatră și cărămizi, un număr de blocuri de piatră cioplită, fragmente de reliefuri și o piatră cu inscripție, care pe la 1898/9 a fost trimisă Muzeului Național din București. Astăzi urmele zidărilor abia se pot bănui; câteva frânturi de zidărie, două blocuri de piatră cioplită, frânturi de cărămidă și un fragment de ornament în relief — acest din urmă aflat în curtea unui țăran — iată ce am mai găsit într-o excursiune făcută anul trecut în localitate. La aceste se pot adăuga câteva monede bizantine de aramă, între cari unele de ale fiilor lui Constantin cel Mare și două monede istriote de argint.

Dacă aceste rămășițe neînsemnate nu ne pot da nici o lămurire asupra construcției ce se înălța odinioară pe movilă, în schimb inscripția, care a fost publicată de Tocilescu ⁶, ne informează deplin asupra ei. Această inscripție spune că în vremea împăratului Elagabal, trei preoți — *sacerdotes* — au ridicat aci, *a solo*, un templu zeului *Jupiter Optimus Maximus Dolichenus*. Numele lui Elagabal a fost mai târziu cioplit de pe piatră și în locu-i s'a pus numele lui Alexandru Sever.

Jupiter Dolichenus, care în inscripțiile din Dacia are atributul *deus Commagenorum* — fiindcă mai ales soldații și coloniștii veniți din Commagena au introdus acolo cultul lui — era un zeu asiatic foarte apropiat de Mithra. Ca și acesta el exprima în mod simbolic «dominațiunea sau triumful zeului solar», ca și el este reprezentat totdeauna însoțit de taur. Cultul lui nu era decât o ramură a cultului mithriac, templele lui erau foarte asemănătoare cu mithreele, sodaliciile aveau o organizație aproape identică cu cele mithriace ⁷. Deci templul ridicat de cei trei preoți pe movila dela Meidanchioi, dacă nu era un mithreu propriu zis, era însă asemenea mi-

threelor și închinat unui zeu de aproape înrudit cu Mithra.

Un rest important din acest templu s'a găsit la capul nord-vestic al troianului, la locul numit Oglinda de pe dealul Gargoaia din fața Niculițelului. Aci se văd urmele unui turn și, printre materialul de construcție al acestui turn, s'a găsit un fragment de coloană, vopsită cu roșu, pe care se află o inscripție votivă pentru Jupiter Dolichenus, pusă de alți trei preoți ai acestui zeu. Împăratul pomenit în această inscripție este tot Elagabal și numele lui de astă dată nu e șters, ci este conservat întreg: *M. Arelia Antoninus pius Augustus* ⁸. Că acesta nu poate fi altcineva decât Elagabal dovedesc următoarele:

a) alătura de împărat e pomenită și «Domina» Iulia, *mater castrorum*, care nu poate fi alta decât împărăteasa Iulia, prima soție a lui Elagabal;

b) în titulatura împăratului se află atributul *pius*, care se știe că nu s'a întrebuințat decât dela Commod, cel dintâi împărat care a adoptat mithriacismul;

c) numele preoților, cari au pus inscripția votivă, sunt orientale: Polydeuces Theophili, Lucius Kapito și Flavius Reginus. De altfel tot orientali au fost și preoții cari au ridicat templul: Luginus Dometi, Aquila Barsemon și Flavius Damas.

Este deci probat că inscripția votivă de pe coloana aceasta, care de sigur făcea parte din templul solar dela Meidanchioi, a fost pusă tot în timpul lui Elagabal; el pare a fi fost și cel dintâi împărat protector al închinătorilor Soarelui dela Dunărea de jos.

Dar această inscripție prezintă și o particularitate epigrafică interesantă: numele lui Elagabal nu este șters, cum ar trebui să fie numele unui împărat cu memoria condamnată. Și aceasta e cu atât mai curios cu cât în cealaltă inscripție, care menționează ridicarea templului, numele aceluiaș împărat este cioplit și înlocuit cu al lui Alexandru Sever. Această anomalie se explică însă, dacă ne gândim de o parte la locurile diferite unde erau așezate aceste inscripții, iar de altă parte la legăturile intime dintre Elagabal și preoții zeului solar. Coloana roșie cu inscripția vo-

tivă, în care numele împăratului e păstrat, nu putea să fie așezată în alt loc decât în interiorul templului, unde era văzută numai de membrii comunității sau poate numai de preoți, iar aceștia îl considerau pe Elagabal ca un confrate, care se intitula însuș *sacerdos amplissimus Dei invicti Solis Elagabali*. Dimpotrivă lespeda de piatră cu inscripția ce menționează ridicarea templului trebuie să fi fost fixată pe un perete exterior al lui și deci aci, de ochii lumii, numele împăratului cu memoria condamnată trebuia șters.

De altfel o anomalie identică prezintă inscripția pusă la baza simulacrului din Salsovia, despre care am vorbit mai sus. Și aci s'a păstrat intact numele lui Licinia, deși memoria lui a fost de asemenea condamnată. Dar dat fiindcă simulacrul era așezat în interiorul templului, confrății mithriaști au respectat numele protectorului lor.

Numele de Adam-clissi, pe care Turcii l-au dat colosalelor ruini din apropierea vechiului oraș Tropaeum Traiani, este cu totul neobișnuit. Adam-clissi înseamnă biserica omului. Cuvântul «Adam» = om se referă de sigur la marele trofeu ce fusese așezat deasupra monumentului triumfal și care, după ce a căzut de pe monument, a rămas trântit lângă bază, făcând impresia unui om căzut în luptă. Dar prin vorba «clissi» = biserică, Turcii nu puteau în nici un caz înțelege vreuna din basilicele din interiorul orașului, pentru simplul motiv că, la venirea lor în Dobrogea, orașul era complet distrus de foarte multă vreme. De asemenea nici vre-o biserică creștină n'a existat în aceste locuri până în timpurile mai noi. De aceea «clissi» trebuie să fie traducerea românescului «biseriță», nume cu care locuitorii români din împrejurimi vor fi botezat—cum au botezat și în alte părți ale Dobrogei—ruinele romane.

Pentruca această presupunere să aibă o bază reală, ar trebui să găsim și aci nota caracteristică a bisericuțelor descrise mai sus, adică un templu al zeului solar. Și în adevăr lângă poarta principală a cetății Tropaeum Traiani s'a găsit, pe la 1891-2,

un altar închinat *in honorem domus divinae, Soli Invicto*⁹. Aceasta dovedește în chip neîndoielnic că în oraș sau în apropierea lui era un templu dedicat zeului solar, un mithreu. Deci presupunerea de mai sus este întemeiată și trebuie să admitem că și la Adamclissi a fost odinioară o «biseriță», al cărei nume poate s'o mai fi păstrând printre Românii din împrejurimi.

Când faci cu vaporul drumul între Brăila și Galați nu se poate să nu rămâi impresionat de minunata priveliște ce-ți oferă malul dobrogean. Țărmlul se desface în forma unui imens golf, acoperit astăzi de balta plină de stuf, din care abia se zăresc joasele grinduri, unde sunt așezate satele Ghecet și Azaclău. La spatele bălții se înalță un rând de maluri lutoase, pe lângă cari trecea în vremurile străvechi Dunărea, iar în fund se ridică, într'o grămadire pitorească și în chip de amfiteatru, dealuri de formele cele mai bizare: unele cu vârful ca iglița, cum este Iacob-Dealul de lângă Iglia, altele cu coama colțurată—Colții Măcinului; altele cu piscul moțat—Țuțaiatul; în sfârșit altele intrând ca un cui în baltă—Bageacul.

Deși nu se ridică la înălțimi considerabile—nici unul nu trece de 400 de metri—totuș aceste dealuri apar de departe în culoarea vânt închisă, particulară munților, care contrastează minunat cu albastrul limpede al cerului și cu galbenul verzui al malurilor lutoase. Mai ales la răsăritul și apusul soarelui de vară, în diminețile și serile liniștite, luciul schinteitor al apei înroșite de razele soarelui, verde-galbenul mort al bălții și al malurilor și întunecimea albastră a dealurilor produc efecte de culori ce nu se pot descrie.

Printre grămada aceasta de dealuri trei deschizături permit trecerea în interiorul Dobrogei, cari toate trei au fost străjuite în vremurile vechi de câte o cetate întărită. Pe cea dela sud a apărut-o cetatea dela Iglia, vechia Troesmis; pe cea din mijloc cetatea Măcinului, vechiul Arrubium; pe cea dela nord o cetate mai mică, care poartă numele de Biseriță.

Situată în partea extremă a dealului Bageac, cetatea aceasta are o formă octogo-

nală neregulată, cu laturile cele mai mari de vreo 80 m. și cu două porți una la est, alta la vest. De jurîmprejur a fost înconjurată cu un șanț, azi în mare parte astupat, iar mai în afară cu o cingătoare de pământ. Odinioară poate era unită cu uscatul printr'un dig sau pod, astăzi însă este de toate părțile înconjurată de gârle late și adânci. Din temeliile de ziduri păstrate se vede că fusese întărită cu ziduri groase de piatră amestecată cu cărămidă, iar în spre baltă a avut două turnuri rotunde.

Săpături sistematice nu s'au făcut în acest loc izolat, dar cercetările superficiale au dat la iveală plăci late de lut, ce se întrebuințau pentru morminte, monede bizantine, vârfuri de sălițe și de săgeți ¹⁰. De altă parte din observațiunile d-lui D. G. Ionescu, administratorul pescăriilor Statului din Tulcea, rezultă că sub cetatea romană a fost o altă cetate cu mult mai veche, ale cărei urme se găsesc într'un strat de cultură inferioară.

Ce stațiune militară a putut fi aci în vremurile vechi ?

Controlând itinerariile romane vedem că pe drumul dintre Arrabium și Noviodunum, care trecea pe lângă Bisericața, Itinerarul Antonin pune o stațiune, căreia îi zice Dinogetia ¹¹. Depărtarea ei de la Arrabium e arătată de 9 mii de pași = 13 km., iar de la Noviodunum de 20 mii de pași = 29 km. 600 m. Iar aceste distanțe coincid perfect cu depărtarea ce este astăzi între Bisericața și ruinele Arrabiului deoparte și ale Noviodunului de altă parte. Așa că cu drept cuvânt Desjardins a identificat Dinogetia cu Bisericața noastră ¹².

Cu toate acestea, Tocilescu credea că Dinogetia era localitatea Ghertina de pe malul stîng al Dunării, lângă Galați ¹³). Această identificare însă nu se poate susține, căci a) hărțile și itinerariile arată că drumul roman mergea pe malul drept și toate stațiunile sunt pe acest mal, b) cărămizile găsite la Ghertina nu poartă decât ștampilele legiunilor I Italica și V Macedonica, ceea ce nu dovedește altceva, decât că vexilații din aceste legiuni au fost cândva postate în acest punct.

În lipsa altor informațiuni asupra acestei «bisericețe», nu putem afirma dacă și aci

a existat un mithrea sau un dolichen; totuși prin analogie s'ar putea deduce că numele i se datorește unui astfel de templu.

Țărnul vestic al lacului Razelm se termină în capul Dolojman, un impozant promontoriu, deasupra căruia se găsesc urmele unei așezări vechi, ce pare a fi fost o cetate însemnată. În fața acestui promontoriu, la distanță de vreo 4 — 5 km. spre răsărit, se înalță din apă o mică stîncă, care formează capătul extrem al terenului aluvionar, ce înaintează dela gura Sf. Gheorghe spre lac. Această stîncă, ridicată cu vreo 3 m. deasupra apei, se cheamă Bisericața și formează, împreună cu capul Dolojman, cei doi stâlpi naturali ai trecătorii din lacul Razelm în Marea Neagră.

Urme numeroase de zidărie se găsesc pe stîncă; se poate observa chiar locul unui zid înconjurător; acestea dovedesc că odinioară stîncă a fost fortificată. De asemenea în partea ei apuseană se află o mulțime de morminte, făcute din cărămizi late și cari nu conțin decât schelete, fără nici o urmă de ceramică mortuară. O singură monedă s'a găsit, după cât știu, printre ruine, și aceea era o monedă bizantină fără numele împăratului.

În starea deplorabilă în care se găsesc astăzi aceste ruine este imposibil de dovedit dacă a mai existat în lăuntrul cetății și vre-o altă construcție. Căci nu numai Lipovenii sălbatici din satul apropiat Juri-lofca, ci și autoritățile luminate, cu ocazia unei campanii contra lăcustelor, au răscolit până la fund întreg stratul de pământ ce se află pe această stîncă. Așa dacă a existat vreun templu al zeului solar, după cum suntem în drept să bănuim, urmele lui nu se mai pot găsi.

Din toate cele spuse până aci rezultă că Românii dobrogeni au botezat cu numele de «bisericețe» acele monumente vechi, cari fusese temple ale zeilor Mithra și Jupiter Dolichenus, zei solari asiatici foarte de aproape înrudiți între dînșii. Dintre cinci «bisericețe», trei s'au dovedit a fi fost temple de acestea, așa că putem susține cu multă probabilitate că și celelalte două, pentru cari nu avem informații mai com-

plete, aa fost tot construcții de acest fel.

S'a mai găsit însă în Dobrogea un mithrea în satul Acpanar, comuna Cârle-jari ¹⁴, pe cum s'a dat de urmele cultului mithriac la Troesmis și în vechiul Tomis ¹⁵. Dar faptul că ruinele mithreelor din aceste localități nu poartă numele de „bisericețe” trebuie să se datorească unor împrejurări, pe cari deocamdată nu le cunoaștem. Este însă sigur că și în aceste localități, ca și în toate celelalte unde sunt «bisericețe», elementul românesc s'a continuat din cele mai vechi timpuri și chiar numele pe care-l poartă fostele mithree și dolichene este o dovadă despre aceasta.

De altfel templele zeului solar n'au durat mai târziu de anul 400 d. Cr., căci creștinismul, care se răspândise în timpul acesta peste întreg imperiul, a început o persecuție furioasă contra adoratorilor acestui zeu. Și cu toate acestea în multe privințe cele două religii erau asemănătoare. Mitri-

aștii ca și creștinii aveau o treime sfântă, recunoșteau pe lângă principial bun și un principial rău, diavolul, ai cărui servitori, ca și îngerii cei răi, s'au răsculat contra principialului bun și au încercat să ocupe cerul; ca și creștinii ei credeau în nemurirea sufletului; sacrificau cu tămâie și făclii de ceară, iar la ospățul mistic, ca și creștinii la împărtășenie, gustau pâine și vin; la nașterea lui Mithra ca și la a lui Cristos ar fi venit păstori cu daruri.

Poate tocmai din cauza acestei asemănări între creștinism și mithracism strămoșii noștri Traco-Romani din Dobrogea, convertiți încă de prin veacul al III-lea la creștinism, au fost impresionați atât de mult de lupta ce clerul bisericii creștine a dus-o contra tainicilor și inofensivelor temple solare, în cât au păstrat amintirea lor în cuvântul «bisericeță», perpetuat din generație în generație până astăzi.

CONST. MOISIL.

¹⁾ Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice (1909), p. 85 arm.

²⁾ V. mai jos.

³⁾ Convorbiri Literare, XXXIX (1905), p. 363 și XL (1906), p. 1025 arm.

⁴⁾ C. I. L., III, 4413.

⁵⁾ V. articolul lui Camont asupra lui Mithra în Daremberg-Saglio, Dictionnaire d'antiquités. — De aci și din cele două lucrări ale sale — Les mystères de Mithra (tradusă și nemțește de Gehrich) și Textes et monuments figurés relat. aux mystères de M. — am împrumutat toate informațiile asupra cultului și monumentelor mithriace.

⁶⁾ Tocilescu, Feuilles et recherches, p. 205.

⁷⁾ V. articolul lui Reinach asupra lui Dolichenus în Daremberg-Saglio, o. c. și al lui Camont în Pauly-Wissowa, Realencykl.

d. Klass. Altertums, V, col. 1276.

⁸⁾ Tocilescu, Inschrift. a. d. Dobrudscha (1881), p. 4; C. I. L. III supl. 1, nr. 7320.

⁹⁾ Tocilescu, Neue Inschrift. aus Rumänien (1894), p. 103; C. I. L. III supl. 2, nr. 12468.

¹⁰⁾ Descrierea localității făcut-o și d-l G. M. Murgoci în Sămănătorul (1904), p. 141.

¹¹⁾ Ea mai este pomenită și în Ptolemea (III, 11) și în Notitia dignit. Orient. (ed. Böck., I, 99).

¹²⁾ Rev. archéol., 1868, p. 265.

¹³⁾ Tocilescu, Monum. epigr. și sculpturali, I, p. 109 n. 2., 184.

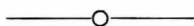
¹⁴⁾ Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice (1909), p. 46.

¹⁵⁾ Tocilescu, Rev. pentru ist. arh. și filol., 1885 (II), p. 282 pl. 9-a; Idem, Feuilles et recherches, p. 213.

MĂNĂSTIREA DINTR'UN LEMN

și

MĂNĂSTIREA GOVORA

— DESCRIERI GENERALE ARHITECTONICE —

Mănăstirea Dintr'un lemn, așezată pe malul drept al Otăsăului, peste apă, dincolo de satul Mănăstireni (Vâlcea), e coprinsă într'un patruleter de ziduri groase, cari formează două curți, în lungime totală de 130 metri cu o lățime de aproape 65 metri.

Intrând pe sub prima poartă (E), pătrundem într'o curte mare, aproape pătrată, având spre apus un rând de chilii, clopotnița și o parte din casele stăreției; la miază-noapte zidul încunjurător, de care este alipită fântâna, un alt rând de chilii și un pătut mic; la răsărit iarăși chilii și magazii; iar la miază-zi pătutul cel mare și grajdurile. Din această curte, trecând pe sub bolta clopotniței (B), se pătrunde în curtea principală a mănăstirii, care are în mijlocul ei biserica, iar de jurîmprejur chiliile maicilor și, pe latura din spre miază-noapte, casele stăreției, — cu un frumos foișor boltit și zugrăvit. În această curte se mai văd în ruină zidurile vechilor chilii (H), cari, prin conformația lor, arată că pe vremuri alcătuiau un singur trup cu actualele case ale stăreției (D), ce ni s'au păstrat până acum. Pe o scărișoară de lemn, rezemată pe aceste ziduri ruinate din fața bisericii, trecând printre cele două corpuri de chilii de pe mal (G), se ajunge la un platou mai ridicat, pe care se află, ascunsă printre goruni, bolnița (C): o bisericuță din lemn de stejar, frumos cioplită, care se ține încă bine sub acoperișul ei de șindrilă.

Acestea sunt părțile cari în ansamblu alcătuiesc mănăstirea Dintr'un lemn.

Tradiția acestui locaș de credință strămoșească ne spune că în timpurile de demult, pe locul unde acum se găsește actuala biserică de zid, ar fi fost o bisericuță făcută «dintr'un stejar», în scorbura

căruia un cioban ar fi găsit o icoană făcătoare de minuni. Acestei tradiții se datorește numele: «Mănăstirea Dintr'un lemn». Icoana Maicii Domnului, făcătoare de minuni, zice-se, a fi aceea din tâmpla bisericii de acum, împodobită cu argint și aur, după cinstea ce i se cuvine.

Inscripția de piatră de de-asupra ușii de intrare în biserică ne spune însă că aceasta «din temelie este zidită și făcută de Io Mateiu-Vodă Basarab», iar mai târziu, la 1715, Ștefan Cantacuzino, Domnul Țării-Românești, urmașul lui Brâncoveanu, «având mare evlavie către sfântul locaș acesta, numai decât cu osârdie s'a apucat ca de iznoavă a o înfrumuseța, luminând și mai mărintd întâi biserica și zugrăvind-o și împodobind-o cu tâmplă și cu altele ce i-au trebuit, făcând și case și chilii de împrejurul ei, cum se vede», pentru cari lucrări «ispravnic fiind chir Ioan, archimandrit dela Hurezi» (Iorga, Inscriptii din Bisericile României, I, 182).

Cercetând starea în care mănăstirea se găsește astăzi, se vede lămurit că, dela întemeiere și până în zilele noastre, ea a suferit multe prefaceri, cari, înșirate în ordine cronologică, ar fi următoarele:

1. Din epoca lui Mateiu-Vodă Basarab avem biserica mare (A), cu pronaos (I) și cu pridvor (II) deschis. Acestea ni le vedește fațada laterală a bisericii (ilustrația pag. 36) prin arhitectura ei caracteristică acelei epoci și anume: rostaure de zidărie de piatră și cărămidă aparentă, după cum se vede, bunăoară, și la mănăstirea Arnota.

2. Din epoca lui Constantin-Vodă Bâncoveanu, avem:

a) Mărirea bisericii, prin transformarea pridvorului (II) în pronaos, închizându-se cu zidărie golul arcadelor, după cum se vede în ilustrație.

b) Zidirea caselor stăreției (D) și a chiliilor (H). Casele stăreției au dedesubt pivnițe înalte, cu bolți cilindrice, ceea ce face ca pardoseala rândului de camere dedesubt să se afle la o nivel de 2.50 m. de la pământ, dând cu modul acesta caselor o înălțime mai mare decât a chiliilor de primprejur și deci o înfățișare mai importantă.

După indicațiunile de bolți și arcade ce se găsesc la capătul apusean al caselor stăreției se poate vedea că cele două rânduri de chilii (H), astăzi în ruină, făceau un singur corp cu aceste case, astfel încât rândul de jos al chiliilor era la același nivel cu pivnițele caselor, iar cel de sus cu acela al camerilor. De altfel acest mod de legătură între casele stăreției și chiliile, se poate vedea și la mănăstirea Hurezi și într-o câțiva la palatul domnesc de la Mogoșoaia, unde, la spatele pivniței, erau camerele slujitorilor.

Un frumos foișor, — sprijinit pe cinci coloane de piatră, cu bazele și capitulele sculptate, având arcuri în acoladă și o boltă cu pendantivi (zugrăviți), iar la partea de jos intrarea în pivniță, — împodobește fațada caselor stăreției, mijlocind comunicarea cu curtea printr-o scară de piatră cu parapet de zidărie tencuită și văruiată cu alb, ca și celelalte case și chiliile.

c) Clopotnița (B), a cărei arhitectură caracteristică de tencuială și arcuri plincentre este o mărturie că aparține epocii brâncovenești, fiind făcute în felul celei de la Hurezi.

d) Fântâna (F), prin arhitectura ei cu arcuri plincentre pe stâlpi, pare a aparține și ea aceleiași epoci.

Deși în inscripția de deasupra ușii de la biserică nu este însemnat numele lui Brâncoveanu,

totuși acest darnic Voevod, fiind zugrăvit în biserică în rândul ctitorilor, — cu drept cuvânt se poate presupune că lucrările de la această mănăstire, sfârșite de Ștefan Cantacuzino în 1715, după cum ne arată pisania, adică un an după cruda moarte a lui Brâncoveanu, au fost începute de acesta, continuate și sfârșite de Ștefan Cantacuzino, sub conducerea lui Ioan Archimandritul de la Hurezi, ca ispravnic, pomenit și în amintita pisanie.

3. O inscripție săpată în acoperișul de plumb al bisericii, deasupra actualului pridvor, ne spune

că la 1837, pe timpul lui Alexandru Ghica-Voevod, s'a acoperit biserica cu plumb de către stăruța Platonida împreună cu Hrisant Arhimandritul Hurezului.

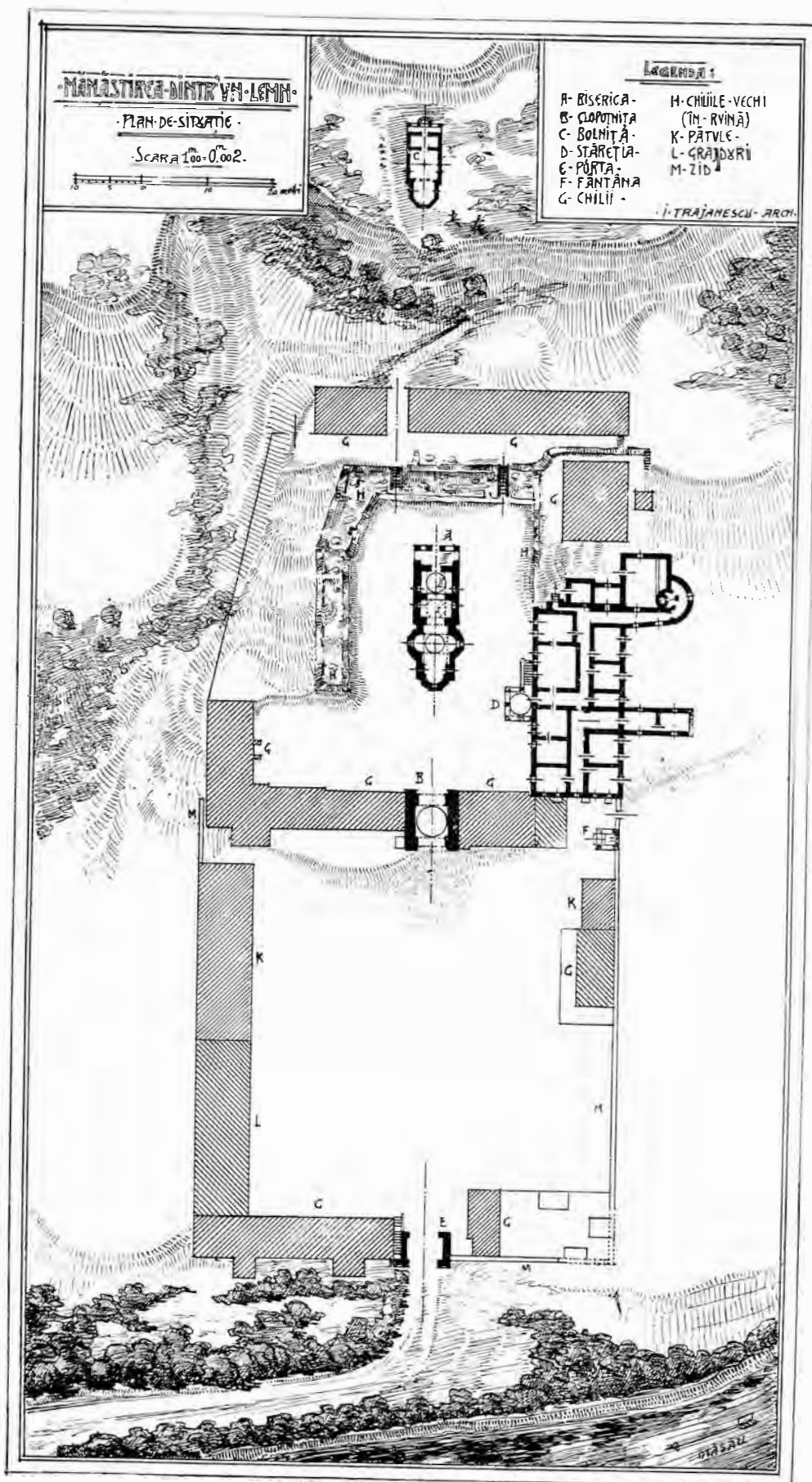
Acestei epoci aparține următoarele transformări și adăugiri, cari, prin arhitectura lor cu totul deosebită de cea veche a mănăstirii, se vede că au fost făcute mai încoace, în timpuri când artele la noi nu se mai găseau în starea de înflorire de altă dată:

a) La biserică s'a adăugat pridvorul (III) și s'a zugrăvit cu ulei din nou biserica (vezi pisanie),

o zugrăveală inferioară, sub care încă mai există poate vechea zugrăveală brâncovenească, făcută odată cu biserica la 1715. Urme din vechea zugrăveală a foișorului de la casele stăreției mărturisesc că, atât la biserică cât și la acest foișor, peste vechile frescuri s'au așternut picturile cele nouă, cari, prin felul lor, sunt încă o dovadă de decadență în care se găsea acest meșteșug în acea epocă. Arhitectura pridvorului, prin pilastrii, ciabucile și proporția lor, confirmă și mai mult afirmațiile noastre, căci, pe lângă că se deosebesc cu totul de buna arhitectură a bisericii, dar chiar, luat aparte, este o lucrare lipsită de înșușiri artistice.

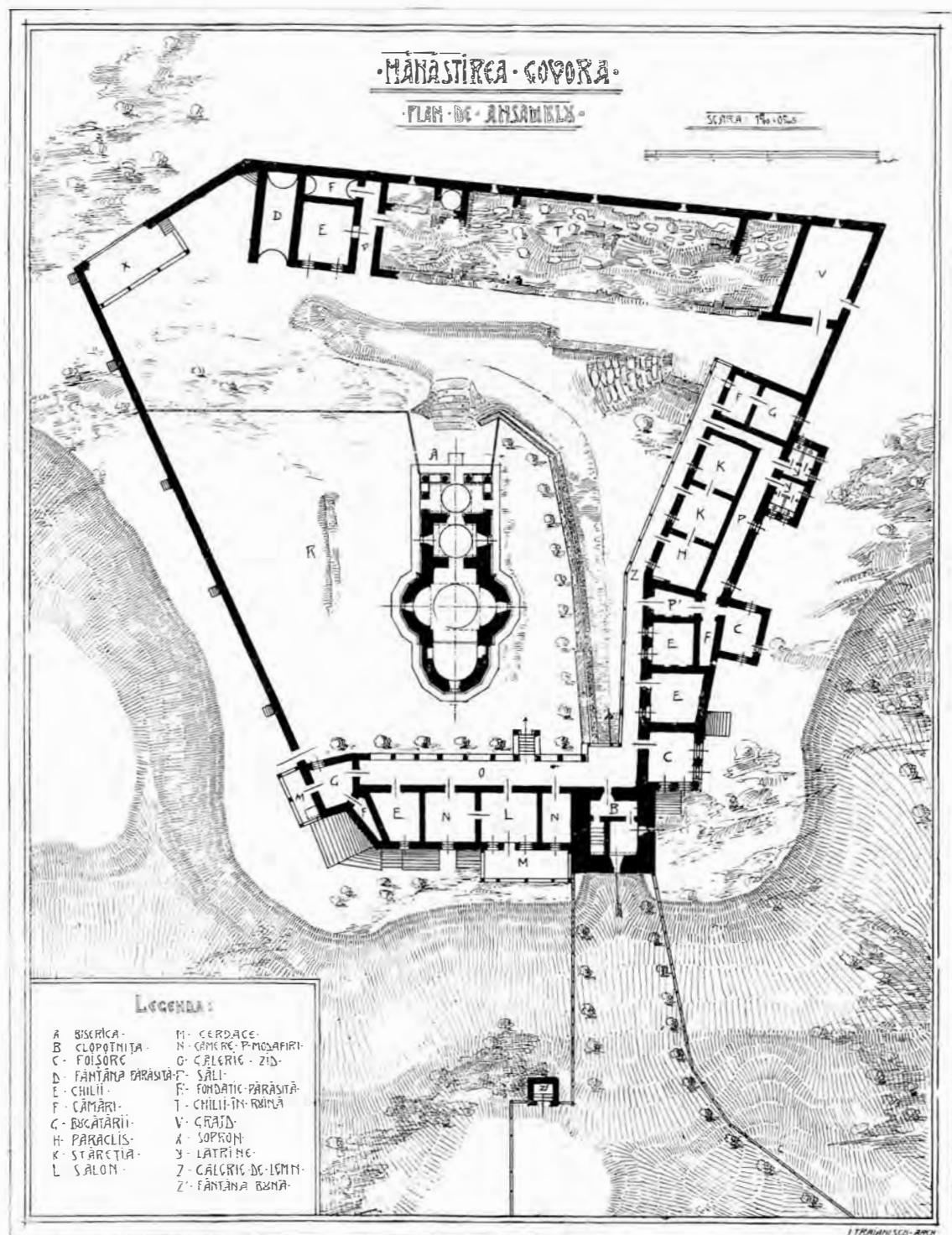
Biserica Mănăstirii Dintr'un lemn.

b) Poarta (E) dela prima intrare aparține și ea acestei epoci, prin arhitectura ei cu pilastrii și cornișe, la fel cu aceea a lucrărilor făcute de Arhimandritul Hrisant la mănăstirea Hurezi.

sus pe malul sprijinit de rainele vechilor chilii, sunt făcute în timpurile noastre, cu cheltuiala mai-cilor ce locuiesc într'ânsele.

4. Bolnița (C), așezată pe platoul din spre apus,

c) Tot în acest timp s'au mai făcut și dependințele acestei așezări: pătutul (L), grajdurile (L), parte din chilii (G)—și anume cele de lângă poarta (E)—și clopotnița; iar cele ce sunt în fața bisericii,

este o bisericuță de lemn de stejar, pe o bază de zidărie de cărămidă, pardosită în interior și în pridvor cu cărămizi pe lat și învelită cu șindrilă.

Prin ciopliturile stâlpilor ce susțin pridvorul, ale

cosoroabei, ale brâului răsucit ce încinge întreaga bisericuță, prin modul cum sunt lucrate și imbinat lemnurile de stejar din care e făcută,—sunt indicii că aparține unei epoci arhitectonice de bun gust. De asemenea și tâmpla, care prin culoarea sa curată pare a fi mai nouă ca bisericuța, este foarte bogată și, fără să fie aurită ori vopsită, așa, în culoarea naturală a lemnului, stăpânește privirea prin înfățișarea ei bine chibzuită.

Nimic nu ne îndreptățește să o așezăm în vreo epocă anumită din cele ce le fixăm cu privire la părțile celelalte ale mănăstirii.

În rezumat deci — după cum reiese din această descriere—se vede că părțile principale ale acestei mănăstiri sunt făcute pe timpul și cu cheltauia Voi-

care a ținut piept la multe încercări ale nestatorniciei vremurilor trecute.

Văzută mai deaproape și mai cu de-amănuntul se constată că zidurile cele înalte ce se văd din depărtare sunt ale caselor de pe laturile nord-estice; iar curtea este închisă pe celelalte două laturi dela apus și miază-zi cu ziduri mai joase. Pe latura apuseană se văd în ruină urmele unor case din cari a mai rămas în picioare capătul din spre sud. Zidul din spre miază-zi este liber de case.

În mijlocul curții, pe un platou susținut de un zid de sprijinire, ce mărginește și pasajul de intrare în curte, se înalță biserica, cu o singură turlă (A).

Din cauza configurației topice a dealului pe care s'a zidit mănăstirea, forma în plan a ansamblului

Biserica Mănăstirii Govora.

voilor Mateiu Basarab și Constantin Brâncoveanu, deci din cele mai bune timpuri de dezvoltare arhitectonică și artistică în Țara-Românească.

II.

Mănăstirea Govora este așezată pe valea cu același nume, la vreo doi km. depărtare de șoseaua ce trece prin satul Govora, pe o colină ce se desface din dealurile povârnișului din dreapta al văii. Văzută de departe, de pe șoseaua Govorei, înainte de a intra în sat, această mănăstire, cu zidurile ei înalte și înegrite, din cari răsare, puternic și sobru, turnul clopotniței precum și o parte din turla bisericii, se înfățișează privirii ca o cetate străveche,

se prezintă ca un trapez neregulat, ceea ce o deosebesc într-o câțiva de multe alte mănăstiri croite în linii generale mai regulate.

Pe latura din spre răsărit se află un corp de clădiri înalte, având dedesubt beciuri—și anume sub camerele E, N, L din plan. În aceste beciuri — se zice — ar fi fost instalate teascurile tipografiei lui Mateiu Basarab. Deasupra lor se află încăperi cu întrebuințare pentru vizitatori: salon, dormitor, balcon, precum și intrarea în clopotniță (B).

Intrarea în curtea mănăstirii se face pe sub această clopotniță și pe sub galeria de lemn ce leagă acest corp de clădire cu cel de pe latura nordică.

Și casele din spre nord au două rânduri de încăperi. Cel de jos cuprinde pivnițe, magazii și — sub camerele E și C de sus — încăperi de locuit. Cel de sus cuprinde încăperi destinate stăreției (K) și călugărilor (E), având un paraclis (H) și un foișor (C).

În încăperile ce-au rămas în picioare pe latura apuseană — în D — se văd urme de zugrăveală pe perețele din spre zidul înconjurător, iar dedesubt se vede locul pe unde pătrundea țeava vechei cișmele, acum părăsită. Felul de zidire al acestui grup de case, făcute din bolovani și cărămizi aparente, ne trimite în epoca lui Mateiu Basarab, când se lucra astfel.

Biserica are tipul epocii brâncovenești: cu pridvor susținut pe coloane de piatră, cu baze și capitele sculptate, cu bolți sferice zugrăvite, cu che-nare de piatră la ferestre, frumos cioplite.

În interior găsim pronaosul, boltit și zugrăvit, apoi naosul — cu sânrurile și cupola pantocratorului — și altarul.

Tâmpla este bogată și bătrână ca și biserica, după cum se citește într-o inscripție săpată în lungul ei, deasupra ușilor (Iorga, op. cit., I, 179).

Tradiția ne spune că în vremuri străvechi, pe locul acestei mănăstiri era o bisericuță catolică, în locul căreia Radu-Vodă, fiul lui Vlad-Vodă, ar fi ridicat din nou altă biserică ortodoxă.

Inscripția de piatră de deasupra ușii dela intrarea în biserică ne arată că în anul 1711, pe timpul domniei lui Constantin Brâncoveanu, vechea bisericuță a fost din temelie refăcută, așa după cum se vede azi. (v. Iorga, o. c., I. c.).

Examinând în deaproape fiecare din părțile acestui grup de clădiri și judecându-le după caracterul cu care ni se înfățișează, putem stabili trei epoci bine hotărâte, după cum urmează:

1. Epoca lui Mateiu Basarab. Deși în inscripția bisericii nu se pomeneste numele acestui Voevod și nici nu este zugrăvit în biserică în rândul ctitorilor, totuși, se știe că aci, în beciurile acestei mănăstiri, se găsea vestita tipografie a lui Mateiu Basarab. Așa dar, pe timpul acestui Voevod, mănăstirea Govora se găsea într-o stare destul de înfloritoare, dacă el și-o alesese ca loc nimerit pentru tipografie. Deci, în afară de beciurile arătate mai sus, unde se aflau teascurile, trebuie să mai fi fost încăperi, unde se adunau călugării-lucrători și scriitori.

Ca biserică a mănăstirii în acest timp era bisericuța ridicată de Radu Voevod — pomenită în pisanie — la 1492, iar în jurul ei, la răsărit, se aflau casele unde era tipografia, iar la apus s'a ridicat

rândul de case astăzi în ruină (T), din cari a mai rămas în picioare, sub acoperământ de șindrilă, doar o cameră (E), cu o sală (P) și o cămară (F), lângă cari se găsește gangul boltit (D), unde am spus că era vechea fântână, azi părăsită.

Asemănarea cea mare ce este între felul de lucru al acestor ziduri în ruină și între lucrările făcute de Mateiu Basarab la alte mănăstiri, ca Arnota și Dintr'un lemn, ne îndreptățește să facem aceste presupuneri și să le clasăm în această epocă.

Afară de acest indiciu sigur, mai avem și dispoziția camerelor, care, după cum se vede din plan, este compusă dintr-o serie de săli cu două camere vecine, având fiecare la spate câte o cămăruță. Această dispoziție de camere se mai găsește și la mănăstirea Brâncoveni, unde au mai rămas în ființă câteva din chiliile ridicate de Mateiu Basarab. Dacă cu ocazia lucrărilor de reparațiuni la această mănăstire s'ar face săpături în părțile ruinate, scoțându-se la iveală și părțile ascunse sub dărâmturi, s'ar putea găsi desigur și alte mărturii, cari să lumineze și mai mult calea cercetătorului.

2. Epoca lui Constantin Brâncoveanu.

După cum se vede din inscripția citată mai sus, pe timpul domniei lui Brâncoveanu s'au întreprins la Govora o serie de lucrări de mare însemnătate. Astfel bisericuța cea veche, ridicată de Radu cel Mare, folosită și pe timpul lui Mateiu Basarab, a fost dărâmată, iar în locul ei s'a ridicat din temelie o biserică nouă, așa după cum se vede a fi (A), care s'a isprăvit de lucru în anul 1711. Din vechea bisericuță a lui Radu-Vodă nu a rămas decât o urmă de temelie (R), ce se vede în curtea despre miază-zi a mănăstirii.

Odată cu zidirea noiei biserici, s'a întărit și platoul pe care stă biserica, înconjurându-l cu un zid de sprijinire, din zidărie de bolovani și cărămidă așezată pe lat și în picioare.

În acest timp s'a zidit și clopotnița (B) dimpreună cu casele din stânga (G, F, E, N, L), cu galleria (O), zidite peste vechile încăperi, unde pe timpul lui Mateiu Basarab se afla tipografia. Rândul de case (C, E, F, H, K) de pe latura nordică, cu pivnițele și cu camerele din rândul de sus, sunt făcute tot în această epocă, judecate fiind după arhitectura lor caracteristică. Zidul înconjurător de pe latura sud-vestică este făcut de asemenea în acest timp ca și contraforții cei mari ce sprijinesc zidurile camerelor F, E, N, L, — zidurile de jos ale vechei tipografii negăsindu-se destul de tari, spre a suporta greutatea adăogată mai în urmă deasupra.

Fântâna Z aparține și ea tot acestui grup de lucrări, după cum arată atât arhitectura cât și inscripția zugrăvită pe peretele ei.

3. După această epocă de strălucire a Govorei, a urmat apoi un timp de restriște, care a adus cu sine multe prefaceri și adăogiri, după împrejurări și după modul cum vremelnicii ei conducători au găsit cu cale.

Astfel o inscripție de deasupra ușei clopotniței ne spune că în anul 1770 mănăstirea a fost prădată de Florea hoțul. În 1785, pe timpul episcopului Filaret al Râmnicului, s'a reparat stricăciu-

Aci este locul potrivit a menționa că în paraclisul H se găsesc pe peretele dinspre răsărit urme de zugrăveală precum și o parte dintr'o frumoasă ramă de icoană în stuc, cu ornamente bizantine, partea cealaltă fiind zidită în grosimea zidului oblic. Această trunchiere a icoanei nu se poate explica decât prin faptul că zidul oblic ce o acoperă ar fi avut o poziție mai exterioară și anume—în locul parapetului galeriei (Z), făcând un cot de legătură cu prelungirea zidului ce desparte paraclisul de sala P¹. În acest caz comunicația se făcea până în punctul (Z) pe gale-

Biserica dela Bolnița Mănăstirii Dintr'un lemn

nile, igumen fiind chir Anatolie și s'a zugrăvit în 1787 de către Dimitrie zugravul.

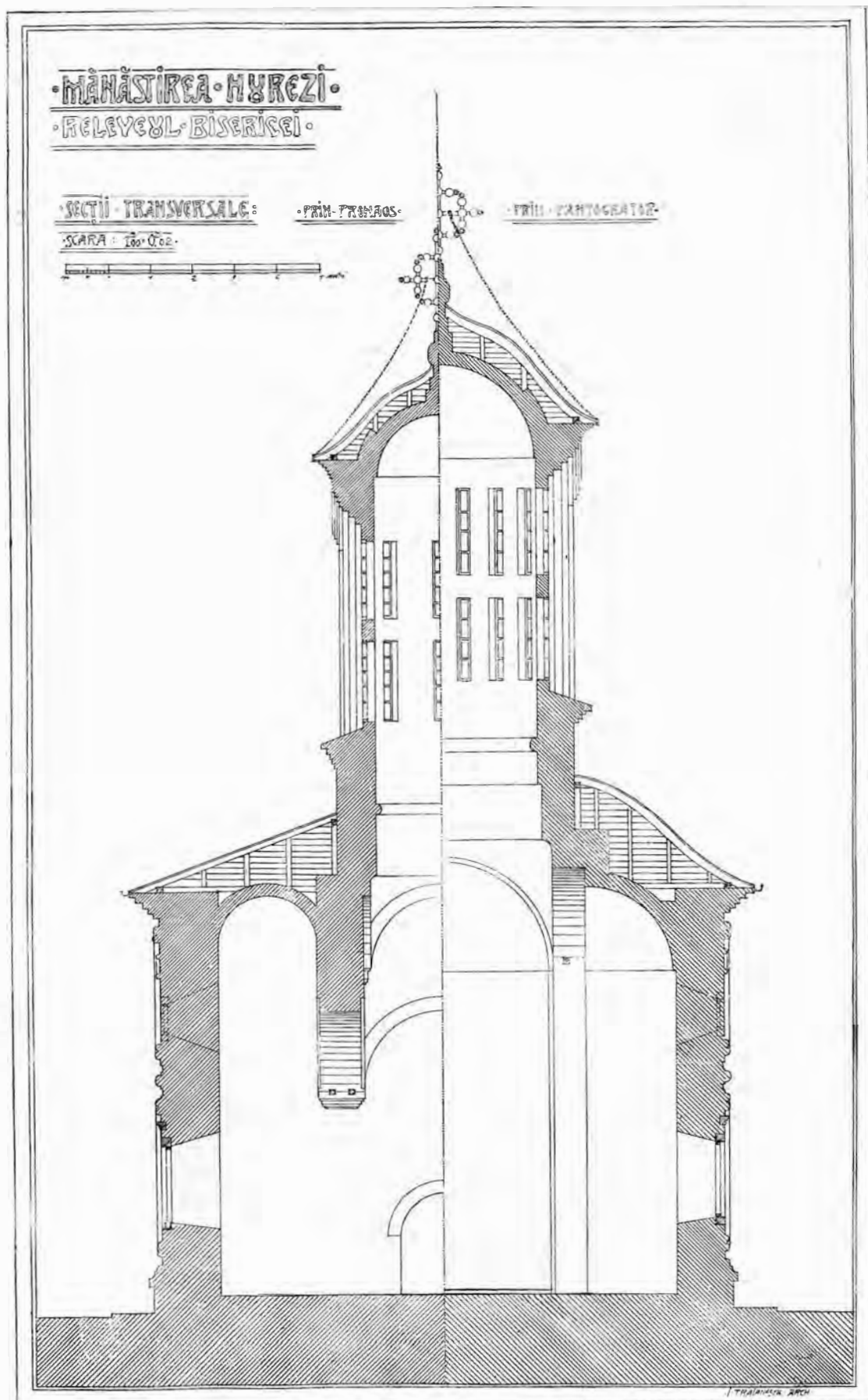
Tot în această epocă de decadență și în timpuri mai apropiate de noi s'au mai făcut și alte lucrări de transformare de puțină însemnătate și anume: s'a făcut cele două balcoane de lemn (M), de unde se desfășoară privirii pitoreasca panoramă a dealurilor din împrejurimi, cari înconjoară valea Govorei; vechiul foișor (C) s'a prefăcut în cameră, prin închiderea cu zidărie și ferestre a golurilor de sub arcadele sale; s'a prelungit galeria (O) și dincolo de punctul Z, refăcându-se întreg zidul din spre sud al camerilor H, K, F.

ria de lemn, iar de aci prin sălile P și P¹ dela spatele camerilor. O urmă de fundație în dreptul acestui zid, este încă o mărturie care ne face să insistăm în sensul acelei ipoteze.

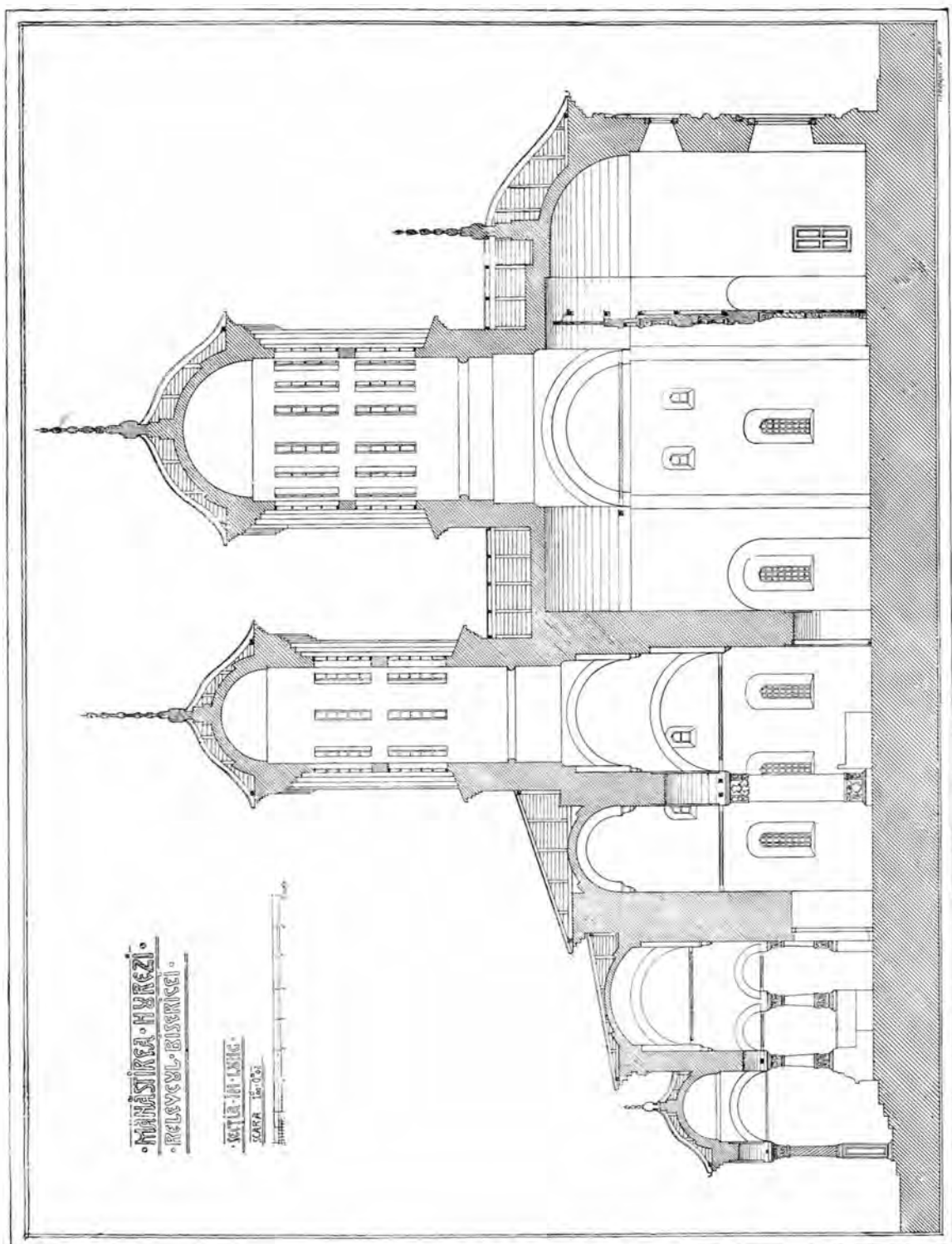
O altă prefacere făcută în acest timp este și foișorul adăogat peste camera (C), care, prin felul comunicației sale puțin accesibil, pare a fi mai mult o ascunzătoare, căci spre a ajunge la el trebuie o scară portativă așezată pe calcanul din pod.

Acestea sunt, pe scurt, prefacerile prin cari a trecut mănăstirea Govora dela 1492 până în timpurile noastre.

ION TRAJANESCU.
Arhitect.

Aceste două desemnuri fac parte din releveul bisericii cei mari dela mănăstirea Hurezi și se tipăresc ca adaos la articolul publicat de d-l N. Ghika-Budești,

arhitectul Comisiunii Monumentelor Istorice, în fascicolul I (pp. 23—32) din anul trecut al Buletinului.

N. R.

CEVA CU PRIVIRE LA MEȘTERUL MANOLE

Autorul bisericii episcopale dela Curtea de Argeș a preocupat foarte mult generația trecută. Din legătura stilistică a acestei opere cu monumentele anterioare și posterioare ei, căpătăm convingerea că nu putea fi făcută de meșteri străini de obiceiul pământului. Însă din cauză că se căuta autorul fără să i se cerceteze mai întâi opera, s'a recurs în totdeauna la soluții senzaționale. Chiar Odobescu a emis părerea că faimosul meșter, numit în poezia populară când Manole (mai cu seamă în refren) când Manea, nu ar fi altul decât Manea, vâtaful de zidari al lui Brâncoveanu. Alte ori s'a recurs la Veit (1), la Manoelis din Niaesia (2)—ceea ce a și influențat poate pe Alexandri să dea în calegerea sa forma Manoli—și uneori s'a mers prin Spania sau la elevii lui Michel Angelo.

Lucrul pare cu mult mai simplu. Dacă ne dăm seama de faptul că biserica Curții de Argeș este construită din piatră și că în acea epocă se construia mult în acest material (3), ajungem la concluzia că un *maestru pietrar* trebuie să fie autorul bisericii episcopale dela Argeș,—rolul *zidarului* fiind cu totul neînsemnat.

Știm că în eval media, pretutindeni afară de Italia, arhitectul nu avea înțelesul de astăzi și că rolul acesta îl îndeplineau acei cari, începând ca ucenici, își însușiau pe rând desenhul, meșteșugul zidăriei și pe acela al tăerii pietrelor. În Franța până în sec. XV titlul de «maistre tailleur de pierre» este sinonim cu arhitect, pe când cel de «maistre mâçon» este un titlu superior (4), iar posesorul lui se mărginea numai la așezarea pietrelor în zid și la rostuirea lor cu mortar. De altfel este destul de logic ca paternitatea artistică să aparție șefului meseriei care covârșește pe celelalte în asociația lor pentru efectuarea unei construcții.

Dacă, după acestea, considerăm cronologia e-

poei, vedem că într'un timp foarte scurt am avut construcții din nou sau reparații radicale la o serie de fundații religioase foarte importante: Glavaciocul, Bistrița, Mănăstirea Dealului, Govora, Mitropolia din Târgoviște, Biserica episcopală din Argeș. Nu putem admite deci lipsa de legătură între monumente construite în aceeași țară de Voievozi înrudiți între ei. Lucrul se și adevărește, dacă ținem seamă de ce a mai rămas la Mănăstirea Dealul și Mitropolia din Târgoviște (după desenul lui Satmari). Cea mai interesantă însă pentru lămurirea cestiunii este Mănăstirea Bistrița. Construită de Barbu Banul Craiovescu la anul 1497 (după Odobescu, Revista Română, vol. I), din dușmănie este bătută cu tunurile de Mihnea cel Rău. Iară Barbul Banul, spune inscripția mai nouă, care concordă și cu alte izvoare, «întrămăre și putere dând, iară o au prefăcut mai bună încă și mai frumoasă» (Tocilescu, Raporturi asupra câtorva mănăstiri, schituri și biserici).

Din elementele arhitecturale ale acestei biserici (prefăcută radical de Știrbei și Bibescu), regretatul Tocilescu a găsit o parte din chenarul ușei, pe care se citește clar inscripția: **MANHE MEIIIEP**. Acelaș fragment a fost găsit și de Odobescu, poate mai complet decât l-a găsit Tocilescu la 1887, căci în acuarelile lui Trenk, aflate în colecția Muzeului Național, găsim desenhată așa întreagă (fig. p. 45). Chiar pentru cei mai puțin deprinși cu formele sculpturale ale monumentelor noastre, asemănarea de stil și de factură a acestei uși cu ornamentația dela Curtea de Argeș nu se poate să nu fie remarcată.

Dar din cauza versiunii lui Odobescu, iată în ce mod plin de contradicție se exprimă Tocilescu în sus citatele rapoarte: *ornamentele de pe acest stâlp de ușă dela vechea biserică se regăsesc la biserica mănăstirii Curtea de Argeș și*

fac a ne întări în credința că Manole din legendă ar fi acest meșter Manole de pe stâlpul dela Bistrița și de pe peretele dela Mănăstirea

s'a petracut tocmai contrariul cu înlocuirea lui Neagoe prin Negru-Vodă. Și apoi arta lui Brâncoveanu nici decum nu se poate susține față de

Horezul. Din mai multe puncte de vedere lucrul este o imposibilitate. Mai întâi titulatura lor și forma numelui este cu totul alta. La Hurezi avem *Manea vâtaf de zidari*, pe când la Bistrița avem *Mane meșter*. Forma cu totul slavă terminată în *e* este mai probabilă în epoca de plină putere a slavonizmului, decât în vremea lui Brâncoveanu, când vedem forma terminată în *a*, cum se obicinuește și astăzi. La Slavii danăreni și astăzi avem Mane, Tane, Slave, etc. Apoi și meseria este cu totul alta. La Bistrița avem aface cu meșterul care a făcut sculpturile, iscăbindu-se pe ultima din ele pe stâlpul ușei, avem deci un pietrar, pe când la Hurezi avem aface cu vâtaful unei meserii *care începuse să covârșească lucrările, în piatră, adică zidăria*. Dar acesta niciodată n'a fost pietrar, căci Brâncoveanu avea pentru piatrărie pe Vucașin Karagea, un Sârb poate, iar pentru lemnărie pe Istratie lemnarul. Ei figurează câte trei pe peretele bisericii dela Hurezi, ceea ce înseamnă că fiecare era șef pe meserie.

Apoi, în afară de această ordine de idei, se opun motive puternice de ordin artistic. Dacă ar fi din vremea lui Brâncoveanu, nu am avea această ornamentație geometrică, așa de înrudită cu desenele de pe manuscrisele vechi, ci acea tipică ornamentație de foi care se formează încă înainte de Brâncoveanu, se întrebuițuează fără excepție în vremea lui și se continuă până la începutul sec. XIX. Avem și în București frumoase exemple de acest fel de chenare la ușile bisericilor Antim, Văcărești (fig. p. 46) și Stavropoleos. Deci ipoteza că Manea vâtaful de zidari al lui Brâncoveanu ar fi același cu Mane meșter dela Bistrița nu se poate cu nici un chip admite.

Întâmplarea a făcut ca să fie doi meșteri cu

Ușa dela biserica Mănăstirii Bistrița, lucrată de Mane meșterul (c. 1510).

— După desenul pictorului Trenk, dela Muzeul Național. —

același nume în epoci diferite. De altfel ar fi fost și nefiresc ca în poezia populară un element mai nou să ia locul unuia mai vechi, când vedem că

arta anterioară lui Neagoe și contemporană lui. Deci cu toată certitudinea putem crede în veracitatea legendei,—de vreme ce *a existat atunci* un meșter

cu acest nume, care lucra *în acelaș stil și cu aceeaș finețe* ca și cel dela Cartea de Argeș.

Bistrița a fost construită înainte de Neagoe. Tot înainte de el a fost dărâmată. Cuvintele acestea de dărâmare, pustiire, ardere, pe care le găsim în documente, ca și «reconstruirea din temelie», nu trebuiesc luate în accepțiunea strictă a cuvântului. Așa biserica dela Bălteni, ridicată din temelie (!)

Dacă admitem o reedificare completă a Bistriței, aceasta trebuie să se fi întâmplat tot înainte de Neagoe, căci a avut destulă vreme în cei aproape doi ani ce s'au scurs între domnia lui Mihnea cel Rău și Neagoe-Voevod. În caz contrar ar fi trebuit să aștepte până după 1517 ca să fi putut să lucreze Manea la Mănăstirea Bistrița.

Ipoteza că ar fi condus ambele lucrări nu poate

Portalul bisericii dela Văcărești.

— 1722. —

în sec. XVII, are elementele arhitecturale din sec. XIV (Revista p. istorie, arh. și filol. No. 2 din 1909), iar Mănăstirea Govora, distrusă, pustiită și devastată de Albul cel Mare (⁵), așa de nenorocită în cât Vintilă-Vodă o credea pustie, până la reedificarea ei de către Radul cel Mare, o vedem totuși primind donațiuni în anul 1488 (⁶).

fi admisă, de orece meșterii șefi pe vremea aceea luau ei însuși parte la lucru și ca atare nu puteau lipsi dela o construcție, care are așa mult de lucru și care se termină numai în cinci ani. După 1517 iar este greu de admis din partea unui Mare Ban, care și-a iubit așa de mult mănăstirea, încât s'a călugărit în ea sub numele de Pahomie. Deci ră-

mâne că înainte de Neagoe s'a întâmplat și reparația, care trebuie să fi fost de tot superficială.

Dacă avem în vedere înrudirea de stil și apropierea datelor de construcție, nu este cu totul lipsită de temei ipoteza că Manole ar fi trecut dela Bistrița la Mănăstirea Dealului, de aci la Mitropolia din Târgoviște (căreia, cu ocazia mutării scaunului mitropolitan în această localitate), de sigur că i se va fi făcut radicale reparații și, în fine la

Argeș, unde a însumat toate calitățile sale artistice și experiența câștigată până atunci. Poate că aici i se și încheie cariera lui artistică, făcând astfel posibilă legenda așa de răspândită a meșterului ucis din gelozia de a nu mai face altă mănăstire «mult mai luminoasă și mult mai frumoasă».

Felul ornamentației întrebuințată la noi în vremea aceea și numele slav ne face să ne gândim la origina lui sârbească (7).

S. P. C.

Ornamente în piatră dela Mănăstirea Bistrița.

— După desemnarile lui Trenk. —

(1) Hasdeu, Etymologicum Flagnum Romaniae (Argès).

(2) Tocilescu, Curtea de Argeș.

(3) Poate că de atunci a rămas forma tipică din inscripții : «și a ridicat acest hram din piatră», deși bisericile sunt de cărămidă.

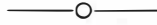
(4) Cestiunea tratată pe larg de Marius Vachon în „Une famille parisienne de maîtres maçons”.

(5) St. Nicolaescu, Documente slavo-romane, p. 13 — 14.

(6) Acelaș, tot acolo, p. 239.

(7) D-l Vlasici, directorul Muzeului din Belgrad, mi-a spus că în interiorul Serbiei s'a găsit o biserică de piatră, bine conservată, care are frumoase ornamentații și din a căreia inscripție se vede că a fost ridicată de un Rada-Voevod la anul 1510 (?). Inscripția va fi publicată într'un număr din „Starine”. O cercetare a acestei biserici ar lămuri felul influențelor reciproce dintre noi și Sârbi. Muzeul din Belgrad na posedă fotografia ei.

Noi pietre dela Doicești. — Călăuză arheologică-preistorică a Transilvaniei. — Sarcofagul dela Niculițel (Dobrogea). — Mormântul antic dela Măcin.

S-au găsit zilele trecute la Târgoviște, în dărămăturile zidurilor unui fost arendaș al moșiei Doicești, pietrele pridvorului caselor domnești de acolo, despre cari s-a făcut o descriere în această publicație. Simțul și fineța cu care sunt lucrate arată: pe deoparte cochetăria pe care Brâncoveanu reușise a o da, reparându-le, modestelor case de țară ale Slugerului Bălăceanu; pe de altă parte, prin simplitatea lucrului lor, gustul cu care s'a împodobit noile case, evitându-se o ornamentație prea greoaie. Coloanele, formate dintr'un monolit patrunghiular, subțiate spre capitel, nu au ca ornamentație decât o bră-țară de foi. — Ele se reazimă pe o bază dreptunghiulară lucrată cu ciubuce și se termină sus printr'un capitel îngust, pe carc-l decorează pe fiecare latură un ornament de foi în forma de S, iar la colțuri clasicele croșete.

Deci și în reparații Brâncoveanu se conduce de stilul introdus și patronat de dânsul.

V. D.

ERATĂ. — La inscripția bisericii Mogoșoaia, publicată în fasciculul precedent al *Buletinului*, p. 154, s'au omis cuvintele *ce* în rândul al 4-lea (= celui *ce*) și *Băsărab* în rândul al 15-lea (= Cantacuzino-*Băsărab*).

V. D.

Archäologisch-prähistorisches Repertorium für Siebenbürgen (Sonderabdruck aus Bd XXXIX der Mitteilungen d. Anthropog. Gesellsch. in Wien) 1909 — este titlul unei foarte meritoase lucrări a d-lui I. Marțian din Năsăud (Transilvania), alcătuită în scop de a «atrage atențiunea cercurilor culte asupra mulțimii și varietății antichităților ardelenice și a servi cercetătorului interesat de călăuză în această țară și în literatura respectivă».

Repertoriul cuprinde, înșirate după alfabet, nu mai puțin de 760 de localități din Ardeal, în mare parte românești, cari au dat la iveală așezări și obiecte preistorice, castre, castele, inscripții, monumente arhitectonice și sculpturale romane, monede grecești, romane și celtice, precum și alte arme antice. Pentru redactarea lui d-l Marțian a consultat 195 de opere vechi și noi și a vizitat în persoană aproape 100 de localități. Menționând această însemnată contribuție adusă pentru cunoașterea antichităților din Ardeal, nu putem dori altceva, decât ca în curând să avem și noi un repertoriu la fel pentru antichitățile din țara noastră.

C. M.

Dealul Bădila de lângă Niculițel (jud. Tulcea), care a furnizat numeroase antichități romane și creștine și în special o însemnată cantitate de monede vechi românești, a dat la iveală de curând un mare sacrofag de piatră, de forma obișnuită a sacrofagelor de piatră găsite până acum în Dobrogea ca și în restul țării. Monolitul din care e format acest sacrofag este aproape tot atât de lung ca și de lat — dovadă că mortul nu era așezat cu picioarele întinse — iar capatul are forma triunghiulară. În lăuntru s'a găsit numai pământ. Cadavrul, din care s'a păstrat numai craniul și câteva oase, era aruncat afară, alături de sacrofag. Tot aci s'a găsit și o monedă de aramă, complet distrusă de rugină, dar care, după formă și grosime, pare a fi fost o monedă imperială romană. După cât se vede sacrofagiul a fost prădat încă din vechime, cum de altfel s'a întâmplat și cu altele.

Intr'un viitor articol voi vorbi mai pe larg despre el în comparație cu celelalte sacrofagii găsite în țara noastră.

C. M.

La Măcin (jud. Tulcea), pe promontoriul unde era așezat odinioară vechiul Arrubium, s'a descoperit o construcție subterană de cărămidă, compusă dintr'o cameră centrală pătrată (înălțime 2 m., lățime 2,07 m., lungime 2,70 m.) și trei camere laterale tot pătrate (înalte de 1,60 m., lungi de 2 m., late de 1,90 m.). Comunicația între camera centrală și cele laterale se face printr'un fel de guri semicercuale (baza de 0,90 m., înălț. 0,80 m.), scobite în pereții groși de 0,63 m. Gurile din pereții dela sud și nord se deschid imediat la baza zidului, cea din peretele vestic la o înălțime de 0,75 m. deasupra casei. Tavanul camerei centrale a fost boltit, dar acum e dărămat; al celorlalte este plan. Deși construcția aceasta pare a fi fost un mormânt, nici o urmă de sacrofagii sau de ceramică mortuară nu s'a găsit în lăuntru — adevărat că nu s'au desgropat până acum decât camera centrală și cea laterală sudică — ci numai două trei fragmente de oase omenești.

Dacă s'ar continua săpăturile și în restul camerelor și împrejurul construcției, probabil s'ar găsi mai multe indicii, cari să ne lămurească deplin asupra scopului pentru care a fost zidită.

C. M.

Curtea din Potlogi.

— Vedere generală: intrarea, împrejmuirea, palatul și paraclisul. —

CURȚILE DOMNEȘTI BRÂNCOVENEȘTI.

III. POTLOGII.

1. Situație și istorie. — 2. Descriere. — 3. Meșteri și stil.

1.

Curțile din Mogoșoaia și Doicești serviseră mai ales ca locașuri de petrecere pentru cele două capitale ale lui Constantin Brâncoveanu: București și Târgoviște; dar viața de curte, cu toate plăcerile și cu nevoile ei, nu se putea desfășura numai în caprinsul zidurilor lor, după cum și viața de curte a lui Ludovic al XIV-lea — de necomparat a celei a noastre — nu se încheie numai în zidurile dela Versailles, ci se revărsa strălucitoare și la Meudon, Choisy, Saint-Germain, Fontainebleau, Compiègne, Saint-Cloud etc.

Căci pe lângă petreceri, în sensul și după nivelul civilizației noastre, sunt și alte nevoi ce îndeamnă la ridicări de curți: așa nevoia de conace, pentru trimișii Voevodului, la Brașov, în misii politice sau numai pentru dese câmpărători de lucrări ce nu se găsesse în țară (carete, postavuri, argintării etc.), hotărâște pe Brâncoveanu să

campere niște case acolo «pentru odihna lor» ¹⁾; relațiile politice cu Constantinopolul, necurmatele solii și, poate, previziunea unei eventuale detronări, îl determină să-și clădească o *vilă* și la San-Stefano, lângă Constantinopole, locul de petrecere al ambasadurilor puterilor streine (pe atunci un fel de Thérapia modernă). Ea trebuie să fi fost destul de confortabilă, pentru ca să fie câmpărată, după moartea lui Brâncoveanu, de marchizul de Bonnac, ambasadorul Regelui Franței, pentru trebuintele ambasadei ²⁾.

Dar chiar și în țară e nevoie de asemenea *conace*, într-o vreme când drumurile sunt atât de grele. La mănăstirea ³⁾ Obilești, situată lângă Dunăre, în fața vadului Turtucaia—Oltenița, Brâncoveanu își avea, pe lângă un loc de petrecere, și conacul preferit, când trecea de bună voie Dunărea sau când primiă vre-un ilustru oaspe de peste Dunăre, ca lord Paget, ambasadorul

Angliei. Apucând această cale evită el, Domnul mândru, de a face drumul obișnuit ce trecea prin raiua turcească a Giargialui: Călugăreni-Copăcenii-Daia (Odaia)⁴⁾, pe unde nu merse decât silit la 1703 și în mazilia dela 1714.

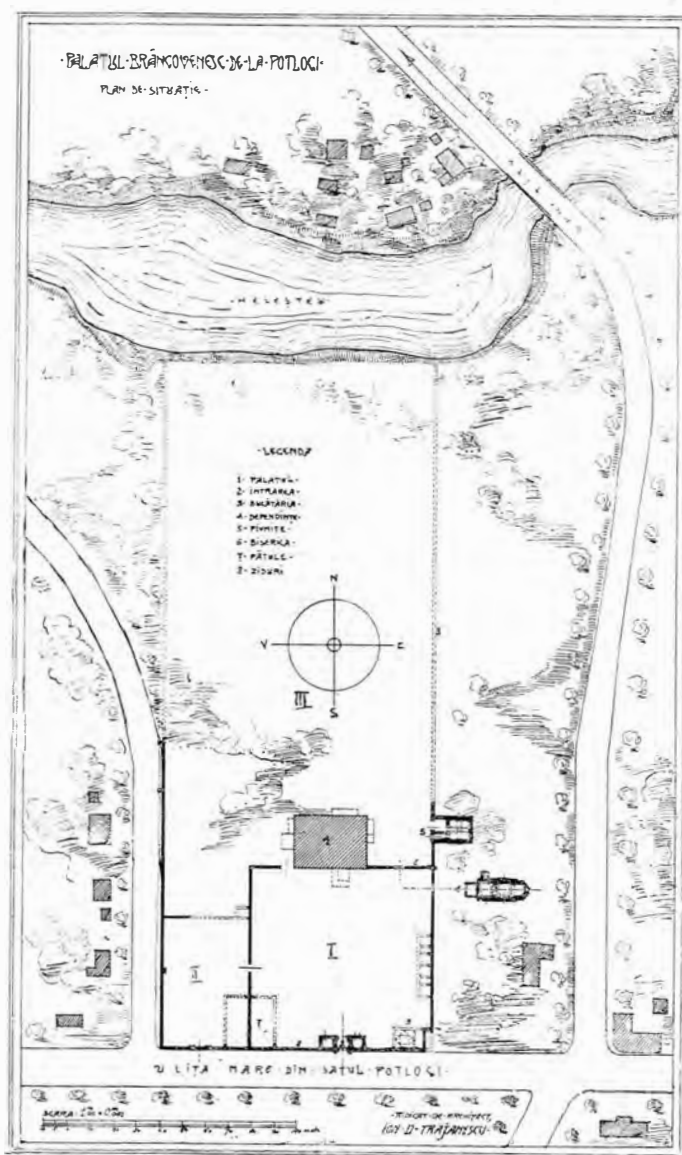
Și Brâncoveanii eră un conac spre drumul Craiovii și Mehedințului, după cam și Potlogii eră cel mai interesant, fiind așezat în inima țării, la o importantă răspântie de drumuri mari: răspântia drumului București-Târgoviște-Câmpalung, cea a drumului Găești-Pitești-Craiova-Cerneți.

Dar și spiritual de bună gospodărie în exploatarea întinșelor moșii, — pe care Brâncoveanu o urmărește așa de aproape, în cât însemnează cu grijă în notițele sale data numărării oilor la Obilești⁵⁾, iar a-nui stareț cam uitac, îi aducea aminte, mai în glumă mai în serios, că «de ne-ai fi trimis lit. 2, 3 de caș de bivoliță proaspăt, și «sfînția ta și Bistrițeanul ar fi făcut bine, «ci iaste rău că le mâncați tot voi cu țigă-nii»⁶⁾ — deci și exploatarea moșiilor e un îndemn de ridicare de curți confortabile.

Pentru toate aceste nevoi Brâncoveanu înălță strălucita curte ale cărei ziduri înegrite se ridică și astăzi în satul Potlogii, la 50 km. de București, în hotarul județului Dâmbovița și Ilfov, între râurile Argeș și Sabar, pe marginea unui frumos heleșteu, —

estăzi și el o sfărâmatură din frumoasa oglindă a heleșteului de odinioară.

Și pe orice drum ai sosi, fie prin vechiul drum al Târgoviștei, ce trece prin Mogoșoaia⁷⁾, fie prin acel ce duce, vre-o 12 km. dela gara Titu spre sud-est, prin satul Strâmbeni⁸⁾, aceeaș covârșitoare stăpânire asupra întregii ființe a călătorului o produce masa zidurilor rămase în picioare⁹⁾, iar gândurile toate se întorc îndărăt acum mai bine de 200 de ani, când Brâncoveanu sălășluia aci.

Curtea din Potlogi.
— Schița planului de situație. —

În ce chip Potlogii au trecut în stăpânirea lui Constantin Brâncoveanu nu știm, și nici în hrisovul de întărire¹⁰⁾ al moșiilor lui, atât moștenite cât și cumpărate, dat de Șerban-Vodă Cantacuzino, nu aflăm nimic despre satul Potlogi.

Și totuși Brâncoveanu, cu 5 ani înainte

de a lua domnia și cu 10 ani înainte de a ridica casele domnești de azi, trebuie să fi stăpânit Potlogii, după cum se vede și din următoarea pisanie a bisericii ce serviă de paraclis caselor celor vechi, cari se vor fi înălțat deasupra pivniței ce există până azi lângă biserică (vezi corpul 5 în schița planului de situație, pag. 50).

† AČASTĂ SV(Ă)NTĂ ȘI D(U)MNEZEESCĂ BESEARICĂ IASTE ZIDITĂ ȘI ÎNĂLȚATĂ, DEN TEMELIE PÂNĂ ÎN SĂVÂRȘITUL EI, DE ROBUL LUI D(U)MN(E)ZEU COSTANDIN BRÂNCOVEA-

rialilor la Cerneți și când generalul lor biruitor, Heissler, îl urmăria, în retragerea sa spre București, pas cu pas, din conac în conac, aducând cu dânsul și pe svânturatu Agă Bălăceanu, protivnicul domniei Brâncoveanului și apărătorul cauzei fiului răposatului domn Șerban Cantacuzino, de a cărui punere în scaun eră acum sigur atât el cât și ambițioasa văduvă.

Tot la Potlogi se face, în anul următor 1690, pregătirea campaniei de război a lui Brâncoveanu contra Imperialilor, în

Palatul din Potlogi.

— Fațada principală, dinspre poarta de intrare. —

NUL, V(E)L SP(Ă)TAR), ÎNTRU SLAVA DOMNULUI NOSTRU IS(US) H(RISTO)S, CEL ÎN TROIȚĂ SLĂVIT, ȘI (ÎN)TRU CINSTEA LU(I) V(E)L MU(CENIC) DIMITRIE, PENTRU A SA VEAČNICĂ POMENIRE ȘI AL P(Ă)RINȚILOR, CAREA SE-AU ÎNCEPUT ȘI SE-AU ȘI SĂVÂRȘIT ÎN ZILELE LUMINATULUI DOMN IO ȘERBAN C(ANTACUZINO) B(ASARAB) V(OEVOD) — S(E)P(TEMVRIE) 1, 7192(=1683) ¹¹⁾.

În acele vechi case, cari azi nu mai există, îl găsim ¹²⁾ pe Brâncoveanu, poposind, chiar în primul an al domniei, în 1688, atunci când oștile turcești, împreună cu cari luptă, fără bătăute de trupele Impe-

potriva cărora aduce pe Tököly, susținut de Turci și Tătari, pentru ca acesta să revindică pe câmpul de bătăie dela Zărnești coroana regească a Ungariei.

În vara acelu an, în mijlocul pregătirilor de tot felul pentru tăbărîrea, în satele din jurul Potlogilor, a trupelor turcești, tătarești și ungarești, a facerii podului de peste Argeș (cunoscut până mai încoia sub numele de Podul Brâncoveanului sau Podul statornic) și a petrecerilor cu Hanul și Seraschierul, Brâncoveanu primiă acolo ¹³⁾ vizita Patriarhului Țarigradului, Dionisie.

Și în anii următori de lupte și incidente

de granițe, — cari se înșiră din timpul asediului Vienei fără ca vre-o luptă decisivă să hotărască, — îl găsim de multe ori pe Brâncoveanu la Potlogi. Il aflăm în 1692, când se întoarce spre București din tabăra din dealul Bărbat, de lângă Târgoviște, de unde spionă mișcările Imperialilor; — în 1694, între 29 Sept. și 2 Oct., când se întorcea dela Brâncoveni spre Târgoviște; — în 1695, când, primind ordinul Sultanelui ca să pornească spre Cladova și să înceapă zidirea cetății de acolo, el tăbări, între 11 și 14 Aprilie, împreună cu un Agă turcesc și catoatăoastea, pentru ca de acolo să iea calea Brâncovenilor¹⁴).

De aci înainte luptele continuă sard, tot mai departe de granițele țării, spre cetatea Belgradului, fără însă ca Domnul să scape de gresălile aprovizionării, convoiarilor, birurilor și supravegherii munților, — până în anul 1697, care aduce veste așurătoare pentru întreaga creștinătate a zdrobirii Turcilor la Zenta, prin victoria vestitului general Principele Eugeniu de Savoia.

Cară fu impresia produsă asupra lui Brâncoveanu de știrea ce-i veni la marea Harez, unde află despre «izbânda creștinilor și stingerea păgânilor», nu e nevoie să o mai căutăm în povestirile cronicarului oficial. Nici nu are răbdarea să aștepte încheierea păcii și el, care timp de zece ani nu putuse să zidească decât Harezii și să repare palatul târgoviștean, acum începe zidirea bisericii din Făgăraș, a mănăstirii Sf. Gheor-

ghe din București, cam și ridicarea unui nou palat, la Potlogi, unei noi *case domnești*, cam se zicea pe atunci, care avea să fie leagănul dinastiei sale.

Căci, împăcatea Imperialii încă din 1695, când primește titlul de Princeps Sacri Imperii Romani, bine-văzut de Turci, cari, după încheierea păcii din Carlowitz, îl învestmăntează cu insignele domniei pe viață, norocul îi surâde larg.

Încă din primăvara anului 1698 începu zidirea frumoaselor case, iar în Ianie însuși «Măria Sa, în București n'au mai șezut, ci s'au rădăcat de «au mers la Potlogi, «de au văzut casele «Măriei Sale ce se lă«crau acolo», — ne spune cronicarul¹⁵).

Lucrul acestor case, destinate acelaia ce-i purta numele și avea să fie și moștenitor la cârma țării, fiului său mai mare Constantin, continuă, sub conducerea unui boier vecin, de peste Argeș, Mihail Corbeanu¹⁶), până în toamnă, când, întorcându-se din Târgoviște spre Bucu-

rești, «aduazi, Octomvrie 27 de zile,... «Măria Sa au purces și au mers la Potlogi, unde și casele de acolo isprăvite «găsindu-le de zidit, numai două zile au «zăbovit, deci au purces de au mers la Mo«goșoaia»¹⁷). Cu acest prilej al terminării de roșu a clădirii, Brâncoveanu pase o frumoasă pisanie de marmură (v. ilustrația alăturată) deasupra ușii foisorului principal, pentru a încununa banul sfârșit al lucrului început :

IO C(ONSTANTIN) B(ASARAB) V(OEVOD).

Pisania palatului din Potlogi.

— Odinioară așezată deasupra ușii ce dă în foisorul principal, azi păstrată în Palatul Artelor. —

ACEASTE CASE DEN TEMELIALORSÂNT ÎNĂL-
ȚATE DE LUMINATUL DOMNU IO COSTANDIN

ȘINDU-LE LA LEAT 7206 (= 1698) ȘI LA AL
ZEACELEA AN AL DOMNIEI SALE, ISPRAVNIC

Palatul din Potlogi.

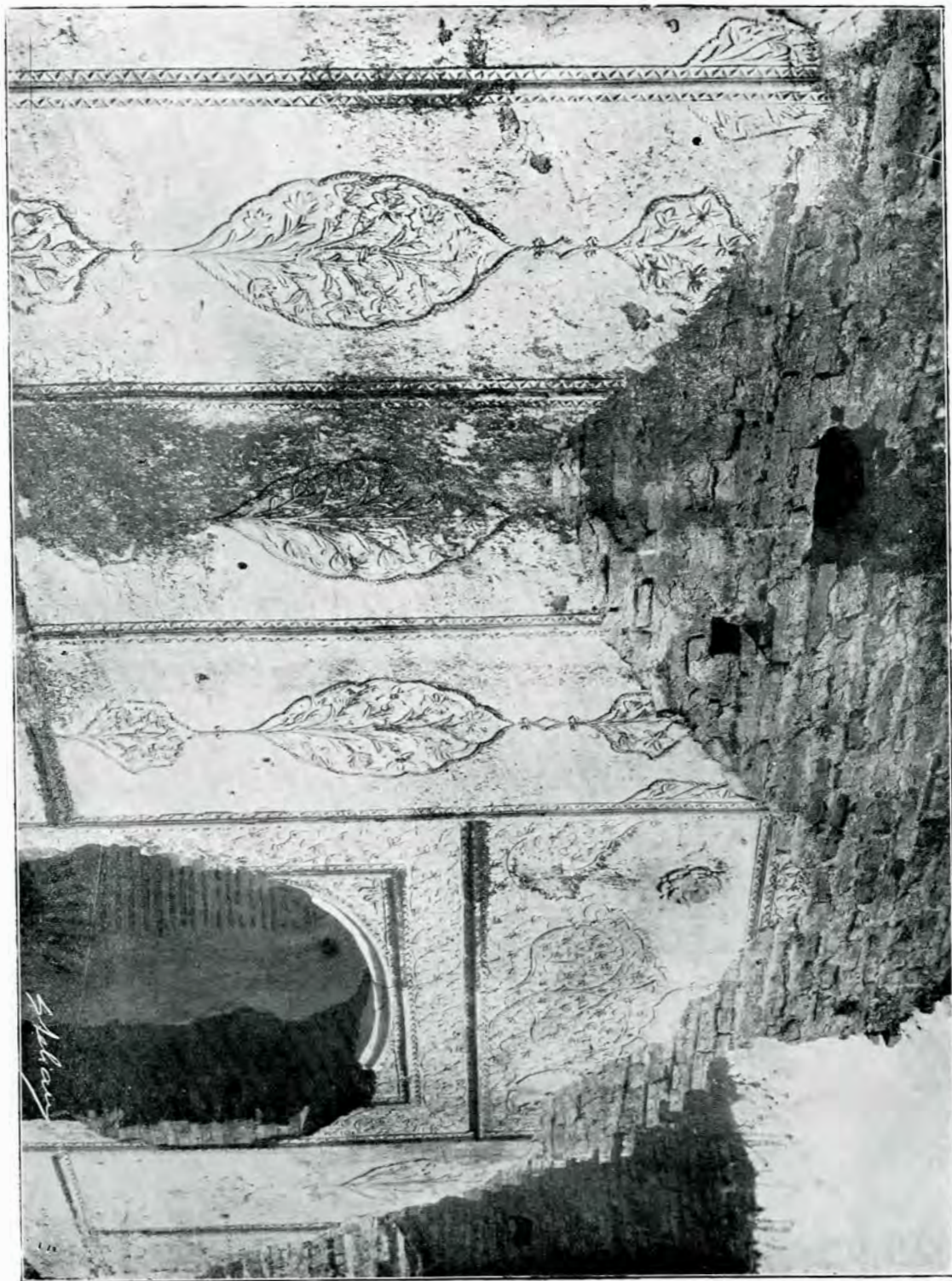
— Interior (ștăcatari) din saloanele Domnului. —

BASARABU VOEVOD, FIULUI SĂU COSTANDIN
BRÂNCOVEANUL ; ÎNCEPÂNDU-LE ȘI ȘI SFÂR-

FIIND MIHAI VT(ORI) POST(ELNIC) CORBEA-
NUL ^{1s}). (Se află d'asupra ușii, ilustr. p. 52).

Totași întreaga podoabă a tencuelilor, ștucurilor și zugrăvelilor nu fu terminată

veanu la Potlogi, imediat după ce primește caftanul de domnie pe viață, între 18 și 22

Palatul din Potlogi.

— Interior din acelaș salon al Domnului. —

decât în toamna anului următor 1699. Pentru zorierea lăcrului îl vedem pe Brânco-

Aprilie, — apoi între 2 și 17 Iulie, când boala și, în urmă, moartea ginerelui său Scarlat

(fiul lui Alex. Mavrocordat), îl rechemă și îl reține la Târgoviște până după înmormântarea acestuia, — după care, între 2 și 7 Septembrie, se reîntoarce în Potlogi, revenind încă odată dela Târgoviște (în călătoria spre București) între 19 și 28 Octombrie, când «prea iscusitele și frumoasele case» erau definitiv terminate și când puteau fi inaugurate, prăznuite, cu prilejul hramului bisericii de acolo, al sf. mucenic Dimitrie¹⁹). Atunci, de sigur, pentru această festivitate, Ierodiaconul Ioanichie Hagial făcu un ἐπιγραμματι²⁰), o poezie ocazională: «La de curând zidita, foarte frumoasă și foarte strălucită casă».

De aci înainte regulat, vara, la ducere spre Târgoviște, toamna, la întoarcere spre București, Brâncoveanu în fie ce an se oprește, când mai multe, când mai puține zile și la Potlogi. Cu mare pompă aflăm că, în 1701, aci «șezând vreo zece zile cu multă boerime, intra bucurie au petrecut». Tot aci auzi el de încheierea păcii dela Prut, dintre Ruși și Turci, — pe când petrecea «cu toată boerimea și curtea». Și în anul nenorocirii, 1714, după ce făcu săptămâna cea mare la Târgoviște, mai văzu pentru ultima dată satele sale favorite, Potlogii și Mogoșoaia, de unde «Duminecă au intrat cu *fericire* în scaunul Bucureștilor», ne spune cronicarul, neștiutor de trista soartă ce avea să așteple pe stăpânul său²¹).

După nenorocirea din 1714 Potlogii fără supăși unei prade cumplite, ca și Mogoșoaia, de către un Hasihiu «ce venise aici pentru «trebile acelea de s'au dus la Târgoviște și «pe la Potlogi, cercând avuții»²²). Atunci de sigur se sparge și se descopere tainele palatului pentru a se da de acele avuții.

Care fu soarta palatului în anii următori, de dese pribegii și de persecuții a urmașilor lui Brâncoveanu, ne-o arată urmele incendiilor: nu se poate face o săpătură în năuntru și în afara lui fără a nu se da de straturi groase de lemnărie arsă.

A face istoria acestor timpuri ar fi să repetăm cele ce am spus despre Mogoșoaia. Dela prețiosul Salzer avem o bună descriere a felului cum se prezintă palatul, după o scurgere de aproape 100 de ani dela zidirea lui, către sfârșitul secolului al XVIII-lea, când aparțineă marelui Logofăt Manolache Brâncoveanu, fratele lui Nicolae, posesorul Mogoșoaii²³): «Potlogii... «întrecuse cu mult pe toate celelalte [palate] «în mărime și în construcție (însă nu și în «pozițiune), mai înainte ca să fi decăzut atât «de mult și să fi ajuns la ruină în așa fel, «că fără o cheltuială princiară, nici odată «să nu mai poată să ajungă la strălucirea «sa de odinioară... Acest palat este în total «plănuț după modelul acelaia dela Mogoșoaia [recte: contrariu], dar ceva mai «mare... și fusese executat într'un mod «strălucit cu mult gust și cheltuială.

«Ștucaturile, sculpturile, galeriile, portretele, chiar planul grădinii și curții anterioare [Vorhof], total, oricât de sălbăticit «zace acum, trădează totuși *gustul european* și încredințează pe vizitator că a fost «înălțat prin meșteri streini din avatul anui «bogat prinț: al nefericitului Constantin «Brâncoveanu, strămoșul actualului pro-prietar»²⁴).

După 1848, când Rușii vin în țară pentru a reprimă revoluția Ungurilor, detașamentul de trupe, ce trece pe la Pietroșița în valea Timișului, cuartirui aci la Potlogi. Tradiția satului păstrează amintirea acoperirii palatului cu șindrilă de către generalul rus de atunci, după cum tot anui general strein, lui Coronini, comandantul trupelor de ocupație austriacă la 1854, datorăm atragerea atenției lumii asupra mănăstirii Argeșului, pe care ai noștri o priviau nepăsători distrugându-se.

Arendășii armători ruinară tot ceea ce nu putu distruge dintele vremii. Acum câțiva ani podina acoperișului și groasele grinzi de stejar ale planșeurilor fără întrebuințate

de un arendaș rapace pentru facerea parchetelor caselor sale. În 1905 fu dărâmată cuinia (v. ilustrațiile pag. 66). În 1907, însărcinat fiind de prefectura jud. Dâmbovița cu studiarea monumentelor din județ, am aflat de începerea dărâmării întregii prețioase relieve. Mulțumită serioasei intervenții a Comisiunii Monumentelor Istorice, am avut de înregistrat dărâmarea numai a peste 100 metri din zidul înconjurător de est. (V. în schița planului de situație No. 8). În același timp, printr-o fericită întâmplare, o parte din podoabele palatului (consolele și capitalele) erau salvate, la Târgoviște, dela o peire sigură, fiind amenințate de a dispărea sub temelia unei case, — prin intervenția prefectului de Dâmbovița, d. C. Dimitriu ²⁵). În primăvara aceasta am constatat că opera de distrugere continuă regulat, căci am surprins dărâmându-se un zid interior (vezi zidul din spre gârlici în planul rez-de-chaussée-ului, pag. 58).

Dărâmarea se facea de către arendaș, prin învoiala una și una: o cărămidă dărâmată, una arendașul; chiar cheile unor arcuri fuseseră scoase pentru a grăbi dispariția lor.

Iar în zidurile unde șezuse un voievod al țării, porcii continuă să se răsfețe pe un strat gros de doi metri de gunoi!

2

Un studiu izolat, asupra arhitectonicii curții din Potlogi, este cu neputință; și cine s'ar fi încercat să-l facă, s'ar fi pierdut în divagații și presupuneri, în misterul cărora se învâluie, de obicei, orice rămășiță a trecutului ce nu se poate înțelege. Fără un studiu preliminar asupra Mogoșoaii, nu se pot înțelege Potlogii, o curte complexând pe cealaltă și amândouă păstrând toate elementele necesare pentru o bună înțelegere și reconstituire; căci planul Mogoșoaii copiază pe acel al Potlogilor, modernizându-

du-l și schimbându-l foarte puțin în ceea ce privește dispoziția și destinația încăperilor în care se înparte interioarele lui.

Curtea proprie zisă, cu mult mai mare ca aceea a Mogoșoaii, formând un mare dreptunghi (ca. 300 m × 118 m), e înconjurată de trei părți cu ziduri, lăsând liberă perspectiva heleșteului. Ea se întinde din drumul ce duce spre Argeș până în malul heleșteului și e împărțită, după vechea modă ²⁶) a curților bătrâne, în trei curți (v. schița planului de situație, pag. 50).

Curtea principală (I) cuprinde: — pe latura sudică aceeași intrare monumentală (2) ca și la Mogoșoaia, flancată de cele două camere ale portarului și corpului de gardă (ilustrația pag. 66); — în colțul nord-estic, cuinia și dependențele ei (3), asupra căreia s'au făcut foarte hazardate hipoteze ²⁷), zidită întocmai ca aceea a Mogoșoaii (ilustrația pag. 66); — pe latura estică camerile slujitorilor (4), dărâmate azi, cari răspundeau afară pe o prispă țărănească cu stâlpi de lemn; — șoproanele cu arcade pe stâlpi (7), pe latura vestică, — iar pe latura nordică scara monumentală a foisorului palatului (1).

Curtea secundară (II) cuprinde grajdurile și pășunile, iar în marea grădină (III) se înalță zidurile falnicului palat.

Biserica sau paraclisul (6), ca și pivnițele vechilor case lângă cari fusese zidită (5), rămâne ca la toate celelalte curți în afara incintei. Mai măreață ca toate celelalte paraclise, ea nu mai păstrează neatins decât exteriorul (afară de turle), interiorul ca și pridvorul fiind stricate de prefacerile unei restaurări lipsită de orice pricepere ²⁸).

Palatul sau casele domnești, cum se numiau locuințele Voevozelor până la zidirea Mogoșoaii, se înalță în fața grădinii, ce se rânduiea splendidă până în marginele heleș-

teului. Acelaș plan dreptunghiular ca și la Mogoșoaia ($32^m \times 23^m$) cuprinde încăperile pivniței, rez-de-chaussée-ului și etajului (v. schița de secție, pag. 58).

Pivnița, ca și la Mogoșoaia, boltită cu cupole, dar ceva mai scundă, grupează în jurul ei toate camerele *rez-de-chaussée-ului*, Foarte scunde (3^m), ele nu au ca decorații pe pereți decât un chenar de ciubace în jurul ușilor și ferestrelor. (V. schița planului rez-de-chaussée-ului, pag. 58).

(pe care se înălță foișorul), format din arcade sprijinite pe mici colonete (ca la Hurezi), iar nu pe ziduri masive ca la Mogoșoaia. — Reconstituirea acestui foișor este însă ușoară, sprijinindu-ne pe comparația cu acela dela Mogoșoaia, pe urmele legăturilor lui cu zidurile palatului (ilustrația pag. 59) și pe săpăturile ce am întreprins pentru descoperirea temeliei lui (v. planul rez-de-chaussée-ului). Monumentala scară de piatră, arcă pe un arc (rampant) până la acest foișor, care era boltit cu ca-

Palatul din Potlogi.

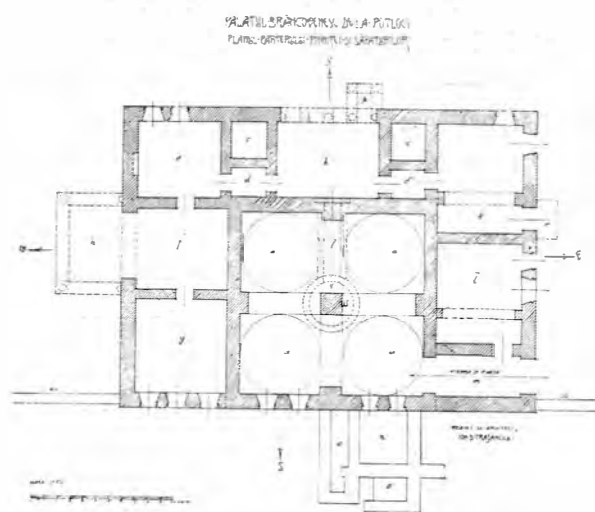
— Vederea laturei de vest, cu foișorul închis, azi căzut. —

Comunicația rez-de-chaussée-ului cu etajul se face prin patru scări exterioare, ca la toate casele vechi rumânești, câte una pe fiecare latură. Cea principală (R, în planul etajului) se alipia majestos pe laturile foișorului cu coloane (A), iar nu de zidurile palatului ca la Mogoșoaia, mascându-se prin acest procedeu nesimetria așezare a foișorului față de axul clădirii. — Astăzi nu mai există nici scara nici foișorul, din cauza șubrezeniei subasamentului

lotă sferică, ce se racordă, prin mijlocirea trompelor, de arcadele colonadei, din cari nu au rămas decât capitelele (ilustrațiile pag. 67) — Pandantul acestei scări la latura nordică (U) serviă pentru scoborirea din palat în grădină, prin intermediul unui foișor, pe care trebuie să ni-l închipuim în acelaș fel ca unul din cele două foișoare ce precede loggia Mogoșoaiei, ridicat însă pe un subasament de arcade și 4 colonete.

Această scară era de lemn și alipită zi-

darilor palatului ca și scara de vest (T) ce

Palatul din Potlogi.

— Schița planului pivniței și rez-de-chaussée-ului. —

arcă în foișorul închis cu ferestre (K) ca și scara din latura estică (V), cari serviau ca scări de servicia pentru apartamentele Domnului și Doamnei.

Etajul are același plan în dispoziția încăperilor ca și Mogoșoaia, numai că la aceasta se corectează disimetria din distribuția camerilor dela Potlogi, ce rezultă din cauza așezării prea departe a antreului B, C, D, de axul central al clădirii. Diferențele ce rezultă pentru ambele palate din această disimetrie aduce și schimbarea destinației tuturor încăperilor sale.

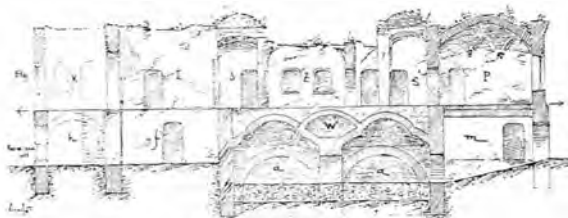
Pătranzând prin intrarea principală a foișorului A, dăm de acest curios antreu B, C, D, care, deși se prezintă ca o singură încăpere, oferă o mare diversitate de sisteme de boltire și de dimensiuni, fiind despărțit, prin arcurile ce-l taie transversal, în patru compartimente boltite deosebit: — B, cu calota pe pendentivi; — C, cu boltă cu scobituri în coapsă (lanette); — D, cu două bolți cu muchii diagonale (voûte d'arêtes).

Pereții lui nu au nici o decorațiune. Luminatul se face foarte puțin prin mica fereastră de deasupra ușii ce dă spre loggia și prin aceea dela ușa antreului F.

Acest antreu se termină, la capul opus foișorului, cu o splendidă *loggia* (E), tot ca aceea a Mogoșoaiei, dar având ca subasament o colonadă tot deschisă, cam deschisă eră și aceea de sus. Colonada nu mai există astăzi, dar capitelul găsit (ilustrația pag. 67) ne face să vedem că eră mai simplă decât colonada foișorului, contrastând astfel cu palatul de la Mogoșoaia, care, având ca fațadă principală loggia, căută să dea cea mai mare strălucire acestei colonade, iar nu foișorului.

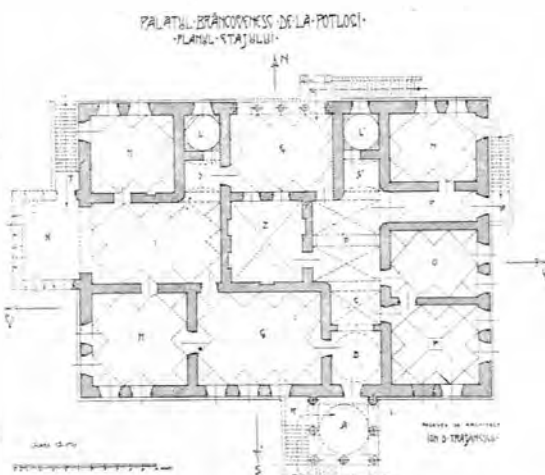
În dreapta și în stânga aceluși antreu se înșiră camerele a două apartamente, ca și la Mogoșoaia, ceea ce reiese și mai clar din existența a două latrine L, L', ce flancau loggia și pe cari fantezia unor cercetători le socotea drept *oubliette*!

Din analogia cu palatul bucureștean, ieșean și cu cel dela Mogoșoaia, ²⁹⁾ aparta-

Palatul din Potlogi.

— Schița de secție prin încăperile respective ale etajului, rez-de-chaussée-ului și pivniței. —

Palatul din Potlogi.

— Schița planului etajului. —

mental din dreapta, cu mai puține camere

Palatul din Potlogi.

— Vedere asupra intrării principale, cu arme din colonada, zugrăvelile și ștucaturile foișorului principal. —

și mai ușor decorat, trebuie să fie al Doamnei, cel din stânga al Domnului.

Apartamentul Doamnei cuprinde trei odăi, separate prin antreal de serviciu F.

Consolă sub bolți.
— Stema cantacuzinească. —

vând în dreptul cheii de boltă un mic *ințrând* patrunghiular mărginit de caie, ceea ce probează că acolo a fost ținut vreun tablou (Gemälde, observat de Salzer), ce decora

Consolă sub bolți.
— Două spade încrucișate într'o coroană. —

În P, cea mai mare și cea mai frumoasă decorată, trebuie să fi locuit măriasa. Boltirea e ca la toate celelalte camere, cu o boltă cu scobituri în coapse (lanette) la 6 metrii, a-

mijlocul tavanelor ca și la Mogoșoaia. Pereții sunt lucrați în ștuc alb, de un foarte delicat și fin profil. Ei sunt împărțiți în trei zone sau registre orizontale, prin 2 ciabuce trans-

versale, unul sub bolți, țărmarind segmentele lanetelor, în mijlocul cărora sunt superbe roze tot în ștuc, iar celălalt nu departe de dușamea, formând o bordură. Ușile și fe-

restrele sunt încadrate într'un chenar dreptunghiular de învârtituri de vreji cu foi (rincau-ari). Pe peretele din spre răsărit, tot în segmentul unei scobituri a bolții (lanette), se văd armele unei frumoase icoane sau tablou. — Capetele lanetelor erau susținute, ca și în celelalte odăi, de console (de felul celor din ilustrațiile alăturate) ³⁰.

Camera O, nu are ca decorație decât consolele, ciabucele pereților și un cadru de două ciabuce în jurul ușilor și ferestrelor. — N prezintă numai pereții spoși cu alb. — Latrina L', precedată de sălița S', boltită jumătate cilindră (en berceau), își avea scaunul în colțul de nord-est. Rotogoale de vopsea roșie îi decorează mijlocul pereților. Ea e aerisită de un turn — lanternă, racordat prin trompe ca zidurile ei.

Apartamentul Domnului se află în stânga antrealului, având toate odăile boltite cu lanette și de o bogăție neîn-

trecută în ștucatură. El comanică cu apartamentul Doamnei prin marea sală de reuniuni a palatului G (10^m, 12 × 7^m,50), care avea drept decorațiuni frontoane tri-

Consolă de colț.
— Un buzdugan trecut printr'o coroană. —

Consolă sub bolți.
— Cifra Brâncoveanului C, prinsă într'o mască. —

unghiulare în ștuc, ca coronament al ușilor, și frumoase încadrături de învârtituri de vreji cu franze în jurul ferestrelor și ușilor, unde se coborau foarte elegant numai până la jumătatea lor (ilustrația pag. 63). Restul pereților, cu aceleași ciabuce ca și camerele Doamnei, nu au alte ornamentații decât console și niște motive asemenea acelor a ușilor în segmentele lunetelor bolților.

H își are pereții împărțiți în trei registre transversale. Registrul dela mijloc, cel mai mare, fiind împărțit, prin ciabuce, în panouri dreptunghiulare, pe care le decorează niște motive ce reprezintă ramurile cu foi lungi, cu flori cu cinci petale, înscrise în romburile stilizate; registrul de sus, în segmentele lunetelor, prezintă alte panouri de cea mai elegantă execuție (v. ilustrațiile pag. 53, 54), ca și panourile și benzile de vreji ce încorporează și încadrează ușile și ferestrele. Acelaș motiv decorativ al pereților ornează ambrasurile ferestrelor.

M, opusă diagonal camerei Doamnei, trebuie să fi fost locuința obișnuită a Domnului, judecând după existența aici a unui tablou (ca și în camera Doamnei), ce eră pe peretele nordic al camerei (v. ilustrația pag. 64). Hipoteza că această pictură ar fi o icoană trebuie exclusă, ea neaflându-se pe peretele estic. Mutilată în partea superioară, ea lasă să se vadă destul de lămurit corpurile, dela mijloc în jos, a două personaje mari, îmbrăcate cu dalamă galbenă și antiriu albastru, ținând în mijlocul lor un copil andru. E portretul posesorilor casei: Constantin-Vodă, Doamna Maria și copilul Constantin beizadea. — Pereții sunt decorați cam tot așa ca și ai camerei H, dar foile și vrejile sunt albe, contrastând cu fondul negru pe care sunt lucrate.

În I avem un mare antreu, neavând ca ornamentații decât frontoanele și che-narele ușilor; el răspunde într'un foișor strălucit ornamentat închis, K (cu ferestre),

despărțindu-se de acesta printr'un arc, al cărui intrados e ornat cu mari învârtituri de vreji de o splendidă execuție. — Latrina în L, cu scaunul în colțul nord-vest, eră mascată printr'un paravan stabil fixat în peretele vestic al săliței S.

Și în sfârșit camera din centrul palatului Z, luminată de două mici ferestre spre loggia și prevăzută cu dulapuri, cu rafturi (nișe) în fiecare perete, este camera sau chelarul unde se strânge, ca în toate casele românești vechi, întreaga gospodărie a casei. Ea e boltită în *arc-de-cloître*. Aci se depozitează, în lipsa stăpânilor, lucrurile de preț ale casei, covoare, blănuri, vesela.

Sub podina acestei camere, un canal a cărei deschidere se află în rez-de-chaussée, sub loggia, dăce la o ascunzătoare ca un fund de captor (cul-de-four), practica-tă în spațiul liber ce rămâne între po-deaua etajului și calotele pivniței, deasupra stâlpului central (v. W în secție și planul rez-de-chaussée-ului). Și asupra acestei ascunzători ce se găsește și deasupra celeilalte pivniți, fantezia născocise diferite hipoteze. Se credeă anume să aci trebuie să fi fost un calorifer, ca și la băile romane și cele turcești, ce încălziă dalajul camerilor, cari de altfel aveau și sobe. Hipoteza cade însă când observăm că gura canalului, cât și intrarea în ascunzătoare, au fost deschise ulterior, prin spargere (desigur în vremea căutării averilor, după moartea lui Brâncoveanu), că gura canalului eră mascată printr'o nișă în timpurile zidirii și că acel fund de captor nu are nici o deschidere pentru eșitul fumului, răspândirea căldurii și întreținerea combustiei. Nu poate fi vorba decât de o ascunzătoare, de o tainiță, care credem că se va găsi și la Mo-goșoaia, dacă se vor face exploarări, cari pot da loc la surprize. De altfel aceste tainițe sunt obișnuite în vechime, se găsesc și la palatul ³¹⁾ lui Duca-Vodă dela Cetățuia

din Iași, unde aflăm, după o descriere făcută de romanticul Alecu Russo, că «în «peretele dinspre oraș, o ușe mică rotundă «duce într'un fel de tindă îngustă, în al că- «rai fund se deschide o viziune ce are multă «asemănare cu un captor de pitărie, . . . e «tainița» aflată, între rez-de-chaussée și etaj.

Ca luxul și splendoarea interioarelor de la Potlogi și Mogoșoaia contrastă însă simplitatea podelelor de cărămizi, vizibile încă, cari s'au conservat până târziu în palatele noastre, spre marea deziluzie a călătorilor, ca D-na de Reinhard, ce înregistrează cu ciudă, în memoriile sale, stricarea prețioasei sale toalete din această cauză.

Scoborând din palat, constatăm că nici exteriorul nu rămâne mai pe jos de bogăția interiorului. — Printr'o malurație bogată și zugrăveli vii se căută a se obține un maximum de contraste între podoabe și suprafețele simple și albe ale zidurilor, punându-se astfel cât mai mult în văză diferitele părți arhitectonice ale clădirii.

Un ciabuc la mijloc indică cele două diviziuni: rez-de-chaussée-ul și etajul; iar o cornișe bogată încunună clădirea.

Cornișa se compune dintr'o serie de ciabuce sub strașină și dintr'un ciabuc (tor) gros alb, foarte frumos lucrat cu solzi (imbricat), separat de cele dintâi printr'un canal (gorge) vopsit cu galben. — Coperișul clasic rumânesc, țuguat (à la brancarde, zice Sestini), sau poate cu cupole — cum se află reprezentat un palat în stucurile decorative ale bisericii din Fundeni Doamnei — acoperă clădirea.

Benzi late de învârtituri de vreji cu foi, în stuc, și colorate într'un splendid albastru limită, pe fiecare față, muchile clădirii; aceleași benzi, dar mai înguste, încadrau ușile și ferestrele, pe cari le mai încoronau și niște frontoane zugrăvite, în felul acelor ce se observă deasupra ușii dela intrarea principală (ilustrația pag. 59).

Ca închiere, comparând Potlogii cu Mogoșoaia, observăm că cele două palate ne oferă toate elementele necesare unei reconstituiri: loggia și foișoarele, cari lipsesc la Potlogi, le aflăm la Mogoșoaia; iar inovațiile făcute în restaurarea Mogoșoaiei le putem înlătura mulțumită celorlalte ziduri rămase intacte la Potlogi.

Și dacă interioarele diferă, — la Mogoșoaia predominând picturile, iar la Potlogi stucaturile, — restul clădirilor eră identice: ferestrele și ușile se evasau spre interior, terminându-se sus printr'un foarte elegant și molatic arc (en anse de panier), iar jos, ferestrele, în exterior, se terminau — ca unele din ferestrele de piatră ale bisericilor — printr'o lăvicioară, mai mică decât deschizătura ferestrei și sprijinită pe ciabuce ce se aștern unul sub altul, micșorându-și din ce în ce lungimea.

5

Nu putem să ne despărțim de singurele două curți rămase în picioare, fără să ne întrebăm: cine au fost meșterii și care stilul?

Stilul unei clădiri se poate studia din trei puncte de vedere: 1) comparându-l cu acela al clădirilor epocelor anterioare, — cu aceasta însă vom închide întreg studiu ce-am început; 2) studiind clădirea din punctul de vedere al influențelor artistice ce au putut să exercite popoarele cu cari am fost în legături culturale; 3) cercetând meșterii cari au lucrat-o și școala în care ei și-au făcut educația.

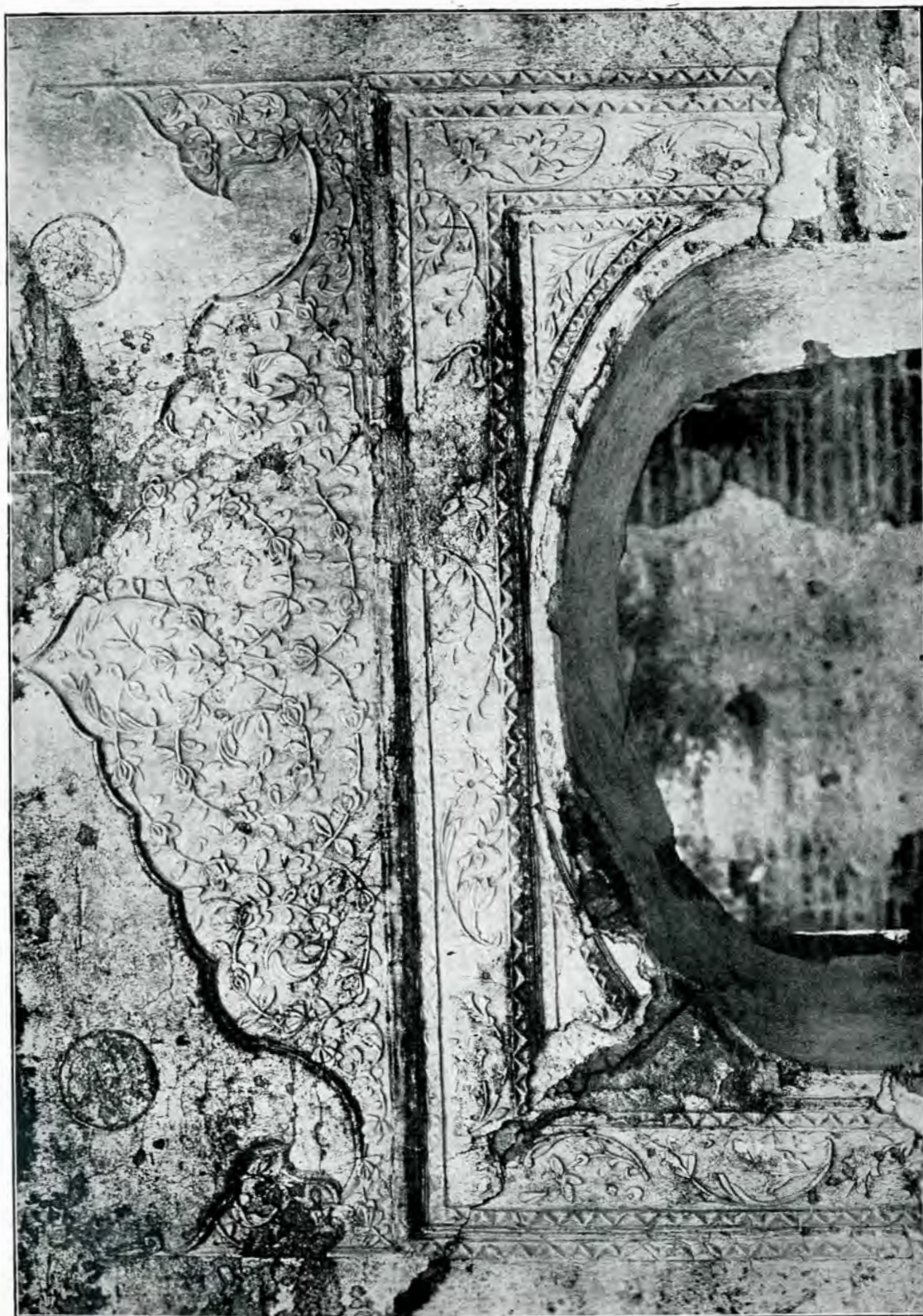
Socotim că e mai bine a porni, în această privință, dela impresiunile ce le-a produs aceste palate asupra unor canoscători vechi și ai arhitecturii țării noastre și aceleia a timpului lor.

Părerile a doi astfel buni canoscători, din două epoci și două popoare deosebite, sunt concludente. Lamottraye, bun canoscător

al arhitecturii orientale, printr'o lungă ședere în Orient, eră surprins de a vedea la

o are și Salzer: «ele trădează gustul european... trebuie să fi fost făcute de meșteri

Palatul din Potlogi.

— Ștucați interioare dintr-o sală din palatul —

Mogoșoia o clădire zidită «europenește». Aceeaș părere, despre amândouă palatele,

streini», — încheie el, fără a-i determina.

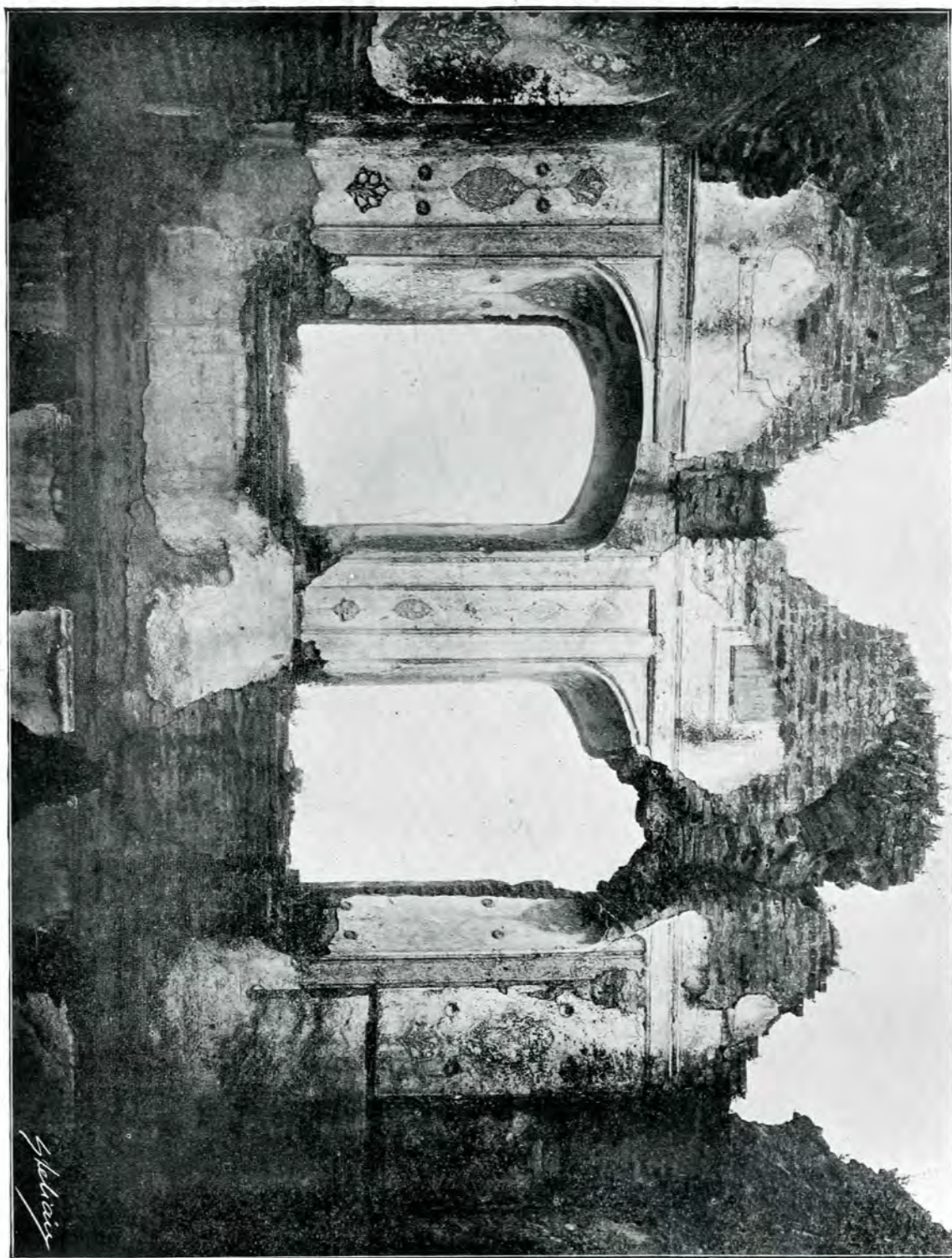
Cari sunt acele influențe și care acci

meșteri? — ne propunem a deslega, pe cât posibil, în cele următoare.

Cu Sașii am avut strânse legături cultu-

Rathhaus-al și Kloster-urilor), pentru a oîn-
prăști pretutindeni dincolo, — și între Un-
gari și între Români, — nu se găsește în Man-

— Interiorul din camera de locuit a Domnului (cu arma unui labitor). —

Palatul din Pollogi.

rale din cele mai vechi timpuri; dar tipica lor casă, pe care ei o aduc cu întreaga lor viață sufletească dela Rin (împreună cu

tenia, cu toate că comunitatea lor dela Câmpalung era destul de puternică, chiar în secolul al XVII-lea, când un Japân *Andrea*

aducea la îndeplinire privilegiile date Câmpulungului de Duca-Vodă, același Andreia căruia Șerban Cantacuzino, persecutorul catolicilor, îi taie barba, spre batjocură, pentru încăpățănarea acestuia de a se alege de două ori jude contra voinței Domnului.

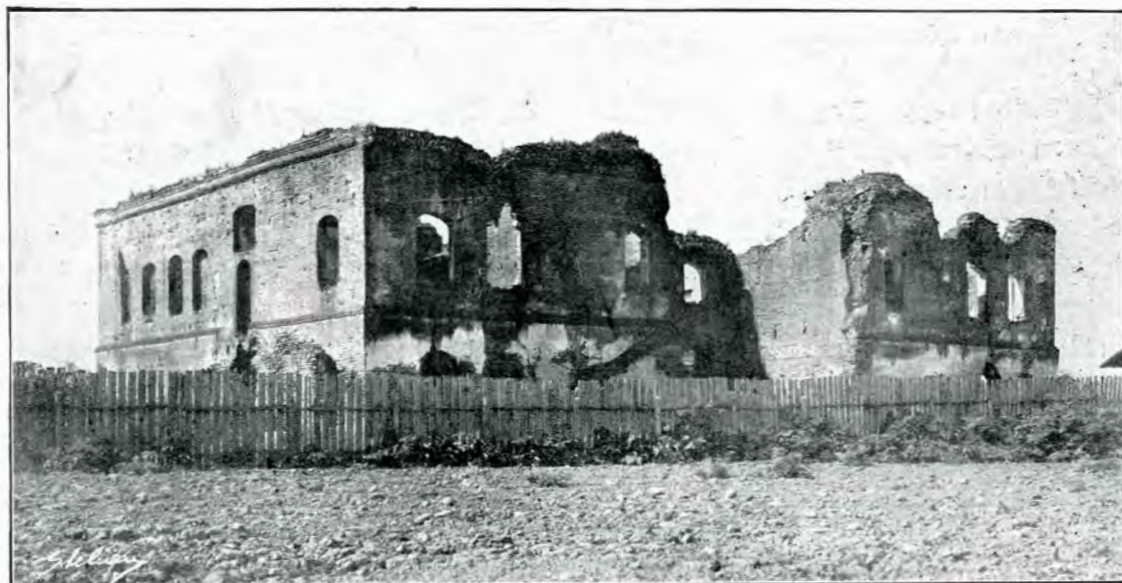
Nici Bulgarii, cu lipsa lor de gust artistic, și cu lipsa de clase sociale nimicite de cucerirea turcească, — nu exercită vre-o influență. Casele lor lasă mult de dorit chiar în timpurile de azi ³²⁾.

Nici în Constantinopolul decăzut nu poate fi căutată acea influență: fiindcă dela

uniforme, iar interiorul posedă în plus o mare sală centrală (care eră transformarea vechiului atrium roman).

Mai eram în legături culturale și cu popoarele basinelui Adriaticei, unde există o puternică tradiție artistică încă din timpul Romanilor și unde eră Veneția, marele întrepriz comercial, în care se concentrează, ca într'un focar, toate influențele artistice ale lumii, pe un fond însă bizantin, ce se manifestă în întregul mod de trai al Venețianului, — chiar și în îmbrăcăminte.

Sacursalele Veneției: Zara, cu catedrala;

Palatul din Potlogi.

— Vedere asupra laturilor de est și de nord despre heleșteu, cu ruinele loggiei. —

Lamottraye, care detestă arhitectura palatelor turcești, până la Sesuni, ³³⁾ care vede în casele puternicilor Fanarului niște spele, nici un călător nu vorbește de bine de arhitectura de aci. — Și vechile locuințe bizantine ³⁴⁾, din cari s-au păstrat câteva aci și în Siria, nu puteau să aibă vre-o înrăuire asupra noastră. Zidite întocmai ca și casele turcești de azi, cari le moștenește stilul, ele erau zidite pentru o viață închisă, misterioasă. Tipicele balcoane închise, eșite în afară (muscharabieh), cari caracteriză casele turcești, se aflau și atunci; fațadele erau

Sebenic, cu fortal; Pola, cu arcul de triumf roman; Ragusa, cu palatul; Trau, cu catedrala; și Spalato, cu marele palat al lui Dioclețian (una din cele mai grandioase ruine ale epocii de decădere a Romanilor, singurul palat conservat și cel dintâi monument în care, prin amestecul de elemente clasice și orientale, se face începuturile noii arte bizantine), — ne arată ce tradiții puternice de artă erau în aceste părți ³⁵⁾.

Prin trei căi am avut legături cu basinelul Adriaticei: 1) prin relații comerciale, politice și culturale, 2) prin colonii italiene

și italieni grecizați, stabiliți la noi, și 3) prin Sârbi și vecinii lor dela apus Dalmatinii.

Palatul din Potlogi.

— Vedere interioară asupra porții intrării, cu dărâmurile cunii. —

Se cunosc legăturile politice și comerciale ce le-am avut, cu Veneția, din cele mai vechi timpuri. Nu vom vorbi, de aceea, nici de legăturile politice ale lui Ștefan cel Mare, nici de ale lui Petru Cercel, ce-și dobândeste tronul cu sprijin venețian, nu vom vorbi nici de exportul nostru de vite, pentru mătășurile, lănurile și aurul ce-l importăm de acolo, nici de cazurile izolate când un Lăpușneanu căută pictori în Veneția pentru bisericile sale.

Cu începere din al XVII-lea secol, se pare, însă, că aceste legături erau mai strânse. Mama lui Mihnea era o italiancă grecizată, iar surorile ei, călugărițe la Murano, lângă Veneția, mijlociau trimeterea unui portret al lui Mihnea-Vodă ³⁶⁾.

Pe vremea lui Matei Basarab aflăm, din copiile după documente rămase la Trâgoviște de pe urma unui diletant, că colonii de Venețiani și Genovezi se aflau acolo.

În adevăr, în pastorală Mitropolitului Ștefan, adresată întregului cler al țării, probabil în anii de urgie ce aduc moartea lui Matei Basarab, aflăm că el dispune facerea unei rugăciuni de ploce, pentru seceta abătută asupra țării «cu argisărea Domnului, căce Svînția-Sa nu deschisiasă veastieriile cerurilor». În acest scop Mitropolitul ordonă

ca această rugăciune să se facă «după cum «făcurăm și noi în Trâgoviște, cu svintele «cruci, cu prea cinstitele «icoane. Dentră întâi adică «ieșită-ră-'m toată suflarea «jupanilor D o m n i e i, pe «poarta vânătorilor Dealu- «lui, de făcutără-'m litanie, «la svânta Mănăstire-De- «în-Deal. După aceasta în- «dreptată-ră-'m rugă cu obi- «dă și prin celelante porți... «Apoi din latirea de în jos «a svântii Mitropolii scu- «lare-se și de acilea isna- «furile capeților țarigre-

«deni, genoveților și veniaților de întin- «serăm cu toții mare rugă afară din poarta «Bucureștilor».

Un Italian grecizat, Dona Pepano, favoritul lui Șerban Cantacuzino, care avea dese legături cu Veneția și stetea de multe ori acolo, era însărcinat de Vodă cu repararea mănăstirii Curtea-de-Argeș ³⁷⁾.

Un alt Italian, Johanes Pesena Levino, șede la Brâncoveni — de sigur în serviciul lui Brâncoveanu — unde își înmormântează întreaga familie secerată de ciumă.

Ca Del Chiaro, secretarul, sau ca Pilario, doctorul, vor mai fi fost Italieni la curtea lui Brâncoveanu. Del Chiaro, de altfel, admiră grădi-

nile Brâncoveanu-lui, lucrate după gustul italian, — era încântat de m-rea Sf. Gheorghe «— zidită în

«mari mănăstiri de călugări, de ale noas- «tre» — și admiră în biserica Franciscanilor

Palatul din Potlogi.

— Cuiia înainte de dărâmare. —

dela Târgoviște o icoană a Sf. Francisc, lucrată de un Român ce învățase pictura la Veneția³⁸). Căci chiar Românii își fac educația în Italia. Mulți Cantacuzini învăță acolo; dar mai ales interesant e Stolnicul Constantin, dela care ne-a rămas un carnet de călătorie³⁹). Însoțit de Pană Pepano, nepotul lui Dona, el se duse la Padova să-și desăvârșească instrucția. În drum se opri și la Veneția, în 1667, vizită ce eră vrednic și făcea note. Văzu faimosul Palatul Dogilor («casa unde șade prințipal cu ceilalți mari») și admiră, în «salla del collegio», tablourile prin care Veronese immortaliză Veneția. Citiți inscripția dedesuptul tabloului ce simboliză domnia Veneției asupra mărilor și notă pe carnet: «Seris este în podina ca-sei întâi cum intri pe ușe aceaste pro-vlime: Robur imperii»...

De sigur, nu fără a nu exercita nici o influență se întore în țară astfel de oameni iubitori de cultură și înpregnați de frumusețile văzute pe acolo.

Dar afară de Italieni și italianizați, cari dau un nou avânt artei (chiar celei bizantine, — înălțând palatele Kremlinului în stilul renașterii, dar cu interioare bizantine)⁴⁰), mai erau și Sârbii și Dalmatinii mijlocitori între marele focar artistic al Italiei și restul lumii. Prin Ra-

Palatul din Potlogi.

— Capitel din colonada loggii —

guza genial slav eră în constantă atingere cu cultura italiană; de aceia arta sârbească e un amestec de țapănul bizantin și pre-

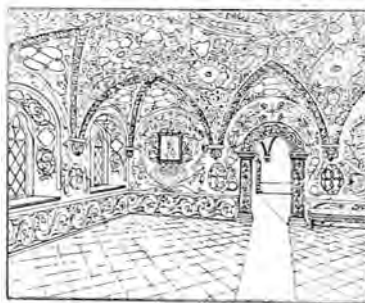
lucreează pentru alții. Un Stalačic, arhitect, un Ion Dalmatinul, decorator, știm că lucrase pentru clădirile lui Matei Corvin.⁴²) Și împreună cu alții, poate că va fi lucrat și la noi Sârbi sau Dalmatini.

Palatul din Potlogi.

— Capitel din colonada foisorului principal. —

Na cunoaștem numele meșterilor palatelor lui Brâncoveanu, dar îi putem, în parte, ghici, știind că Brâncoveanu își avea aceiaș echipă pentru toate clădirile. Știm,⁴³), de

Interior din palatul rusesc Terem, (după Beyllé).

pildă, că zugrăvi de la Hurezi, Ioan, Ioachim și Stan, zugrăviră și Biserica Domnească din Târgoviște și că Caragea, pietrarul, eră veșnic în serviciul Brâncoveanului, după cum rezultă din scrisoarea ce el o adresează egumenului de Hurezi, ca rei-l cere: «Pentru Caragea «ca să ți-l dăm și estimpă, îi

«voi porunci de *va veni*, că și aicea n-are «nici un lucru»⁴⁴). — Contimporanul Brâncoveanului, Toma Cantacuzino, rugă pe Toma Țeacu, din Brașov, ca să-i găsească niște zidari și un «știacator» ce mai fusese prin București⁴⁵), să-i împodobească casa.

Se cunoaște și numele unui arhitect, al acelaia ce lucră mănăstirea Sf. Gheorghe: «Βερελέρη. ἐκείνος ὁ ἀρχιτέκτων τῆς το-πικῆς κατηγῆς»⁴⁶). Cunoaștem și meșteri armeni, din Constantinople adăși, dar ne-întrebuințați decât la zidiri de *băi*, cari erau construcții carat turcești⁴⁷).

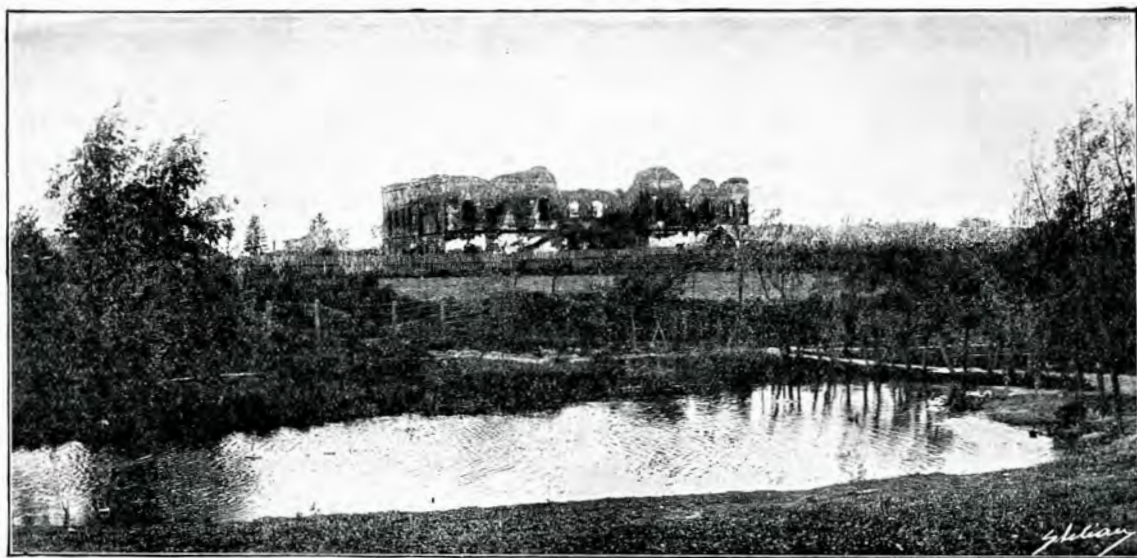
Dar nume de meșteri ca Țeaco, Caragea, Manea, sant slave, cu siguranță sârbești sau dalmatine.

Rezumând, palatele lui Brâncoveanu sunt lucrări de meșteri creșcuți în tradiție de artă bizantină — italiană, conformându-se gusturilor și tradițiilor noastre vechi de construire. Acest conformism cu vechile noastre tradiții eră înlesnit, mai ales, de obiceiul Domnilor și boerilor noștri de a se amesteca neconștient în amănuntele tehnice ale clădirii, chiar când aveau un arhitect ⁴⁸).

Ca elemente, în construcție, vechi bizantine, moștenite, avem: obiceiul pisanilor ⁴⁹); împărțirea după sexe a camerilor; foișorul închis dela Potlogi; bolțile în capole, berceau, d'arêtes; interioarele; micile ferestre

Palatele Mogoșoaia și Potlogii ocupă un loc, ori cât de mic, între palatele produse sau influențate de arta bizantină; pentru istoricul artelor sunt destul de interesante, interioarele dela Potlogii fiind, împreună cu acelea ale palatelor rusești, singurele mărturii ale felului cum se prezintă o casă bizantină. Iar pentru România de azi aceste palate sunt îndoite de scumpe.

Ele arată că viața Principatelor de odinioară nu eră așa sălbatecă și nici nu se desfășură în bordeie, cum au insinuat unii detestatori ai trecutului; și când în caprinul lor s'a perindat viața unuia din in-

Palatul din Potlogi.

— Vederea după heleșteu, —

de deasupra ușilor și unor ferestre; nișele; — ca elemente noi sunt: *logiile* decorând fațadele, specifice arhitecturii venețiane ⁵⁰); bolțile cu lunette (românizate, neîncadrând ferestrele); și modul mai deslegat, mai larg și mai occidental cu cari se lucrează toată clădirea, ca, de exemplu, sculpturile și mai ales picturile ce numai au caracter pur bisericesc și hieratic ca în vechiile case, cari, (ca aceia a lui Cantacuzino dela Afumați), semănau a biserici ci se laicizează se modernizează, tratând frumoasele scene ce am văzut că decoră palatul din Mogoșoaia.

teresantele figuri din galeria Domnitorilor noștri, cu atât mai mult trebuie să ne fie scumpe aceste două palate.

Franța și-a făcut o chestie de pietate și de mândrie, pentru trecutul său feudal, restaurând, din niște fărâmatări, castelele din Pierrefonds și Coucy. Acelaș spirit de pietate, va conduce, credem, la restaurarea celor două palate ale lui Constantin Brâncoveanu, dela moartea căruia se vor împlini încurând 200 de ani.

Va fi cel mai demn act și cel mai pios monument pe care România de azi îl va

înălță acelaia care s'a jertfit pentru ea, —
aceluia care rătăcește și azi, fără a-și găsi

adăpost, în umbrele ruinelor dela Potlogi
și Mogoșoaia.

VIRG. DRĂGHICEANU.

NOTE.

- ¹⁾ N. Iorga, *Românii și Brașovul*, București 1905, p. 257.
- ²⁾ Harmazaki, *Documente privitoare la istoria Românilor*, vol. VI, p. 384.
- ³⁾ F. J. Sulzer, *Geschichte des transalpinischen Daciens*, Wien 1781, vol. I, p. 304.
- ⁴⁾ Asupra dramaturgilor vezi și A. M. Perrot, *Wegweiser durch die europ. Türkei*, Leipzig 1855; H. Wittinghausen, *Das Fürstenthum Romania, geographisch militärisch dargestellt*, 1869.
- ⁵⁾ A. Odobescu, *Călindar ce să chiamă Foletul Nov*, în *Revista română*, an. 1861, p. 672.
- ⁶⁾ N. Iorga, *Hârtii din arhiva mănăstirii Hurezu*, București 1907, p. XVI.
- ⁷⁾ F. J. Sulzer, op. citat, p. 301.
- ⁸⁾ Unde se află o frumoasă biserică de sat ridicată de Japonii Mihai Strâmbeanu biv-vel-Clucer za arie, împreună cu Zamfira japâneasa D-lui; și de Stefan Strâmbeanu, brat ego, cu soția sa Ilinca, pe la 1756 (?)
- ⁹⁾ V. N. Iorga, *Un palat al lui Brâncoveanu*, în *Floarea Darurilor*, an. 1907, pp. 39—50.
- ¹⁰⁾ N. Iorga, *Hârtii din arhiva măn. Hurezu*, pp. 325—50.
- ¹¹⁾ Și la N. Iorga, *Inscripții din bisericile României*, București 1908, vol. II, p. 47.
- ¹²⁾ St. D. Grecianu, *Viața lui Constantin-Vodă Brâncoveanu*, de Rada-Log. Grecianu, București 1906, p. 18.
- ¹³⁾ *Ibid.*, p. 28.
- ¹⁴⁾ *Ibid.*, p. 47, și *Revista română*, an. 1861, p. 665; Greceanu, *ibid.*, p. 63, și *Revista română* p. 668.
- ¹⁵⁾ Greceanu, *ibid.*, p. 88.
- ¹⁶⁾ Frumoasa biserică din satul Corbii, peste Argeș, lângă Potlogi, fu ridicată de Dumitrașcu Corbeanu vel-Paharnic, cu Japânița Tudosca, cunoscută intrigantă politică, din vremea lui Brâncoveanu.
- ¹⁷⁾ Greceanu, *ibid.*, p. 89.
- ¹⁸⁾ N. Iorga, *Studii și Documente*, vol. XVI, p. 253, fără determinarea provenienței.
- ¹⁹⁾ Greceanu, *ibid.*, pp. 93, 96; și *Revista română*, pp. 672, 74.
- ²⁰⁾ Papadopolos Cherameas, *ἱερ. βιβλίου: ἐν πνευματικῇ* 1899, tom. IV, p. 402.
- ²¹⁾ Greceanu, *ibid.*, pp. 99, 103, 106, 110, 115, 116, 138, 139, 141, 142, 144, 146, 147, 148-151, 154, 159, 167, 171, 176, 183, 187, 190, 194, 197, 222, 229, 244, 247.
- ²²⁾ Rada Popescu, *Cronica Țării Românești*, în *Mag. istoric pentru Dacia*, vol. IV, p. 31. — Asupra nebaniei cu care Turcii căutau comorile din palatul lui Stefan Cantacuzino din San-Stefano, vezi Harmazaki, *sup.* I, p. 448.
- ²³⁾ Pe niște minee din Potlogi citim: Jeromonahul Rafail iconomul dela sf. mănăstire Hurezu, am dăruit aceste 12 minee lanovnicei Dumnealui Manolake Brâncoveanu biv-vel-Log., pentru a mea pomenire, 1781.
- Se găsesc grafitate pe pereții palatului: Diicu Stolnic, Iulie 29. Voicu Copil 7250 ?.

- ²⁴⁾ Sulzer, op. citat, vol. I, p. 301.
- ²⁵⁾ V. Virg. Drăghiceanu, *De la Palatul din Potlogi*, în *Arta Română*, Iași 1908, pp. 74—77.
- ²⁶⁾ Tot în trei eră despărțită curtea palatului Mitropoliei din Târgoviște: vezi Emilia Cioranu, *Călătoriile Patriarhalui, Macarie în Țările Române, 1653—1658*, București 1900 pp. 91—92.
- ²⁷⁾ Se crede a fi un turn, o cală sau donjon.
- ²⁸⁾ V. N. Iorga, *Floarea Darurilor*, loc. citat, precum și desvinovățirea picturii Marchetti în *Convorbiri literare*, anal 1908, pp. p. 411—12.
- ²⁹⁾ Vezi A. Russo, *Palatul lui Ducea Vodă*, în *Columna lui Trajan*, an. 1874, No. 1; Del Chiaro, *Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia*, Venezia 1718, p. 34.
- ³⁰⁾ Între console se află și vulturul cu 2 capete, care poate fi ecusonul la care îi dă dreptul titlul de Principe al Imperiului.
- La Cantacuzini, însă, reprezintă drepturile lor directe împărătești:
- „Despre tată gripsoral neamului cel împărătesc.
- „Iară corbul despre mamă, odrăslirea cea domnească“.
- (Vezi Apostolul, 1683).
- Brâncoveanu nu se sfîșie ca să se întitaeze oficial astfel, cum îl vedem la 1712, intitulat pe clopotul dela Gara-Motralui:
- CONSTANTINVS BASSA — RABA DE BRANCOVAN, D(ei) G(ratia) S(acri) R(omani) I(mperii) ET VALACHIAE TRANSALPINA PRINCEPS.
- Turcii, cari se considera, însă, ca legitimitii moștenitori ai Imperiului Roman, mustră pe Brâncoveanu pentru titlul lui „prin bani“ și nelegitim, întrucât Imperial roman al lui Carol cel Mare eși din fraudă unui Papă, nu ca al lor din drepturi antice, dela Constantin cel Mare. (v. Harm. S. I, I, p. 425).
- ³¹⁾ A. Russo, *ibid.*, Asupra obiceiurilor tainitelor la țărani vezi: Virgiliu Drăghiceanu, *Casa lui Vasile Enache Brănescu*, extras din *Convorbiri Literare*, București 1909.
- ³²⁾ C. Jirecek, *Das Fürstenthum Bulgarien*, Wien 1891, p. 163.
- ³³⁾ Lamottraye, *Voyage en Europe, Asie et Afrique* Haye 1727, vol. I, p. 208; D. Sestini, *Viaggio da Constantinopoli a Bukaresti fatto l'anno 1779*, con l'aggiunta di diverse lettere, Roma 1794, p. 2.
- ³⁴⁾ Asupra caselor bizantine vezi: Général L. de Beylié, *L'habitation byzantine*, Grenoble, — Paris 1902, și *id.*, *Les anciennes maisons de Constantinople*, Paris, 1903; Ch. Garnier, *L'habitation humaine*, Paris 1892, p. 661.
- ³⁵⁾ Vezi: Charles Peterlin, *Excursion artistique en Dalmatie et au Monténégro*, Paris 1860; și Jos. Lavalée, *Voyage pittoresque et historique de l'Istrie et dela Dalmatie*, Paris 1802; L. Cicognora e Selva Zanotto, *Le fabbriche e monumenti cospicui di Venezia*, Venezia 1858; Garnier op. citat, p. 691.
- ³⁶⁾ V. N. Iorga, *Doa documente din arhivele, ragazane*, în *Arhiva soc. științifice și literare din Iași*, 1898, p. 67.

37) Tocilescu, Biserica episcopală a Mănăstirii Carcea-de-Argeș, p. 32; N. Iorga, *Operile lui Constantin Stănilă Cantacuzino*, București 1901, p. XXXVII.

38) Del Chiaro, *Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia*, Venezia 1718, p. p.13, 41.

39) Iorga, *ibid.*

40) Vezi Général Beylié, *op. citat.*

41) F. Kanitz, *Serbiens byzantinische Monumente*, Wien 1862, p. 15.

42) Kanitz, *Serbien, historisch-ethnographische Reisestadien*, Leipzig 1868, p. 753—4.

43) V. Drăghiceanu, *Călăuza Monumentelor Istori-*

rice din județul Dâmbovița, Târgoviște 1907, p. 14.

44) Iorga, *Hărții din arhiva măn. Hurezului*, București 1907, p. XVI.

45) Iorga, *Brașovul și României*, p. 113

46) E. Legrand, *Recueil de doc. grecs*, Paris 1895, t. VII p. 75.

47) *Condica de venituri și cheltuieli a vistieriei*, dela leatul 1694—1704, în *Revista Istorică a Arhivelor României*, București 1873 p. 38.

48) Salzer, *op. citat*, vol. III p. 49.

49) Garnier, *op. citat*, p. 680.

50) A. Choisy, *Histoire de l'architecture*, Paris 1899, vol. II, p. 662; și Garnier *op. citat*, p. 156.

Palatul din Potlogi.

— Capătaș antreului principal dinspre loggia. —

P. S. Colona de foisorului și loggia avea același număr de coloane ca și aceea a Mogoșoaii.

— Fotografiile nesemnate sunt de fotografii Voinescu. —

BOLNIȚA MĂNĂSTIRII HUREZI

BISERICA-FOIȘORUL-CHILIILE

DESCRIERE ARHITECTONICĂ

Spre răsărit de curtea principală a mănăstirii Hurezi, la o depărtare de aproape o sută de metri, se găsește o curte înconjurată de ziduri, în interiorul căreia se vede la mijloc o biserică, la colțul sud-vestic un foișor, iar pe latura nordică un rând de case în ruină (pag. 72). Restul curții este presărat cu cruci de piatră și de lemn, cari răsar — când drepte, când plecate — din iarba bogată ce îmbracă pământul.

Aci, în acest colț retras, sub poalele unui deal umbrit de fagi și mesteceni, a hotărât Maria Doamna, soția marelui ctitor al Hurezilor, să așeze bolnița, lăcașul de veci al cavioșilor monahi. Într'adevăr, pisană de piatră, așezată deasupra uși de intrare în biserică, ne spune: «Răvnindu și urmând în toate bunele fapte și bl[a]gocestevie, Mariia, luminata Do[a]mnă, pre înălțat soțul său Io Costandin Băsărabă Voevod și, precum soțul și Domnul ei bisear[i]ca cea mare în cinstea marilor împărați și sfinți Costandin și Elena den temelie o au rădicată și o au înfrumusețat, așa și măria ei, în slava de Dumnezeu născătoarei fecioare și stăpânei noastre, au zidit această sf[ă]ntă beserecace bolniță, făcând-o ca în veac bună pomenire stremoșilor, moșilor și părinților lor să rămăe și a lor nemortă nume, isprăvind-o la al optulea an al domniei lor, la leată dela

zidirea lumii 7205 (=1696) m[ă]șta Septe[m]brie 20 dni» (N. Iorga, *Inscripții din Bisericele României*, I, pag. 192).

După cum se vede, această pisanie nu pomeneste nimic despre foișor și chiliile.

Foișorul, la rândul său, nu are inscripție care să ne lămurească asupra timpului când s'a ridicat; totuși, arhitectura stâlpilor de piatră — foarte asemenea cu aceea a stâlpilor foișorului domnesc dela scara cea mare din mănăstire — dovedește că și el s'a clădit odată cu grupul Hurezilor.

Chiliile de asemenea n'au inscripție; dar felul lor de zidire ne trimite la aceeași epocă brâncovenească (1690 — 1694), când s'a zidit Hurezul, fiind alcătuite, ca și chiliile din mănăstire, cu singura deosebire că aci, la bolniță, nu se află nici o cameră boltită, pe când în mănăstire sunt boltite toate chiliile dela rândul de sas.

Dar, pentru că fiecare din clădirile ce compun bolnița Hurezilor merită a fi studiate în parte, să le cercetăm mai cu amănuntul, spre o mai bună înțelegere.

BISERICA

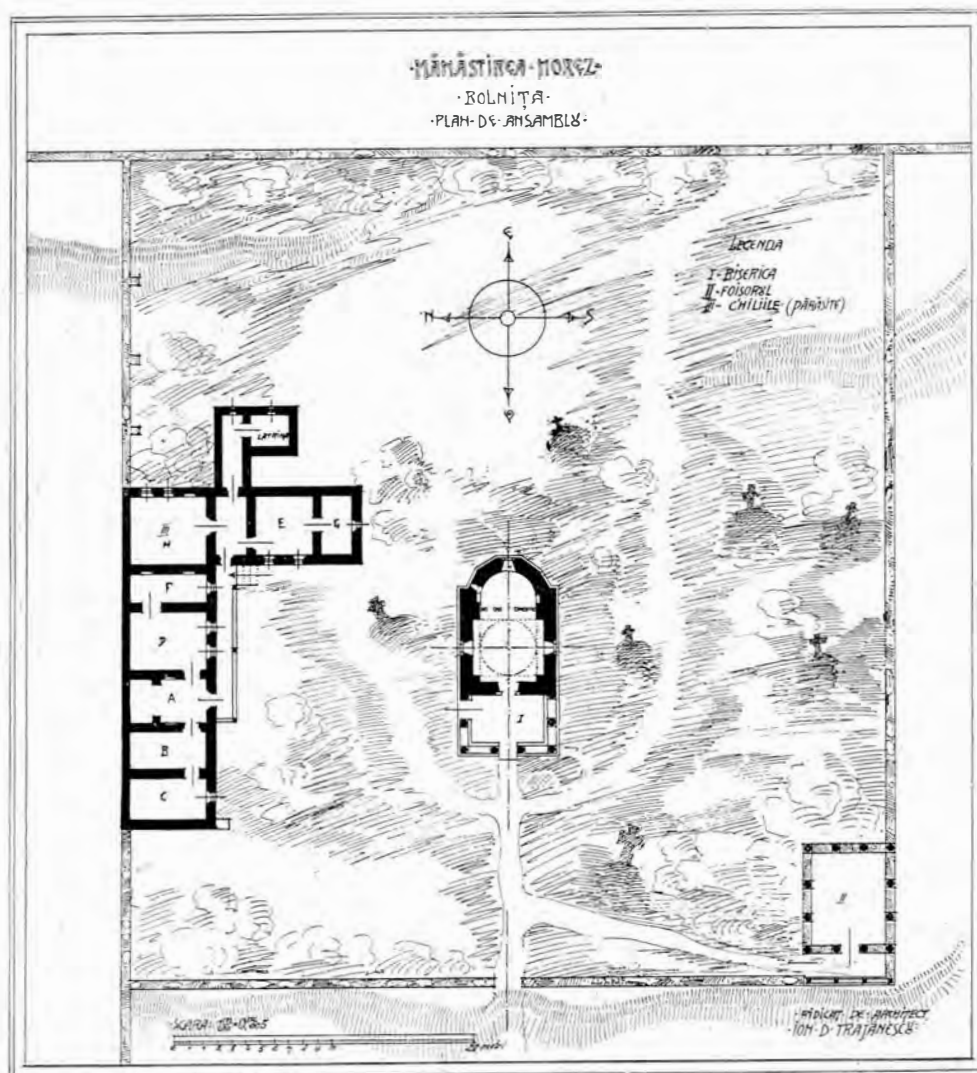
După cum s'a citit mai sus, însăși pisană o numește «beserecace», adică mică ca dimensiuni. Și într'adevăr, în lat măsoară numai 6.70, iar în lung 14 metri. Dar dacă de multe ori dimensiunile unui monument

contribuiesc la măreția lui, nu este mai puțin adevărat că și un lucru mai mic, croit însă în linii bine proporționate, produce un efect tot atât de plăcut. Așa se întâmplă cu biserica bolniței de la Hurezi a cărei proporție fericită stăpânește privirea de la început.

În plan (pag. de față) ea este împărțită

da-se din ce în ce mai mult către piatra pătrată de sus (vezi detaliu de la pag. 75).

Pe acești stâlpi se sprijină arcadele pridvorului, dintre cari cea de la intrare este mai îngustă. Deasupra arcurilor se înalță zidăria ce formează frontispiciul bisericii; iar pe această zidărie și pe peretele dină-

Planul bisericii, foisorului și chiliilor de la m-rea Hurezi.

obișnuit bisericilor noastre: pridvor, naos și altar; fiind mică, pronaosul îi lipsește.

Pridvorul este sprijinit pe opt stâlpi de piatră, dintre cari doi sunt angajați în zidăria bisericii. Bazele și capetele lor sunt pătrate, iar corpul stâlpilor este octogonal, puțin curbat către bază. Colțurile octogonului se continuă și la capetele, desfășăn-

du-se, se rezimă cele patru arcuri duble care susțin cupola cu pendanți, unde este zugrăvită icoana Maicii Domnului.

Pridvorul este pardosit cu lespezi de piatră de formă dreptunghiulară; pe ele nu se vede nici o inscripție mormântală.

Pe bazele a doi stâlpi se citește, cam greu, numele șters al ieromonahilor «Dositei»

și «Silvestru», cu data de 1715. Pe alt stâlp se citește deslușit: «Nicolae Mateescu, acenicul părintelui Ioanichie, 1836». Mai sunt și alte inscripțiuni de nume ca: Rada, Dina, Matei, Panait, Ion, Constantin, și ani ca: 1716, 1721, 1722, 1724, 1772, dintre cari singur anul 1696 arată data când s'a terminat biserica.

Pentru că toate datele de ani, săpate sub numele de mai sus, sunt posterioare lui 1696, numele nu pot fi decât ale călugărilor aflați pe acea vreme la bolniță, — așa că numele meșterilor cari au lucrat aci rămâne a fi tot Istratie lemnarul, Vucașin Caragea pietrarul și Manea vătaful de zidari, zugrăviți tustrei pe peretele din pridvorul bisericii mari din curtea mănăstirii.

Din pridvor se intră în biserică printr'o

sculptată cu ornamente ce se împletesc și încheiată deasupra cu un arc în acoladă.

Biserica dela bolnița m-rii Hurezi.

Deasupra acestei rame de piatră și în legătură cu ea se găsește inscripția mai sus pomenită; iar deasupra ei, într'o firidă, stă zugrăvită icoana de hram: Adormirea Maicii Domnului.

Ușa dela intrare este din lemn de stejar, în care sunt săpate frumoase împletituri bizantine (detaliu la pag. 75) atât pe rame cât și pe tăblii: a-

cestea sunt așor bombate la mijloc, ceea ce le dă aspectul și moliciunea unor perine.

Colorarea înegrită a lemnului, cernașul ramei de piatră, mlădierea și bogăția sculpturilor în lemn și piatră, fac împreună din această așe un lucru prețios de artă, de o înfățișare cu totul deosebită.

În interior, naosul se prezintă în formă

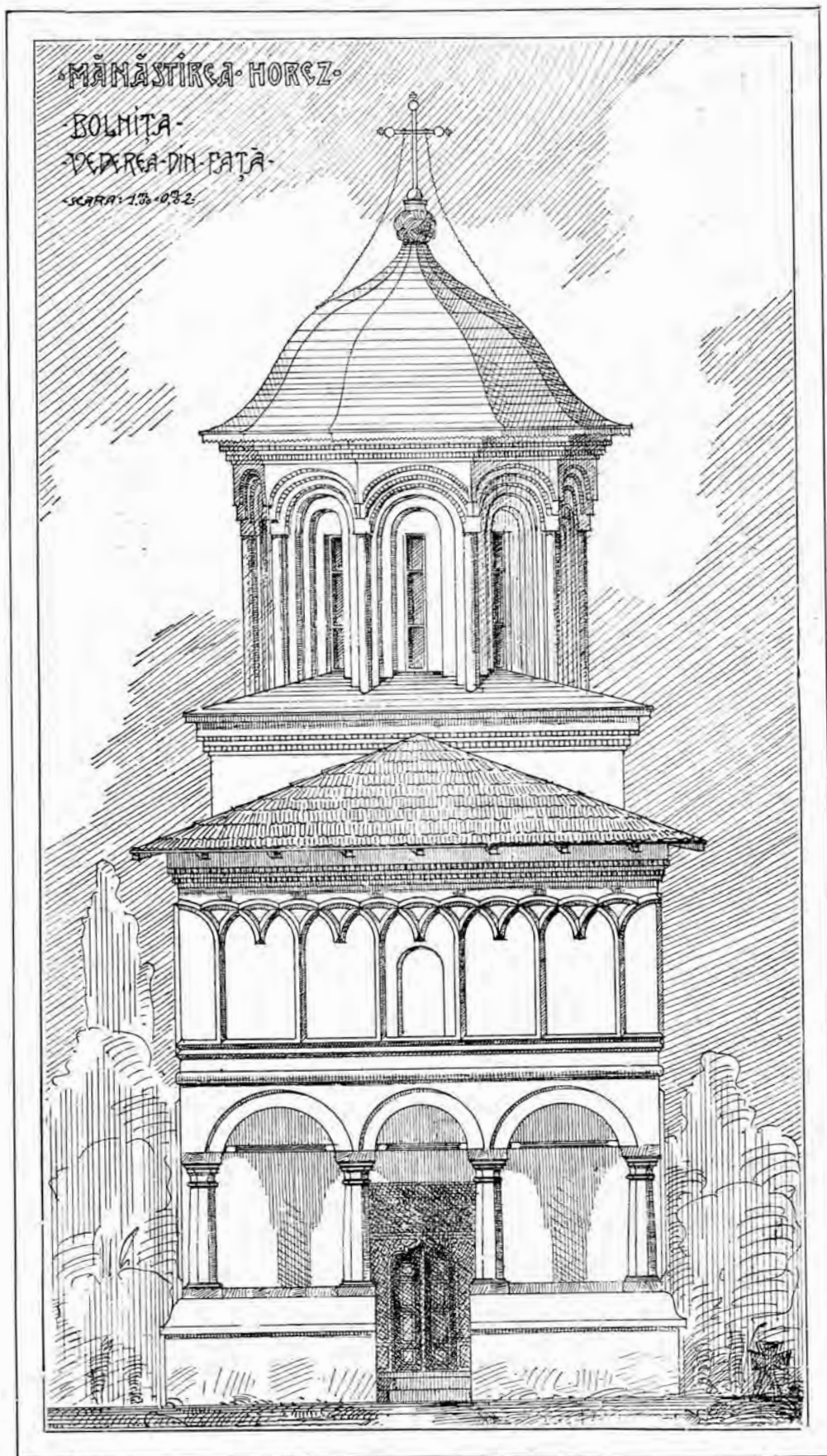

Pisania bisericii dela bolnița m-rii Hurezi.

— Transcrierea la pag. 71 —

așe îngustă de 90 cm. (detaliu la pag. 75) în două canate, încadrată cu o ramă de piatră,

patrulateră, având la colțuri câte un stâlp pătrat. Pe acești patru stâlpi și pe zidu-

Biserica dela bolnița m-rii Hurezi.

— Vedere din față. —

rile bisericii se înalță cele patru arcuri dubloari cari susțin cei patru pendantivi și turla cu cupola de sus a Pantocratorului.

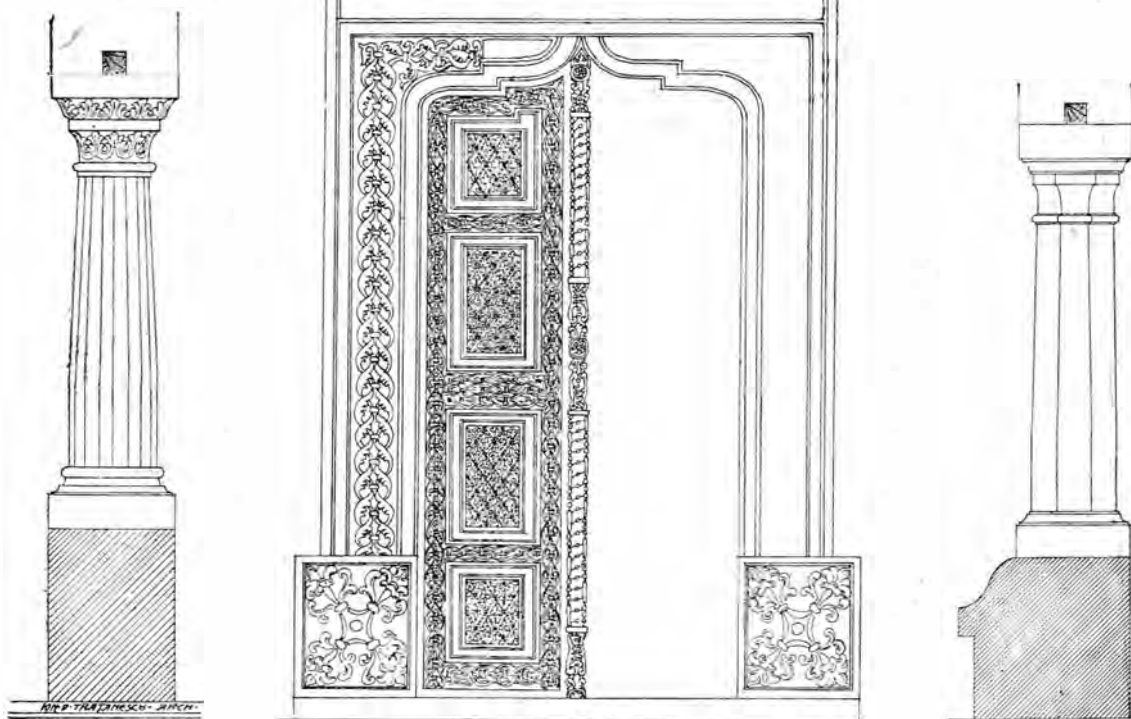
Din arcul răsăritean se desface în prelungire un arc dublou lat, sub care se înalță tâmpla; deasupra altarului acest arc se închide într'un sfert de boltă sferică, împreunăându-se cu peretele circular al altarului.

Naosul, fiind mic, îl cuprinzi dintr'o privire. În față o minune de tâmplă, păstrată încă bine, cu sculpturi aurite, de o compoziție și execu-

rică ca o mireasă împodobită, precum pe din afară, așa și cu de toate podoabele împodobită și pe din lăuntru,.... s'au zugrăvit la leat 7207 (= 1699) Mai 31 dni, ispravnic fiind chir Ioan arhimandrit egumen, Preda i Nicola zografi». (Vezi această publicație, anul I (1908), pag. 159 — 60).

Așa dar biserica s'a isprăvit de zugrăvit doi ani după terminarea clădirii.

Pe jos e pardosită cu lespezi de piatră în forme dreptunghiulare, printre cari, ca și în pridvor, nu se

Ușa și coloane dela foișorul și pridvorul bisericii dela bolnița m-rii Hurezi.

ție dibace. Pe pereții cei înalți până la cupola de sus se înșiră ornamente și icoane în desene și culori armonioase. Iar peste acest înălțător ansamblu se revarsă lumina stinsă ce pătrunde înăuntru prin cele zece ferestruți înguste ale tarlei.

Pe peretele dinspre apas, deasupra așii, citim o inscripție zugrăvită, din care aflăm că «această sfântă și dumnezeiască bise-

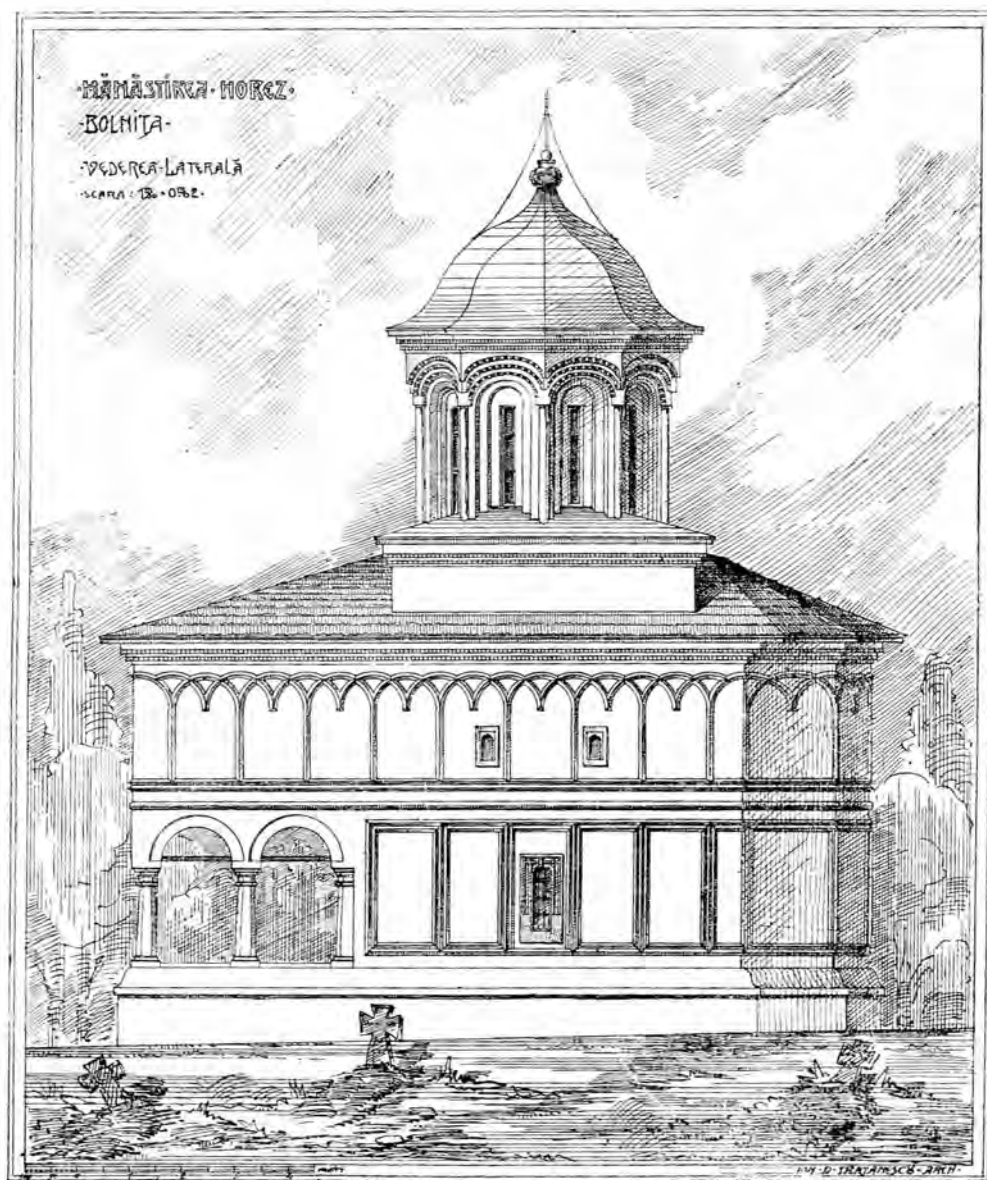
vede nici o lespede de piatră mormântală.

Pe dinafară biserica se prezintă cu acelaș caracter arhitectonic ca și celealte biserici din grupul Hurezului: socla larg, profilat; la mijlocul bisericii un brâu simplă, rotund; dedesubtul acestui brâu golul zidului este împărțit în panouri dreptunghiulare (a se vedea desemnul dela pag. 76), impresurate cu rame de profil prismatic,

iar deasupra brâului se văd alte panouri corespunzătoare celor de jos, cu singura deosebire că la partea superioară sunt încheiate prin arcuri de cerc.

În rând cu aceste arcuri se mai văd altele la fel, cari se încrucișează cu cele din-

Ciabucul de sub streșină este la fel cu al bisericii mari și al paraclisului, și anume: format din cărămizi așezate cu colțurile în afară, alternându-se în sensul înălțimii de două ori, un rând dințat și altul plin. Streșina este simplă: căpriori aparenti de ste-

Biserica de la bolnița mării Hurezi.

— Vedere laterală. —

tâi, întretăind-se. Aceste arcuri însă prezintă particularitatea de a se opri la linia de naștere a arcurilor. Prin această ingenioasă dispoziție se produce un plăcut joc de umbră și lumină, care îmbogățește fațada, fără să-i iea însă nimic din liniștea ei.

jar, rotunziți ușor la capete, peste cari se văd neregulat așezate leăturile șindricii.

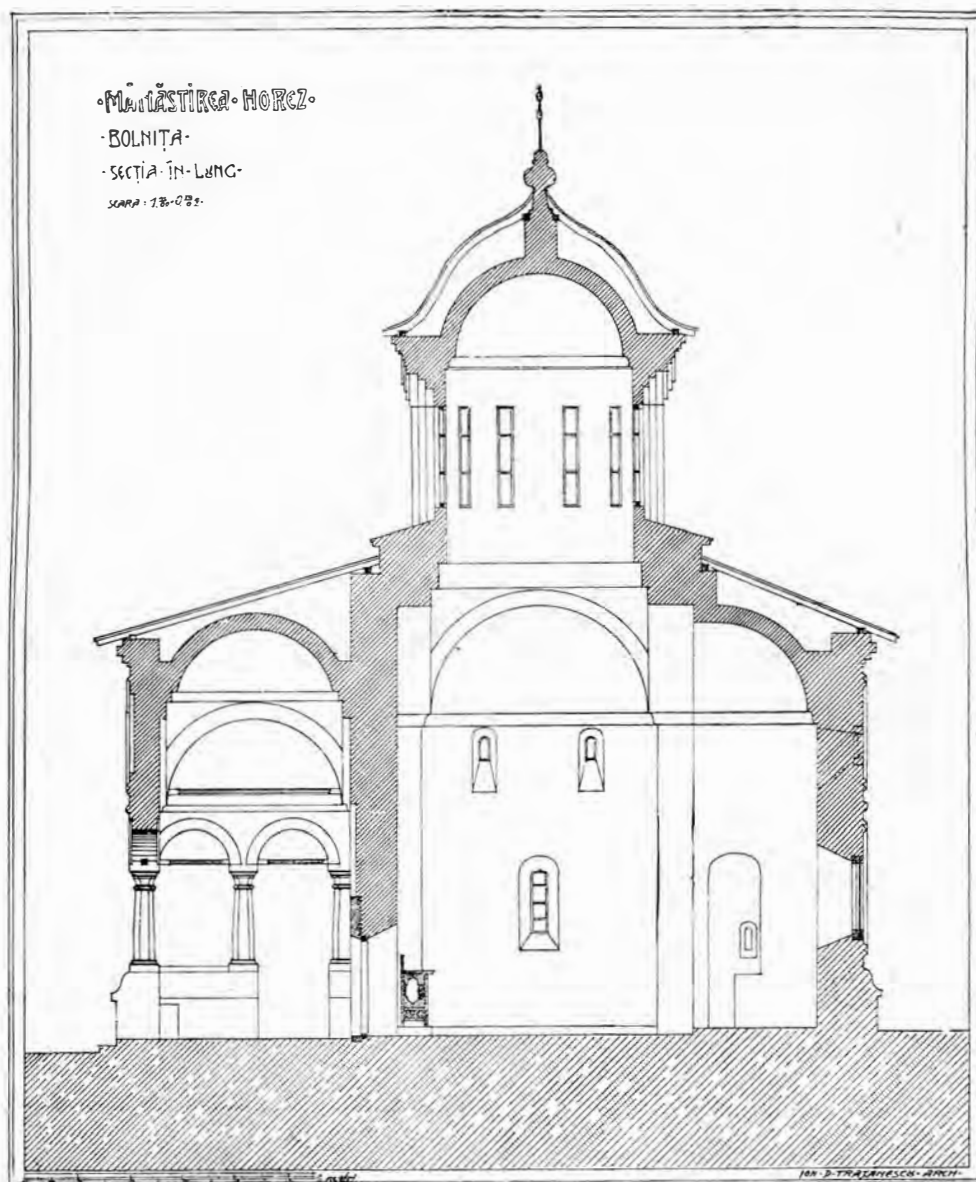
Baza turlei are aceeași decorație sub streșină ca și corpul bisericii, cu singura deosebire că aci, fiind acoperiș de aramă, capetele căpriorilor sunt îmbrăcate dealun-

gul streășinei cu o foaie de tablă tot de aramă, terminându-se la partea de jos cu creștături unghiulare.

Turla, de o proporție mai joasă decât celelalte turle ale mănăstirii Hurezi, este construită pe un poligon decagonal, având în

La o mică distanță de partea superioară a acestor arcaturi se află ciubucul de sub streășină cu aceleași elemente și dispoziție ca și ciubucul de jos al streășinei mari.

Streășina este îmbrăcată cu aramă, ca și acoperișul. Forma acoperișului este aici mai

Biserica dela bolnița m-rii Hurezi.

— Secțiune longitudinală. —

axa lungă ferestre, iar în cea scurtă muchii.

Aceeaș dispoziție de arcaturi se găsește în jurul celor zece ferestraici: două rânduri de scobituri circulare la partea superioară, iar pe capitelul colonetelor de colț, rezimându-se cele trei arcade dințate.

bulbucată decât la biserica mare, acuzând mai bine cupola sferică de sub el.

Crucea simplă, numai cu trei paftale de aramă aurite, este înfiptă în ghemul de piatră ce termină acoperișul, fiind fixată de el cu lanțuri prinse de brațul orizontal.

Geamurile ferestrelor sunt protejate de o împletitură de sârmă de aramă, așezate pe o ramă în exterior.

Ferestrele de jos au rame de piatră, cioplite în felul celor dela paraclis, încadrând cu bare semirotunde golul ferestrei, în formă de acoladă joasă, la partea superioară. În rama de piatră sunt înfiți draugi de fier, simpla ornamentați, spre a împiedeca pătrunderea înăuntru.

Intr-o privire generală, biserica dela bolnița mării Hurezi, prin caracterul și prin proporția ei restrânsă, produce o impresie potrivită desuinației ei funebre, putând fi astfel considerată ca un bun exemplu de capelă mortuară.

FOIȘORUL

E destul ca cineva să stea în acest foișor și să privească printre stâlpii lui de piatră la întinsa panoramă de dealuri și munți din lungul văii Hurezului, pentru ca îndată să ghicească motivul ce a îndemnat pe ctitor să-l ridice: frumoasa priveliște a naturii înconjurătoare.

Căci ce altă întrebuintare putea să aibă acest foișor, deschis de toate părțile, retras de corpul chiliilor, în colțul cel mai liber al curții, de unde ochiul să poată privi în depărtare? — Frumoasele coloane ce-l înconjoară lămuresc și mai bine acest gând, căci pare că aci eră ales locul, unde, ieșind

din caprinsul zidarilor mănăstirii, cei mai ritori să-și poată deslăsa privirea.

Biserica dela bolnița mării Hurezi.

— Vedere în pridvor. —

Tristă vecinătate a cimitirului poate să ne întoarcă însă dela această ipoteză, făcându-ne să ne gândim, dacă nu cumva acest foișor a fost destinat pentru a adăposti împărțirea și ospătarea pomenilor la mulțimea ce însoția pe cei morți.

Foișorul se ridică pe o bază dreptunghiulară de 7^m,55 cu 6^m,55, pe care se sprijină cele 12 coloane de piatră (vezi pag. 80). Bazele de jos, ca și cele de sus, sunt pătrate, iar corpul coloanelor este ro-

tund, cu o ușoară curbură în partea de jos. În lungul lor se înalță, ane lângă altele, 16 caneluri semirotunde ce le înconjoară de jar împrejur, producând un plăcut efect de lumină și umbră.

Aceste caneluri se opresc la ciabacul de sus, de unde începe capitelul, care este compus dintr-o parte lărgită în sus și înconjurată de foi de acant și din altă parte deasupra, decorată tot în acest fel. (Vezi detaliul dela pag. 75).

Peste aceste coloane se reazimă arcurile în acoladă înaltă, dând foișorului un aspect cu totul deosebit, fiind singurul în acest fel din tot grupul Hurezului.

Se vede că teama de a repeta mereu aceleași motive a îndemnat pe meșteri să varieze formele arcurilor și ale coloanelor.

Aci, deși coloanele se potrivesc cu ace-

lea dela foișorul domnesc din mănăstire, totuși proporția generală a foișorului pare ca total deosebită, ceea ce îi dă o notă particulară. Ciabucul de sub streșină este și el deosebit, deși în linii generale se aseamănă cu acelea dela casele domnești și dela chiliile mănăstirii.

Prin felul său de a fi, compus din elemente arhitectonice ce se găsesc la casele domnești și chiliile, se vede că acest foișor nu avea o destinație pur bisericească, ci de bună seamă mai mult una profană.

Intrarea în foișor este adăpostită de o polată ce se lasă din prelungirea acoperișului mare și este sprijinită pe stâlpi de lemn de brad. După modul puțin constructiv al acestui acoperiș, se vede că el a fost adăugat în urmă. Sub foișor se vede amenajată o pivniță, în care se pătrunde printr-o ușă deschisă în zidul ce susține stâlpii de lemn ai polatei.

Această ușă, judecând după arcul de cărămidă ce se vede deasupra ei, pare a fi veche.

Tavanul foișorului este de scânduri șipeuite. Prin forma înaltă a acoperișului său de șindriliță, foișorul are o siluetă mare, — impunătoare.

Catimpul, multe din părțile foișorului s'au deteriorat, parte din ele s'au și înstreinat: așa pardoseala este toată luată, iar printre grinzile groase de stejar se vede negrul pivniței; de asemenea lespezile de piatră, așezate pe parapetul

de cărămidă, între bazele coloanelor, au dispărut și ele. Parte din zidăria parapetului este distrusă, încât însăși existența foișorului este amenințată.

Cu reparațiuni nu tocmai mari, el se va putea aduce iarăși în bună stare.

CHILIILE

Odată cu clădirea bisericii s'au zidit și chiliile de lângă ea, pentru ca să servească de locuință călugărilor bolnavi și preoților orânduiți a sluji în biserică. De altfel și la celealte două schituri, Sf. Stefan și Sf. Apostoli, ce țin de grupul mănăstirii Hurezului, sunt asemenea chiliile, acuma însă de mult părăsite și dărămate.

Trebuința de a avea un personal care să slujească și la biserica bolniței în fiecare

zi, deci și la cazuri de înmormântare, a motivat clădirea unor locuințe anume întocmite în acest scop.

Așa, din plan se vede (pag. 72) că acest corp de clădire se compune dintr-o serie de camere, având o săliță de comunicare și o prispă cu stâlpi de lemn.

Acum, ele sunt părăsite; judecându-le însă după mărimea și situația lor în plan, se poate deduce funcțiunea ce îndeplinea fiecare cameră în parte.

Astfel, în sala A se vede a fi fost bucătăria, după vatra și coșul cel mare cu cotlon ce se găsește aci.

Foișorul dela bolnița m-rui Hurezi.

Alături de bucătărie, camera B, în comună cu camera C, pare a fi fost destinată bucătarului sau călugărului însărcinat cu această funcțiune, precum și cămara.

În restul camerilor se văd două grupe de câte o cameră mare D și E, în comună cu fiecare cu alte două cămăruțe F și G.

Aci pare a fi locuit călugării de serviciu; iar camera H, care este cea mai mare, fiind așezată la mijloc, pare a fi servit de tra-

Sab streășină se vede un ciabac făcut din cărămidă rotunjită la fel cu ciabacele chiliilor și caselor domnești din mănăstire. Aceasta este încă o mărturie că ele sunt făcute în aceeași epocă și poate de către aceiași meșteri ai Hurezului.

Ceeace e de observat este forma aproape pătrată a ferestrelor, care le dă un caracter deosebit, precum și grosimea zidurilor de 70—90 cm. Chiliile fiind părăsite se

derapănă pe fiecare an ce trece: mai întâi acoperișul deșindrilăspart în multe locuri; apoi tavanele cari se prăbușesc; dașumele se patrezesc; așile, ferestrele dispar și ele. Astfel, cu vremea, una câte una, se distruge, făcând din aceste vechi chili niște ruine la fel ca cele delaschitarile Sf. Apostoli și Sf. Stefan.

Și aci, cu puține reparațiuni, s'ar putea aduce în bună stare aceste clădiri, ce pot folosi în mersul evolutiv al mării Hurezi.

În momentul de față la bolnița nu locuiește nimeni: doar când vreunul din vizitatorii Hurezului își ia osteneala

Foișorul dela bolnița m-rii Hurezi.

peză comună pentru toți călugării bolniței.

Sub camerile B și C se găsește un beciu, obținut prin înălțimea soclului din cauza diferenței de nivel. Scara de intrare pe prispă eră în colțul din spre sala dela trapă, după cum se arată în plan.

În privința arhitecturii acestor chili, ea este simplă, fără nicio decorație, răspunzând scopului utilitar pentru care erau făcute.

să se ducă să vadă bolnița mănăstirii se mai deschide așa bisericii. Și se mai deschide așa bolniței în fiecare an odată, la 15 August, când cutotsoborul preoților și maicilor, în sunetul clopotelor și al cântecelor, se prăznuește, după datină, hramul ei: Adormirea Maicii Domnului. Însfârșit, se mai deschide poarta bolniței când vreuna din cavioasele maici adoarme somnul de veci.

ARH. ION D. TRAJANESCU.

III.

SARCOFAGII DE PIATRĂ.

ată o categorie de monumente antice, cărora li s'a dat până acum prea puțină atențiune, deși, atât prin numărul lor însemnat, cât și prin forma lor curioasă și uneori prin arta cu care sunt lucrate, ar fi putut deștepta interesul arheologilor noștri. Comparativ cu alte regiuni ale țării, Dobrogea a furnizat cel mai mare număr de sarcofagii de piatră; tot de aci sunt și exemplarele cele mai frumoase ca execuțiune artistică. Cum însă sarcofagiile dobrogene sunt identice ca formă cu cele ce s'au găsit în restul țării și cum de altă parte toate par a fi din același timp, studiul de față le va cuprinde și pe unele și pe celelalte.

Literatura noastră arheologică conține foarte puține date cu privire la sarcofagiile de piatră găsite pe teritoriul României și în special asupra celor dobrogene. Cea mai veche și totodată cea mai completă informațiune este descrierea făcută de colonelul Wladimir de Blaremburg, în revista «Muzeul Național» din 1856, despre un sarcofag găsit la Antina (lângă Reșca, vechea Romula, județul Romanați) de către marele amator de antichități de pe atunci, banul Mihalache Ghica ¹⁾. O nouă informațiune nu avem decât tocmai la 1870, când V. A. Urechia publică o notiță despre alte două sarcofagii găsite tot acolo ²⁾. În serie-

rile lui Odobescu nu se tratează nicăiri mai pe larg despre acest fel de monumente; marele nostru arheolog s'a mulțumit numai să reproducă articolele lui Blaremburg și Urechia, amintind într'o notă și despre niște sarcofagii cu sculpturi găsite la Galați ³⁾. La rândul său Tocilescu, dacă are meritul de a fi colecționat pentru Muzeul de Antichități din București câteva din sarcofagiile cele mai interesante, ce s'au găsit atât în Dobrogea cât și în restul țării, a publicat numai un studiu asupra unuia cu sculpturi și o inscripție de pe un altul de proveniență din Constanța ⁴⁾.

De altă parte până acum s'a pus un prea neînsemnat interes pentru colecționarea și conservarea acestor monumente. Afară de cele nouă exemplare păstrate în Muzeul de Antichități din București — deși nu în condițiunile cele mai bune, căci tocmai sarcofagiile cu sculpturi sunt expuse afară în grădină — o parte stau și astăzi aruncate prin curțile prefecturilor și primăriilor, prin grădini și locuri virane, iar multe au fost distruse de locuitori, cari le-au întrebuințat ca material de construcție sau ca jghia-buri de cișmele. De asemenea pentru cele mai multe sarcofagii, nu avem nici un fel de informațiuni, cu privire la conținutul lor de odinioară și la împrejurările în cari ele au fost găsite.

În astfel de condițiuni, de sigur, nu se

poate scrie un studiu complet asupra acestor monumente. Dacă cu toate acestea public studiu de față, în care vechile informațiuni sunt puse în legătură cu observațiunile personale ce am făcut asupra celor mai multe din sarcofagiile existente, scopul meu este în primul rând să atrag atențiunea asupra valorii lor istorice și artistice, în credința că cel puțin de acum înainte li se va acorda de cunoscător iintreg interesul pe care îl merită.

* * *

Toate sarcofagiile de piatră găsite până acum în Dobrogea, ca și cele din restul țării, sunt de formă dreptunghiulară. Ele se compun din două părți: o cutie lungăreață, scobită într'un singur bloc de piatră și un capac în formă de coperiș, săpat tot dintr'un singur bloc și având la fiecare colț al bazei câte o acrotură. Aceste acroturi au o formă caracteristică, ce nu se întâlnește la sarcofagiile din alte țări: ele sunt niște corpuri de forma unor sferturi de sferă, întoarse cu fețele plane în afară, iar cu cele rotunde în lăuntru.

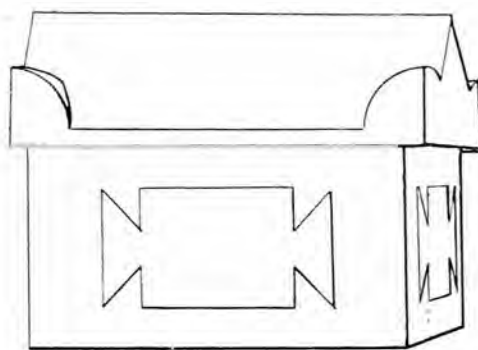
Lungimea exterioară a cutiei variază, la sarcofagiile dobrogene dela 1,30^m până la 2,33^m; lățimea exterioară dela 0,69^m până la 1,18^m; înălțimea dela 0,63^m până la 1,15^m; grosimea pereților dela 0,09^m până la 0,23^m. În restul țării avem dimensiuni și mai mari și mai mici. Astfel cutia unui sarcofag colossal, găsit la Barboși și aflător acum în Muzeul de Antichități din București, are

lungimea exterioară de 2,33^m, lățimea exterioară de 1,23^m și înălțimea de 1,16^m; dimpotrivă cutia altaia foarte mic, găsit la Reșca și păstrat în acelaș muzeu, nu are decât 0,86^m în lungime, 0,40^m în lățime și 0,38^m în înălțime. Dar și în Dobrogea se pare că s'au găsit sarcofagii colosale, căci un capac din colecțiunea Kogălniceanu, aflat la Constanța sau Mangalia și păstrat în

Muzeul din București, are lungimea de 2,70^m și lățimea de 1,53^m, de unde ar rezulta că cutia lui trebuie să fi fost de cel puțin 2,45^m de lungă și 1,28^m de lată; deci mai mare decât a sarcofagului din Barboși ⁵⁾.

Capacele la rândul lor variază de o parte proporțional cu mărimea cutiilor, de altă parte ca înălțime. La sarcofagiile dobrogene înălțimea frontonului triunghiular merge dela 0,33^m până la 0,85^m, la celelalte dela 0,30^m până la 0,90^m. De înălțimea frontonului depinde mărimea acroturilor, căci, pentru motive de simetrie, meșterii au căutat totdeauna să păstreze o

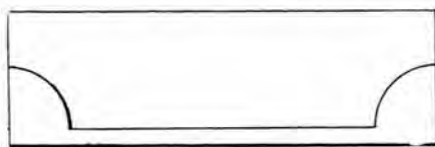
proporție între înălțimea capacului și acroturile lui. Marginele superioare ale cutiilor sunt astfel cioplite, încât capacele se îmbucă în ele; totuși pentru a se împiedica intrarea aerului se puneau între ele și bazele capacelor un strat de mastic sau tencuială. La cele mai multe sarcofagii însă se mai găsesc și arme de sece de fier, cari erau destinate să fixeze și mai bine capacele de cutii și să garanteze conținutul contra încercărilor de profanare. Numai când ca-

Vedere din cap

Vedere laterală

Sarcofag dobrogean: schiță și detalii.

pacul erà foarte greu — cum este d. e. la sarcofagul din Barboși — nu se mai întrebuințau și scoabe, căci greutatea lui erà o garanție suficientă contra profanării. În privința formei capacului ar mai fi de adăugat că unul, aflător în curtea prefecturii din Tulcea și găsit, după cum se spune, la Iglița, are acroterele de formă triunghiulară și ele se continuă pe întreagă lungimea lui, formând de o parte și de ceialaltă câte o streșină.

O notă caracteristică a sarcofagiilor noastre este că nici odată ornamentele sculpturale nu se află așezate pe pereții cutiei,

astfel de inscripție scrisă cu miniam (cinabru sau sulfar roșu de mercur) se găsește pe sarcofagul colosal dela Barboși și abia se mai recunoaște astăzi. În sfârșit sarcofagiile, fiind cumpărate din comerț, se putea întâmpla adeseori, ca cumpărătorul să nu aibă puțința de a mai pune să se graveze și inscripția funerară și astfel placa rămâne neîntrebuințată.

Un singur sarcofag găsit pe teritoriul țării noastre are cutia ornată cu sculpturi; aceasta este frumosul sarcofag cu «reprezentări bachice și scene vânătoarești», publicat și reprodus de Tocilescu în «Monu-

Sarcofag dobrogean, din colecția Kogălniceanu.

— La Muzeul de Antichități din București. —

ci totdeauna nu mai pe capac. Cutiile au cel mult, pe unul sau doi din pereții exteriori, câte o placă lungăreață, destinată a purta inscripția funerară (fig. pag. 81). Însă cercetând sarcofagiile cariau astfel de plăci, am constatat, că numai plăcile unuia singur poartă inscripții, ale tuturor celorlalte sunt fără de inscripții. Această lipsă aproape generală se poate atribui mai multor împrejurări. Uneori inscripțiile vor fi fost rase ulterior de către cei ce au prădat sarcofagiile și au substituit poate alte cadavre; alteori inscripția nu va fi fost gravată, ci numai scrisă și cu timpul se va fi șters. O

mente epigrafice și sculpturale» și găsit probabil la Reșca în Romanaii⁶⁾.

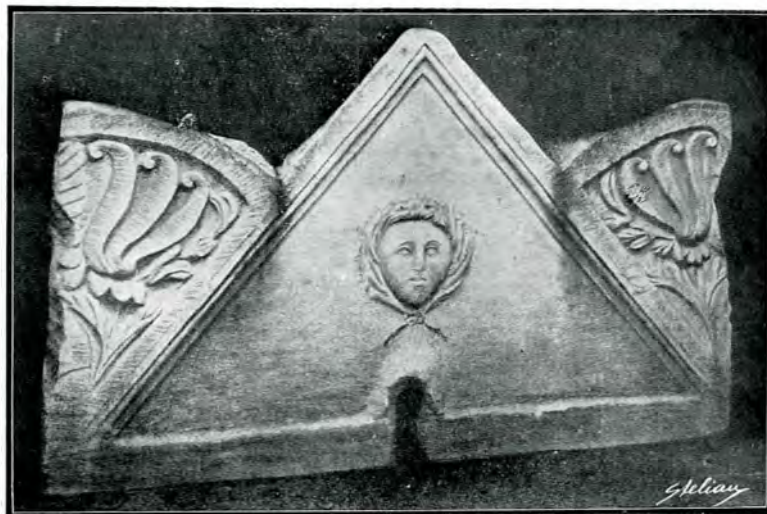
Dacă însă cutiile sarcofagiilor sunt totdeauna lipsite de podoabe, în schimb capacele au adeseori ornamente variate, sculptate în relief. Aceste sculpturi sunt distribuite parte pe fețele exterioare ale acroterelor, parte în triunghiurile frontoanelor. Poziția acroterelor este de așa fel, încât două câte două fețe exterioare de ale acroterelor opuse, formează ca niște aripi de o parte și de ceialaltă a fiecărui fronton și a fiecărui rampant. Astfel fiecare fronton cu cele două aripi ale sale și fiecare ram-

pant cu aripele sale constituie câte un grup a parte, care se ornează în mod deosebit.

Ornamentele de pe aripele frontoanelor sunt totdeauna mai simple și constau din flori sau figuri geometrice. Sculpturile din trianghiarile frontoanelor reprezintă un

ambele frontoane cu aripele lor și aripele unui rampant.

Dintre sarcofagiile dobrogene cari au ornamente sculpturali, cel mai simplu este cel aflător actualmente în mijlocul grădinei Mazeului de Antichități din București 7).

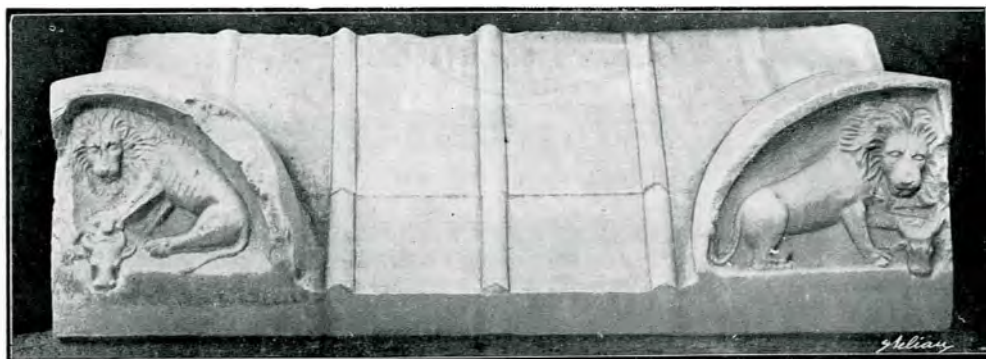

Capac de sarcofag găsit la Constanța (fronton).

— La Muzeul de Antichități din București. —

cap de medusă, un călăreț sau un animal; cele de pe aripele rampantelor înfățișează genii sau mici scene. Este de notat însă că sarcofagiile noastre, ca de altfel și cele din alte țări, nu au niciodată ornamente pe

Face parte din colecțiunea Kogălniceana și are sculptat câte un geniu pe fiecare aripă a unui rampant. Geniile sunt reprezentați dormind, cu capetele îndreptate în afară, având o mână îndoită sub cap, iar alta lă-

Capac de sarcofag găsit la Constanța (vedere laterală).

— La Muzeul de Antichități din București. —

toate patru laturele, ci cel mult pe trei. La unele sunt ornate numai frontoanele cu aripele lor, la altele numai aripele unui rampant; la unele un fronton cu aripele sale și aripele unui rampant, la altele, în sfârșit,

sată în jos și ținând o făclie aprinsă. Ei sunt, din punct de vedere artistic, destul de bine reușiți. Pe peretele corespunzător al cutiei se află placa pentru inscripția funerară; se pare însă că inscripția a fost rasă.

Tot din colecțiunea Kogălniceana și de proveniență dobrogeană este și capacul colossal de marmoră, ce se găsește în aceeaș grădină, în partea dreaptă dela intrare. El este cu mult mai bogat împodobit și de o execuție cu mult mai bună. Rampantele sale sunt traversate dela vîrî spre bază de dungi drepte și paralele, cari dau impresia unui acoperiș de plăci pătrate de marmoră. Fiecare fronton are sculptat în mijloc un cap de meduză, iar pe o aripă laterală a unuia este săpată o floare de lotus stilizată; aripele celuilalt sunt fără ornament. La rîndul lor aripele unui rampant au sculptat

dintre toate cele dobrogene, este și cel mai bogat împodobit și cel mai reușit ca execuțiune artistică (fig. pag. 84). Păcat însă, că atât el cât și celelalte se deteriorează din ce în ce mai mult, din cauză că nu pot fi adăpostite într'un loc acoperit.

În restul țării sarcofagii cu ornamente sculpturali s'au găsit în număr cu mult mai mic. Eu nu am cunoștință decât despre două: unul pe care autorii Marelui dicționar geografic al României îl menționează ca găsit la Reșca și «foarte artistic lucrat»⁸⁾, iar altul aflător în grădina publică din Galați. Cel dintâi este probabil sarcofagul cu

Sarcofagul din grădina publică dela Galați.

— Fronton dela capac. —

câte un geniu în aceeaș poziție, ca și la capacul precedent, dar avînd în mînă, în loc de făclie, o coroană (fig. pag. 83).

Un alt capac, tot de marmoră și foarte asemănător cu acesta, se găsește la mijlocul grădinii amintite și corespunde probabil cutiei ce este la câțiva pași mai departe. Proveniența lui este din Constanța și are aceeaș ornamentație ca cel de mai sus, dar cu următoarele deosebiri: a) aripele ambelor frontoane au flori de lotus, așa că ambele capete de meduză sunt încadrate între două flori; b) aripele rampantei nu au sculptate genii, ci câte un leu, sfîșiind cu ghiarele câte un cap de bou. Acest capac,

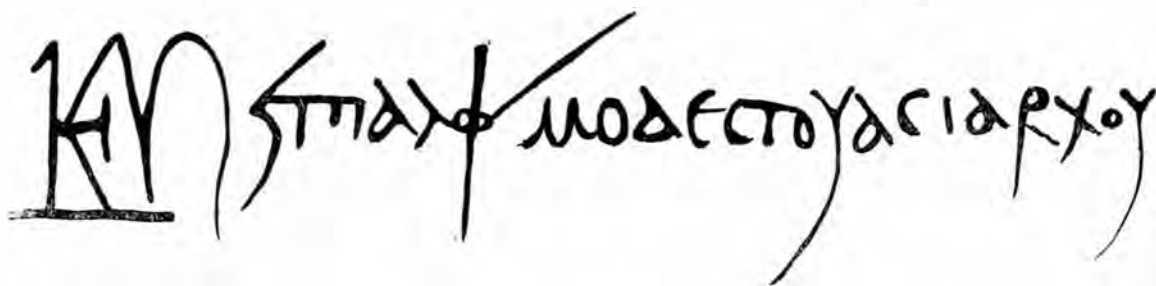
reprezențatîni bachice și vînatorești pomenit mai sus și aflător în Muzeul de Antichități; pe cel de al doilea abia l-am putut recunoaște dintr'o grămadă de blocuri de piatră ce se află în grădina din Galați. După informațiunile luate dela un bătrîn lucrător în această grădină, sarcofagul din urmă a fost găsit înainte de 1868 în mahalaua Lozovenilor din Galați, a rămas pe urmă multă vreme aruncat într'un loc viran al primăriei și abia anul trecut a fost ridicat de acolo de către d. I. Caracățeanu, grădinarul orașului, și așezat în grădina publică. Cutia lui s'a păstrat întreagă, dar din capac, care era spart încă de cînd a fost

descoperit, n'au mai rămas decât cele două frontoane, dintre cari unaia îi lipsește o acroteră. Unul din frontoane are sculptat în centru un călăreț în atitudine războinică, aruncând cu mâna dreaptă sulita; pe acrotera ce s'a păstrat este o rozetă cu 6 franze. Celălalt fronton are în mijloc figura unui bou, cu o mică rozetă deasupra, iar pe acrotere căie o rozetă ca și cel precedent (fig. pag. 87). Sculpturile sunt foarte rău conservate, așa că nu se poate aprecia execuțiunea lor artistică.

Se știe că vechimea sarcofagiilor de piatră din Europa nu este prea mare. În Grecia n'au ajuns la modă decât abia după moartea lui Alexandru cel Mare, iar în

mane. Astfel inscripția de pe sarcofagul de la Constanța, pe care a publicat-o Tocilescu¹⁰⁾, conține numele unui negustor grec și al soției sale, dar acesta eră om de afaceri (πραγματευτης) al lui Iulia Fronto. Inscriptia inedită de pe sarcofagul colosal din Barboși, descifrată de Tocilescu, deși greacă, conține numele unui personaj roman (facsimilul de pe această pagină).

Dacă am poseda mai multe informațiuni asupra conținutului sarcofagiilor noastre, am putea preciza mai bine și origina și data lor; dar dintre sarcofagiile din Dobrogea nici unul n'a fost găsit intact, iar dintre cele găsite în restul țării numai pentru trei avem informațiuni exacte asupra conținutului. Se poate însă ușor recunoaște, că un sarcofag

ΕΠΙ ΑΔΦ(ΙΟΥ) ΜΟΔΕΣΤΟΥ ΑΚΙΛΑΡΧΟΥ

Inscripția de pe sarcofagul dela Bărboși.

— După decalul făcut de răp. Prof. Gr. Tocilescu. —

Italia tocmai pe la sfârșitul republicii. Sub împărați s'au introdus și în restul imperiului roman, iar pe timpul Antoninilor obiceiul a devenit general⁹⁾. În părțile noastre au fost introduse de sigur odată cu influența romană și în special după Traian. Forma identică a celor aflate în orașele grecești după țărmul mării cu cele din așezările romane de pe Dunăre și Olt, este o primă dovadă despre aceasta. Monedele romane, ce s'au găsit în interiorul lor și cari nu sunt mai vechi de Marc Aureliu, sunt altă dovadă. Inscriptiile ce s'au păstrat, de altfel numai pe două din ele, sunt în adevăr grecești, dar numele personajilor sunt romane sau din vremea stăpânirii ro-

na cuprindeă totdeauna numai un singur cadavru, ci foarte adeseori sălășluiau într'insul rămășițe pământești a cel puțin doi membri ai unei familii. Astfel sarcofagul negustorului din Constanța a fost destinat pentru el și soția sa; la Reșca s'au găsit într'unul «oseminte mai multe decât la un schelet»¹¹⁾ și de sigur toate sarcofagiile de dimensiuni mari erau destinate pentru cel puțin două persoane. De altă parte când găsim un sarcofag de lungime mai mică decât a unui om normal, dar tot așa de lat și de adânc ca și un sarcofag mare, suntem în drept să bănuim că mortal n'a fost așezat întins, ci cu genunchii ridicați, un obicei de altfel frecvent în vremurile vechi.

Cât privește însă modul de înmormântare în aceste sarcofagii și obiectele ce se puneau împreună cu mortul, peste tot trebuie să fi fost cam așa, cum s'a găsit în sarcofagiile dela Reșca, despre al căror conținut avem informațiuni mai complete. Iată cum descrie Blaremburg interiorul unui sarcofag de acesta:

«Trupul era așezat în fundul mormântului pe scândari. Așternutul său era compus din frunze de dafin, de cari erau crăci multe întregi și cele ce se aflau sub capul răposatului erau foarte bine păstrate. Părțile carnoase se făcuse țărână, dar se vede că tot trupul și mai ales capul a fost

pe care erau lipite frunze de aur în forma frunzelor de dafin. Frunze de acelaș metal, în forma frunzei de stejar, erau risipite alături și se părea că sunt dintr'o a doua canună, pusă nu pe cap, ci alături cu răposatul.... În colțurile de jos ale mormântului se vedeau rămășițe de încălțăminte de piele, de o formă ce nu se putea alege, căptușite cu caie sau cu nasturi de fier, ale căror căpățâni făceau feluri de fețe și se păreau a fi lucrate în sticlărie cu mult meșteșug. O medalie, foarte oxidată și foarte ștearsă, era pusă la gâtul mortului. Nici o inscripție nu s'a găsit la locul acela» ¹²⁾.

În alte două sarcofagii de acolo, care

Sarcofagul din grădina publică dela Galați.

— Fronton dela capac. —

balsamit cu multă îngrijire. Ierburile de diferite feluri erau risipite pe unde fusese trebuință; rădăcina de iris (viorea) era în mare cățățime. În loc de vesminte se vedeau pe unele părți ale trupului semne de o materie foarte subțire, care aluneca pe degete, când vrea cineva să o apuce și se părea că a fost coperit cadavrul dela cap până la picioare. Capul învelit într'un chip de săculeț era încins cu câteva cerculețe de lemn foarte subțiri, pe cari erau înșirate gogoloașe mici, alcătuite din frunze de ismă sau de lotus, așternute una peste alta și învelite ca o gogoloașă. În carmezișul acestor cerculețe, care se aflau așezate cu meșteșug și în simetrie, era o legătură de piele,

însă erau prădate, s'au găsit pe lângă cadavre «fundul unui lacrimatoriu de formă ordinară», «caiele sicriului în care fusese așezat cadavrul», «câteva oase de un animal mic» și «fragmente de olărie» ¹³⁾.

Din reproducerea acestor sumare notițe se poate constata că sarcofagiile de piatră sunt izvoare de cea mai mare importanță pentru cunoașterea unei părți din cultura strămoșilor noștri. Dacă mai adăugăm că modul de construcție și sculpturile acestor monumente ne pot întregi cunoștințele ce avem despre gradul de dezvoltare a artei sculpturale în țara noastră, într'o epocă anumită, ne convingem că ele au o valoare neprețuită pentru noi.

CONST. MOISIL.

NOTE.

¹⁾ „Muzeul Național“, București 1836 (nr 24 din 5 Aug.). Articolul se află reprodus în întregime de *Odobescu*, *Analele Academiei Române*, seria I, vol. X (1878), I, p. 208 arm.

²⁾ Ziarul „Informațiunile“ (31 Dec. 1870), reprodus de *Odobescu*, *ibidem*, p. 265 arm.

³⁾ *Odobescu*, *Analele Acad. Române*, I. c., p. 268 n. 1.

⁴⁾ *Tocilescu*, *Monumente epigrafice și sculpturale*, II, p. 540 arm. *Idem*, *Inschriften aus der Dobrudscha* (Arch. epigr. Mitteilungen, VI, 1, 1882), p. 27.

⁵⁾ Dimensiunile sunt luate după cele 5 sarcofagii din grădină și alte 4 din sălile Muzeului de Antichități din București, cele 2 din grădina publică din Galați, cele 2 din Tulcea (cartea prefecturii și a noului local al Administrației pescăriilor), 1 dela Nicaliș, cele 3 publicate de *Blaremburg* și *Urechia*. Informațiile asupra provenienței sarcofagiilor din Muzeu le dator-

resc d-lui Teodorescu, custode acolo, cărui îi mulțumesc și cu această ocazie.

⁶⁾ *Tocilescu*, *Mon. epigr. și sculpt.*, II, p. 540 arm. Acest sarcofag nu pare a fi fost lăcrat în părțile noastre, ci probabil în Italia.

⁷⁾ Sarcofagiile din Muzeul din București nu au până acum numere de ordine; de aceea sunt nevoit să le deosebesc prin specificarea locului unde se găsesc depuse.

⁸⁾ *Marele dicționar geografic al României*, vol. I, p. 92.

⁹⁾ *Forrer*, *Reallexikon d. prähist. klassisch u. frühchrist. Altertümer*, p. 678; *Sittl*, *Aschäologie der Kunst*, 355.

¹⁰⁾ *Tocilescu*, *Inschriften aus der Dobrudscha*, I. c.

¹¹⁾ *Urechia*, la *Odobescu*, *Anal. Acad. Rom.*, I. c., p. 267.

¹²⁾ *Blaremburg*, la *Odobescu*, *o. c.*, p. 209.

¹³⁾ *Urechia*, I. c.

BAIA DOMNEASCĂ DIN TÂRGOVIȘTE.

— CÂTE-VA ÎNSEMNĂRI ISTORICE —

Între puținele feluri de clădiri cu caracter public ale trecutului nostru, băile merită și ele luarea aminte a cercetătorilor de antichități. Pagubă însă că, afară de o singură rămășiță, despre care vom aminti îndată, nu mai posedăm astăzi nici una din aceste interesante clădiri ale vremurilor de odinioară. (Ultima, care a dispărut, sub ochii noștri chiar, a fost baia din Iași (atribuită lui Vasile-Vodă Lupul), așa zisul „feredeu turcesc“, dărâmat la 1894. Firește, a fost cu greșală această dărâmare; totuși pierderea nu e irreparabilă. Căci feredeau acesta (complet refăcut și apoi de mai multe ori reparat în sec. al XVIII-lea: v. N. A. Bogdan, Orașul Iași — odinioară și astăzi, 1904, pag. 191 — 2, unde se dă și o vedere a lui), ca și celelalte băi publice menționate de meritosul autor al istoricului vechi capitale moldovene, au fost, după toate mărturiile, comune băi turcești, asemenea cărora se găseau multe și se mai găsesc și azi destule în Orientul apropiat. Cunoașterea lor poate fi deci mult înlesnită prin cercetarea acestora pe de o parte și prin revizuirea relațiilor călătorilor străini pe de altă parte (mai toate însemnate la N. A. Bogdan, op. cit.), — relațiuni între cari cea mai veche este, după cât cunosc, cea a marelui cancelar polon Zomoyski, din 1595 — anul luptei dela Călugăreni — când, intrând în Iași, după plecarea lui Răzvan-Vodă și pârjolirea orașului de Cazaci, spre a așeza în scaunul domnesc de acolo pe Ieremia-Vodă, văzu, între clădirile mântuite de nimicire, și marea baie turcească (asiatici operis) construită din piatră. (Iorga, Istoria armatei românești, Vălenii-de-Munte 1910, I, p. 397 n. 3).

Pe lângă această categorie de băi publice, este o alta — băile din cuprinsul sau în legătură cu locuin-

țele Domnilor — a căror cunoștință e de natură a deștepta mai mult interes, întru cât, prin ele, se poate câștiga totodată un element de seamă pentru reconstituirea vechilor palate domnești, a căror întocmire lăuntrică, cel puțin pentru vremurile mai depărtate, este, cum se știe, neindestulitor cunoscută. Dar și în această privință mărturiile nu ne prea vin în ajutor. Căci — rămânând tot la Moldova — până în vremea lui Vasile-Vodă Lupul nu avem vre-o știre despre aceste băi domnești. Abia în timpul acestui Voevod, arhidiaconul Paul de Alep ne relatează ceva, foarte puțin de altfel, în această privință.

„In Iași -- serie el — este un edificiu pentru băi, zidit de Vasile-Vodă după planul băilor turcești, cu cupole și cu marmoră, împărțit în frumoase cabine sau chilii... Vodă mai zidi încă, în unul din palatele sale, pe lângă apartamentele Doamnei, o altă superbă baie, pentru usul lor propriu, cu o pardoseală de marmoră și mai multe fântâni, în care apa se aduce dela lac cu căruțe“. (Călătoriile Patriarhului Macarie de Antiohia în Țările Române, ed. Emilia Cioran, București 1900, p. 28).

Din această sumară relațiune numai, e foarte greu a ne face o închipuire mulțumitoare despre baia domnească a bogatului Voevod. Avem însă o mărturie materială, care poate da, până la un punct, o idee mai completă despre felul cum se înfățișă și se alcătuiă baia dela Curtea lui Vasile-Vodă. E rămășița băii dela Cetățuia de lângă Iași, a cărei vedere se reprezintă în ilustrația de pe contrapagină.

Intr'adevăr, se știe că biserica Cetățuiei, zidită de Duca-Vodă la 1672, e o imitație a bisericii Treierarhi din Iași (cf. Iorga, Sate și Mănăstiri din România, București 1905, p. 34), bine înțeles în proporții mai reduse și cu podoabe mai puțin frumoase

și bogate. Tendința de imitare se vedește și în zidirea lângă biserică a unui palat domnesc, cu o mare și frumoasă sală în stil gotic, ca și la ctitoria lui Vasile-Vodă, care însă, se spune de către cei cunoscători, e mai prețioasă, din punct de vedere artistic, de cât astăzi nimicnicita și înlocuita „sală gotică” a bisericii ieșene. E de presupus dar că și baia dela Cetățuia să fi fost o imitare a băii Doamnei Lupului-Vodă. În acest caz, din împreunarea acestor două elemente — relațiunea lui Paul de Alep și rămășița zidăriei dela Cetățuia — cu altele apropiate și înrudite, specialiștii ar putea încerca, credem cu succes, o reconstituire a unei vechi băi domnești.

Dacă acum trecem la Țara Românească vom constata că și aici mărturiile ce avem cu privire la băile publice și la cele domnești sunt neindestulatoare. Băile publice din București — menționate pe ici pe colo în cunoscuta operă a răposatului Prof. G. Ionescu-Gion (Istoria Bucureștilor, după tablă) — construite fiind după norme turcești, nu puteau să se deosebască de băile publice moldovenești din Iași. Acelaș e deci interesul pentru ele și

aceleași mijloacele de cunoaștere: cercetarea băilor similare din Orient și revizuirea relațiilor date de călătorii străini (multe menționate la G. Ionescu-Gion, op. cit.). Cât privește baia sau băile domnești din București, știrile ce avem despre ele sunt atât de sumare și fragmentate încât, din împreunarea și cercetarea lor, nu se va putea stabili și reconstitui ceva întreg și măcar atât de mulțumitor cât pentru Moldova. Chiar și despre baia vestitului palat dela Filipești al lui Constantin Cantacuzino Postelnicul — palat ce întrecea cu mult bogăția și strălucirea anei reședințe domnești — relațiunea lui Paul de

Alep, împotriva de cum ne-am aștepta, e de tot sumară. El nu ne spune decât că palatul „are o delicioasă baie caldă, de marmură frumoasă, la care apa se aduce pe roate, din râul ce servește de asemenea, prin nenumărate canale, la irigațiunea livezilor și a grădinilor”. (Călătoriile Patriarhului Macarie de Antiohia, în Țările Române, ed. cit., p. 127).

În opoziție cu insuficiența știrilor de până aci, avem însă un document inedit dela Matei-Vodă Basarab, din 1642, surprinzător de bogat în date privitoare la baia domnească din Târgoviște, — document, pe care, dat fiind conținutul lui rar și prețios pentru cestiunea ce ne preocupă, e bine, credem, să-l publicăm în întregime:

Ca mila lui Dumnezeu Io Matei Voevod și Domn a toată Țara Românească, nepot marelui, prea bunului și bătrânului răposat Ioan Basarab Voevod, — dat-am domnia mea această poruncă a domniei mele sfintei și dumnezeieștii mănăstiri a domniei mele ce se numește Căldărașani, unde este hramul sfântului marelui mucenic Dimitrie izvoritorului de mir, și părintelui

egumen Varlaam, carele este năstavnice acestui sfânt lăcaș, și tuturor fraților călugări cari viețuiesc împreună în sfânta mănăstire, ca să fie sfintei mănăstiri a domniei mele dela Căldărașani ce mai sus s'au zis baia de aici din orașul domniei mele din Târgoviște, care este din sus de grădina domniei mele de lângă cetate, cu local și cu tot venitul băii, oricât so va alege peste an. Pentrucă această baie ce s'au zis mai sus, au fost bătrână bae de mai înainte vreme, făcută din temelie de răposai strămoșii domniei mele Basarabești. După aceia într'acea vreme s'au stricat baia, iar când au fost pre urmă, după ce s'au mutat

Baia lui Duca-Vodă dela Cetățuia.

— Lângă Iași. —

domnia mea de aici din Târgoviște, în zilele lui Alexandru Voevod, feciorul răposatului Radului Voevod [1623—1627], scaunul la București, iar atunci în acea vreme au ars acea baie și s'au stricat și au căzut. Iar când au fost în zilele lui Leon Voevod [1629—1632] iar domnia lui au fost trimis din București de au luat căldarea băii din Târgoviște. Apoi după aceea, când au fost acum în zilele domniei mele, dacă m'au dăruit Domnul Dumnezeu pe domnia mea și cinstitul Împărat cu schiptrul stăpânirii Țării Românești în scaunul răposăților strămoșilor domniei mele, iar domnia mea, văzând această baie cum au rămas stricată și căzută, întru aceea domnia mea m'am apucat de o am făcut și însumi am pus domnia mea ispravnic pe cinstitul boierul domniei mele pe jupân Gheorghe biv vel Vistier de au făcut această baie ce scrie mai sus cu cheltuiala domniei mele de iznoavă și din temelie, încă mai bine de cum au fost mai înainte vreme. După aceea domnia mea însumi am dat și am miluit și am adaos cu această baie și cu tot venitul ce ar fi peste an la sfânta mănăstire a domniei mele dela Căldărușani pentru pomană, ca să fie sfintei mănăstiri a domniei mele cei mai sus zise această baie ajutor și întru întărie și întru hrană moșie în veci. Iar domniei mele și moșilor și strămoșilor domniei mele să fie întru veșnică pomenire. Și de către nimene să nu se clătească după zisa domniei mele. April 20, leat 7150 (=1642). Din condica m-rei Căldărușani (mss. No. 2077, la Academia Română), f. 260; după traducerea originalului slav făcută la 1845 de Dimitrie Iancovici.

Cum vedem, acest document, care ne transmite date atât de prețioase cu privire la trecutul băii domnești din Târgoviște—dela întemeierea ei de „Basarabești“ până la restaurarea ei de Matei-Vodă—nu ne arată cum și ce fel se înfățișă și, mai ales, eră întocmită. Această lacuna, de rândul acesta, se împlinește însă, din norocire destul de mulțumitor, de către Paul de Alep, care a cunoscut clădirea tocmai acum, după ce ea fusese refăcută, încă mai bine de cum au fost mai înainte vreme. Căci iată într'adevăr ce scrie el: „În Târgoviște sunt băi caldeturcești, cu frumoase cupole, pe malul râului, unde e o mică moară, pe care apa e condusă la două despărțiri, una pentru bărbați și alta pentru femei. Într-o cameră de mijloc se desbracă atât bărbații cât și femeile și apoi intră în despărțirile numite. Directorul băilor e dela Constantinopol și primește o provizie de lemne de Lazbal. Această baie e în proprietatea mănăstirii Sf. Neculai“ (Călătoriile Patriarhului Macarie, ed. cit., p. 123).

Informația ultimă e eronată: nu mănăstirea Sf. Ni-

colae (deci din Deal), ci mănăstirea Căldărușani, cu hramul Sf. Dimitrie, stăpâniă, după cum am văzut, baia dela Târgoviște. Această stăpânire, atâta vreme cât Domnii țării și-au menținut reședința și la Târgoviște, neîndoios va fi adus destul profit mănăstirii pentru ca aceasta să se fi îngrijit serios de întreținerea băii. După ce însă, cu începutul epocii fanariote, Domnii—deci și curtenii—părăsiră vechea capitală a țării, târgul începând a decade și veniturile a scăde, profitul nu mai acoperiă, se vede, cheltuielile pentru întreținerea danieli pe care Matei-Vodă o făcuse călugărilor dela Căldărușani. Astfel aceștia părăsiră baia, ale cărei locuri se încălcară și se stăpâniră de oameni străini. Lucrurile merseă așa de departe, încât, pe la începutul sec. al XIX-lea, un Arhimandrit, mai zelos decât alții, voină să revendice „locurile băii din Târgoviște“, trebui să ceară, în acest scop, boernași hotarnici, cari, numai cu ajutorul și cunoștința oamenilor bătrâni, megieși, să le poată stabili și alege.

Ce rezultat va fi avut aceasta intervenție—pentru aducerea la îndeplinire a căreia Domnul țării, Vodă Caragea, trimise la 21 Aprilie 1814 cuvenita poruncă Ispravnicilor de Dâmboviță—nu se poate ști din actele rămase (citată condică a m-rei Căldărușani), precum asemenea nu putem ști nimic cu privire la baie și locurile ei până la 1846, când, în urme unei noi intervenții din partea mănăstirii Căldărușani, un anumit Ștefan Velea „om bătrân, trecut de peste o sută de ani mai mult“ și „cu șederea lângă zidurile băii domnești“, mărturisește „că curgerea iazului domnesc eră pe sub coastă, și curgea apa pe desus de baie, și mergea la moara domnească (a se vede mai sus Paul de Alep). Și peste iazul domnesc nu trecea nici un boier cu stăpânirea, ci să numiă loc domnesc“. ceeace, în concepția vremii, eră tot atât cât „loc pustiu, fără stăpân“, deci în drept de a fi ocupat de ori și cine după vrere. Astfel, în parte, fusese ocupat de tatăl bătrânului Velea, căci, mărturisește mai departe acesta: „Și spuneă tatăl meu că au cumpărat pădure de și-au pus casa lângă zidurile băii domnești. Și în multe rânduri au umblat a mă scoate unii și alții, și am scăpat că locul este domnesc. Iar locul ce-l aveam dela tatăl meu l-au luat mai mult de jumătate, unii și alții“. (Condica citată).

În sfârșit, ultima mențiune despre fosta baie domnească din Târgoviște se găsește în cercetarea ce făcù la fața locului, din însărcinarea Magistratului orașului, Polcovnicul Dumitru Borșescul, care conștată și relată, la 29 Martie 1846, că a găsit atât zidirea băii cât și locul ce va fi avut stăpânindu-se

tot de oameni străini, și anume : „Din gardul lui Ioan Vărzarul în sus până în iazul domnesc s'au stăpânit de un Velea Uncheașul, carele încă să află în viață, și de un frate al său, ce au marit încă de ani trei-zeci. Iar acum acel Velea au vândut casa fratelui său cu din loc lui Costache Bărbierul, iar local ce au mai rămas l-au dat zestre fie-sii. Și tot dintr'acest loc să arată și Dincă Lixăndroiu că au luat un petic de loc cu embatic dela damnealui Pitarul Ioan Chir-culescul, sub cuvânt că este al boerilor Băleni, care loc trăgându-să cu stânjenui, după stăpânirea Velii cea de demult până la leatul (loc alb), când s'au făcut spitalul pe local ce ține acum Dincă, au eșit în lung stâneni nouă-zeci și în carmeziș două zeci și doi. Iar de atunci încoace au stăpânit numai în lung stâneni 30, iar în carmeziș 21. Aceste am dovedit—in-

chee Polcovnicul Dumitru Borșescul — dela însuși Ștefan Velea; iar dela alții n'am putut dovedi nimic. Și întrebându-l de unde s'au scoborit la el această stăpânire, zise că local pustia fiind și domnesc, fără stăpân, s'au pus strămoșii lui de au stăpânit și dela dâșii s'au coborît la el". (Condica citată).

Cu aceste ultime și mărunte mărturii, pe cari le-am dat pentru cei ce se vor simți poate îndemnați a cerceta lucrurile la fața locului, încheem ceste câteva însemnări istorice cu privire la baia domnească din Târgoviște, — odinioară, în sec. al XVII-lea, una din clădirile cele mai interesante și utile ale fostei capitale a țării, azi dispărută de pe fața pământului ce cuprinde în sânul său atâtea prețioase resturi și scumpe saveniruri istorice ale trecutului nostru.

A. L.

UNDE A FOST VECHIUL HALMYRIS?

istoria creștinismului dela Dunărea de jos este strâns legată de orașul Halmyris, care a avut un rol însemnat, mai ales în timpul persecuțiilor religioase din veacul al III-lea. Viețile Sfinților amintesc în special despre preotul creștin Epictet, care pe vremea lui Dioclețian s'a refugiat împreună cu discipolul său Action în acest oraș și în scurt timp au reușit să convertească la noua credință o mulțime de locuitori. Dar propaganda lor a fost descoperită și, acuzați Împăratului, au fost închiși, iar pe urmă omoriți.

Încă pe când cei doi martiri se aflau în închisoare, părinții lui Action, auzind de cele întâmplate, au venit și ei la Halmyris, cu intențiunea de a decide pe fiul lor să abjure creștinismul și să scape în acest chip dela moarte. Dar nu numai că n'au reușit, ci dimpotrivă și ei au fost convertiți la creștinism de către Sf. Evangelius, episcopul Scitiei, care de asemenea venise atunci la Halmyris ¹⁾.

Povestitorul acestui episod din viața lui Epictet și Action spune că orașul Halmyris se afla în Moesia (= Scitia); este deci de mare interes pentru noi să știm în ce regiune a Scitiei era așezată această localitate atât de importantă pentru propagarea creștinismului la Dunărea de jos.

Scriitorii și hărțile anterioare veacului al VI-lea nu pomenesc de un oraș cu acest nume. Singur Plinia cel Bătrân amintește un lac Halmyris care — zice el — se formează din brațul Dunării numit Peuce și se întinde în regiunea orașului Istros: ex eodem alvaeo (Peuce) et super Istropolim lacus gignitur LXIII millia passuum ambitu, Halmyrin vocant ²⁾. Din acest pasagiu rezultă că lacul Halmyris este identic cu lacul Razelm, așa cum se prezintă acum două mii de ani, adică cuprinzând și actualele lacuri secundare Golovița, Smeica, Sinoe, Tuzla, etc

formate în urmă ³⁾. Iar *alvaeus* Peuce, după cum am arătat într'un fascicol anterior al acestei publicații ⁴⁾, nu este altceva decât brațul Sf. Gheorghe, care prin gârla actuală Dunavăț se vărsă în lacul Halmyris în apropierea localității Ad Stoma, identificată tot acolo cu ruinele dintre actualele sate Caraebil și Sarinasuf.

Din momentul în care lacul Halmyris se identifică cu Razelmul, este natural ca orașul Halmyris să se caute pe țărmurile acestui lac. Și în adevăr toți scriitorii cari s'au ocupat cu această chestiune au fixat orașul nostru pe țărmul Razelmului și anume în regiunea Babadagului ⁵⁾.

Cu toate acestea doi istorici bisericești, dintre cari unul din veacul al IV-lea d. Cr., arată precis că orașul Halmyris era așezat pe malul Dunării. Philostorgius, care scria pe vremea lui Teodosiu II, zice despre acest oraș: hic vero locus est ad ripam Istri situs ⁶⁾; iar alt istoric bisericesc de mai târziu, Nicephor Callistos, afirmă și el că orașul era la Dunăre ⁷⁾. Philostorgius mai adaugă că într'o iarnă, înghețând Dunărea, barbarii au trecut fluvial și au cuprins orașul: Halmyridem congelato Istro a barbaris qui transcenderunt captam ⁸⁾. De altă parte în Viețile Sfinților, povestindu-se cum petrecea Action în exilul său din Halmyris, se spune de un miracol pe care l-a făcut într'o zi, pe când se ducea la Dunăre să ia apă: dum ad hauriendum aquam pergeret ad Danubium ⁹⁾.

Față cu aceste afirmațiuni, absolut precise și mai presus de orice îndoială, părerea că orașul nostru ar fi fost așezat aproape de Babadag cade dela sine. Totuși nu se poate să nu ținem seamă de faptul că orașul, purtând același nume cu lacul Halmyris, depărirea lui de lac nu putea fi prea mare. Prin urmare trebuie să-l căutăm undeva aproape și de Dunăre și de Razelm; iar condițiile aceste două nu

le poate satisface decât vre-o localitate dela gara brațului Sf. Gheorghe ¹⁰⁾.

Intre localitățile dela gara Sf. Gheorghe, Itinerarul Antonin (veacul al III-lea) pune și Salmorade. Acest cuvânt trebuie să fi sunat la cazul nominativ de sigur Salmorus, iar Salmorus nu este altceva de cât transcrierea latinească a grecescului Halmyris. Marea apropiere între aceste două nume a fost observată și de alți cercetători; dar cu toate acestea abia câțiva au identificat localitatea Salmorus (Salmorade) cu orașul Halmyris ¹¹⁾. Însă, față cu hotărârile dovezii că orașul eră pe malul Dunării, nu mai poate încăpea nici o îndoială că aceste două nume indică una și aceeași localitate. De altfel în izvoarele posterioare veacului al III-lea, cuvântul Salmorus e înlocuit peste tot cu Halmyris ¹²⁾.

În menționatul fascicol al acestei publicații, am

stabilit, pe baza itinerariilor vechi, că Salmorus eră așezat în apropiere de actualul sat Moraghiol de pe brațul Sf. Gheorghe și că ruinele lui se văd și astăzi acolo; de asemenea am descris poziția și starea actuală a acestor ruine. Adăugăm, că poziția aceasta corespunde și mărturiilor scriitorilor ecclesiastici că orașul era pe malul Dunării și păreri moderne că trebuia să fie aproape de lacul Razelm. În adevăr, localitatea se află nu numai pe brațul Sf. Gheorghe, dar dela ea și până la Razelm nu sunt decât câțiva kilometri, iar în antichitate, când aluvionile dela gara Sf. Gheorghe nu existau ori erau foarte puțin înaintate, Razelmul, adică vechiul lac Halmyris trebuie să, se fi întins foarte aproape de localitatea noastră.

În urma acestora cred că chestiunea poziției orașului Halmyris este definitiv rezolvită.

CONST. MOISIL.

¹⁾ *Acta Sanctorum* (ed. Boland.), vol. II (Iulie), p. 542; *Netzhammer*, Christl. Altert., p. 8. — ²⁾ *Hist. natur.*, IV, 24. — ³⁾ V. și *Căpitanul M. D. Ionescu*, Două probleme de geografie, p. 28. — ⁴⁾ *Bulet. Comis. Monum. Ist.*, II (1909), p. 86. — ⁵⁾ *K. F. Peters*, Denkschr. d. Akad. d. Wissensch. Wien, math.-naturw. Cl. XXVII (1867), 2, p. 140. *Netzhammer*, Aus Rumänien, p. 216; *Căpit. M. D. Ionescu*, l. c.; *Tocilescu*, Fouilles et rech. archéol., p. 28, zice: «aproape de ezerul Razelm». — ⁶⁾ *Hist. eccles.* (ed. Gothofredo, 1642), c. X, 6, p. 137. — ⁷⁾ *Hist. eccles.*, c. XII, 29. — ⁸⁾ *Philostorgius*, l. c. — ⁹⁾ *Acta Sanctorum*, vol. cit., p. 543; *Căp. D. M. Ionescu*, l. c. — ¹⁰⁾ Pentru a

pune în concordanță afirmațiile istoricilor ecclesiastici cu părerea modernă că Halmyris eră la Babadag, d-l Căpitan Ionescu susține și în noua sa lucrare, «Două probleme de geografie» (1910), teoria despre existența unui braț al Dunării, care mergea dela Isaccea la Babadag. Imposibilitatea existenței acestui braț, cel puțin în timpurile istorice, am demonstrat-o în această publicație, anul II (1909), p. 86 urm. — ¹¹⁾ *Netzhammer*, Das altchr. Tomis, p. 12; *Pârvan*, Salsovia (Conv. Lit., XI, 1906), p. 1019, unde se dă și literatura identității. — ¹²⁾ Atât Hierokles (Synecd., p. 637), cât și Procopius (De aed. IV, 7, p. 293); Notitia Dignit. Orient (ed. Böcking, I, p. 444 nr 13 și Notitia Episcopatum (de Boor, p. 532) zic totdeauna Halmyris.

— *Noi inscripții antice din Dobrogea. — Monede vechi romane la Tulcea.*

Antichitățile din Afumați (Ilfov). —

D-l Sp. Hamza, institutor din Tulcea, mi-a atras atențiunea asupra unei pietre cu inscripțiune romană, ce se găsește în curtea d-nei A. Negulescu din acest oraș, str. Fabriciei 3. Piatra este de granit roșu, frumos împodobită cu chenar de frunze de viță și struguri și cuprinde următoarea inscripție funerară:

CORNEL
NICANDER
PATR ET VAL
CASTA MATR
B O P O

Lectura: ..... Cornel(ius) Nicander pat(er) et Val(eria) Casta mat(er) b(ono) p(uero).

Deși proprietara susține că piatra este de proveniență din Grecia și că a fost adusă odinioară de acolo împreună cu alta, a cărei inscripție e cu totul distrusă, totuși e mai probabil că s'a găsit la vechiul Aegissus (lângă Tulcea), căci granitul este identic cu cel ce se găsește în abundență în împrejurimile acestui oraș.

— D-l D. G. Ionescu, administratorul pescăriilor Statului din Tulcea, a găsit între ruinele cetății dela Caranasul (vechiul Istros) un fragment de stelă funerară cu următoarea inscripție:

ΜΗΤΡΟΔΩΡΟΣ
ΑΡΧΕΛΟΧΟΥ

C. M.

Monede romane, aurei și denari de argint de ai împăratului Traian, au apărut în ultimul timp, în mare cantitate pe piața Tulcei. Aureii au greutate de $6\frac{1}{4}$ gr., denarii de argint de 5 gr. Și unii și alții fac parte din aceeași emisiune și poartă pe avers capul lui Traian cu legenda IMP CAES NERVA TRAIAN AVG GERM: (Imp[erator] Caes[ar] Nerva Traian[us] Aug[ustus] Germ[anicus]), iar pe revers o figură femeiască ce înfățișează abundența, cu legenda: P · M · T · R · P · C · O · S · II · P · P : (p[on-

tifex] m[aximus] tr[ibunicia] p[otestate prima] co[n]-s[ul] II p[ater] p[atriae]). După cum rezultă din legenda de pe revers, monedele acestea au fost bătute în primul an de domnie al lui Traian (exact în intervalul dela 25 Ian. până la 18 Sept. 98). N'am putut căpăta informațiuni precise asupra locului unde s'au găsit, dar fac parte de sigur dintr'un tezaur de curând descoperit în Dobrogea.

C. M.

ERATĂ. — În articolul „Bisericașele“ publicat în fascicolul precedent, să se îndrepteze la p. 29 col. 2, rândul penultim: *Deus Sanctus Sol* în loc de *Deus Sanctus Solis*, iar la p. 30, col. 1, rândul al 2-lea de sus *Deus Sol Invictus Mithra* în loc de *Deas Solis Invincti Mithra*.

C. M.

Părăsind Bucureștii prin bariera Colentinii, la 15 km. spre nord-est, pe drumul cel vechiu al Urzicenilor, se află satul Afumați, într'o poziție frumoasă pe marginea unui lac, ca și Mog-osoia, Plumbuita, Fundenii etc.

La intrarea satului, pe mâna dreaptă, se înalță puternicele ziduri întărite de contraforturi ale temeliiilor unor case, azi dărâmate, ce se ridicau chiar în marginea lacului. Tradiția le atribuie lui Rada dela Afumați; modul de lucru însă al zidăriei arată o construcție mai nouă, dela finele veacului al XVIII-lea. Departe de a fi fost palatul lui Rada dela Afumați, zidurile rămase sânt fărămăturile palatului de petrecere al lui Alexandru Moruzi, palat despre care vorbește Doamna de Reinhard.

În marginea dinspre apus a satului se ridică însă odinioară curtea boerească a paternicului boer Constantin Stolnicul Cantacuzino.

La frumoasa biserică, azi mult transformată, cu un superb pridvor cu colonadă corintienă, cetim pe pisană decorată cu vulturul cantacuzinesc:

† CU VOEA ȘI AJUTORIUL PREA SFINTEI UNIEA ȘI TRISPOSTATEI TROITE, ÎN SLAVA ȘI LAUDA DE DUMNEZEU NĂSCĂTOAREI PURUREA FECIOAREI MARII, AČASTĂ SFINTĂ ȘI DUMNEZEIASCĂ BISEARICĂ, CONSTANTIN CANTACUZINO B(1)V-VEL STOL(NIC) DEN TEMELIE O AU RĂDICAT, O AU FĂCUT ȘI O AU ÎNFRUMUSEȚAT, ÎNTRU POMENIREA DIVEACI

A PĂRINȚILOR, MOȘILOR ȘI STREMOȘILOR SĂI ȘI A LUI
ȘI A TOT RODULUI ȘI NEAMULUI, LA ANUL DELA ZIDIREA
LUMII 7204 ȘI DELA SPĂSENIE 1696.

Pe un mormânt mutilat se află această inscripție:

† AICI ZAC OASELE JUPÎNEASI MARICĂI, A FII-SĂU LUI
TDDERAȘCO, A FII-SA DESPEI, A NEPOATE-SI MARIEI ȘI A
SRĂNEPOȚILOR IORDACHE I ILINCA, COCONI ȘI COCOANE
FIIND ||| A CELUI SINGUR [NEMORT] DUMNEZEU PLĂCÂND
||||||||||||||||||||||||||||||||||||||||||||||||||||||||

PAN CONSTANTIN CANTACUZINO BIV-VEL-STOLNIC, LA ANUL
DELA HS. DOMNUL ȘI SPĂSĂTORIUL, 1703 ME(S)ȚA MAI.

Casele, mult transformate azi, foarte mari, lasă
să se vadă câteva camere în rez-de-chaussée, bol-
tite cu lunete. Din urmele a câtor-va zugrăvili se
vede în ce fel se zugrăviau, până la Brâncoveanu,
locuințele. Sfinți, arhangheli și serafimi decorau în
aceleași poze hieratice interioarele ca în toate casele
bizantine (G-le Beylié, L'habitation byzantine).

V. D.

BIBLIOGRAFIE.

— Monumentele bizantine din Mistra. —

Gabriel Millet. *Monuments byzantins de Mis-
tra*. Matériaux pour l'étude de l'architecture
et de la peinture en Grèce aux XIV-e et XV-e siècles,
recueillis et publiés par G. Millet, directeur adjoint
à l'Ecole des Hautes-Etudes, avec le concours de
H. Eustache, architecte et professeur à l'Ecole de
B.-Arts, Sophie Millet, J. Ronsin et P. Roumpas,
artistes peintres. Album de 152 planches. Paris,
E. Leroux, 1910. In-fol.

Albumul de mai sus conține rezultatele misiunii
acordate de Ministerul Instrucțiunii publice francez
prea distinsului arheolog d. Millet pentru studiul mo-
numentelor din Mistra.

Această localitate, care corespunde cu vechia
Sparta, are o mare însemnătate pentru arta bizan-
tină. Rând pe rând reședință a statului francez, în-
temeiat de Villehardouin și a guvernatorilor bizan-
tini, ea a avut clipe de mărire politică și artistică,
înainte de a cădea cu totul în ruină. O sumă de mo-
numente, întărituri, palate, case, biserici, astăzi în
ruine, așteptau pe cunoscător ca să le cerceteze tre-
cutul și că le arate frumusețile lor.

D. Millet, cu un spirit prea pătrunzător și cu o
constiințiozitate amănunțită, a studiat mai mulți ani
dearându-l, fie la fața locului, fie prin biblioteci, a-
ceste rămășițe ale trecutului, cari i-au dezvăluit în-
treg secretul lor.

Când va apare volumul, în care distinsul profesor
va explica frumoasele planșe, deseneuri, planuri ce a
publicat în albumul premergător, ne vom face o
cinste și o datorie să vorbim pe larg de această mi-
nunată operă, lucrată aproape întreagă sub ochii
noștri. Căci d. Millet, printr-o atențiune prea delicată,
ne-a ținut, pe noi, elevii săi, în curent cu toate cer-
cetările ce întreprindea, și cu toate problemele prea
delicate ce se iviau în cale.

Cu toate acestea, fie-ne îngăduit a divulga în câte-
va cuvinte unele din rezultatele mai însemnate, cari
deschid unele orizonturi noi în studiul artei bizan-
tine, încă atât de puțin cunoscută, înțeleasă și gustată.

Strzygowski și școala sa, studiind originile orien-
tale ale artei bizantine, afirmă că Constantinopolul

a jucat un prea mic rol în dezvoltarea și răspâdi-
rea ei, acest oraș nefiind decât un imitator al Orien-
talui. D. Millet, studiind la rândul său cestiunea,
pune în evidență exagerarea tesei de mai sus. Con-
stantinopolul a jucat un rol, și încă un rol mare, mai
ales în veacurile din urmă ale imperiului bizantin.
Arta capitalei se întâlnește la Salonic, de aici trece
în Serbia și, prin înrăurirea ei, în Țara-Româ-
nească. Această din urmă dar intră în mare parte
în regiunea influenței artei constantinopolitane. Dar
stilul capitalei se transmite și în alte direcțiuni. Mo-
numentele din Mistra ne arată de asemenea un stil
constantinopolitan. Totuși alături de această înrău-
rire, coexistă și o școală locală, care păstrează tra-
dițiunea.

În arta bizantină, nu trebuie să vedem o singură
școală, o singură influență venită din Siria sau Asia
Mică, ci mai multe, cari se succed sau coexistă, —
școli locale, rău studiate până în ziua de astăzi.

În pictură ca și în arhitectură se întâmpină mai
multe curente. Astfel la Mistra, pe lângă școala ve-
che, care continuă tradițiunea, un nou curent își
face loc în veacul al XVI-lea, cu tendințe spre natu-
ralism. Acum apar compozițiunile *al fresco* pe su-
prafețe întinse, executate cu o știință minunată și
cu un sentiment real de artă; acum artistul caută a
produce efect prin combinarea maestră a culorilor;
acum, în s'ârșit, în atitudinile, în mișcările persoa-
nelor se vede un adevărat studiu după natură.

În albumul d-lui Millet, arhitecții, pictorii, deco-
ratorii și arheologii vor găsi multe lucruri, cari îi
vor interesa nu numai în vederea unui studiu com-
parativ cu arta noastră, dar chiar din punctul de ve-
dere estetic.

Planșele conțin: vederi generale din Mistra; pla-
nuri de monumente; fortificațiuni; marele și micul pa-
lat; case din orașul de sus și de jos; biserici. Printre
aceste din urmă cităm: Mitropolia, Sf. Teodor, M-sti-
rile: Brontochion, Peribleptos, S. Sofia, Banavestira,
Pantanassa.

Sculpturile au fost adunate într'un muzeu special
din Mistra.

Paris.

O. TAFRALI.

aproape sigur că mănăstirea Neamțului, căreia-i era păstrat un așa de mare viitor cultural, în mai multe epoce ale civilizației românești, a fost înălțată de Petru-Vodă cel dintăiu, al Mușatei, care e, de altminterea, prin bisericile lui ortodoxe (la Siretiu și la Mîrăuți lângă Suceava) și prin acelea catolice, ale mamei sale Marghita, la Siretiu, cel dintăiu ziditor între domnii Moldovei ¹⁾. În mănăstirea dela Rădăuți nu se află, printre pietrele puse de Ștefan-cel-Mare înaintașilor și rudelor lui, aceia a lui Petru. Iar în noua biserică, făcută de acelaș Ștefan la Neamț, dacă este, la stînga, în odaia morților, lespeda scrisă a celui de-al doilea ctitor al vechii clădiri nemțene, Ștefan al lui Alexandru-cel-Bun, e slobod local din dreapta, unde fără îndoială a fost la început pomenirea săpată a ziditorului celui dintăiu. Astfel, argumente hotărîtoare se pot aduce în sprijinul tradiției, păstrate în povestiri mai târzii, care vorbește de călugării de carte sârbească, veniți supt Petru-Vodă, firește dela Tismana și Vodița, cele dintăiu lăcașuri de cultură slavonă întemeiate de Sârbul Nicodim, care tocmăi atunci ajunsese a stăpîni toată viața noastră monacală.

Un altfel de «Sârb» era și ruda lui Alexandru-cel-Bun, Iosif, care luptă cîtva timp

împotriva înrîuririi ierarhice constantinopolitane până ajunse Mitropolit, recunoscut și de Patriarhul ecumenic, al Moldovei, abia organizate de domnescul său consăngean și ocrotitor. Ca și Bistrița, Neamțul era deopotrivă ctitoria lui Alexandru și a Vlădicăi pe care el îl voise și-l așezase în Scaunul de păstorie ²⁾. Cum se știe, între Neamț și Bistrița, cu toată depărtarea, se statornicia de Iosif în persoana învățatului călugăr Domentian o legătură pe care după trei-patru sute de ani era s'o încheie Paisie reformatorul între Neamț și Secal vecin, făcut de Nistor Țreche numai la sfârșitul veacului al XVI-lea.

Intr'o poiană din codrii cei mari vor fi făcut răspânditorii de căcernicie adevărată și de învățătură bisericească Sofronie, Pimen și Siluan, întemeietorii după legendă, schital lor. Petru Mușat îl va fi înnoit *din piatră*, făcându-se ctitor în local lor. Iosif va fi fost încă de atunci întăiul adevărat egumen al mănăstirii. Când ierarhul din Halicia îl făcu episcop, Isac îi luă locul. Domentian dela 1407 ar fi al treilea, — iar, țiind seamă de monahii pribegi ai celui dintăiu început, al patrulea, — din stareți. Moșiile date de Petru Mușat făceau mănăstirii o bogată avere : Iosif le și pomeneste în dănia lui. Petru Țreche, «Țreaclea», care le dă în mîna lui Domentian, joacă un rol asemănător cu al «advocaților» ocrotitori

Biserica cea veche (1497) a mănăstirii Neamțu.

Aieral lui Siluan, egumen al mănăstirii Neamța, dela 1437.

— Inscrupțiile la Melchisedec, Noție istorice și arheologice, 7—8. —

și administratori pe lângă mănăstirile din A-

rus care a prădat mănăstirea de unele din

Legătura țerecată în argint a Evangheliei dela 1435/6 (fața).

pus. Iosif maria peste câțiva ani ca schivnic lângă lăcașul său al mănăstirii Neamțului.

II.

Al doilea ctitor al Neamțului e Ștefan, fiul lui Alexandru-cel-Bun. Supt el, mănăstirea fiind păstorită de egamenul Siluan, care se pare a fi fost un mare iubitor de carte, de pictură, de broderie și de sculptură, Nemțenii încep a se dovedi meșteri mari în tot felul de lucrări frumoase închinete lui Dumnezeu. Intr'o călătorie mai nouă, am cetit, după Melchisedec și eruditul

rus care a prădat mănăstirea de unele din cărțile ei cele mai prețioase³⁾, însemnarea de pe frumoasa Evanghelie scrisă, cu cheltauiala lui Cânda Lațco, pârcălab de Hațeg (Кан-да лацко праклабъ Хаца-ръс⁴⁾, de Gavril fiul lui Uric (Оурикова) — deci un fecior de boier trecut la viața îngerească⁵⁾ — în aproape un an de zile, pe cel mai bun pergament, cu o minunată slovă dreaptă grăunțată, la 1435/1436 (ilustr. pp. 100–103). Tot sub Siluan s'a cusațiaierul păstrat în biserica nouă a mănăstirii, minunată lucrare, cea mai veche din Moldova⁶⁾, în fire de mătăasă cu calorile discrete (ilustr. p. 99). Aici, în inscripția dela 1-ia Septemvrie 6945 (1437), se spune anume că «a făcut acest aier ieromonahal Siluan egamen de Neamț în zilele binecinstitorului și de Hristos iubitului Io Ștefan Voevod». Alte vechi manuscrise nemțene, azi la Academia Română, *cărți de ce-*

tire teologică mai mult decât de slujbă, un Ioan-Gură-de-Aur («Mărgărit»), un Ioan Scărariul, cartea călugărilor, miscelanee sau sbornice, sunt din anii 1435–1447.

Aceste cărți toate cad deci *între moartea lui Alexandru-cel-Bun (1432)*, care ținea la Bistrița lui, unde-și alesese și local de îngropare și unde de fapt se odihnește, și *între uciderea, în Iulie 1447, a lui Ștefan*, fiul mai isteț și neastâmpărat al marelui părinte. Teoctist cel bun de sfat, acenic al lui Iosif de sigar, se pregătia atunci într'o chilie a Neamțului de marele rost de Mi-

tropolit, pe care-l începu îndată, la 1451. Tot atunci cetatea se trezește la o nouă viață sub Dama, fiul lui Limbădulce ori Dulcescu, și Tătari, prinși de Ștefan, care a înălțat și ziduri noi la Cetatea-Albă, stau sub porunca pârcașului domnesc⁷⁾.

Acuma se înțelege, după ce ne dăm seama de această vădită iabire a lui Ștefan pentru vechiul lăcaș, întărit de el, al lui Petru cel bătrân, de motivul care a făcut pe călugări, în fruntea cărora va fi stat același Siluan, să aducă pios la ei pe ctitorul cel omorât și să-l așeze în cuprinsul bisericii celei mari. Gavril, fiul lui Ūric, din partidul și din mănăstirea lui Ștefan⁸⁾, scrie cu durere pe una din foile «Mărgăritului» său această pomenire afără-de-legii săvârșită de nepot asupra fraclui criminal, care orbise pe mai marele său Ilie, tatăl lui Roman-Vodă, acum tânărul ucigaș de Domn și râvnitor fericit de Domnie: «La leatul 6955 [1447], în luna lui Iulie în 13, tăiatu-s'a capul lui Ștefan-Vodă, Domnul țării Moldovei, fiul lui Alexandru-Voevod, de Roman, fiul lui Ilie-Voevod, și s'a astrucat în mănăstirea Neamțului în 16 zile»⁹⁾.

III.

După moartea silnică a lui Ștefan, armașii acestuia, fratele Petru, nepotul Alexandru, fiul lui Roman, avară mai multă grijă de biserica de lângă apa Siretului, de Sf. Nicolae din Poiana, de Pobrata. Neamțul

era aproape uitat¹⁰⁾. Dacă s'aproximează Ștefan-cel-

Legătura ierecată în argint a Evangheliei dela 1435/6 (dosul).

Mare, aducătorul de liniște, se mai află aici câte un *tachigraf*, se vede bine că întemeietorul Putnei n'avea multă dragoste pentru această mănăstire, între zidurile căreia pare că rătăcește încă umbra sângerată a Domnului decapitat, jertfa cea mai crudă a urii care desbinase până la mormânt pe fiii și pe nepoții banului Alexandru¹¹⁾.

Inainte de a zidi doar din temelie Dobrovățul, în codrii Vasluiului¹²⁾, Ștefan, cu câteva luni înaintea biruinței sale asupra lui Albert Craia polon, se gândi în sfârșit la Neamț. La 1497, în ziua de 14 Noem-

vrie, noul lăcaș al Înălțării Domnului era

Pagină din Evanghelia dela 1435—6.

Inceputul evang. lui Luca.

gata și-l sfinția Teoctist, care, se spune de un armaș pe o *Evanghelie*, superioară în frumusețea operelor de caligrafie ale lui Gavriil călugărul, fusese egumen și în vremea zidirii ¹³⁾.

Se pare că pe urma războaielor mănăstirea și biserica ei erau mai cu totul ruinate. Ungarii, cari în 1467 dădură foc târgului Neamțului, vor fi prădat și mănăstirea din apropiere. Tarcii vor fi ars-o în 1476, când lupta dela Valea-Albă se dădu tocmai în aceste părți nemțene și când știm că ei au atacat cetatea vecină ¹⁴⁾, unde se țineau închiși prinșii de legea lor din 1475. Dar Ștefan, care-și căpătase, în 1457, moștenirea părintească prin lupta dela Orbic, în acelaș Ținut, avea o veche datorie de plătit. Cât a durat lucrul nu ni se spune în inscripție, dar el a fost de sigur mai lung decât pentru alte clădiri, cum se vede, de altminterea și din inscripția, care va fi mai

departe amintită, de pe mormântul pâr-călabului nemțean Micotă.

Căci Neamțul, ca și Dobrovățul, pe care însă Ștefan n'ajunse a-l sfinți, înfățișează *ultima fază a arhitecturii moldovenești în vremea lui*, ultima și cea mai îndrăzneată, mai îmbielșugată, mai nouă. Păreții sunt de o înălțime neobișnuită (ilustr. p.98), cuprinzând un spațiu larg, ferestrele dela pridvor aa podoabe de un gotic înflorit. După pronaos, la care ducea o ușiță cu obișnuitele cadre întretăiate, deschisă la dreapta, nu în față, intrarea 'n biserica proprie zisă se face printr'o măreață ușă cu săpăturile nouă și multe. Aici era întâia camera ctitorilor ¹⁵⁾ și, dacă piatra pusă pe mormântul lui Petru I-ia s'a pierdat, amintirea lui Ștefan cel asasinat fu satornicită printr'o piatră (ilustr. p.103), pe care

Pagină din Evanghelia dela 1435—6.

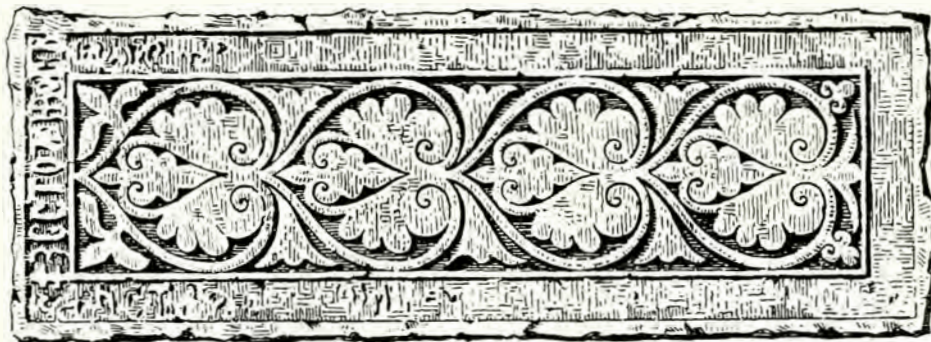
Inceputul evang. lui Ioan.

Melchisedec a cetit ¹⁷⁾ greșit chiar amin-

tirea crimei, dar care în adevăr are acest caprins:

[СЪ]Н ГРОБЪ ОУКРАСН ІОАННЪ СТЕФАНЪ ВОЕ-
ВОДА, МАСТІЮ БЖІЮ ГРЪ ЗЕМАН МОЛАДВОСКОН,

ruit-o, firește, însuși Neamțului, pe unde, în graba lui, nici n'avea cum să treacă, ci oaspetelui domnese, din moștenirea căruia o luă apoi Ștefan al lui Alexandra pentru

Decorație pe piatra mormântală a egum. Hariton din 1536.

СНЪ БОГДАНИ ВОЕВОДА, ОУНКОВН СВОЕМЪ СТЕ-
ФАНЪ ВОЕВОДА, СНЪ СТЫРЯГО ІАКЕЯНДРА ВОЕ-
ВОДА, ІЖЕ ОУМРЪ И ПОГРЕБЕНЪ БЫСТ ВЪ ЛѢТО
[ЗЧНЕ, МСЦЯ ІУЛІЯ СІ.]

Adică, în românește:

ACEASTĂ GROAPĂ A ÎNFRU-
MUȘETAT-O IO ȘTEFAN VOEVOĐ,
CU MILA LUI DUMNEZEU DOMN AL
ȚERII MOLDOVEI, FIUL LUI BOG-
DAN VOEVOĐ, UNCHIULUI SĂU
ȘTEFAN VOEVOĐ, FIUL BĂTRĂ-
NULUI ALEXANDRU VOEVOĐ, CA-
RE A MURIT ȘI A FOST ÎNGROPAT
ÎN ANUL [6955, LUNA LUI IULIE
16].

Iar în pronaos chiar, încă de-
la 1495, *cu doi ani înainte* de
isprăvirea mănăstirii, Ștefan
«înfrumuseță» un mormânt lui
Micotă, care, împreună cu un
Reașes, fusese câțiva ani pâ-
călabul său și murise la 1-iu (?)
Octomvrie ca păzitor al cetății
dela Neamț ¹⁹).

În marea biserică se așează
acum cu cinste icoana Maicei
Domnului, dată, după tradiție, de Impăratul
Bizantin Ioan, când străbătu, supt Alexan-
dra-cel-Bun (1424)¹⁹), Moldova, icoană pe
care Cesarul din Constantinopol n'a dă-

a o dăruie mănăstirii lui favorite ²⁰). Ea e
acum cu totul refăcută.

Cadrelor de podoabe gotice de la pros-
comidia alipită la dreapta al-
tarului par să arate că și a-
ceastă parte de zidărie e din
zilele lui Ștefan, care mai in-
trodăcea deci o înnoire în acea-
stă ultimă clădire a sa.

La intrare, unde, în formă
retorică totașa de nouă, Ștefan
chiamă pe Mântăitorul însuși
ca ocrotitor al ctitoriei sale,
piatra de închinare cuprinde
numai *podoabe în stilul Re-
nașterii* (ilustr. p. 106). Pe mor-
mântul lui Micotă ca și pe al lui
Ștefan fiul lui Alexandra nu mai
sunt așezutele franze de acant
de modă gotică, ci flori pline în
același stil italian, care se întâl-
nesc de alminteri de la o bucată
de vreme și pe pietrele de mor-
mânt din veacul al XV-lea. Le gă-
sim și pe o piatră (ilustr. p. 103).
care se vede azi lângă zidul bise-

Decorație pe piatra mormân-
tală a lui Ștefan-Vodă
(† 1447)

riicii cei noi și care pomenește pe un vechiu
egumen Hariton, mort la 1536 numai ²¹).

Teoctist mai adause la zestrea Neamțului
o Evanghelic. Ștefan dăruie un Panaghier

(ilustr. pp. 104 — 5), care poartă data de 8 Decembrie 7010 (1502) și de sigar discari, cruci, ripide, perdele de fir, care s'au risipit, spre marea noastră pagubă artistică. În privința aceasta, Neamțul n'a avut norocul Putnei, mai ferită. În preajma haiducilor de peste munte — la 1633 «tălharii lovesc mănăstirea» furând și cărțile²²⁾ — și cercetată și de Cazacii lui Sobieski, ea a rămas despoiată de bogăția sa ornamentală. Ctitoria lui Petru și a celor doi Ștefani dăduse în Gheorghie și Teoctist al III-lea doi mitropoliți nem-

neanu cel bătrân. Puțină vreme după moartea noului său ctitor, însăși însemnătatea culturală a mănăstirii, creată prin voința lui Teoctist, dispărea pentru multă vreme. Între paternicele sale ziduri de cetate, ce trăiesc până azi, clădirea sfântă, care păstra cenușa lui Petru celui evlavios, tristele rămășițe ale lui Ștefan celui omorât, amintirea venerată a lui Siluan și Teoctist, ca și frumuseța înfloririi din urmă a artei datorite împărăteștei dărnicii și sfintei evlavii a lui Ștefan-cel-Mare, aștepta pe străinul

Panaghiarul lui Ștefan-cel-Mare din 1502 : fețele exterioare.

— Descrierea la Melchisedec, Notițe istorice și arheologice, 8. —

teni, și egamenul Eftimie, apoi pribeag peste munți, scrise aici faptele lui Lăpuș-

care acum un veac și jumătate era să-i dea o viață cu totul nouă²³⁾.

N. IORGA.

¹⁾ Trebuie să se ție în seamă și întinderea teritorială moldovenesc prin fiecare Domn. Bogdan și Lațcu sunt de Baia și Rădăuți; Petru ia Siretiul, Suceava, Neamțul; Roman e la gura Moldovei și îndată «până la Mare»; Ștefan se mată la Hâr-lău. Alexandru stă și peste Prut până în Nistru: el a ajuns, de fapt, «la Mare»

²⁾ Actele Patriarhiei constantinopolitane pomenesc (Mikiosich și Müller, II, p. 241) către 1400 numai două mănăstiri moldovenești: a Maicei Domnului — care e Bistrița — și a Sf. Dimitrie. Legătura ce întâlnim la 1407 (*Arhiva Istorică*, I¹, pp.

140—1) între Bistrița și Neamț, ca și vechimea acestei din urmă mănăstiri, ne face a crede că *hramul cel d'întăiu de aici a fost Sf. Dimitrie*, ostașul. Mănăstirile din Moldovița și Roman au alte hramuri. Nu știm hramul cel vechiu al bisericii Mirăușilor de lângă Suceava.

De sigur că și pentru Neamț, ca și pentru biserica lui Roman-Vodă, fratele lui Petru, din orașul cu numele său, a dat Alexandru-Vodă un privilegiu, «prea sfințitului Mitropolit Iosif», pe care-l punea după Patriarh (Melchisedec, *Cronica Romanului*, I, pp. 101—2). El nu e poate încă pierdut.

³⁾ Iașimirschi a consacrat o broșură manuscriptelor nemene, împuținate de dânsul, și a revenit asupra mănăstirii în cartea sa despre manuscriptele slavone din România.

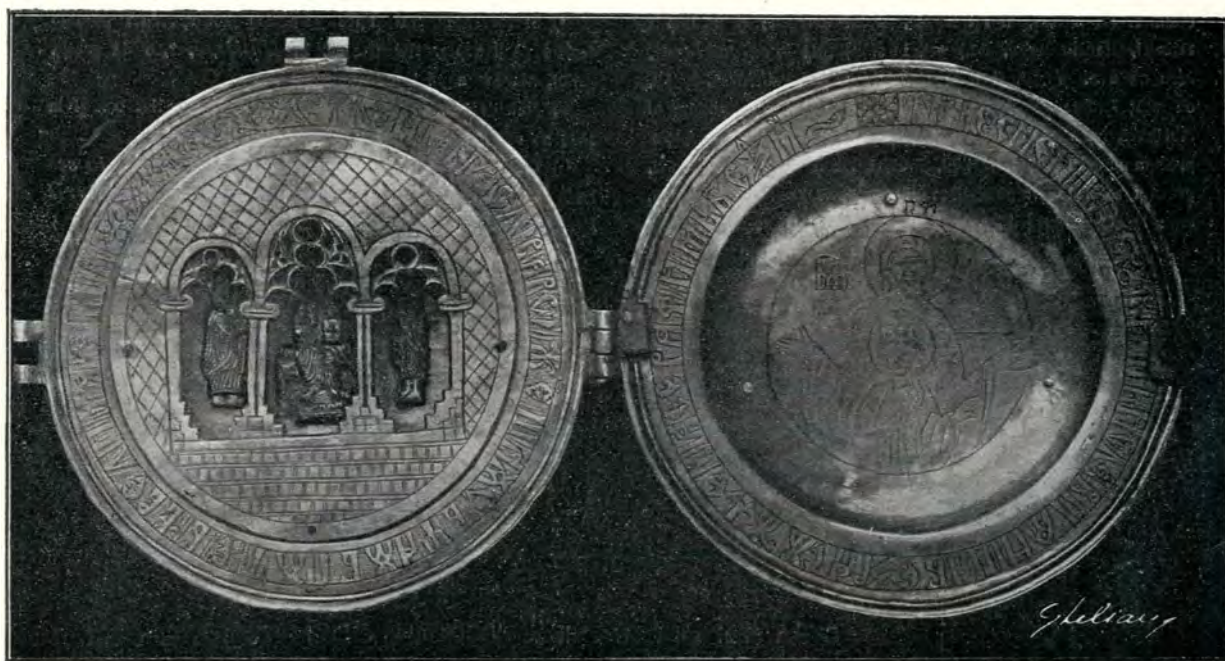
⁴⁾ Așa am cetit numele, care la Melchisedec (Revista citată, p. 141) e ХОТИГКЯГО (de Hotin), într'un timp când nici păzitorii Hotinului nu se arătau anume, nici titlul de pârălab nu se dă în documente. Numele lui Căndea Lațco e caracteristic ardelenesc. Căndea, Kendy maghiarizat, se află tocmai în părțile Hațegului și tocmai atunci: «Lațco» se întâmpină, nu numai la Maramurășeni, ci și la toți Românii de dincolo (v. Harmazaki, I², p. 563: «Stoyan Lazk»). Pe vremea lui Dan al II-lea Români de peste munți, ca Vlad din Bizere (*ibid.*, p. 583, 588, 638, 646), trec la el, iar peste puțin Hațeganii din Râșor merg în Moldova (*ibid.*, p. 592). Pe atunci și «Făgărășenii» se făcuseră „perfizi” tot așa (*ibid.*, p. 590). Peste puțin apoi izbucni marea revoluție țărănească din Ardeal. — Postpunerea numelui de botez al lui Căndea Lațco e o notă deosebitoare a Româ-

aflăm la 1433 în Ulianițchi, *Materiale*, p. 34; *Uricariul*, XVIII, p. 50 (УРІЧЕВЯ, nu ОУРІЧЕЛЯ).

⁶⁾ Țara-Românească avea aiere frumoase lucrate încă saptăcircea. V. ediția din 1900 a *Istoriei Românilor* de Tociescu, p. 154 (aierul din 6904=1395/6). O asemănare între cele două aiere din punctul de vedere al felului cum se prezintă figurile ar fi de cel mai mare interes.

⁷⁾ Melchisedec, *Cronica Romanului*, I, p. 112.

⁸⁾ Cronica lui Iliș și a fiilor săi Roman și Alexandrel, numită de d. Bogdan „Letopisețul din Bistrița”, trece peste moartea lui Ștefan, dar știe de orbirea lui Ilie (e a se înțelege pierderea ori slăbirea vederii prin partarea unui fier roșu înaintea ochilor, cum făceau, încă pe la 1490, Bizantinii și Turcii: între boierii de atunci era și Bizantinul Andronic) (*Cronice inedite*, p. 36). Călugării dela Putna span, din tradiție, și despre orbire și despre omor: orbirea e în aceleași cuvinte ca dincolo (УОЛІТІІІ), iar despre omor (Bogdan, *Cronicele moldo-*

Panaghiarul lui Ștefan-cel-Mare din 1502: fețele interioare.

— Inscriptiile la Melchisedec, Notițe istorice și arheologice, 9 —

nilor nemeși, cari se îndreptau astfel după Unguri. — Dar pe Căndea-l și găsim «dincolo». La 1439 regele Ungariei Albert întărește lui «Ioan zis Căndea din Malomviz — Râul-de-Mori, — fiului său Ladislav — adică Lațco — și lui Căndea al Cândii din acelaș loc un întins domeniu hășegan, din care fac parte satele românești: Gara-Râului-de-Mori, Gara-Sebeșului, Stroiel și Sâmbăta (*ibid.*, pp. 653—4). — Ai lui aveau paza podului dela Poarta-de-Fier, ce ducea la Caransebeș (*ibid.*, pp. 655—69). Împredună cu nemeșii din Bizere, din Cerna și din Dânsuș (*ibid.*, p. 579 și urm.), e un înaintaș al marelui Hunyady. La 1447 Căndeștii capătă Sântă-Măria, Toteștii, Cărneștii, Păclișa, Fizeștii, Galații și Ponorul (*ibid.*, p. 741 și urm.). — Supt Sigismund și supt Albert, Căndea Lațco însuși luptase cu Turcii și făcuse și alte servicii. Între ele trebuie pusă și vre-o solie în Moldova a acestui nemeș român din Ardeal, care, păstrând legea sa, făcu o danie Neamțului, pentru a plăcea și Domnului.

⁵⁾ Uril e o citire rea a lui Melchisedec. Pe Mihail Uric il Baletinal Comisaniul Monumentelor Istorice.

venești, p. 144) se scrie: «Și i-a tăiat capul Roman Voevod, fiul lui Iliș Voevod». Și alt izvor, pornit dela Cartea lui Ștefan, pentru cea din Moscova (*ibid.*, pp. 188—9), are tocmai această formă pentru aceste știri. Cf. și *Cronica moldopolonă*, p. 174; *Letopisețul lui Azarie* („Analele Academiei Române”, XXXI, p. 90).

⁹⁾ *Revista pentru istorie, arheologie și filologie*, III, No. 89; *Inscriptiții*, p. 6. Cf. Iașimirschi, I. c.

¹⁰⁾ V. și lipsa pârălabilor la cetate, mai sus.

¹¹⁾ E de observat și aceia că nici un pretendent n'a apărut ca fia al acestui Ștefan cu sfârșitul grozav. Totuși el era în-sarat, și între boierii săi e un Vistiernic al Doamnei, Porca (Harmazaki, I², pp. 881—2, 888), apoi Păharnic. Doamna trebuia să aibă deci o deosebită însemnătate.

¹²⁾ Iorga, *Inscriptiții*, II, p. 206 și urm.

¹³⁾ Revista citată, I. c., p. 91; slavonește la N. Iorga, *Inscriptiții din Bisericile României*, pp. 2—3.

¹⁴⁾ Iorga, *Istoria armatei*, I, pp. 127, 161.

¹⁵⁾ La 1470 încă era egumen un Siluan (poate al II-lea), având rang de arhimandrit; Wickenhauser, *Putna*, pp. 156—7.

¹⁶⁾ Zidul despărțitor a dispărut poate numai la reparațiile din vremea lui Paisie.

¹⁷⁾ Literele din armă sunt aproape cu totul rupte, piatra fiind tăiată ca să intre în ochișă.

¹⁸⁾ Melchisedec, *Notițe*, p. 4, datează „34, (în loc de „31”) deci 1581, astfel cu un veac aproape mai târziu.—O lămurire despre părcălăbi își poate afla locul aici. Numele de boieri cuprinse ca mărturie în cele mai vechi documente moldovenești sunt stălcite de pisarii rușnici, și e un non-sens a nu restitui — cum se face de istoriografia apuseană față de numele latinizate — forma originală. V. și *Studii și documente*, XIX, p. 11 și arm. actele despre Balasin («Balasinovici» în stil de cancelarie), Curățite de adaosurile și prefacerile unei limbi străine, ele dau, pe lângă numele de botez, ori porecla (Dreaclea, Neatedal, etc.) ori numele părintelui (al lui Jumătate, al lui Marmare, ai Preutului, al lui Bârlea, al lui Stroie, al lui Giurgea; și na Jumătatevici, Marmurinschi, etc.) ori, în sfârșit, un *predicat local*, care nu e al moșiei, ci al dregătoriei, *al părcălăbiei*. Astfel, cu mult înainte de Ștefan-cel-Mare, organizatorul militar al Moldovei, avem părcălăbi de Neamț, care nu era doar o moșie, precum nu erau Țețina, Hârliul, Siretiul, Dorohoiul, Șomuzul (unde, precum se vede din povestirea lui Długosz despre lupta dela Baia, erau locuri de tabără întărită), ai căror părcălăbi se pot afla prin

predicate analoage. Deci, folosindu-mă de listele d-lui Ghibănescu, în *Uricariul*, XVIII, avem încă dela 1404 pe Șandra de Neamț, la 1408 pe Dragoș (Melchisedec, *Cron. Rom.*, I, p. 101), între ei doi aş pune pe Dreche, „boier“ al lui Alexandra, ca «advocat» al mănăstirii și comandant al Cetății Neamțului. La 1436 e Duma lui Limbădalce (Ulianițchi, p. 54; *Uricariul*, XVIII, p. 65), pe când Manoil ține Hotinul (v. mai sus). Dar pe vremea lui Alexandra-cel-Bun încep a fi numiți, ca în Apas, boierii după moșii (Lapnic, Tulova, Voroneț, Toporăuți, Frătăuți, Serețel, Izghearțea, Caciur, Silișău); d. ex. Ulianițchi, p. 51.

Lipsa „Nemțenilor“ o bucată de vreme corespunde cu decăderea acestor locuri; când în cetate păzesc părcălăbii, în mănăstire scria cărturarii.

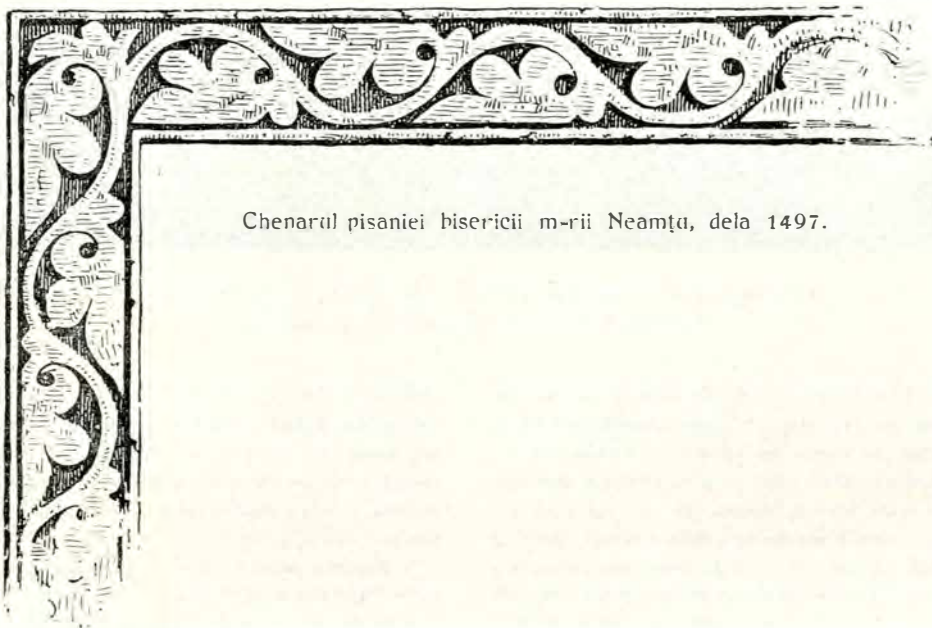
¹⁹⁾ *Chilia și Cetatea Albă*, p. 84. Venia din Ungaria și mergea la Chilia. Izvoare documentare lipsesc.

²⁰⁾ Pentru povestirea din Sbornicul Mitropolitului Gheorghe, v. *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*, I, p. 437 și nota 2; *Bibliografia românească veche*, II.

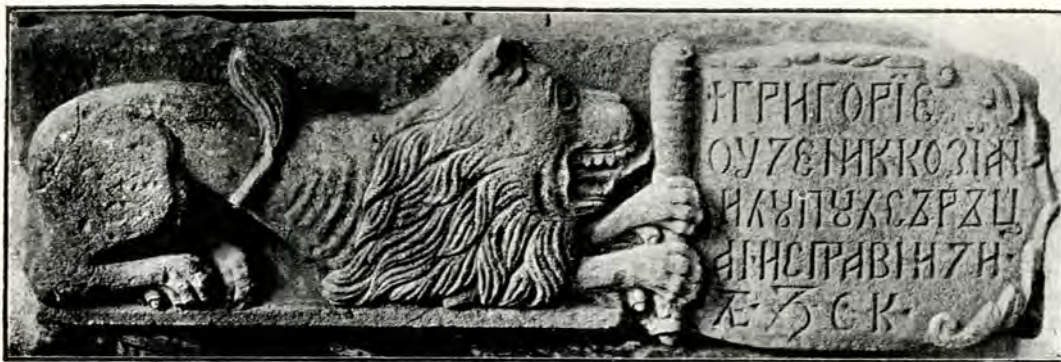
²¹⁾ Slovele fiind mai multe pe acelaș cotor, n'am putut-o desluși până acum. Melchisedec, în *Notițe*, p. 7, o dă greșit. Altfel, starea de păstrare e perfectă.

²²⁾ Melchisedec, în *Revista* citată, II, p. 140, No. 90. Și la 1586 se răscumpără cărți «risipite» ale Neamțului.

²³⁾ Cf. cărțile mele *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*, II, adausul I, *Istoria literaturii religioase* și *Istoria Bisericii*, I.

Chenarul pisaniei bisericii m-rii Neamța, dela 1497.

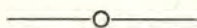

Postament de jeț arhieresc dela R.-Sărat.

O BISERICĂ A LUI ȘTEFAN-CEL-MARE

ÎN

ȚARA-ROMÂNEASCĂ.

Între știrile nouă ce ne dă varianta de curând tipărită (în Revista pentru istorie, arheologie și filologie, v. XI, 1, p. 117) a vechiului letopiseț al Țării-Românești, se găsește una privitoare la o biserică a lui Ștefan-cel-Mare dincoace de Milcov — o însemnare a copistului sau poate chiar a compilatorului din sec. XVIII la cunoscuta mențiune despre pretinsa stăpânire a marelui domn în Țara-Românească. «Acesta — zice letopisețul — au făcut o sfântă biserică la Râmnicul-Sărat. Hramul ei prea cuvioasa Paraschiva».

Insemnarea aceasta e a doua mărturie mai veche despre biserica lui Ștefan-Vodă din R.-Sărat, întâia fiind pisană din 1704, rămasă dela biserica dărâmată în 1898, — pisanie care sună astfel: «Aastă s[ăntă] și d[umnezeiască] biserică a căria iaste hram[ul] s[ănta] prapa domni Paraschiva fost-au făcută de Ștefan-Vod[ă] cel Bun den Moldova. Și trecând mulți ani, s'au stricat. În zilele lui Io Costandin B[asarab] B[râncoveanu] Voevod s'au îndemnat vecinătatea și au ajutat cine cu ce s'au îndurat și o au refăcut den ferestri în sus. Și s'au făcut și

slon, căci n'au fost, fiind ispravnic Dumitrașco Căp[itan] Bag[dat ?] v[er]e Agă. Și el cu a sa cheltauială s'au îndemnat de o aa învelit și i-au făcut și stâlpii ușilor și o aa și pardosit, pentru ataturor veačnică pomenire. Sep[tembre], 1[fe]a 7213 (= 1704)». (Publicată necomplet și defectuos în broșura «O pagină din viața marelui Ștefan», de I. C. Georgian, București 1894, p. 79).

Acestesunt singurile mărturii despre existența în secolii trecuți a unei biserici zidite de marele Voevod la R.-Sărat. Căci cronicile moldovenești nu ne dau de astă dată, precum ne-am aștepta, nici o știre în această privință. Ele vorbesc însă (Letopisețele Moldovei și Valahiei, ed. 2-a Kogălniceanu, I, p. 166), în legătură cu luptele lui Ștefan-cel-Mare în Țara-Românească, de o altă biserică, — de biserica dela Bădăuți, azi în Bucovina, zidită precum atestă pisană (Arhiva soc. științ. și liter. din Iași, VI, p. 476), întru comemorarea războiului dela R.-Sărat din 8 Iulie 1481 împotriva lui Basarab-Vodă cel Tânăr zis și Țepeluș.

Dat fiind obiceiul vremii, ales al marelui Ștefan, de a comemora luptele și izbânzile cu înălțare de sfinte altare, naște între-

barea : dacă biserica dela Bădăuți comemorează lupta și izbânda dela R.-Sărat, — biserica edificată în chiar acest târg ce luptă și izbândă mai comemorează ? Răspunsul acestei întrebări negăsindu-se în mărturii directe și precise, cată să se scoată din conjectura și judecata împrejurărilor istorice.

Pentru ce așa dar a înălțat Ștefan-Vodă biserica Sf. Paraschiva la R.-Sărat ? Evident pentru comemorarea anei din numeroasele sale lupte și izbânzi purtate și câștigate în Țara-Românească, — lupte și izbânzi din

Având însă în vedere că suntem tocmai în epocamarilor lupte cu Turcii, când activitatea pentru înălțarea de sfinte lăcașuri mai contenește (se mai lucra doar la cetăți !) și când relațiile Moldovei cu Domnii Țării-Românești sunt de tot dușmănoase, — s'ar putea ca biserica dela R.-Sărat să se fi înălțat după cea dela Bădăuți, mult chiar în urmă, după domnia rivală a lui Vlad-Vodă Călugăarul (1496), în timpul stăpânirii de bună vecinătate a lui Radul-cel-Mare. În acest caz, firește, ea nu s'a mai putut

Biserica Sf. Paraschiva din R.-Sărat.

(Zidită la 1704 pe temeliiile vechii biserici a lui Ștefan-cel-Mare și dărmată la 1898)

care două mai ales au fost hotăritoare pentru mersul evenimentelor ulterioare, amândouă susținute în aceeași regiune : lupta dela Carsul-Apei din 1473 cu Radul-cel-Framos și lupta dela R.-Sărat din 1481 cu Țepelaș. Pentru aceasta din urmă s'a înălțat, cum am văzut, biserica dela Bădăuți. Rămâne dar ca pentru cea dintâi să se fi înălțat biserica dela R.-Sărat. Când ? Natural — după 1473 și înainte de 1481 (Iorga, Istoria armatei românești, vol. I, p. 171).

Înălța întru pomenirea unui singur fapt, ci întru amintirea întregii epoci de frământări și lupte purtate de Ștefan-Vodă în Țara-Românească. Așa s'ar explica poate și împrejurarea că mărturia pisaniei dela 1704 nu ne indică decât proveniența zidirei, fără alte lămuriri, pe cari, în celălalt caz, dacă nu direct dela vechea pisanie, cel puțin indirect din tradiția istorică formată pe urma acesteia, le-ar fi păstrat negreșit.

Dar cestiunea aceasta e secundară. Prin-

cipala e construirea însăși a vechii biserici cu hramul cuvioasei Paraschiva la R.-Sărat de către Ștefan-Vodă cel Mare. Și ceea ce e regretabil, nu e atât faptul că nu cunoaștem decât ipotetic cărei sau căror împrejurări datorim înălțarea acestei biserici, ci faptul că — afară de puținul ce ne atestă pisania dela 1704 — nu posedăm nici o știre mai veche despre starea ei de odinioară, dinnaintea sec. al XVII-lea. Probabil însă că a fost construită din piatră — de unde și numele de «Piatra» ce l-a mai avut — după planul cel mai simplu al bisericilor lui Ștefan-cel-Mare: un corplung dreptunghiular terminat cu o mică absidă la răsărit pentru altar.

Aceasta se poate constata din forma — alterată de altcum prin adaosuri și reparațiuni posterioare — ce avea biserica edificată «den ferestri în sus» la 1704 (ilustr. p. 108) și din rapoartele răposatului prof. Gr. Tocilescu și d-lui arh. N. Gabrielescu, cari au examinat, din însărcinarea Ministerului, la 1896, biserica, opinând pentru dărâmarea ei și construirea în loc a unei al-

tei noi, întru cât cea veche, în deplorabilă stare, nu mai păstra nici un element de interes arhitectonic sau istoric. Astfel s'a și aprobat dărâmarea bisericii Sf. Paraschiva din R.-Sărat și reconstruirea actualei biserici-catedrale, după planurile întocmite de d. arh. Gabrielescu, care aprimit atunci însărcinarea de a culege toate «elementele necesare pentru o restaurare pe hârtie a propriei construcțiuni a lui Ștefan-cel-Mare».

În aceste împrejurări a dispărut ultima rămășiță istorică ce mărturisise în târgul de lângă fostul hotar al Milcovului de existența odinioară acolo a unicei ctitorii bisericesti ce marele Voevod al Moldovei a înălțat în pământul Țării-Românești. Pentru ca măcar amintirea ei să se fixeze mai bine și să se perpetueze la cei viitori, am adunat și publicat datele de mai sus în acest Buletin, menit, între altele, a fi, cum ziceam în cuvintele cu cari îl deschideam acum trei ani, o arhivă în care să se strângă, cu acelaș interes și să se păstreze cu aceeaș seam-pătate, *toate* mărturiile privitoare la *toate* monumentele trecutului nostru.

ALEX. LĂPĂDATU.

Postament de jeț arhieresc dela R.-Sărat.

Notă. Ilustrațiile dela începutul și sfârșitul acestui articol reprezintă două sculpturi în piatră dela Muzeul de Antichități, de proveniență din R.-Sărat, fără a se ști precis dela ce biserică anume. — D. dr. Poppescu, episcopul bisericii Sf. Paraschiva, susține, împreună cu pâr. Hristea Drăgescu, care de patru zeci și cinci de ani servește acestei biserici, că ele au aparținut clădirii dărâmate la 1898. — De sigur însă ele sunt dela fosta mănăstire brâncovenească din localitate, descrisă de d-l N. Iorga în «La un vechiu vad de văjmășie între Români», Vălenii-de-Munte 1909, p. 15 — 5. Aceasta o denotă și inscripțiile: întâia — † Grigorie aceniu Cozian i Lupul Sărățan ispravnic, let 7220 (= 1712); a doua — † Mihail ig[umen] ispravnic Cozian, let 7220 (= 1712), anno 1712.

GRĂMEȘTII VÂLCEI

coborând de sus, din Arnota, unde rămâne mănăstirea lui Matei Basarab, cățărata între stânci, ca un cuib de vultur, apuci matea grea și neregulată, de râu de munte, a apșoarei Costeștii, pentru

dram, la o parte, în sătucul Petrenii, află schitul Patrazeci-de-Izvoare, zidit greoi, din cărămidă, după datine țărănești, de smeritul ieromonah al Bistriței chir Ștefan, pe la 1701 — în dosul căruia țâșnesc ca niște cozi de șerpi numeroasele izvoare — iar ca mult

Biserica din Grămești: vedere din față.

ca pe aci să dai în șoseaua cea mare ce merge dinspre Govora la Târgul Jiu. În

în vale, în cătunul Grămești, ce ține de Costești, pe stânga, pe râpa râului, deslu-

șești — în umbra pometalui și brădetului — silueta unei biserice de hârne.

Biserica din Grămești : vedere spre altar.

Și dacă, împovărat de gândurile ce-ți înă-mântă mintea și iniția după ce ai înghe-nachiat pe marmura ce acoperă rămășițele lui Matei Basarab și după ce ai admirat măreția așezării Bistriții, unde egameni au Barbu Craiovescu și petrecu vara un Știrbei-Vodă (ale cărui mobile înști ai-nate le posedă cărciamarii din sat!), — nu pregeți să apuci pe poteca în sus și să vizitezi biserica, vei avea o mare sar-prindere, căci te afli în fața unei mărturii de pe vremea mitropolitului lui Matei Basarab, marele Ștefan, care va fi stră-bătut călare, în saita Domnului, de multe ori aceste plaiuri și pe care, aceleași pu-ternice simțiminte, îl va fi făcut să ridice sfântul lăcaș.

Inscripția, tăiată în lemn, imitând pe cea în piatră, glăsuște, în limba oficială de pe acea vreme, astfel :

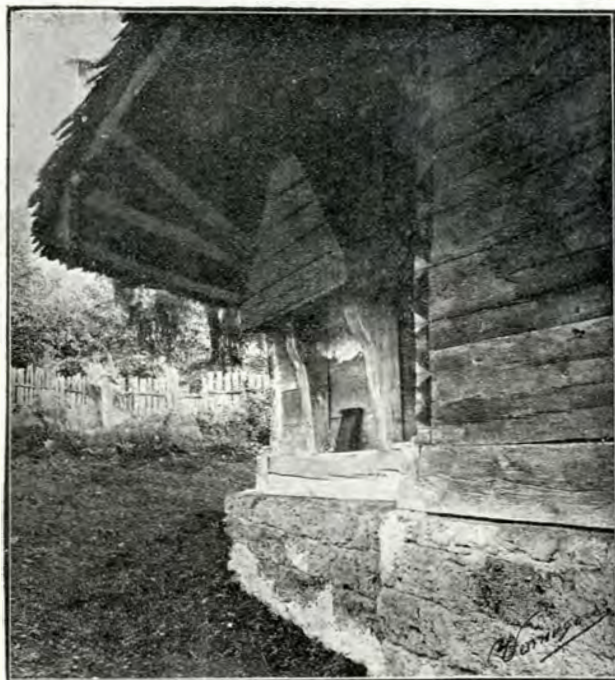
† ИЗВОЛЕНИЕМ БОГА, И СЪНОСНУШЕНИЕМ
СНА, И СЪВЕРШЕНИЕМ СТО ДЪМ, СЕН СТИН
ХРАМ БЖЕСТВЕНН ВЪЗВЕЖ ВЪ СЛЯВЪ И ЧЕ-
СТЬ ЗСНЕНИЕ ПРЕСЪН БЦЕ ПРЕСОЦЕНН
АРХИЕПИСКОП И МИТРОПОЛИТ КЪР СТЕФАН,
СЪЗДА СЪТ ОСНОВАНІЕ ДАЖЕ ДО СЪВЕРШЕНИЕ
ВЪ ДНИ ИО ГРИГОРИЕ ВОЕВОД — ВЛЕТЪ, ЗРОС.

(= CU VOIA TATĂLUI ȘI AJUTORUL FIU-LUI ȘI SĂVÂRȘIREA SFÂNTULUI DUH, ACEST SFÂNT TEMPLU DUMNEZEESC L-A RIDICAT, ÎN SLAVA ȘI CINSTEA ADORMIRII PEA CUA-RATEI MAICII DOMNULUI, PEA SFÎNȚITUL ARHIEPISCOP ȘI MITROPOLIT D. ȘTEFAN, L-A ZIDIT DIN TEMELIE PÂNĂ LA SĂVÂR-ȘIT ÎN ZILELE LUI IO GRIGORIE VOEVOĐ, — ANUL 7173 (= 1664/5).

Dintr'o altă inscripție găsită afară, tot pe hârna, aflăm și ceva din cronica bi-sericii :

AICEA, JOS, ZAC OASELE LUI DOBRIN POPESCUL, TATĂL POPEI LUI STAN, CA-RELE AU FOST POP(Ă) ÎNTĂI LA ACEASTĂ SF. BISERICĂ. ВЪ ДНИ ИО РАДАЛ ВОЕВОД ПРАСТАВИСЕ ДОБРИН, МЪСЦЯ МР. ІА ВЛ АЕТЪ, ЗРОС. (= ÎN ZILELE LUI IO RADUL VOEVOĐ A MURIT DOBRIN, LUNA MARTIE 11, ANUL 7176 (= 1668).

Strălucirea ca și patriarhalitatea vieței unei societăți, dintr'o anumită epocă, se o-

Biserica din Grămești : procomidia.

glindește mai ales în monumentele rămase pe urma ei. În timpurile vechi, când ne

înşghebarăm statul, s'a întâmplat şi cu noi ceea ce s'a întâmplat cu toate popoarele în copilăria lor. Pădurile, piscurile şi mai ales peşterile fără adăpostul nostru şi al cultului nostru. Într'o peşteră, ce se scobeşte în stânca dreaptă ca un perete, locui sf. Nicodim, la Tismana, punând bazele viitoareii mănăstiri de acolo. Tot într'o astfel de gaură, în apropierea unui izvor tămăduitor (cu pucioasă), pe vremea lui Rada-Vodă (Negru), se puneau bazele schitului Jghiabul

Nicodim la picioarele unei peşteri în valea «hăul» cu acelaş nume, tot în taina şi misterul peşterilor se săvârşi cultul nostru. — Dar poate şi în biserici de bârne, ridicate cu aşurinţă din lemnele ce se aflau din belşug, în pădurile ce năpădăiau pământurile slab populate.

De ce importanţă ar fi pentru studiul arhitecturii bisericilor noastre găsirea unei astfel de biserici, de pe acele vremi patriarhale, ne-o arată studiile ce s'au făcut în

Biserica din Grămești: pisană și chenarul ușii de intrare.

din Vâlcea, după cum și la mănăstirea Iezerul un sfânt Antonie pune cel dintâi altar tot sub o stâncă. Chiar în al XV-lea veac, tot într'o peşteră fu temelul vieții mănăstirești dela Bistrița olteană, căci până încoace se păstra acolo avuțiile și sîerial cu moaștele sfîntului Grigorie Decapolitul și se oficia cultul zilnic în bisericuța, tăiată în piatră, înlăuntrul peșterei. Și până la ridicarea celei dintâi biserici de zid ce avurăm, grosolan zidita Vodița, ridicată de

arhitectura clasică, pentru a se învedera influența tehnicii primitivelor templuri de lemn asupra tehnicii artisticilor temple de piatră, din epoca cînd ordinele erau fixate.

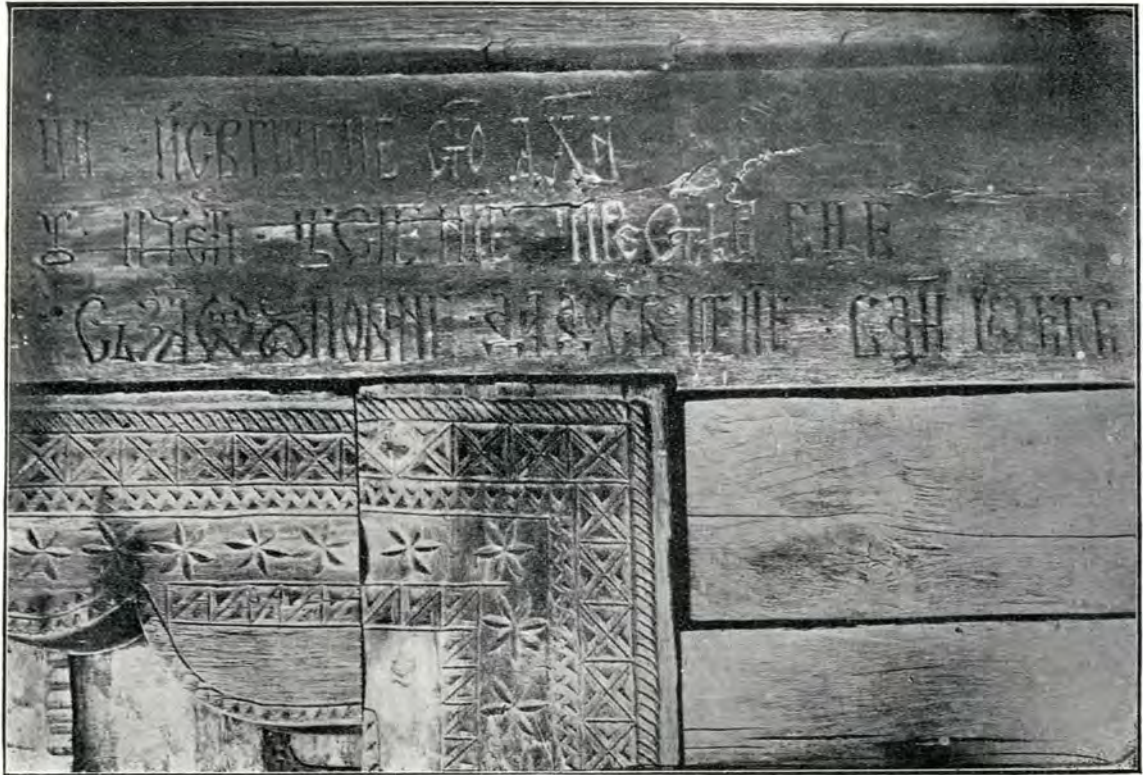
Într'o țară însă ca a noastră, unde bisericile de lemn durară, chiar în orașe, până în veacul XIX-lea, este mai greu de a căuta acele influențe și este mult mai ușor de a determina pe acelea pe cari le-avură bisericile de zid asupra celor de lemn.

În această privință biserica din Grămești

ne dă un frumos exemplu. Innălțată din bârne încheiate cu caie de lemn, ea are, după modelul bisericilor de zid, în față un pridvor cu stâlpi legați prin bârne tăiate în acoladă, în felul arcadelor, iar spre răsărit un altar pentagonal. Și dacă brâul dela mijloc, ce se află la alte biserici, aici lipsește, în schimb cornișa, pe care se ridică acoperișul țuguat, imită cornișa de cărămizi în zimțuri, numai din spirit de poadoabă și imitație, fără nici o nevoie orga-

vor, se ascute din ce în ce până la absida ce formează altarul.

Dar ceea ce face farmecul bisericeții, care, ca proporții generale, nu este așa de armonioasă ca alte biserici ce am găsit în jud. Dâmbovița, este felul cum se împodobește chenarul așei. Aci lemnarul a renunțat la gândul de a mai imita meșteșugul zidarului sau al pietrarului — gând care îl armărește și în felul cum a săpat pisania — și a dat drumul numai inspirației sufletului

Biserica din Grămești: pisania și chenarul ușii de intrare.

nică rezultată din modul de a se lucra al lemnului. Din același spirit de imitație s'a dat o foarte curioasă soluție problemei ce se punea prin facerea proscomidiei (v. ilustr. p. 111). — Interiorul (12,60 m. $\times$ 3 m.) ten-cuit, boltit și zugrăvit, având chiar un superb pantocrator, se împarte în pronaos, naos și altar, împărțeală pusă în evidență și în exterior, prin faptul că fiecare din aceste despărțiri se retrag una înapoia alteia, astfel că biserica, foarte lată spre prid-

său țărănesc. Căci nimic din motivele decorative de aci nu mai amintește de decorațiunile pietrarilor și zidarilor — cari lucrează după tipul bizantin mai mult sau mai puțin curat; — aci e numai artă românească, aceeași pe care o face ciobanul în munte, când, numărându-și zilele ce mai are până să scoboare în vale, crestează răbdător, înflorind frumos, furca pe care are să o aducă logodnicei lui; aceeași artă pe care o face țăranul împodobindu-și tronul în care își va

ține zestrea sau stâlpii prispei și porților care-i ornamează casa; aceeaș pe care o fac femeile în lungile seri de iarnă când își inflorează iile sau fotele.

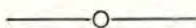
În această privință astfel de documente *datate*, referitoare la arta noastră națională, sunt de cea mai mare importanță pentru acel ce va face cândva istoricul ei.

VIRG. DRĂGHICEANU.

Biserica din Grămești: decorațiuni în chenarul ușei.

PRIVIRE ASUPRA ANTICHITĂȚILOR PREISTORICE ALE ROMÂNIEI

ISTORICUL CERCETĂRILOR PREISTORICE.

stăzi când abia câțiva amatori se interesează la noi de antichitățile preistorice și când cercetările ce se fac în domeniul acestei științe sunt atât de rari și de neînsemnate, încât nu pot deștepta nici măcar interesul oamenilor mai culti, va părea multora îndrăzneată pretenția mea de a scrie un studiu, chiar și sumar, asupra rămășițelor de acest fel găsite până acum în țara noastră. Căci dacă numărul cercetărilor este restrâns, cu atât mai puțini sunt aceia cari știu că până nu demult a existat, în cercurile iubitivilor noștri de antichități, o frumoasă mișcare pentru descoperirea și studiarea resturilor de cultură ale anii trecut atât de îndepărtat. Și ca toate acestea o astfel de mișcare a existat în adevăr, ea a fost cunoscută și în cercurile competente de peste hotarele țării și ar fi dat desigur roade strălucite, dacă din nenorocire campionii ei cei mai de seamă nu s'ar fi stins prea repede și la intervale scurte unul după altul, fără ca măcar unul din ei să-și fi putut încheia activitatea într'o operă temeinică.

Promotorul mișcării a fost neuitatul Odobescu. Încă la 1867, când făcea darea de seamă despre antichitățile din România pentru Expoziția universală din Paris ¹⁾, Odobescu bănuia că în pământul acestei țări se ascund rămășițe de cultură preistorică, iar doi ani în urmă el avu satisfacția să poată prezenta congresului internațional de antropologie și arheologie preistorică, ținut la Copenhaga, modele de pe cele dintâi arme

și unelte de piatră și de os găsite pe teritoriul nostru ²⁾. De acuma și până pe la 1878, când începu redactarea monumentalei sale opere asupra tezaurului dela Pietroasa, marele arheolog a căutat în tot chipul să deștepte interesul publicului nostru cult pentru acest fel de antichități. În 1871, când adresează învățătorilor și institutorilor, prin intermediul Ministerului Instrucțiunii, un «chestionar arheologic», nu uită să le atragă atențiunea și asupra monumentelor preistorice ³⁾. În anul următor publică interesantul studiu intitulat «Arme și unelte de piatră și de os din epocile preistorice», însoțit de mai multe table cu desene ⁴⁾ și ține la Ateneul din București substanțiala și mult gustată conferință despre «Artele din România în periodul preistoric» ⁵⁾. Chiar și spiritualul său articol de polemică «Famuri arheologice din lăulele preistorice», apărut la 1873, nu este lipsit de învățături și îndemnuri ⁶⁾; iar în darea de seamă ce o face la 1877 Academiei Române asupra antichităților județului Romanați, nu numai amintește pe larg despre localitățile acestui județ, cari au dat la iveală resturi preistorice, dar și reproduce în «Anexe» numeroase pasagii din articolele lui Boliac asupra lor ⁷⁾.

Activitatea lui Odobescu pe terenul arheologiei preistorice n'a fost nici prea bogată, nici de o durată mai lungă; a avut însă însemnata urmare că a îndreptat atențiunea celor ce se ocupau la noi cu antichitățile—și cari, sub influența curentului latinist, nu credeau până atunci demne de studiat decât rămășițele culturii romane—

asupra interesantelor resturi de cultură preistorică. În special a reușit el să intereseze pentru acest fel de antichități pe bătrânul darentuziastul «președinte al Comitetului arheologic» Cezar Boliac, cunoscut până atunci pentru cercetările sale în domeniul arheologiei romane. În urma unei excursii ce au făcut împreună în anul 1869 la o stațiune preistorică de pe valea Prahovei, Boliac s'a pasionat atât de mult de studiile preistorice, încât deacum înainte s'a devotat cu total acestei ramuri a arheologiei. Timp de șapte ani — până aproape de moarte — bătrânul cercetător n'a cruțat nici bani nici sănătate pentru a descoperi și cerceta un mare număr de stațiuni preistorice, cum sunt: Sculieni-Vădastra (jud. Romanați), Zimnicea, Calomfirești, Bălaci, Netoți (toate din jud. Teleorman), Tinosul și Mănești (jud. Prahova), Șerbănești (jud. Olt), Lespedea și Petroșița (ambele în jud. Dâmbovița), Piscul Crăsani (jud. Ialomița), Cetatea Latinilor (jud. Mehedinți) — făcând săpături întinse și desgropând un mare număr de așezări și o însemnată cantitate de obiecte preistorice. Rezultatele acestor cercetări le-a consemnat într'o serie de studii, publicate în ziarul său «Trompeta Carpaților»⁹⁾, iar obiectele găsite le-a adunat într'o colecție bogată și unică pe acele vremuri, dar care după moartea sa n'a mai fost accesibilă.

Boliac nu a fost arheolog în adevăratul înțeles al cuvântului, dar poseda, pe lângă un entuziasm inepuizabil și o dragoste nemărginită față de rămășițele antice, cunoștințe bogate și variate — deși poate nu prea temeinice — și acel spirit fin de intuiție, care este darul de căpetenie al arheologului. Este adevărat că din cauza ocupațiilor sale multiple, cercetările și săpăturile au fost făcute uneori în grabă și superficial, fără a desgropa în întregime stațiunile și totdeauna cu intenția de a reveni; dar iarăș nu e mai puțin adevărat că ori de câte ori a putut avea răgaz mai mult, le-a făcut în condițiuni bune și a luat precauțiuni îndestulătoare pentru a le asigura valoarea arheologică. Este de asemenea adevărat că în studiile lui Boliac se întâlnesc multe teorii exagerate sau neștiințifice, dar în schimb descrierea stațiunilor, a obiectelor găsite și

a împrejurărilor în cari s'au găsit, nu lasă nimic de dorit, mai ales că adeseori spațiile sale sunt confirmate prin reproduceri grafice ale obiectelor. Astfel, cu toate scăderile lor, studiile lui Boliac formează baza cercetărilor preistorice la noi și, utilizate cu precauție, pot servi ca izvoare de cea mai mare importanță pentru cunoașterea culturii preistorice din regiunea sudică a țării noastre.

Activitatea lui Boliac a fost continuată de Gr. Tocilescu și d-l D. Băteulescu. Cel dintâi ca director al Muzeului de Antichități din București a cercetat o serie de stațiuni și a colecționat pentru muzeu un număr oarecare de obiecte preistorice⁹⁾; al doilea a săpat, parte împreună cu Boliac, parte după moartea acestuia, în stațiunile Bălaci, Calomfirești și Zămbreasca (jud. Teleorman), Piscul-Crăsani (jud. Ialomița) și Cetatea Dâmboviței (jud. Muscel), formându-și o frumoasă și bogată colecție de obiecte preistorice.

Toți cercetătorii de până acum s'au mărginit numai la partea de sud a țării, Oltenia și Muntenia. În Moldova cele dintâi studii de arheologie preistorică se datoresc harnicului și priceputului profesor ieșan Nicolae Beldiceanu. Fără a avea autoritatea și mijloacele lui Boliac, dar înzestrat cu aceeași dragoste pentru cercetarea rămășițelor antice, iar de altă parte posedând și cunoștințe cât se poate de temeinice de arheologie preistorică, Beldiceanu începu în anul 1882 să sape pe dealul Cetățuia din satul Cacuteni (jud. Iași) și descoperi acolo una din cele mai interesate stațiuni preistorice. După aceea, în unire cu prietenul său Gr. Bătureanu, mai săpă aci, în mai multe rânduri, până ce pe la 1895, desmormântară aproape înmătate stațiunea. În același timp neobosiții tovarăși descoperiră și alte stațiuni prin apropiere: la Băiceni și Stroești (lângă Cacuteni), Belcești, Rădășeni, Dolhasca, Preutești, Basaraba, Știrbău și Părău Glodului (toate în jud. Suceava), Răfăila (jud. Vaslui), Sârca și Ceplenița (jud. Iași), Costinești (jud. Botoșani), Siretiu și Volovăț (Bucovina), toate prezentând o cultură mai mult sau mai puțin asemănătoare cu cea dela Cacuteni. Dar în mijlocul acestei activități bogate Beldiceanu moare

în 1896, fără să-și fi putut termina lucrarea ce începuse a redacta asupra descoperirilor și cercetărilor sale și fără să-și fi putut aranja colecțiunea. Atât una cât și cealaltă au rămas în posesiunea tovarășului său de muncă, Gr. Buțureanu, care începu numai decât să lucreze la completarea lucrării, pe care voia să o publice sub titlul de «Preistoria în România». Însă din anumite motive nu o putu publica nici el și când la 1906 moartea îl surprinse, manuscrisul și colecțiunea au rămas familiei, care până astăzi nu știa să le fi scos la iveală.

În anul 1898 când pregăteam teza de licență, care trata despre antichitățile preistorice din România, am avut ocazia să studiez mai de aproape colecțiunea lui Buțureanu și să citesc lucrarea neterminată a lui Beldiceanu. Dintr'însa mi-am luat o sumă de informațiuni cu privire la stațiunile cercetate de cei doi profesori ieșeni, pe cari le-am utilizat la redactarea pomenitei teze de licență și le voi utiliza și în studiul de față alături de puținele informațiuni ce ei au publicat ¹⁰).

În același timp cu Beldiceanu și Buțureanu a început să facă cercetări preistorice și d-l Gh. Diamandi, actual deputat, care timp de mai mulți ani se ocupase la Paris cu studii de antropologie și arheologie preistorică. D-sa a descoperit rămășițe preistorice la Salcia (jud. Botoșani), Stocșești (jud. Fălciu) și Manteni (jud. Vaslui). Fratele d-sale, d-l Const. Diamandi, a găsit și el obiecte de acestea pe moșia Idrici (com. Roșiești, jud. Fălciu). Asupra tuturor acestor descoperiri d-l Gh. Diamandi a publicat un remarcabil studiu în *Buletinul Societății de antropologie din Paris* ¹¹).

Era natural ca întinsele cercetări preistorice ce se făceau în Moldova să atragă

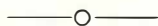
atențiunea profesorului de arheologie dela Universitatea din Iași, Teohari Antonescu, și să-l îndemne să lucreze în această direcție. Dar Antonescu nu s'a unit cu cercetătorii de mai sus ca să studieze stațiunile din Moldova, ci a început cercetări tocmăi în județul Gorj, unde avea indicațiuni că se găsească arme de monumente megalitice. Însoțit de d-nii I. Moisil, Al. Ștefulescu și inginerul Diaconovici, cari descoperiseră cele arme, el vizitează în vara anului 1897 munții Gorjului și constată la Schela, Polovraci, Vârț și Baia-de-Fier mai multe stațiuni preistorice. Cercetările acestea au fost foarte superficiale și, ce e mai rău, ele nu s'au mai continuat. Relațiunile publicate asupra lor sunt de asemenea foarte sumare ¹²).

În ultimii ani s'au descoperit o sumă de obiecte preistorice în mai multe localități din județul Buzău; nu am însă cunoștințe precise decât despre descoperirile făcute la Sărata-Monteoru. Pe dealul «Cetățuia» din această localitate a găsit Ed. Honzik, fost arhitect al Ministerului de Război, arme de locuințe preistorice și morminte cu ceramică primitivă ¹³).

Un asiduă cercetător al monumentelor preistorice este și d-l D. G. Ionescu, administratorul pescăriilor statului din Tulcea. D-sa a descoperit arme de stațiuni preistorice în Dobrogea, parte în împrejurimile satului Nicalițel (jud. Tulcea), parte în delta Dunării.

De mare importanță pentru studiul arheologiei preistorice sunt și numeroasele cercetări și descoperiri din domeniul paleontologiei mamiferelor, începute de către Cobâlcescu și d-l Gr. Ștefănescu și continuate de învățați mai tineri ca d-nii Sabba Ștefănescu, Sava Atanasia, dr. G. Mănteanu-Murgoci și alții ¹⁴).

STAȚIUNILE PREISTORICE.

Localitățile din țara noastră, cari au dat până acum la iveală rămășițe preistorice sunt în număr relativ mare și împrăștiate în toate unghiurile țării, căci cele mai multe au fost descoperite în mod incidental, nu în urma unor cercetări sistematice. De regulă sunt situate pe dealuri sau terase mai înalte în apropierea apelor și prin poziția lor naturală constituie puncte ușor de apărut. Unele se prezintă în forma unor cetăți de pământ, încunjurate cu valuri și șanțuri, altele par a fi fost simple așezări omenesti, lipsite de întărituri artificiale. Localnicii le numesc în deobște «cetăți» sau «cetățui». În apropierea multor stațiuni se găsesc movile mai mari sau mai mici, așezate izolat sau în grupuri, cari aproape totdeauna s'au dovedit a fi morminte. În special în apropierea celor două stațiuni mai mari și mai bine cercetate până acum: Sculieni-Vădastra și Cucuteni s'au găsit necropole întinse.

Pentru a da o idee cât se poate mai completă despre numărul și importanța lor arheologică — deși în realitate până acum n'a fost nici una cercetată în întregime — le voi trece în revistă pe toate cele ce le cunosc, sau din informațiuni scrise sau din cercetări personale, arătând pentru fiecare și rămășițele găsite.

STAȚIUNILE DIN OLTENIA.

Regiunea din dreapta Oltului, atât de bogată în antichități romane, nu a dat la iveală până acum decât puține localități cu resturi preistorice, deși avem indicațiuni că numărul lor trebuie să fie cu mult mai mare. În județul Mehedinți nu se cunosc decât două: una pe râul Topolnița,

lângă schitul cu acelaș nume, alta lângă Orevița. În cea dintâi s'au găsit două obiecte de piatră lustruită: un topor de serpentină verde găurit și un ciocan. Ele au intrat în colecțiunea lui Boliac ¹⁵⁾. Lângă Orevița pe un deal înalt se află o cetate de pământ, numită Cetatea Latinilor, pe care o cercetă Boliac la 1869. El descoperi aci printre cioburi de olărie «de culoare cenușie și albă» și printre oseminte omenesti și vase cu cenușă, un obiect de bronz, de a cărui întrebuințare nu-și putea seamă, și mai multe de fier, ca vârfuri de săgeți, custure și o bilă găurită în trei locuri. Numai pe baza acestor informațiuni și în lipsa obiectelor găsite este problematică dacă cetatea Latinilor e o stațiune preistorică, deși Boliac afirmă că n'a găsit nimic «latinesc» într'însa ¹⁶⁾. Ceramică primitivă s'a mai găsit în acest județ la Dâlma și Ragova.

Dintre localitățile antice din județul Gorj patru pot fi socotite ca stațiuni preistorice, în baza relațiilor ce ne-a lăsat Teohari Antonescu, care le-a cercetat. Una este cetățuia de pe muntele Gornicelul, de lângă Schela, înlăuntrul căreia s'au găsit, cu ocaziunea unor săpături superficiale, obiecte primitive de lut, iar în afară de ea «șiruri de pietre înfipte în pământ și rân-daite în forma așa numitelor aliniamente din Bretagne în Franța; avem adică un rând de pietre puse la egală distanță una de alta și formând un dreptunghi regulat, care la rândul său închide un șir de trei rotocoale concentrice de piatră de aceeaș mărime... Sub aceste pietre se găsește de regulă un strat subțire de cenușă, amestecată cu hârburi de oale și resturi de cărbuni și obiecte de piatră, dintre cari unul, în formă de

ciocan se află la muzeul gimnazialui din Târgu Jiu. » Alta este cetatea de pe malul Oltețului, din apropierea mănăstirii Polovraci; mai sus de această cetate în minunata «Poiana lui Padeș» se află o necropolă străveche, «unde se văd clar urmele monumentelor dolmenice, petrele fiind smulse dela local lor și aruncate în vale». Necropala este încunjurată de un șanț foarte adânc, iar puținele săpături făcute în grabă au dat la iveală «resturi de oase amestecate cu ciuburi mici de lut, puse pe un strat de cenușă și cărbuni destul de gros». Pe panta dealului s'a găsit un schelet de om, cu genunchii aproape de gură și cu mâinile strânse pe genunchi. Mai în vale s'au găsit obiecte primitive de lut. Tot obiecte de lut, «lucrate cu o artă cu desăvârșire rudimentară» și amestecate cu «oseminte de animale diluvice», a găsit Antonescu și la intrarea peșterii dela Baia-de-Fier; iar pe măgura «Cioaca cu bani» dela Vârț s'au descoperit mai înainte «ciocane de bronz... colane și brățări învârtite, fibule și cuțite, precum și săgeți de diferite mărimi și forme»¹⁷). Tot în acest județ pe dealul din Cărbunești s'a găsit un lung ciocan de piatră lustruită¹⁸). Pe harta lui Tocilescu, aflătoare la Muzeul de Antichități din București, maisant arătate ca stațiuni preistorice în acest județ Cetatea Porceni și Padina.

În județul Vâlcea s'a găsit în apropiere de mănăstirea Hurezi un toporaș de piatră lustruită și găurit, aflător astăzi în muzeul gimnazialui din Târgu Jiu; iar în pomenita hartă a lui Tocilescu este însemnat și satul Șerbănești ca stațiune preistorică.

În Dolj sunt indicate ca stațiuni de acest fel localitățile Hunia, Maglavita, Valea reia Tatomirești, Coțofenii-de-Jos, Bârea și Bucovățul.

Cea mai însemnată stațiune din Oltenia și care a fost și cea mai bine cercetată se află în județul Romanați și este cetatea Sculieni, din satul Vădastra. Așezată în partea de apus a satului, pe o măgură înaltă de vreo 6 m. și încunjurată de toate părțile cu o gârlă lată și mocirloasă, cetatea aceasta a fost cercetată de Boliac în anii 1869, 1872 și 1873. Săpând înăuntrul ei «până la afunzime de 2 metri», Boliac a găsit următoarele straturi de pământ:

«întâi, zice el, este un pământ vegetal adus, apoi pământ vegetal țelină, apoi un strat de 15 — 20 cm. pietriș diluvial, sub care pietrișeste pământ galben». Între stratul întâi și al doilea s'au găsit, la distanță de 3 m. una de alta, mai multe vetre de «pământ ars roșiatic și cu cărbuni» pe ele; lângă acestea o cantitate de vase primitive de lut și «mai multe pietre late de gresii roșii și vinete, între cari două pentru ascuțire sau frecare de silexuri»¹⁹). În anul 1873, săpând la marginile interioare ale cetății, timp de două zile cu câțiva oameni, Boliac a scos «din adâncime dela un metru până la un metru și jumătate, peste trei mii de silexuri, afară de cele lepădate ca nereprezentând nimic, din cari silexuri ca la trei sute intacte: săgeți, sașițe, cuțite, răzători, topoare, topoare-ciocane găurite, pietre de praștie de silex, rotunjite, pietre de afundat plasa, bolduri, etc., mai multe pietre de frecat semințe, mai multe gresii de ascuțit pietre, dintre cari un lastrator de o șchioapă cu patru adâncituri formate prin frecătură, măci din cari s'au scos așchii de săgeți, cuțite, etc.; mai bine de trei sute obiecte de lut frământate, între cari vreo sută scoase intacte: obiecte pentru țesături, pentru afundarea de plase, pentru podoabe etc. etc.; trei omaleți foarte diformi, dintre cari unul pe pedestal . . . Apoi ca la vreo trei sute obiecte lucrate de os, dintre care vreo 70 scoase întregi: mânere pentru arme și unelte de silex sau de altă piatră, bolduri, sule, andrele cu găuri, printre cari una admirabilă de 15 cm., un ac cu gămălie de 6 cm. și diferite coarne ascuțite, găurite, între cari mai ales un corn de ren cu o gaură largă, în care s'a înțepenit o daltă mare (*hâche celtique*) de silex, găsită intactă, corespunzând cu o altă gaură, prin care s'au făcut legăturile spre înțepenirea armei, precum și alte deosebite obiecte de os neînțelese. Și peste toate acestea, mai bine de trei sute vase de pământ, dintre cari 35 scoase întregi . . . de diferite dimensiuni, de diferite forme, făcute toate cu mâna și fără asemănare între dânsule, pentru diferite uzuri: oale, cane, străchini conservând încă unele alimente de pe atunci, care ar reclama analize chimice,

văscioare cu total mici pentru copii negreșit (?), două linguri foarte bine făcute, vase de luminat și . . . o lulea foarte curioasă».

Cât privește fauna, el spune că a găsit «coji de scoici și melci foarte frumoși și, ce e mai curios, coji de stridii»; de asemenea oase de animale în cantități mari, pe cari atunci nu le-a putut determina ²⁰).

Pe urmă însă le arată ca «oase de animale, coarne de bours, de cerb, fălci de carnivore și de diferite rumegătoare» observând că a găsit la un loc «oseminte cu care s'ar putea încărea un car, numai oase de câini și de căței, mai mistuite». Oase de păsări n'a găsit, dar în schimb a aflat semințe: lintișoară, susam și puțin mei.

Bolias cercetă și movilele din apropierea cetății. «Săpând o movilă-mormânt aci, în preajma Vădastrei — zice el — între oseminte putrede, pe la mijlocul movilei, am găsit o magnifică *liache*-topor de armă roșie, patinată admirabil, plesnită la mijloc din vechime...»

În straturile superioare ale cetății s'au descoperit la o mică adâncime, monede dela Filip Arabul și zidării așoare ²¹).

Armele și uneltele de piatră din cetatea Sculieni sunt parte lustruite parte nelustruite. Bolias vorbește de «ascuțisuri de lance admirabile, lucrate cu dințișori», de «ferestraie de silex și săgeți de silex cu colți bine pronunțați» și de «topoare-ciocane găurite» ²²). Cât privește ceramica, vasele sunt în mare parte de lut nears. «O-lăria cea mai bine făcută și oarecum arsă... s'au găsit într-o singură parte, deși vase izolate, uscate la soare sau și oarecum un început de ardere, s'au găsit pe lângă toate vetrele bordeielor» ²³). Toate par a fi lucrate cu mâna, lutul e rău frământat, amestecat cu fărâməturi cuarțoase și pasta foarte groasă. Unele sunt făcute din pământ cenușiu, altele din lut galbin, roșietic sau negru; toate s'au găsit acoperite cu un strat de var. Cele mai multe sunt lipsite de ornamente, restul au unul sau două brăuri în relief, duse de obicei în jurul părții ce desparte gâtul de pântecul vasului. Uneori aceste brăuri sunt împodobite cu creștături făcute cu anghia, alteori brăurile sau chiar întreg vasul este ornate cu adâncituri rotunde, făcute cu degetul în

pasta moale și aranjate mai mult sau mai puțin simetric; alteori iarăși întreagă suprafața vasului este brăzdată de sus până jos de dungi groase și paralele trase cu degetul ori cu un băț. Altfel de ornamentație constituie brăele și zonele punctate, trase în jurul gâtului sau pântecului vaselor. În sfârșit mai avem ornamente liniare, compuse din grupuri de linii paralele, mai scurte sau mai lungi, dispuse de obicei în zig-zag pe gâtul sau corpul vaselor. Se înțelege că adeseori aceste feluri de ornamente le găsim combinate toate sau numai câteva pe unul și același vas. Este de remarcat însă că ornamente reprezentând plante sau animale nu s'au găsit în această stațiune. Aproape toate vasele au una, două sau trei toarte; este însă caracteristică că la unele toartele sunt înlocuite prin proeminențe în formă de nasturi, prevăzute câteodată cu găuri înguste, pentru a putea fi atârinate cu o sfoară ²⁴).

Idolii dela Sculieni, fabricați și ei din lut, au forma omenească, dar sunt foarte imperfect lucrați; ei sunt lipsiți de orice podoabe.

Harta lui Tocilescu arată ca stațiune preistorică în acest județ și satul Bazdac.

STAȚIUNILE DIN MUNTENIA PROPRIU ZISĂ.

În regiunea din stânga Oltului s'au descoperit un număr cu mult mai mare de stațiuni preistorice decât în Oltenia. Aproape în toate județele Munteniei, atât în cele dela munte, cât și în cele dela șes, avem câte una sau mai multe localități, cari au dat la iveală antichități de acest fel.

În județul Muscel s'au găsit rămășițe preistorice în două localități: la Micești și Petroșani, amândouă situate pe Râul Doamnei. Dela Micești erau în colecțiunea maiorului Papazoglu câteva toporașe și ciocane de serpentină, diorit și ofit, unele complete, altele numai în parte lustruite, găurite și negăurite; câteva gresături de silex, de calcar și de micașist, perforate sau nu, un fragment de armă de os, o amuletă de belemnită, o piatră de praștie și un ciocan de calcar ²⁵). Iar dela Petroșani avea N. Crețulescu, fost ministru, «un foarte frumos toporaș de serpentină lustruită, cu

glafuri laterale», care fusese găsit «la adâncime de un stânjin și mai bine» ²⁶⁾.

În satul Budișteni s'a găsit de asemenea două topoare de piatră lustruită, unul găurit, altul negăurit, aflătoare acum în muzeul gimnaziului din Târgu Jiu. De altă parte harta lui Tocilescu indică o stațiune la Davidești-Bocești,

Un dolmen s'ar fi găsit, după afirmațiunea lui Boliac, în județul Dâmbovița, pe muntele Lespede. El îl numește «Peștera cu oalele» și-l descrie astfel: «Peste pietre mari, un lespede pietroi formează un acoperământ peste două încăperi, una de 15 picioare lungime și 8 picioare largul, cu o intrare și cu o ieșire împotriva intrării, de 7 palme înalte și largi de 3 palme; bolovanii mari drept praguri și câte un alt bolovan ca treaptă de coborât într'însa. Intrând în lăuntru acesteia, pe deschizătura de către apus, la dreapta este un bloc de piatră în formă pătrată, altar negresit, înălțime de 4 palme și tot atâtea de câte patru laturile. Pe acest altar numai cenușe și cioburi, amestecate cu un fel de nisip... Am luat — zice el — câteva din aceste hâruri, toate vinete și albite pe din afară, și am strâns și o cățătime din acea cenușă sacră.. Alături cu această sală, despărțită printr'un zid format dintr'un singur bloc de piatră și acoperită numai cu acelaș bloc de piatră, care acopere și prima sală, în formă de tindă... este o altă sală mai mică decât cea dintâi, fără altar într'însa și fără nici o îngrădire» ²⁷⁾.

Acest dolmen, pe care Boliac îl aseamănă cu unul danez, reprodus de Lubbock, în opera sa *L'homme préhistorique*, a fost căutat de câțiva cercetători mai noi, dar n'a putut fi găsit ²⁸⁾; cu toate acestea existența lui pe vremea lui Boliac nu poate fi pusă la îndoială.

În județul Prahova stațiunile sunt mai numeroase. Astfel în satul Mănești, pe o movilă înconjurată dinspre răsărit cu un șanț mare, a găsit Boliac mai multe arme și unelte de silex, mai ales vârfuri de săgeți, și numeroase vase mici de lut, cari se află astăzi în Muzeul de Antichități din București. Unele din aceste vase sunt de pastă mai fină, cu ornamente adâncite și în relief ²⁹⁾. Mai la deal, aproape de Pu-

chenii-Mari, de asemenea s'a descoperit o stațiune preistorică. Aci pe dealul Tinosul, care încetul cu încetul este mâncat de valea Prahovei, se află urmele unei cetăți de pământ, înconjurată cu un val, în lăuntru cărăia s'au găsit obiecte de fier amestecate cu olărie de o fabricațiune foarte înaintată ³⁰⁾.

La Sinaia și la Predeal s'au găsit în mod incidental mai ales obiecte de bronz: în prima localitate o serie de topoare foarte frumos lucrate și toate după acelaș tipar; în a doua un pumnal, mai multe brățări și fragmente de obiecte de bronz ³¹⁾.

Harta lui Tocilescu mai indică în acest județ următoarele stațiuni: Breaza-de-Sus, Filipeștii-de-Pădure, Ghirdoveni, Nedelea, Dărmănești și Coadă Izvorului.

Din câteva descoperiri, asupra cărora n'am amănunte precise, se poate deduce că și în județul Buzău sunt stațiuni preistorice. Săpături s'au făcut însă numai în cetățuia dela Sărata-Monteoru. Aci a găsit Honzik, pe culmea dealului, straturi de cenușă până la 2 m. de groase și o serie de bordeie lungi de 3 m. și mai bine, late și adânci de câte 1½ m., pline cu cenușe, oseminte și cioburi. În urma surpării malului dinspre pâraul Sărata au ieșit la iveală patru morminte, în cari s'au găsit câte unul sau două schelete, așezate cu genunchii aproape de gură și având alături vase de lut și podoabe de os. Vasele sunt îndeobște dintr'o pastă de culoare închisă lucioasă, împodobite cu ornamente din linii drepte și curbe — mai ales în formă de volute — și au în loc de toarte proeminente lungărețe sau rotunjite în formă de nasturi, ornate și ele. Podoabele de os constau din bucați rotunde sau treiunghiulare, găurite pentru a putea fi înșirate ca mărgelile și ornate cu cerceulețe mici săpate pe ele. Tot în morminte s'au găsit zece piramide mici de os, trei vârfuri de os ascuțite la un capăt, iar la celalalt despicate în trei părți, două sale de os și un cuțit de piatră. Incidental s'au mai descoperit aci o brățară, și un cercel de bronz și un topor de aramă. Între oasele de animale s'au găsit oase de cal, de vite cornate, de urs, lup, porc, câine, oaie, cerb și de paseri. Stațiunea n'a fost decât în parte cercetată ³²⁾.

În pomenita hartă a lui Tocilescu se mai arată ca stațiuni preistorice în acest județ: Tăbărăștii, Istrița, Căndeștii-de-Jos, Aldenii, Pătărlagele, Rușiavăța-Râpele, Calvinii-Cătina, La Crânga, Boziorul-Văvăluci, Boldești și Vintilă-Vodă.

În județul Argeș se cunosc numai două stațiuni: Tutana, unde s'a găsit un topor de piatră lustruită găurit, și Arifu. Cât privește județul Olt s'au găsit arme preistorice la Cetatea lui Gâlma și la Dobrotinet. Din această din urmă localitate este un topor de piatră negăurit, care ca și cel din Tutana pomenit mai sus, se găsește în muzeul gimnazialui din Târgajia.

Județele de sud ale Munteniei nu rămân în urma celor dela munte în ce privește numărul stațiunilor. În Teleorman, pe teritoriul orașului Zimnicea, pe malul Dunării, se află o cetate de pământ, încunjurată cu două valuri și două șanțuri, care a fost cercetată la 1846 de A. T. Laurian, iar mai târziu de Boliac. Acesta, săpând în marginea de apus a cetății, a dat mai întâi de un strat de cultură romană, care mergea până la adâncime de $2\frac{1}{2}$ m, iar sub el, la o jumătate de metru în jos, a găsit un strat de cultură mai veche, reprezentat prin «câteva fragmente de silex..., câteva fragmente de olărie primitivă neagră și un obiect neînțeles de bronz». Stratul acesta de cultură însă n'a fost cercetat mai departe, ci Boliac a trecut înafară de cetate, pe câmpia dinspre oraș, unde a dat de o întinsă necropolă, pe care a numit-o «Câmpul de morți». Aci, pe o întindere de 20 stânjani, a găsit «peste o sută urne mai bine sau mai rău făcute, toate de pământ negru, toate cu oase arse într'însele, toate acoperite sau cu capac întreg sau cu câte un ciob sau cu o piatră»³³⁾. Deci, după cum se vede, probabil un cimitir roman.

În altă parte a județului însă, în satul Calomfirești (com. Țigănești), s'au găsit urmele unei stațiuni carat preistorice. Pe o măgură din acest sat se află o cetate de pământ, încunjurată cu un val, pe care a cercetat-o Boliac superficial în 1869. Săpând aci el găsi: «două custare, silexuri și alte fragmente, trei obiecte de pământ cenușiu, mici, rotunde și găurite la mijloc., adunături de pietre pentru praștie, cum și

patru pietre mari cu indicii pronunțate că au servit la strivire de grâne» și o mulțime de cioburi, printre cari «două vase de pământ cenușiu, cu forme bizare»³⁴⁾. O parte din aceste obiecte se găsesc în colecțiunea d-lui D. Băculescu, alături de altele găsite de d-sa parte aci, parte în stațiunea dela Bălaci-Pădureți din același județ. În această din urmă localitate a adunat d-sa câteva fragmente de os și un număr de obiecte de lut, ca vase, idoli și piramide. Vasele sunt unele de pastă dură, altele mai fine, împodobite cu ornamente liniare dispuse fără de nici o regulă. Idolii sunt mai perfecți decât cei dela Sculieni și ornați și ei cu linii adâncite, ce formează diferite figuri geometrice pe piept și pe spate. Reprezintă și personaje bărbătești și femeiești, cu părțile genitale foarte dezvoltate; picioarele le sunt mai bine sau mai rău demarcate, iar la cap sau la umeri au cu toții mici găuri, pentru a putea fi atârnați. Stațiunea n'a fost decât într-o mică măsură cercetată³⁵⁾.

Și mai puțin a fost cercetată cetatea de pământ din satul Netoți, tot din județul Teleorman, vizitată și ea de Boliac în 1869. Încunjurată «cu un singur bloc larg de pământ, de diferite înălțimi, care, după ce fusese așezat prin garduri și stîngii de lemn, s'a fost ars de toate părțile și întărit ca o cărămidă», această cetate a dat în urma unor săpături făcute în grabă o seceră de bronz, un fier de plug de bronz și «olărie foarte primitivă»³⁶⁾.

De curând s'au găsit la Ciolăneștii din Deal, din acest județ, un număr de oale de lut negru, lucrate cu mâna, mai mari și mai mici, cu una sau două toarte, cari se păstrează acum în Muzeul de Antichități din București.

De asemenea mai sunt arătate de Boliac și Tocilescu ca stațiuni preistorice și Orbeasca, Frumoasa, Goala, Seaca și Lița, toate localități în acest județ.

Județul Ilfov la rândul său a dat și el la iveală o serie de stațiuni, cari n'au fost însă decât foarte puțin cercetate. Pe teritoriul Bucureștilor pare a fi fost mai multe stațiuni preistorice, căci în diferite părți ale orașului s'au găsit cu ocazia săpăturilor pentru lucrări de edilitate, obiecte pre-

istorice. Topoare și vârfuri de săgeți de silex s'au găsit și la Arcuda, când s'au făcut puțurile ce deservea Capitala cu apă potabilă. De altă parte în depozitele eua-ternare dela Grecii-de-Mijloc, Odaia Vlădiciei și deasupra iezeralui Mostiștea, din acelaș județ, s'au găsit de asemenea fragmente de olărie primitivă și obiecte de silex cioplite, alătura de oase de om și de boi, conchilii de *unio* calcinate și pământ amestecat cu paie pentru facerea locuințelor ³⁷⁾.

Peste tot în regiunea lacurilor din acest județ s'au găsit obiecte primitive. Am putut vedea însă numai pe cele găsite la Căscioarele-Prunda, pe moșia d-lui Alimănișteanu, și la Spanțov. Și unele și altele se găsesc în colecțiunea d-lui Dr. Antipa. La Căscioarele-Prunda s'au găsit două anelte de silex, un toporaș de gresie negăarit, fragmente de oale mici negre, cu o toartă sau fără toarte, lucrate cu mâna, și o oală ceva mai mare cu două toarte și ornată cu un brâu de adâncituri în formă de mici spirale, din care se lasă în patru părți pe pântecul vasului câte o bandă scurtă de adâncituri drepte și paralele. De asemenea greutăți de lut, rotunde și găurite, o piatră mică de lustruit și oase de animale. La Spanțov alătura de două ulcele, dintre cari una cu o toartă mică, lucrate din o pastă cenușie, s'au mai găsit: un obiect carios de lut, cu trei brațe, împodobite la vârfuri cu creștături circulare; o ulcie mică cât un degetar cu patru mânași laterale, o brățară de bronz și o monedă barbară. Harta lui Tocilescu mai indică stațiuni preistorice în acest județ la Radovana, Ulmi și Valea Cocorului.

În sfârșit în județul Ialomița, pe cursul de jos al râului cu acest nume, s'a găsit de asemenea o stațiune, care însă nici ea n'a fost cercetată decât superficial de cătră Boliac. Locul unde e așezată această stațiune

se cheamă Piscul-Crăsani și face parte din comuna Copazul. S'a găsit aci olărie în cea mai mare parte de culoare cenușie și făcută dintr'o pastă foarte fină. «Perfecțiunea frământării latalui, eleganța formelor și varietatea desenurilor de pe multe cioburi... vădese, zice Boliac, o epocă cultă și o mulțime de necesități casnice. Rotirea olăriei este foarte perfecționată. Obiecte făcute cu mâna sunt foarte puține... toate acele obiecte unde nu se vede roata sunt de lut galbin și din contra toate obiectele de lut cenușiu atestă trecerea lor prin roată ³⁷⁾. Odobescu aseamănă vasele de aci cu cele găsite în țările celtice, Bretania și Irlanda. El zice: mai toate vasele dela Piscul-Crăsani sunt reduse în stare de cioburi; cu toate acestea se recunosc pe ele baze tare resfrânte, pântecul de oale cu forme unghiulare, înalte scaune conice, mânere subțiri și foarte încovoiate, găurele dese ca de ciur, ornamente cu linii în zig-zag, în fine toată caracteristica unei arte ce nu are nimic banal, nimic imitat de pe formele, cu cari ne-au obișnuit popoarele cu ale căror uzuri plastice ne-am familiarizat» ³⁹⁾.

Pe lângă aceasta harta lui Tocilescu mai arată stațiuni preistorice în Ialomița la Valea-Seacă lângă Lupșani, la Vada-Pietros, Iazu de pe Valea Stratina, Brăilița, Găița și Bordașanii mari.

De menționat sunt și localitățile din județul Vlașca, cari au dat la iveală ceramică primitivă, ca Stoenesti-Oprișani, Voivoda, Drăgănești, fără a avea indicațiuni mai precise decât asupra Voivodei. Aci Boliac găsi «fragmente de silexuri și de olărie groasă cenușie» ⁴⁰⁾. De asemenea localitățile Băbeni-Dedalești, Slobozia și Râmniceni din județul Râmnicu-Sărat și Sațești din jud. Brăila arătate în harta răposatului profesor Gr. Tocilescu.

CONST. MOISIL.

¹⁾ Notice sur la Roumanie, Paris 1868, capitoul Notice sur l'histoire du travail ou sur les antiquités de la Roumanie.

²⁾ Compte rendu du Congrès international d'anthropologie et archéologie préhistorique tenu à Copenhague 1869.

³⁾ Monitorul Oficial al României, București, anul 1871.

⁴⁾ Revista Științifică, anul 1872, p. 148 arm.

⁵⁾ Columna lui Traian, anul 1874, Februarie 15.

⁶⁾ Columna lui Traian, anul 1873, nr. 4; Boliac a răspuns în Trompeta Carpaților, nr. 1054 din acelaș an.

⁷⁾ Analele Acad. Rom. Seria I, v. X, 1877.—Studiile de preistorie ale lui Odobescu au fost reproduse în toată edițiunile complete ale operilor sale. Ultima ediția „Minervei” 1908, vol. III.

⁸⁾ Studiile lui Boliac sunt publicate în Escursiune arheologică, București 1869; Trompeta Carpaților, 1869, nr. 739; 1870 nr. 846; 1872, nr. 966 și 1010; 1873, nr. 1054 și 1059; 1874, nr. 1137; 1876, nr. 1253.

⁹⁾ În Dacia înainte de Romani, Tocilescu reproduce și comentează pe Boliac; iar pe o hartă murală aflătoare la Muzeul de Antichități din București a însemnat toate localitățile preistorice descoperite până la moartea sa (1909).

¹⁰⁾ Beldiceanu a publicat o broșură „Antichități dela Cucuteni”, Iași 1885; Bătureanu „Notiță asupra săpăturilor dela Cucuteni” în Arhiva șoc. șt. și lit. din Iași, 1889, p. 257 și urm., împreună o dare de seamă în Compte rendu du Congrès international d'anthr. et arch. préh. Paris 1889, p. 301 urm.

¹¹⁾ Ne mai având la îndemână studiul d-lui Diamandi, am utilizat o veche notiță și informațiunile ce a binevoit a-mi da d-sa printr'o scrisoare.

¹²⁾ Buletinul oficial al Ministerului Instrucțiunii publice, 1897 Sept. 15; Convorbiri Didactice, 1897, Octomvrie 15.

¹³⁾ Zeitschrift für Ethnologie, Berlin 1907, p. 999 urm.

¹⁴⁾ O lucrare de sinteză a tuturor acestor cercetări nu există încă. S'au publicat de regulă în Anuarele Muzeului de Geologie din București, Buletinul Societății de Științe din București și Anuarele Institutului Geologic de acolo.

¹⁵⁾ Trompeta Carpaților, 1872, nr. 1010, planșa, fig. 2 și 29.

¹⁶⁾ Boliac. Escursiune arheologică, p. 53.

¹⁷⁾ T. Antonescu, Bul. Minist. Instr., 1897, p. 119 urm.

¹⁸⁾ Revista „Jial”, 1894, nr. 4, tabla, fig. 11 A și 11 B.

¹⁹⁾ Trompeta Carpaților, 1872, nr. 1010.

²⁰⁾ Ibidem și 1873, nr. 1059.

²¹⁾ Cf. Trompeta Carpaților, 1873, nr. 1059 și 1876, Nr. 1233.

²²⁾ Trompeta Carpaților, 1870, Nr. 1059.

²³⁾ Ibidem.

²⁴⁾ Trompeta Carpaților, 1876, nr. 1253 planșa.

²⁵⁾ Revista științifică, 1872, stampn IX, tab. I nr. 2—8, tab. III nr. 1, 3, 4, 7, 8, 9; stampa. X, tab. IV nr. 8.

²⁶⁾ Idem stampa IX, tab. I, 1.

²⁷⁾ Trompeta Carpaților, 1870, nr. 846.

²⁸⁾ L'au căutat după cât știa Tocilescu și Teoh. Antonescu.

²⁹⁾ Escursiune arheologică; Muzeul de Antichități, dulapul IV.

³⁰⁾ Trompeta Carpaților, 1869, nr. 739.

³¹⁾ Muzeul de Antichități din București, dulapul I.

³²⁾ Zeitschrift für Ethnologie, 1907, p. 999—1002.

³³⁾ Trompeta Carpaților, 1872, nr. 1010.

³⁴⁾ Escursiune arheologică, p. 5—6.

³⁵⁾ Colecțiunea Batcalescu.

³⁶⁾ Escursiune arheologică, p. 10.

³⁷⁾ Anuarul Muzeului Geologic, București 1905, p. 52.

³⁸⁾ Trompeta Carpaților, 1869, nr. 860.

³⁹⁾ Columna lui Traian, 1874, p. 80.

⁴⁰⁾ Trompeta Carpaților, 1874, nr. 1137; Excurs. arh. p. 11.

RUINA SF. ÎMPĂRAȚI DIN TÂRGOVIȘTE

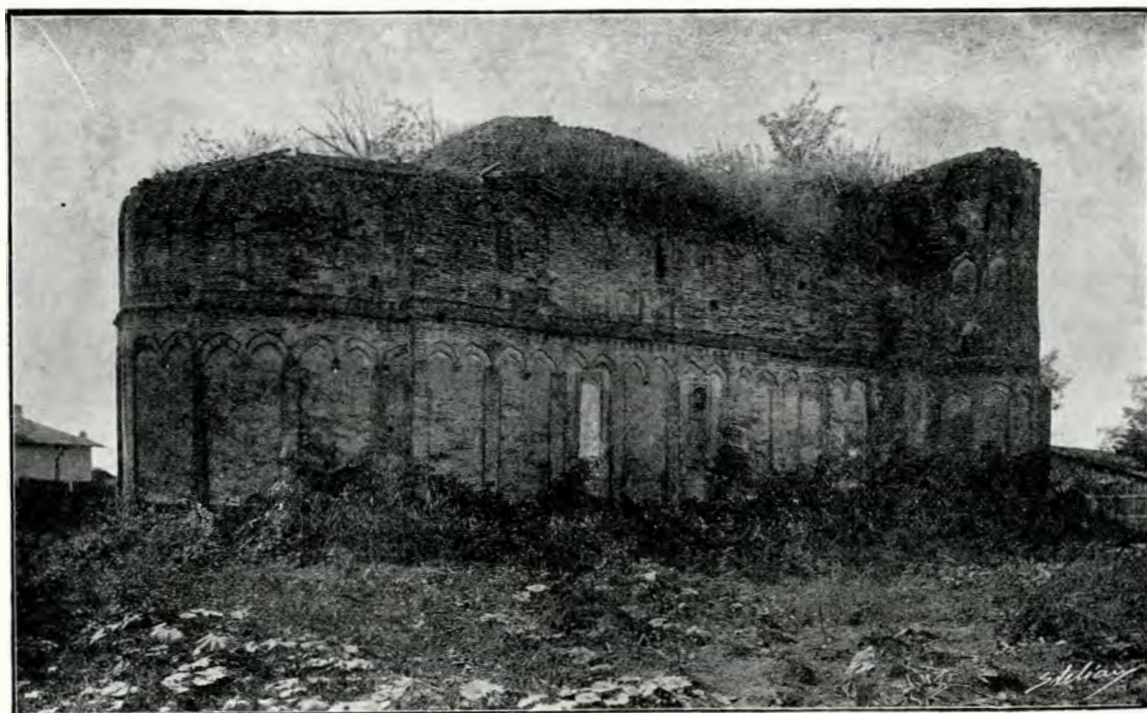
NOTE ISTORICE.

spititoarea ruină ce se ridică în apropierea Bărăției târgoviștene, catropită de toate părțile de cărțile vecinilor hrăpitori, astfel că nu mai are nici o intrare, fu odată biserica favorită a voevodului Matei Basarab, care o înălțase în cinstea sfântului ierarh Niculae, în anul 1650 Sep-

Elena. Ținuseră soții, cari cărmăiau frățește țara (cum nu mai avem nici un alt exemplu), ținuseră acei ce se întitau Voevod și Voevodină, stăpânitor și stăpânitoare a țării, să venereze în aceeaș măsură pe patronul casei lor — pe Sf. Niculae.

Pe la 1751 și 1753 biserica avea tot acelaș hram. La aceste două date fu dresă

Ruina Sf. Împărați : vedere spre răsărit-miază-noapte.

temvrie 15. (v. N. Iorga, *Inscripții*, I și II).

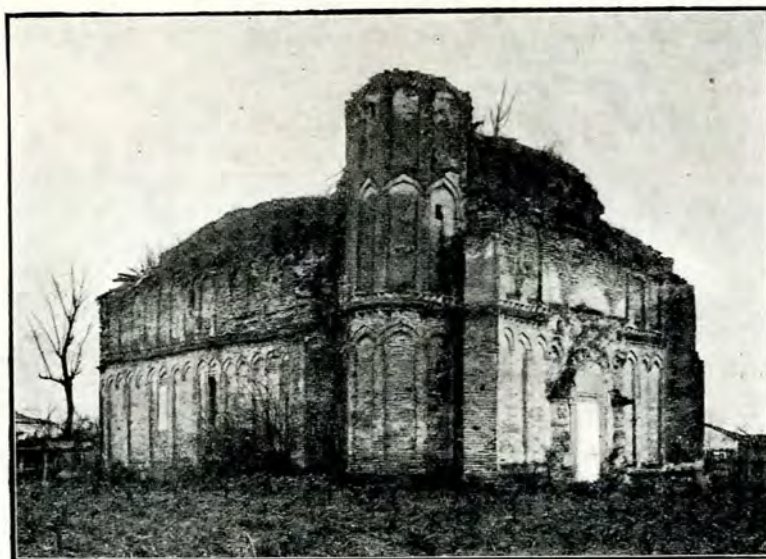
Căci în cinstea sfântului Niculae, patronul casei mării sale, fusese ridicată frumoasa biserică, după cum tot pentru acelaș sfânt și Doamna Elena punea toată solicitudinea în îngrijirea străvechei biserici vecine : Sf. Niculae, canosecată, până în timpuri ca total noi, ca Biserica Doamnei

întâi de un Japan Vasalache, apoi, mai radical, de fiul său Dragomir, care o înveli, o zugrăvi, îi făcu admirabila tâmplă de zid cum și un anvon afară, astăzi dărâmat, spre binele proporțiilor bisericii. De atunci se adaosera ca ctitori acești jupani, împreună cu jupan Damitra sin Vasalache și jupâneasa dumnealui Anca, ju-

pan Constandin sin Vasalache, zugrăviți pe peretele rezervat ctitorilor astfel: bărbații cu fesuri pe cap, antirie albastre, înblănite cu blană albă, și cu caftane roșii; iar femeile cu mantale roșii, cu marginile înblănite în alb, rochii dedesupt și salbe la gât. Totuși domneștii și bătrânii ctitori rămaseră încă reprezentați la locul de onoare, în dreapta și stânga așei dela intrare: Matei-Vodă cu coroana colțurată pe cap, cu păr castaniu și barbă albită, cu manta albă, tivită cu purpură, cu margini

sânge revolta: «Să [se] știi când fu geamie». Pe atunci de sigur se dete foc bisericii, după cum se vede din admirabila așe, veche de 255 de ani, arsă în partea de jos.

Până prin anul 1845 mai continuă biata biserică să servească mahalalei tot sub vechiul hram al Sf. Nicolae. Dar vremile din ce în ce mai grele și nevoile mahalagiilor numai putură face nimic față de ruina ce se întindea din ce mai mult, cu toate că, sperându-se într'o soartă mai bună, se scosese și sfântul locaș de sub patrona-

Ruina Sf. Impărați : vederea spre apas-miază-noapte.

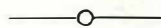
de hermină pe umeri, iar dedesupt vestmânt de brocard de aur. Doamna Elena cu părul negru, având coroană, mantie albă, rochie dedesupt, colan de pietre scumpe la gât.

Cu răzmirița dela 1821 începu timpuri grele pentru biserică, când o inscripție zugrăvită cu grije în naos ne face cunoscută: «toate bisericile s'au stricat la leat 1821 Ianie 3» și când, după o altă însemnare făcută cu cuiul, afară, aflăm că biserica servi și de geamie Turcilor, cari reprimau în

gial sfântului Nicolae, pentru a-l pune sub pavăza hramului celui nou, de azi, al Sf. Impărați Constandin și Elena.

Dela ultima încercare de reparație, de acum vre-o 30 de ani, nedusă până la capăt, au rămas grinzile răvăcite și turnul pleoștit de scânduri, sub care formă, în multe uleiuri ale artiștilor noștri, se reprezintă sărmana biserică, care totuși are destulă soliditate și destulă importanță pentru a merita să i se facă, dacă nu o completă restaurare, cel puțin lucrări de conservare.

VIRG. DRĂGHICEANU.

Biserica Sfinții Împărați din Târgoviște este astăzi o ruină. Părțile ei superioare sunt dărâmate. Pe ziduri și pe bolți, în parte încă existente, cresc barzeni și chiar arbori. Tarlele sunt căzute, deasemenea partea superioară a turnului clopotniței. În naosul bisericii, unde bolta precum și acoperișul lipsește, a crescut vegetație deasă și înaltă.

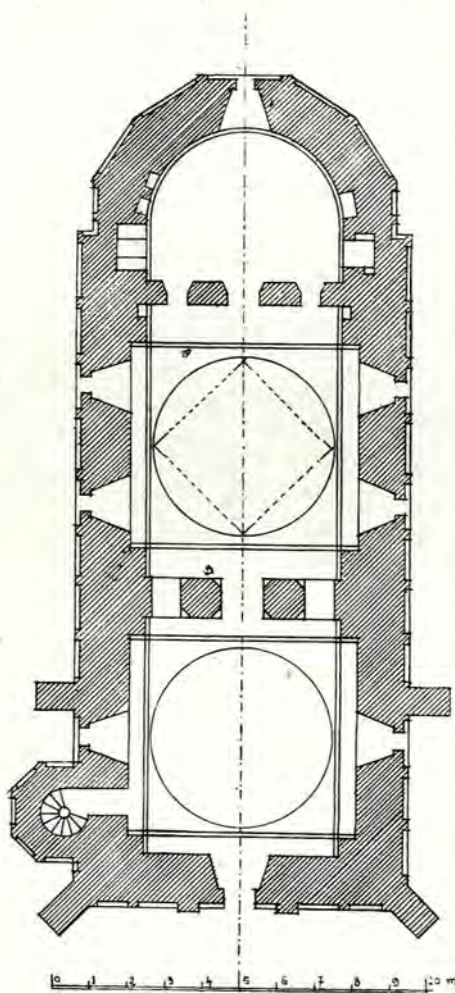
Atât ușa bisericii cât și ferestrele, afară de două, sunt zidite. Printr'una din ferestre se poate intra în biserică cu ajutorul unei scări care se găsește la un vecin.

Biserica a fost cu două turle, din care cea de pe pronaos servia drept clopotniță. În fața clădirii pare a fi fost un mic pridvor (anvon).

În interiorul bisericii avem pronaosul boltit sferic, în care se deschide, la stânga, ușa care duce la scara clopotelor, situată într'o mică turlă poligonală, alipită de biserică. Pronaosul este despărțit de naos prin trei arcaturi, răzând pe doi stâlpi octogonali de zidărie, zugrăviți în întregime cu medalioane, în tocmă ca stâlpii dela Biserica Domnească din localitate. Naosul este patrat și are,

în fiecare parte, câte două ferestre cu glafuri adânci, zugrăvite, precum și câte o fereastră mai mică la partea superioară. Pereții, pendantivii, arcurile, stâlpii și glafurile ferestrelor sunt în întregime zugră-

viți. Dispozițiunea picturilor este interesantă: între ferestrele naosului, în axul lui, se află câte un subiect mai important, reprezentând într'o parte pe Isus, ca arhiereu, ca Maica Domnului și Sf. Ion Botezătorul, iar în cealaltă parte pe Sf. Fecioară cu Pruncul, între doi îngeri. Glafurile ferestrelor și fețele stâlpilor dela colțuri sunt zugrăvite cu sfinți de aceeaș mărime ca în aceste tablouri principale. Șambranele extreme ale celor două ferestre precum și arcadele lor sunt decorate cu rensoari. În partea de deasupra pereții cuprind o serie de tablouri cu figuri, de dimensiuni mai mici și formând o fâșie de jur împrejur naosului Mai

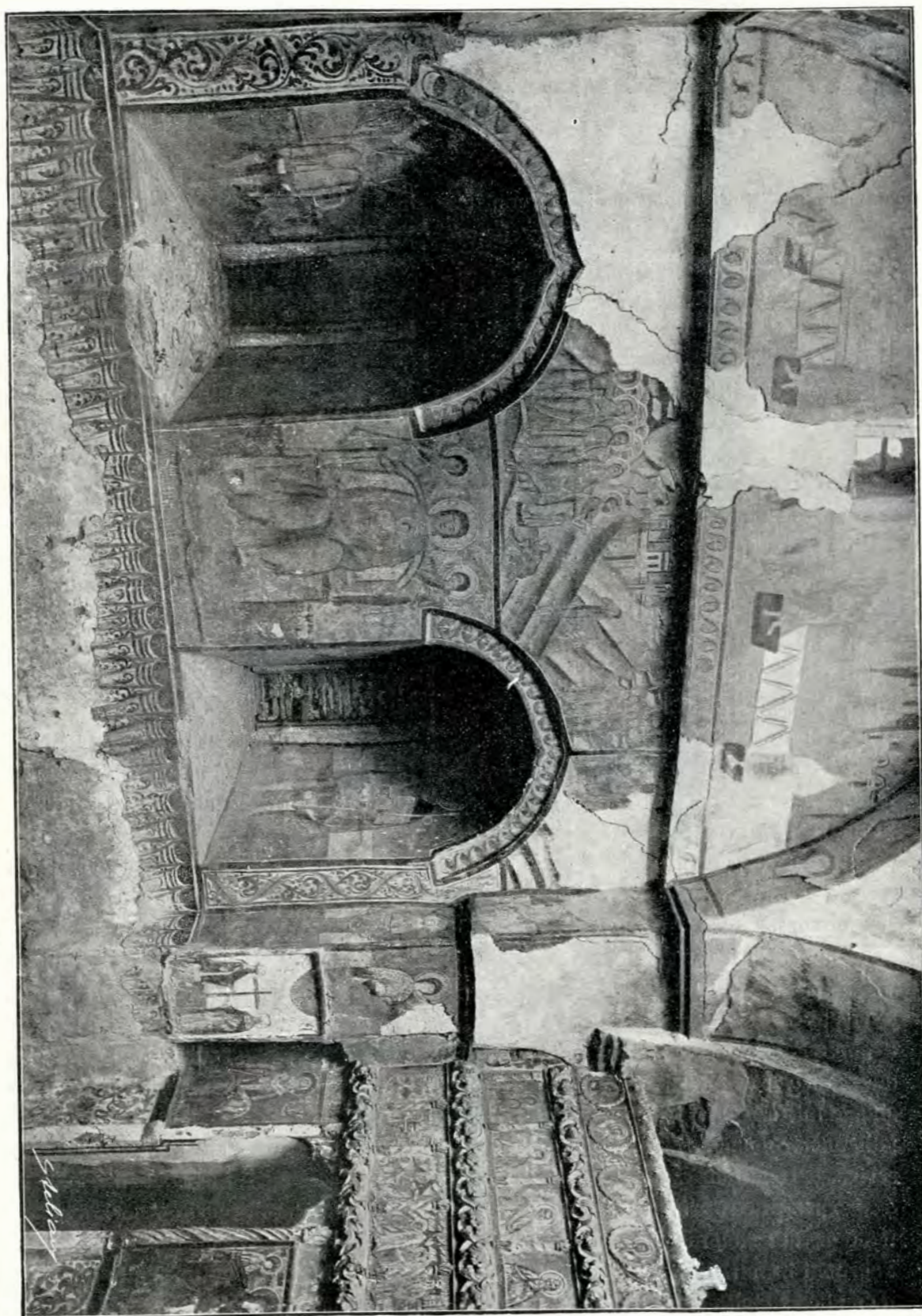
Planul bisericii Sf. Împărați.

sus, la nașterea arcurilor mari, se află un brâu mai în afară ca partea inferioară a pereților. E decorat cu un motiv curent, reprezentând două panglice înfășurate una într'alta. Arcurile mari sunt decorate atât

pe față cât și pe întrados cu un șir de meda-

veala soclului, sub ferestre, imitează o dra-

Interior din biserică Sf. Împărați: vedere spre miază-noapte-răsărit.

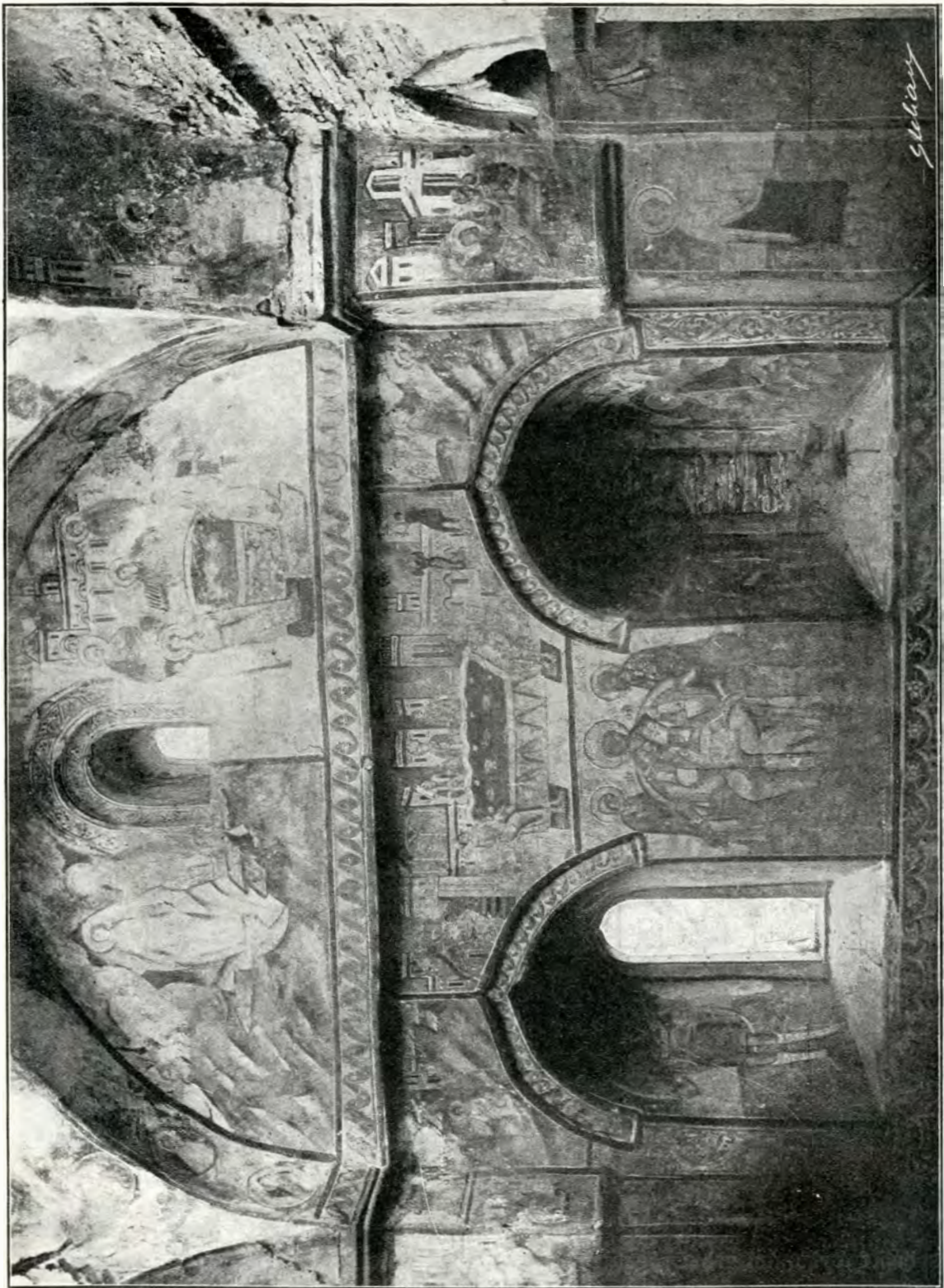

lioane legate între ele prin rensoari. Zagră-

perie atârnată dealungul pereților, după ti-

picul bizantin, azitat din timpurile vechi. Modul cum este alcătuită compoziția aces-

rată un «parti» lămurit și bine exprimat. Tâmpla bisericii este de zid și relativ

Interior din biserica Sf. Împărați: vedere spre miază-zi-apus.

tor picturi și modul cum este împărțită pe suprafețele destinate decorației, a-

bine conservată. Deschiderile ușilor tâmplei, în formă de arcuri trilobale, sunt încadrate

între doi stâlpi în relief; icoanele împărătești încă în stare bună. Partea superioară a tâmplei se compune din trei rânduri de icoane

Crucea și baza ei lipsesc. Partea inferioară a tâmplei se compune din patru panouri, cu toatele decorate cu rensoari bogate.

Tâmpla bisericii Sf. Împărați.

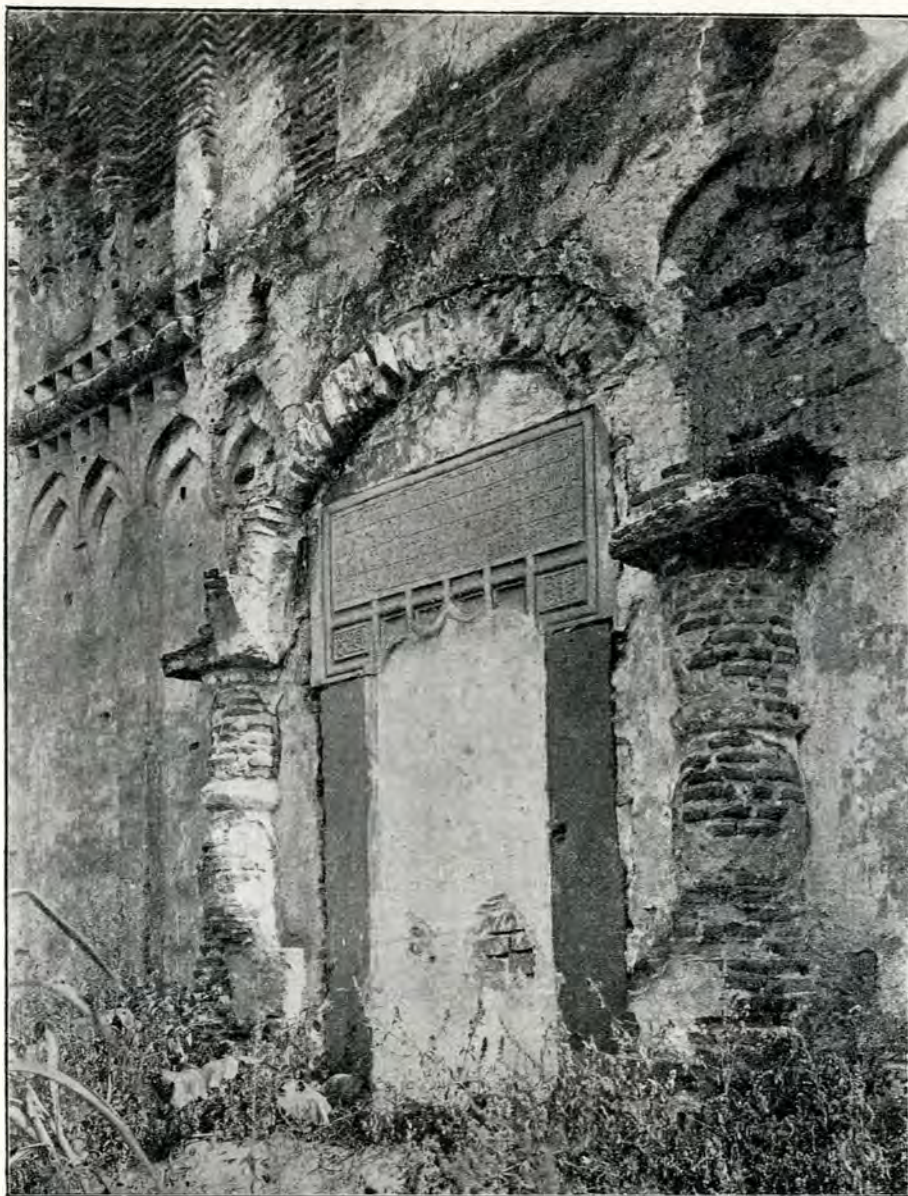
despărțite orizontal prin brâuri modelate bogat și vertical prin colonete cu bazele și capitelele decorate. Rândul superior de icoane reprezintă sfinți în medalioane rotunde.

În exterior biserică prezintă decorația tipică: cu două rânduri suprapuse de arcaturi oarbe, în formă de arc ascuțit, care sunt despărțite printr'un brâu orizontal cam pe

la jumătatea înălțimei bisericii; pe tencuiala fațadelor se observă linii imitând cărămizi atât orizontale cât și verticale, cari împart câmpul fațadelor în dreptunghiuri. Acele imitații de cărămizi erau, de sigur, zu-

piatră cioplită și prezintă profile bine desemnate, derivate din formele gotice.

Biserica are în exterior 4 controforturi, din cari două la colțurile fațadei principale și alte două în dreptul pronasoului, cam

Intrarea dela biserica Sf. Împărați.

— Ca local fostului pridvorăș —

găvite cu roșu și ele amintesc zidăria veche bizantină de piatră alternată cu cărămidă. Tarnul clopotniței e îmbrăcat în trei rânduri suprapuse de arcaturi.

Chenarele ușei și ale ferestrelor sunt de

spre mijlocul lui, adică într'un panet unde nu se produce o împingere, care să motiveze prezența lor. În alte părți, spre naos și altar, unde s'ar explica ființa de controforturi, nu se află nici unul. De altfel gro-

simea zidurilor și starea lor bună nu necesitează prezența acestora.

Totuși această particularitate este pentru noi un indiciu prețios, fiindcă ne arată influența pe care a avut-o clădirea bisericii Stelea lui Vasile-Vodă Lapul, domnul Moldovei, asupra evoluției arhitecturii bisericesti în Țara-Românească.

Intr'adevăr, se știe că una din caracteristicile stilului bisericilor moldovene este

sului bisericii Sf. Împărați, vedem că în dreptul pendanțivilor și la cele patru puncte octogonale ale cercului bolței, se distinge începutul acelor patru arcuri diagonale, cari astăzi sunt căzute împreună cu turla pantocratorului. Dacă comparăm profilele așei și ale ferestrelor bisericii cu acele ale bisericii Stelea vedem de asemenea o strânsă legătură între ele. Aceste forme de ași și ferestre s'au întins în urmă cu diferite va-

Icoane dela tâmpla bisericii Sf. Împărați: Is. Hristos și Sf. Maria.

contrafortul, care este de origină gotică. O altă caracteristică principală este forma bolților ce susțin tarlele. Aceste bolți se compun mai întâi din sistemul celor patru arcuri mari caracteristice ale arecului bizantin în genere, peste cari se reazămă un alt sistem de patru arcuri aranjate diagonal pe cele dintâi, cu punctele lor de reazăm pe cheile lor. Ori, dacă observăm cu atenție bolțile rămase în ființă ale na-

riante la multe biserici din Țara-Românească și este de observat că înainte de biserica Stelea ele nu se întâlnesc dincoace de Milcov. Ferestrele erau aci mai înainte sau în plin centru bizantin, de cărămidă ori piatră, sau alternând (Biserica Domnească din Curtea-de-Argeș, la frontonul circular, lateral, sus), sau un dreptunghi simplu, cu chenar de piatră (Biserica Domnească din Târgoviște) și câteodată cu

chenare decorate cu rensoari sculptate (Biserica Domnească din Argeș, biserica mănăstirii Văcărești și altele). Forma acestor ferestre dela biserica Sf. Împărați este direct influențată dela biserica Stelca și adusă aci din Moldova: în urmă forma arcului ferestrei se modifică și devine revărsat, ca

la biserica mănăstirii Hurezi, dar profilele păstrează acelaș caracter general.

În interiorul bisericii s'a găsit o parte a ușei de lemn de stejar, dela Matei Basarab, care închidea intrarea; ea este bogat sculptată. Rămășițele acestei biserici sunt interesante și merită să fie păstrate.

Arh. N. GHICA-BUDEȘTI.

Vechea ușe de lemn (de la Matei Basarab) a bisericii Sf. Împărați.

ntâmplări nouă necunoscute năpastiră cu urgie asupra Sucevii, capitala Moldovei, descărcându-se și asupra bisericii Mirăuților, care era catedrală Mitropoliei țării. Și urgia, care lăsa în urmă multă jele, multe lacrimi, făcu ca din marea catedrală să rămână numai ziduri, sparte de tunări și arse de foc. Posibil că nenorocirile venite asupra bisericii mitropolitane să se fi întâmplat la începutul domniei lui Bogdan-Vodă cel Orb (1504—1517), fiul lui Ștefan-Vodă cel Mare.

Acest domn, recunoscând necesitatea neîncăjurabilă a unei demne catedrale mitropolitane în locul celei distruse, începu, în anul 1514, să zidească în Suceava biserica Sf. Gheorghe. Ea a fost finită abia în anul 1522 de fiul lui Bogdan-Vodă, de Ștefăniță-Vodă (1517—1527), și a servit drept catedrală mitropolitană de la 1522 și până la 1564, când Alexandru-Vodă Lăpușeanu din motive politice își mută reședința domnească din Suceava în Iași, unde, după obiceiul țării, mitropolitul trebuia să-și mute și el reședința sa.

Despre timpul zidirii acestei catedrale ne informează următoarea inscripție slavonă ¹⁾ — pe care o dăm în traducere românească — de pe lespedea de piatră, lungă de 96 cm. și lată de 71 cm., care este așezată deasupra ușii ce dăce în tinda bisericii.

«CU VOINȚA TATĂLUI ȘI AJUTORIUL FIULUI ȘI SĂVÂRȘIREA SFÂNTULUI DUH, A BINE-

VOIT DREPTMĂRITORIUL ȘI DE HRISTOS ÎMBITORIUL IO BOGDAN VOEVOD, CU MILA LUI DUMNEZEU DOMN AL PĂMÂNTULUI MOLDOVENESC, SĂ ZIDEASCĂ BISERICĂ MITROPOLIEI SUCEVII, UNDE ESTE HRAMUL SFÂNTULUI MARELUI MUCENIC ȘI BIRUITOR GEORGIE. ȘI A ÎNCEPUT SĂ ZIDEASCĂ ÎN ANUL 7022 (=1514) ȘI N'A AJUNS SĂ SĂVÂRȘASCĂ. IARĂ FIUL SĂU IO ȘTEFAN VOEVOD, CU MILA LUI DUMNEZEU DOMN AL PĂMÂNTULUI MOLDOVENESC, CU AJUTORIUL LUI DUMNEZEU, DE SUB FERESTI ÎN SUS A ZIDIT ȘI O A SĂVÂRȘIT ÎN ANUL 7030 (=1522) LUNA NOEMVRIE 6, IAR AL DOMNIEI SALE ÎN ANUL AL ȘASELEA CURGĂTOR. ȘI S'A SFINȚIT CU MÂNA PEA-SFINȚITULUI MITROPOLIT TEOCTIST» ²⁾.

Întreaga biserică măsoară în lungime 43 m. și aproape 12 m. în lățime. Impozanta clădire constă, afară de tindă, care s'a adăogat bisericii ulterior, din cunoscutele încăperi: pronaos, naos și altar.

Din tindă se intră în pronaos prin o înaltă ușă gotică, care întreagă este ferecată cu fier, înzestrat cu flori la fel.

Între pronaos și naos lipsește obișnuitul perete despărțitor, azitat în secolul XV și XVI; însă este indicat locul unde avea să stee prîn un măreț arc de zid.

Tinda s'a adăogat bisericii abia în anul 1579 de mitropolitul Teofan ³⁾, după cum ne spune următoarea inscripție slavonă, prinsă în zidul care despărțește ograda bisericii de vechiul cimitir orășenesc, — inscripție care românește sună :

«ACEASTĂ TINDĂ A FĂCUT-O TEOFAN MI-

¹⁾ În Septemvrie trecut s'a sfințit cum se știe, cu mare pompă, biserica de curând restaurată a Sf. Gheorghe din Suceava, fostă în sec. XVI catedrală al Mitropoliei Moldovei. Am crezut că e bine să publicăm cu acest prilej câteva informațiuni asupra felului cum s'a făcut, sub raport tehnic și arhitectonic, restaurarea acestei biserici. În acest scop ne-am adresat P'ar. Protopop D. Dan din Straja (Bucovina), membru corespondent al i. r. Comisiunii pentru cercetarea și conservarea monumentelor istorice și artistice din Viena, care, în locul celor câteva informațiuni solicitate, a avut bunăvoința a răspunde rugăciunii noastre trimițându-ne articolul ce se tipărește aci.

TROPOLIT, EȘIT DIN MĂNĂSTIREA RĂȘCA, ÎNTRU CINSTEA ÎSFÂNTULUI MARELUI MŪCE-NIC ION-CEL-NOU, ÎN ZILELE DREPTMĂRITORILUI NOSTRU DOMN IO PETRU VOEVOD, ÎN ANUL 7087 (= 1579)»⁴).

Tinda primește lumina numai prin două mici ferești gotice, cari se deschid în partea din spre mează-zi.

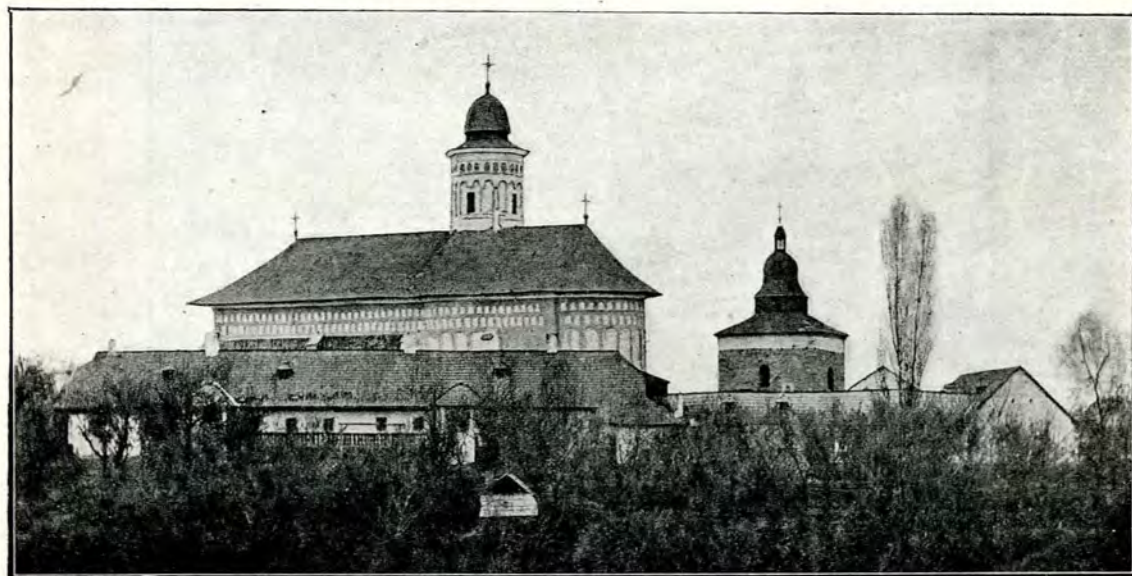
Pronaosul e luminat prin două ferești mari gotice, aflătoare în pereții de cătră mează-zi și mează-noapte, iar naosul de alte două, mai mici decât cele ale pronaosului și de o formă mai simplă, în patru cornuri.

Altarul își primește lumina printre fe-

nul posedă un astfel de ornament de ocnite, dar dispuse numai într'un rând.

Biserica este zugrăvită, probabil de ctitorul ei Ștefăniță-Vodă, al fresco, pe din lăuntru și pe din afară⁵). Pictura pe din afară s'a șters de ploi și numai pe peretele de la miază-zi s'a conservat. Pe peretele acesta se cunoaște, după linia trasă de sus până jos, că aici s'a adaos tinda la pronaosul bisericii, ceea ce pare a indica că pictura bisericii proprie s'a efectuat înainte de anul 1579, când s'a alăturat tinda.

Arhitectura acestei biserici este cea în-cetățenită în Moldova în secolul XV. Ce privește mărimea ei, apoi ea se numără

Biserica Sf. Gheorghe din Suceava: înainte de restaurare.

rești, la fel ca cele ale naosului, și prin una mai mică, lângă jertfelnic.

Trebuie să observăm că mărimea tuturor ferestrelor nu stă în nici o proporție cu înălțimea și lungimea bisericii.

Tinda bisericii este sprijinită la ambele cornuri prin câte un contrafort paternic, menită să o țină strâns legată cu pronaosul de care a fost alăturată. Pronaosul este sprijinit în ambele părți de câte un contrafort, naosul decâte două, iar altarul numai de unul mai mic și situat sub fereastra cea ostică. Toate contraforturile sunt foarte înalte și ajung până la cele două rânduri de ocnite, cari înfrumusețază pereții bisericii de jur-împrejur, imediat sub acoperământ. Și tar-

între bisericile cele mai mari ce s'au zidit cândva pe teritoriul Moldovei.

Naosul la mijloc se lărgeste proporțional, și această lărgime dă bisericii forma unei cruci. Pereții naosului sunt ornați cu mărețe coloane de piatră cvadrată, cari se întâlnesc în falcă boltă și formează superbe arcări gotice.

Bolta se înalță într'un turn bine proporționat, care este luminat de patru ferești în anghiuri.

În partea de mează-zi a naosului și anume sub fereastra care se află între coloana naosului și zidul semicercual ce despărțește naosul de pronaos, se află pe perete un tablou ctitoricesc, astăzi zăhăit prin un

baldachin, sub care se odihnesc, în racle de lemn, argint și piatră, moaștele sf. măcenic Ioan-cel-Nou dela Suceava. Tabloul amintit este efectuat pe un fond albastru și reprezintă pe Bogdan-Vodă cel Orb cu fii săi, Ștefăniță și Petru-Vodă, și încă două fețe domnești, a căror capete însă s'au retezat în dauna istoriei cu prilejul măririi ferestei de deasupra tabloului, care s'a făcut pe timpul igameniei lui Antonie Ilievici. Unul din aceste portrete mutilate seamănă să fie al lui Ilieș-Vodă, fiul cel mai mic al lui Bogdan-Vodă cel Orb, iar celalalt—hai-nele o vădese—al Ruxandei,¹doamna amintitului ctitor Bogdan-Vodă.

Biserica se pare că suferise mult în cursul timpurilor, cari numai priincioase n'au fost pentru monumentele noastre străbune. Iacov, mitropolitul Moldovei (1751-1760), care avea multă trageră de inimă pentru aceste rămășiți glorioase ale trecutului, a restaurat biserica vechei mitropolii, așa cum a făcut mai târziu cu metania sa, mănăstirea Putna, marea ctitorie a eroului Creștinătății, Ștefan-cel-Mare.

În anul 1796 biserica Sf. Gheorghe din Suceava fu înzestrată cu un nou iconostas.

În anul 1857 mitropolitul Moldovei Veniamin Costache, în al doilea rând al arhiepiscopiei sale (1812-1842), adăogă în față

Clopotnița bisericii Sf. Gheorghe din Suceava : înainte de restaurare.

Biserica la început a fost acoperită cu plumb în lățime de 50 de cantoare, adus de Ștefăniță-Vodă din Polonia⁶). Se pare că invasiuni dușmănoase au spoliat biserica mitropolitană de prețiosul său acoperământ de plumb. Petru-Vodă Șchiopul se văzu necesitat să acopere această biserică de iznou în 24 Iunie 1589,—după cum ne spune următoarea inscripție (în slavonește) de pe tabloul ctitoricesc⁷): «7082 (=1574) IGLIE 24, A AJUNS LA DOMNIE IO PETRU VOEVOD. IN ANUL 7097 (= 1589) IUNIE 24, A ACOPERIT BISERICĂ MITROPOLIEI ȘI A FĂCUT ȘI CLOPOTNIȚA ȘI A ADUS ȘI PE SFÂNTUL ION ÎN MITROPOLIE...»

așii dela tinda bisericii un fel de pridvor (întrare) în forma unei mici capele.

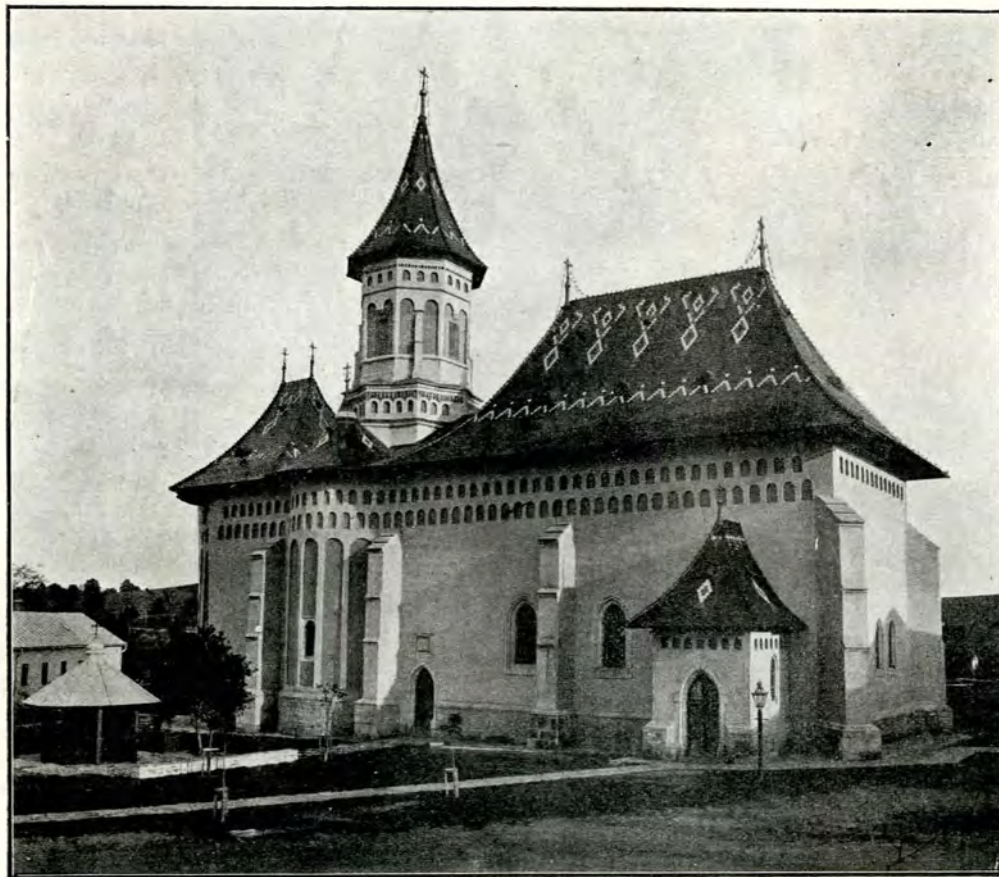
Biserica mai fu restaurată sub igamenia arhimandritului Darie Tarnoviețchi, cu care prilej tâmpla a fost aurită, icoanele principale îmbrăcate în argint, iar acoperământul bisericii șindrilit și văpsit cu culoare verde. Acest lungăreț acoperământ avea, ca și turnul bisericii, la ambele extremități câte o simplă cruce de fier, implantată în câte un glob de metal aurit.

Toate aceste restaurări, ca și ridicarea clopotniței cu un etaj mai sus, s'au făcut cu cheltăiala patronatului acestei biserici, care aparține și azi mitropoliei Moldovei.

De asemenea în anii 1894-6 s'au făcut oare-cari reparaturi la biserică: s'a zidit o nouă locuință pentru igumen și oaspeți, s'au reedificat chiliile călugărilor, s'a restaurat clopotnița și îngrăditura, cheltaindu-se însemnata sumă de 130.506 coroane din veniturile fondului religios gr. or. al Bucovinei.

Biserica Sf. Gheorghe a fost dela 1866 până la 1905 o expozitură a mănăstirii Dragomirna. Din 17/30 Septemvrie 1905

deci explicabil că pictura de pe părății bisericii, din cauza fumului care se ridică în sus, s'a înegrit așa de mult, că tablourile nu se mai puteau deosebi, ba în unele locuri erau stricate cu totul de nemilosul dinte al timpului și de acte vandalice. La propunerea răposatului arhimandrit E. Ciantaleac și cu consimțământul Consistorialului arhiepiscopesc din Bucovina și al i. r. Comisiunii centrale pentru cercetarea și conservarea monumentelor artistice și

Biserica Sf. Gheorghe din Suceava : după restaurare.

ea este însă mănăstire declarată independentă de oricare alta.

Știut este că la Suceava peregrinează în decursul fiecărui an, mai ales de Sănziiene, mii de creștini dreptmăritori din toate unghiurile Bucovinei, României, Transilvaniei și Basarabiei, — Români și Ruteni, ba chiar și Ruteni uniți din Galiția, spre a se închina la moaștele Sf. Ioan. Acești peregrini de secole aprind sute și mii de lumini de ceară lângă raela Sfântului. Este

istorice din Viena, Ministerial Cultelor din Viena a consimțit ca această biserică istorică să se restaureze pe dinlăuntru și pe dinafară, după planurile alcătuite de arhitectul Karl Romstorfer, pe spesele fondului religios gr. or. al Bucovinei.

Lucrarea lăuntrică avea se constee mai ales în curățirea de fum și din restaurarea vechii picturi. Acest lucru i-a succedat foarte bine pictorului vienez prof. Johann Viertelberger, care după o muncă

neîntreruptă în răstimp de trei ani de zile, cu cele mai recomandabile procedee, a cărătit minunatele picturi din biserică, așa că ele astăzi par ca și când numai decurând ar fi fost isprăvite, cu toate că au o vechime de aproape patru sute de ani. Amintitul pictor a restaurat și tablourile deteriorate ale păreților.

Restaurarea din afară a bisericii a constat mai ales în aceea că în zidul ambelor părți ale naosului, — anume acolo unde el este mai larg, — s'au scos câte cinci ferestre înalte — nu gotice la fel cu celelalte ferestre ale bisericii — spre a lumina biserica. Această însă s'a făcut în detrimentul misticismului religios împreunat tocmai nu cu prea mare lumină, care este caracteristic la bisericile noastre ortodoxe și de mult împământenit. Tot acum s'a scos în perețele dela mează-noapte, lângă contrafortul al treilea, o nouă ușă, cu toate că biserica mai are o ușă în partea de mează-zi și anume la mijlocul naosului.

Lucrul principal este însă că, după planul arh. Romstorfer, fostul acoperemânt simplu și oblu al bisericii, a fost înlocuit cu un altul, care este împărțit în trei părți. Acest acoperemânt se vede pe tabloul ctitoresc, deci forma lui nu este meritul arh. Romstorfer. Partea primă a acoperemântului ridicat acopere tindă și pronaosul bisericii până la al treilea contrafort. Extremitățile lui sunt împodobite cu câte o cruce aurită, legată cu lanțuri. — Partea a doua, între contrafortul al treilea și al patrulea, este înzestrată cu un

acoperemânt oblu și mai jos decât cel precedent, care lasă liber turnul bisericii. — Partea a treia, adică a altarului, este prevăzută cu un acoperemânt în toate la fel cu cel de pe tindă și pronaos. În dreapta și stânga turnului s'a ridicat un fel de aripi de acoperemânt, înzestrate cu câte o cruce la fel cu celelalte.

Toate aceste părți de acoperemânt, afară de cele dela picioarele turnului bisericii, care sunt de tinichea roșie, ca cel al

turnului bisericii și cel de deasupra intrării în tindă, sunt de țigle în colori intensive roși, albe și verzi, cari dau întregii biserici, ca și celei dela Mirăuți și dela Putna, acoperite la fel cu câțiva ani mai înainte, tot după planurile arh. Romstorfer, un aer profan, cu aspect de reclamă.

Prin această acoperire nepotrivită s'a micșorat cu mult aspectul plin de demnitate și sfințenie al vechei catedrale mitropolitane. Mai mult încă, pot susține că s'au călcat în picioare principiile vechei arhitecturi a bisericilor moldovenești de ordinioară, cari mai

toate erau acoperite cu *table de plumb*, ca de exemplu mănăstirea Putnii, biserica episcopală din Rădăuți și cea mitropolitană din Suceava, de care este vorba.

E de mirare că cei în drept să spună și ei un cuvânt la astfel de restaurări și reconstruiri de biserici și acopereminte n'au protestat împotriva noului fel de acoperemânt al bisericii, ca total nepotrivit pentru sfintele lăcașuri damnezești. Ar fi bine ca pentru viitor Conzistoriul nostru, la astfel de

Clopotnița biserica Sf. Gheorghe : după restaurare.

restaurări de monumente istorice să se lase informat nu numai de arhitecți mai puțin canoscători ai istoriei noastre naționale, ci și de adevărații canoscători ai vechii noastre arhitecturi românești, căci numai așa vom fi scutiți de astfel de alterări ale celor mai sfinte monumente istorice ce avem.

Această venerabilă clădire damnezească, care ne amintește nouă Românilor de timpii de mărire ai Sucevii și ai neamului în genere, după un răstimp de 12 ani, cât a durat lucrul tuturor restaurărilor, cari au costat aproape $\frac{1}{2}$ milion de coroane, a

Straja, în Octomvrie 1910.

1898-1910

¹⁾ Бѣловъ Федоръ, Церкви русскія въ Галиціи и на Буковинѣ, Коломия 1877, pag. 174. însă greșit: S. Fl. Marian, Sfântul Ioan-cel-Nou dela Suceava, București 1895, pag. 44; Dr. E. Kozak, Die Inschriften aus der Bukowina, Wien 1903, pag. 133.

²⁾ Mitropolitul Teoctist a păstorit între 1509—1528. Cf. Erhiceanu, Istoria Mitropoliei Moldaviei, pag. LVI.

³⁾ El a fost întâi episcop de Rădăuți dela 1520 până la 1535 și apoi, în trei rânduri, mitropolit al țării. Teofan a murit în

fost din nou sfințită în Duminica de 19 Septembrie a. c. de Excelența Sa Înalt Preasfințitul Arhiepiscop și Mitropolit al Bucovinei și Dalmației Dr. Vladimir de Repta în sobor cu mulțime de preoți din împrejurime, în prezența guvernorului țării Excelența Sa Dr. Octavian Regner de Bleyleben și a trei reprezentanți ai Mitropoliei din Iași, a patronului bisericesc.

Ca acest prilej sierial Sf. Ioan-cel-Nou, care în tot decursul restaurării bisericii mitropolitane a stat în capela din ograda bisericii, a fost transportat în noua sfințită biserică și așezat într'un sarcofag nou de piatră construit în mod artistic.

DIMITRIE DAN.

mănăstirea Rășea între anii 1587 — 8. Cf. Dan D., Cronica Episcopiei de Rădăuți (în curs de tipărire).

⁴⁾ Melchisedec, O vizită la câteva mănăstiri și biserici artistice din Bucovina, București 1885, pag. 71; S. Fl. Marian, l. c., pag. 53; Dr. E. Kozak, l. c., pag. 133.

⁵⁾ Iorga N., Neamul românesc în Bucovina, București 1905, pag. 21, susține că pictura s'ar fi făcut sub Petru-Vodă Șchiopul.

⁶⁾ Hasdeu, Columna lui Traian, a. 1870, nr. 43.

⁷⁾ Dr. E. Kozak, l. c., pag. 134, nota 3.

I. *Decret regal pentru Palatul de la Potlogi.* — II. *Cronica săpăturilor arheologice dela cetatea Tropaeum-Adamclisi în 1910.* — III. *Stâlpi miliari romani găsiți în satul Garvăn (jud. Tulcea).* — IV. *Relațiune despre câteva monumente ale Iașilor la 1672.* — V. *Un pictor român în secolul al XVI-lea.* — VI. *Podul lui Socol din Cornățeni.*

CAROL I.

Prin grația lui Dumnezeu și voința națională,
Rege al României.

La toți de față și viitori, sănătate.

Asupra raportului Ministrului Nostru secretar
de Stat la Departamentul Cultelor și Instrucțiunii
ad interim sub No. 28.091/910 —

Văzând declarațiunea d-lor R. Roma, N. D.
Ghika și G. Știrbei, proprietari ai moșiei Potlogi
din județul Dâmbovița, că ar vedea cu plăcere
orice demers s'ar face pentru a se recunoaște
ca monument istoric *castelul Brâncoveanu* de
pe numita moșie,

Văzând avizul Comisiunii Monumentelor Istorice
dela 1 Maiu 1908 în această privință,

Pe temeiul art. 3 și 4 din Legea pentru con-
servarea și restaurarea monumentelor publice,

Am decretat și decretăm:

Art. I. Se declară monument istoric *rui-
nele palatului Brâncovenesc* dela Potlogi din
județul Dâmbovița, înscriindu-se în Inventariul ge-
neral al monumentelor istorice din România.

Art. II. Ministrul Nostru secretar de Stat la
Departamentul Cultelor și Instrucțiunii ad interim
este însărcinat cu aducerea la îndeplinire a dis-
pozițiunilor prezentului decret.

Dat în Castelul Peleş, la 9 Octomvrie 1910.

CAROL

Ministrul Cultelor și Instrucțiunii
ad interim,

V. G. Morțun

No. 2.887.

(Retipărit după *Monitorul Oficial*, 1910, No. 160).

Campania de săpături din anul acesta la Adam-
clisi fu întreprinsă la începutul lui August; ea
a continuat până la Octomvrie. În locul soldaților,
cari în diferite rânduri s'au pus la dispoziția Direc-
țiunii Muzeului Național în vederea acestor explorări
științifice, în anul acesta s'au întrebuințat salahori
toarmiști, din sat și din împrejurimi. Aceasta s'a întâm-
plat în urma imposibilității Ministerului de Război
de a satisface cererea noastră, susținută de Mini-
sterul Instrucțiunii, cerere prin care, date fiind
mijloacele restrânse de care dispune Muzeul pentru
această întreprindere și exigența lucrătorilor de me-
serie (nu mai vorbesc de lipsa lor peste vară, când
e toată muncă câmpului), ne-am rugat de Onor. Mi-
nister de Război să ne pună la îndemână, cu plată
redușă, așa cum se obișnuia până acum, un contin-
gent de 50 de soldați. Astfel s'ar fi putut degaja o
mai mare porțiune din *area* cetății, din care până
acum nu s'a desgropat decât o parte mică, deși a
trecut aproape douăzeci de ani dela prima campanie
de săpături.

Cu lucrători, la început puțini, dar din ce în ce
mai mulți (până la 30), explorarea noastră a pornit
dela poarta de est, poarta principală, care fusese
scoasă la lumină anul trecut. De aci am apucat pe
via principalis, care într-o săpătură anterioară
fusese abia spintecată, arătându-se prin aceasta di-
recția ei și existența canalului ce o străbate în linie
dreaptă, începând dela numita poartă până la poarta
de vest, pe o distanță de vreo 300 de metri. Atât
pentru a studia această parte a cetății — strada și
canalul — cât și pentru a câștiga un statornic punct de
plecare și a remedia starea încurcată provenită din
neorânduiala săpăturilor anterioare, a trebuit, ca să

zic așa, s'o iau dela capăt, atacând o parte, doar în aparență explorată. Rezultatul mi-a dat dreptate. Înălăturând molozul și pământul ce acoperia această parte, am dat în adevăr de o stradă foarte largă, mărginită de un zid; de ambele laturi ale ei se văd numeroase rămășițe ale unor baze și bucăți de coloane, care arată că strada era prevăzută de ambele părți cu un porticus *via'is*; la mijloc trece canalul adânc, acoperit cu lespezi, din care o parte se află încă la locul lor.

În acelaș timp am săpat la sudul așa zisului *porticus forensis*, unde, la o adâncime oarecare, sub nivelul acestui portic, am găsit bine păstrată și în situ o bază de coloană, urma sigură a unei clădiri anterioare, care a servit ca substrucție amintită'ui porticus. Ce fel de clădire a fost aceasta, ce îndreptare și dimensiuni a avut, nu putem ști încă; nădăjduiesc că săpăturile făcute în preajma bazei descoperite ne vor da în curând un răspuns sigur la aceste întrebări. Până acum s'a dovedit că sub nivelul dependențelor suice ale marelui porticus *forensis* — ruină datată de Gr. Tocilescu din epoca lui Traian — e o adâncime de peste 4 m. până la pământul natural. Ceeace s'a descoperit până la această adâncime e de natură a ne convinge că o mare catastrofă a avut loc înainte de a se întemeia porticus *forensis* și că acesta nu s'a ridicat decât pe un strat adânc de cenușă și dărâmături.

O frumoasă surpriză ne-a procurat o altă săpătură. Lângă cișmelele satului Adamclisi, pe povârnișul dealului despre miazănoapte, am găsit *cinci cuptoare de var antice*, din care am desgropat până acum două. Restul va fi scos la iveală în curând. Putem însă afirma de pe acum că aceste cuptoare prezintă un deosebit interes pentru noi, fiind relativ bine păstrate și — pe cât știu — unice în țară.

Pe lângă aceasta, problema apei fiind una din cele mai înlănțuitoare pentru mine — se știe că Dobrogea e în genere lipsită de apă — am căutat dela început să găsesc și să cercetez apeductele ce aprovizionau cu apă cetatea *Tropaeum*. Până acum s'au constatat patru conducte venite din diferite direcții. Studiul lor va forma una din paginile cele mai interesante din istoria acestei cetăți.

Alte cercetări făcute în apropiere de Adamclisi m'au pus pe urma unui val roman, care poate fi socotit ca al patrulea dintre cele existente deja în Dobrogea. Lipsa de timp material nu mi-a îngăduit până acum să-l urmăresc până la capăt și să mă asigur de continuitatea lui până la punctul de unde presupun că pornește.

Studii și detalii asupra tuturor celor relatate mai

sus se vor publica în acest Buletin; o comunicație generală se rezervă pentru Academia Română.

Cu această ocazie notez și un alt fapt îmbucurător. E vorba de noul muzeu care se clădește pentru adăpostirea obiectelor descoperite la Adamclisi, în locul magazinului care a servit până acum de grajd gardianului, câtă vreme pietrele cu inscripții, piesele arhitectonice și celelalte obiecte co'ecționate în decursul vremii au stat împrăștiate și expuse intemperiilor în curtea casei muzeului. Această clădire va fi cea mai însemnată din înfloritoarea comună Adamclisi, unde de curând s'a instalat subprefectura și judecătoria; e făcută toată din piatră și cuprinde două săli mari cu un vestibul în stil antic. Sunt dator să rostesc aici adâncă mea mulțumire atât d-lui Ministru Sp. Haret cât și d-lui Administrator al Casei Bisericii P. Garboviceanu, cari au înțeles importanța acestui așezământ și mi-au dat puțința materială ca să-i dau ființă.

Nu pot încheia această comunicare asupra lucrărilor dela Adamclisi fără a aminti cu grațitudine plăcerea și cinstea ce ne-a făcut (6 Septembrie) vizita d-lui I. Brătianu, președintele consiliului de miniștri, care împreună cu d-na soție a venit inadins din Constanța, însoțit fiind de d-nii N. Săveanu, secretarul general al Ministerului de Interne, și I. Ghica, prefectul de Constanța. D-nul Brătianu a binevoit să se intereseze de aproape de lucrările noastre ca și de descoperirile din trecut, asupra cărora am avut onoarea a-i da toate lămuririle necesare. Cu satisfacție mărturisesc că înalții oaspeți au avut prilejul să se încredințeze de visu că cetatea din Adamclisi, prin întinderea și importanța ruinelor sale, nu e nevrednică de strălucitul monument triumfal care i-a dat numele, și deci de ostenelele și jertfele ce se fac pentru depina ei scoatere la lumină.

G. MURNU

În primăvara anului curent locuitorii C. Sp. Sterie și Gh. Berechet din satul Garvăn (com. Văcăreni, jud. Tulcea), săpând la locul numit Dosul Bugeacului de pe teritoriul acestei comune, au găsit în pământ doi stâlpi cilindrici de piatră calcară cu inscripțiuni romane, pe cari i-am putut vedea prin mijlocirea d-lor dr. Al. Suceveanu, medical primar al județului, și D. G. Ionescu, administratorul pescăriilor Statului. Forma lor și inscripțiile arată că sunt stâlpi miliari, iar locul unde s'au găsit ne lasă să presupunem, cu multă probabilitate, că au fost așezați pe porțiunea de șosea romană care lega *Arrabium* (Măcinul) cu *Dinogetia* (Bisericața) și cu *Noviodunum* (Isaccea

Unul dintre acești stâlpi s'a păstrat întreg și, împreună cu postamentul ce era înfipt în pământ, are 1,90 m. lungime, dar inscripția e aproape cu totul distrusă; din celalt nu s'a păstrat decât partea ce era deasupra pământului; el are înălțimea de 0,65 m., în schimb inscripția, afară de ultimul rând, este relativ bine conservată.

Caracteristica amândurora este că au fost vopsiți peste tot cu o culoare albă, deasupra căreia s'au desemnat, la vârfuri și la baze, ornamente în culoare roșie — minia — iar literile inscripțiilor sunt date și ele cu roșu. Vopseaua albă s'a conservat în mare parte, tot așa și vopseaua roșie de pe literile inscripțiilor; din ornamentele dela vârf și bază s'a păstrat mai puțin; totuși ele se pot reconstitui cu ușurință. Ornamentul dela vârf — păstrat în întregime pe stâlpul cel mic — constă din două linii orizontale, trase paralel de jur împrejurul stâlpului, deasupra inscripției; cel dela bază — păstrat în parte pe stâlpul cel mare — era format dintr'o linie orizontală, dusă de jur împrejur, dedesubtul inscripției; sub această linie urma un grup de patru linii punctate, iar între cele două din urmă linii de acest fel era o linie spirală.

Vopsirea stâlpilor însă nu s'a făcut în momentul când ei au fost așezați aci pentru a indica distanța drumului, ci cu mult mai în urmă. La început ei n'aveau decât inscripțiile săpate în piatră după o biceul roman. După un timp însă se pare că amândoi au stat multă vreme trântiți la pământ și din cauza umezei inscripțiile de pe părțile cari au venit în contact cu pământul s'au stricat cu totul. Numai așa se explică de ce fiecare stâlp are de sus până jos câte o zonă cu inscripția stricată cu desăvârșire. Mai târziu se vede că ei au fost din nou ridicați și atunci au fost și vopsiți. Că în adevăr această soartă au avut stâlpii noștri, rezultă din următoarele:

a) Unele litere ale inscripțiilor sunt vopsite greșit. Astfel pe stâlpul cel scurt, rândul al 2-lea, numele ANTON (inus) este vopsit ANTOP...; în rândul al 6-lea, în loc de DIVI este vopsit IXIVI. Literile gravate sunt în aceste locuri stricate în parte, deci faptul că ele au fost greșit vopsite dovedește evident că vopsirea s'a făcut târziu, atunci când inscripția se stricase de vreme și vopsitorul nu mai înțelegea sensul ei.

b) Întreagă zona care fusese în contact cu pământul (și din această cauză literile gravate s'au măcinat cu totul), este acoperită cu diferite semne făcute cu vopsea roșie. Acestea denotă că vopsirea s'a făcut după ce partea de inscripție gravată în acel loc se stricase cu desăvârșire.

c) Stâlpul cel lung este crăpat în lungime și două bucăți, una mai mare, alta mai mică, s'au desprins din trunchiul lui. Dar amândouă aceste bucăți au pe fețele lor interioare urme de vopsea albă. De aci urmează că vopsirea s'a făcut după ce stâlpul crăpase, dar înainte de a se fi desfăcut cu totul aceste două bucăți, așa că vopseaua s'a scurs printre crăpături și a atins fețele interioare ale bucăților.

Un stâlp miliar (cel mic) dela Garvăn (văzut din două părți).

Din toate acestea rezultă cu cea mai mare evidență că amândoi stâlpii au fost vopsiți foarte târziu, după ce inscripțiile gravate se deterioraseră în parte și când vopsitorul nu le mai înțelegea sensul. Câteva semne făcute cu vopsea roșie pe stâlpul cel scurt seamănă mult cu literele cursive moderne S și C și cu cifra 6 și tradează în acest chip data recentă a vopsirii.

Am spus mai sus că numai inscripția de pe stâlpul cel scurt este conservată mai bine; pe cel lung nu s'a păstrat decât câteva litere. Cu toate acestea observând mai cu atenție resturile acestei din urmă inscripții se constată că era identică cu inscripția de pe stâlpul cel scurt.

Transcrierea lor este următoarea:

INSCRIPȚIA DE PE STÂLPUL SCURT.

1. IMP·CAE	M ARELIVS
2. ANOP	G PONTIFEX
3. MAXIM	POES·XVI COS III
4. E IMPCÆ·SΛ	RELIVS·VERV
5. AVG·TRB P	COS·II·DIVIP II
6. FIL·IXIVI	A N NEPOES
7. DIVI T R	THICI·PRO
8. NEPOES	VE·AB·NO

INSCRIPȚIA DE PE STÂLPUL CEL LUNG.

1. imp caes m. aure L as
2. antoninus AV g pon
3. tífex MAX im tribu N
4. potest XVI · C O S III

5. E imp c AE s L. aurelius
6. verVS aug triB POtesti cosII
7. divii pii FILI divi Hadria
8. IVI ne PO tes divi
9. traiani PArthici pro
10. nepotes divi nerVae
11. AB nepotes .CA
12. C M . P . I.

Lectura : Imp(erator) cae(sar) M(arcus) Aurelius Anton(inus au)g(ustus) pontifex maxim(us) tribunicia) potes(tate) XVI co(n)s(ule) III et imp(erator) caes(ar) L. (Au)relius Vera(s) au(ustus) trib(unicia) p(otes-tate II) co(n)s(ule) II divi Pii fil(i)divi (Hadri)an(i) nepotes divi TR(aiani par)thici pronepotes (divi Ner)ve ab n(e)po(tes).

Pestălpul lung ar mai fi în rândul al 12-lea: m(ilia p(assuum)). . .

După cum rezultă din ambele inscripții anul când au fost puși stălpii aceștia — și deci când s'a restaurat șoseaua — a fost 162 d. Cr., căci în acest an Marc Aureliu avea pentru a 16-a oară puterea tribuniciană și pentru a 3-a oară consulatul. Interesant este că inscripții identice și tot cu această dată se află și pe un stălp miliar găsit în satul Tatlângeaculmare, dintre Mangalia și Constanța (C. I. L. III nr 7616), și probabil pe un altul găsit la Hârșova (Tocilescu, Neue Inschrift. a. d. Dobrudscha, p. 27, nr 3). Aceasta ar dovedi că întreaga șoseaua limesului scitic a fost restaurată de Marc Aureliu în acest timp, când de altfel s'au restaurat șoselele și pe alte granițe ale imperiului.

CONST. MOISIL.

Între prețioasele memorii publicate în timpul din urmă de d. N. Iorga în «Analele Academiei Române» e de menționat în deosebi pentru Buletinul nostru acel privitor la un călător italian prin Turcia și Moldova în timpul războiului cu Polonia dela 1672 (Analele citate, mem. sect. ist., t. XXXIII, nr. 2), în care d-sa analizează vechia publicație — *Quanto di più curioso e vago ha potuto raccorre Cornelio Magni, nel primo biennio da esso consumato in viaggi e dimore per la Turchia*. Parma 1678.

Această rară carte, cunoscută numai din titlu celor doi istorici mai vechi ai Imperiului otoman, Hammer și Zinkeisen, e cercetată și analizată acum pentru întâia oară — valorându-se ca un foarte important izvor pentru istoria culturală turcească din a doua jumătate a sec. al

XVIII-lea — de cel mai nou și mai distins istoric al Împărăției osmane, de d. N. Iorga.

Firește că nu e locul aci, în această publicație cu caracter special, a se face o dare de seamă mai amănunțită asupra știrilor lui Magni privitoare la stările de cultură din Imperiul turcesc. — Mulțumindu-ne deci numai a atrage luarea aminte asupra lor a cetitorilor, cari vor găsi între aceste știri unele de interes foarte apropiat pentru noi, cum sunt bunăoară acele despre rânduirea și mersul oștirilor împărătești dela Reni la Țuțora, trecem la ceea ce ne privește în deosebi — la relațiunile ce ni se dau despre lașii acelei vremi.

Intr'adevăr, întovărășind armata turcească, Magni avu prilejul a vizita și Capitala Moldovei, lăsându-ne știri destul de însemnate asupra celor văzute. Din ele relevăm aci cele câteva ce intră în cadrul preocupărilor noastre : relațiunea despre Curtea domnească, care, după cum observă d. Iorga, nu poate fi vechia curte din oraș, ci noul palat al lui Duca-Vodă dela Cetățuia, știrile despre arhitectura bisericii Golia, informațiile despre ornamentația bisericii Treisfetele și mențiunea despre biserica ruinată a lui Ștefan-cel-Mare din Vaslui, pe lângă care trebuie să se înțeleagă și palatul domnesc al marelui Voevod, complet ruinat încă de pe vremea lui Vasile Lupul, după cum atestă scrisoarea acestuia tipărită în Buletinul nostru, a. I, nr. 1.

Cum vedem dar, în cartea sa Magni ne dă știri destul de însemnate pentru cei ce se ocupă cu studiul antichităților românești, pentru a căror cunoaștere relațiunile călătorilor străini sunt izvoarele cele mai de seamă, și fiindcă aceste relațiuni nu sunt tocmai numeroase, trebuie să ne bucurăm când altele nouă sunt scoase la iveală, cum sunt și aceste ale lui Magni, comunicate Academiei de d. N. Iorga.

A. L.

Primul nostru pictor cunoscut pare a fi fost un transilvănean numit *Toma Turbulea*. Unde a învățat, dela cine și-a câștigat primele cunoștințe de pictură, e nelămurit până acum. Căci îl cunoaștem numai când gusta roadele talentului său, care îl făcuse pictor de curte al regelui polon Ștefan Báthory (1576—86).

Numele-i curat românesc — scris *Toma Turbulya* — ni l-a păstrat o diplomă din 1579 a numelui rege polon (v. *Századok*, an. 1880, pag. 834),

care, înainte de a ajunge pe tronul Poloniei, fusese, în rând al doilea, principe transilvan (1571—76). Probabil în Transilvania, ca principe, a descoperit el talentul băiatului de țărani români, aici l-a format și făcut pictorul său de casă. L-a dus apoi cu sine în Polonia, fiindcă diploma e dată acolo. În aceasta diplomă îi dăruiește lui Toma Turbulea «*pictori nostro*» o casă scutită de dare în Alba-Iulia, în strada Căramidarilor, iar pentru serviciile făcute multă vreme, în deosebi la curtea polonă, îl ridică la rangul de nobil, cu prenumele Czegan. O vie din Borpatak încheie donațiunea făcută.

Faptul că Toma Turbulea a rămas și în Polonia pictorul de casă al lui Ștefan Báthory arată că era pictor de talent și școală. Altcum nu s'ar fi putut afirma față de pictorii contemporani din Polonia, unde se făcea în secolul XVI mari sforțări pentru aclimatizarea și înaintarea picturii. Ștefan Báthory înnoește întărind privilegiile ce le acordase Sigismund II pictorilor. Pictura ajunsese la modă în castelele seniorilor poloni, cari fiecare voia să aibă galerii de tablouri. E evident că regele trebuia să aibă un pictor cel puțin așa de bun ca ai nobililor regatului său. Și acest pictor spre surpriza noastră pare a fost românul Toma Turbulea.

E. M.

Paul de Alep, vorbind de fuga Patriarhului Macarie la Câmpulung, de frica Turcilor, cari ase-

diaseră Târgoviștea în 1658, cum și de retragerea lui Constandin-Vodă Cârnel din fața oștilor păgâne ce-l urmăreau pe drumul Câmpulungului, — zice: «prin urmărire el fugi și ajunsese la puntea lui Socol, care e pe faimosul râu Dâmbovița...».

Ne-a fost dat să găsim locul unde se afla faimosul pod, după o cruce pe care am găsit-o în apropierea satului Laicăii—Muscel, pe malul stâng al Dâmboviței, pierdută într-o luncă, sub un delușor.

Din modul cum se află așezată crucea (una din cele mai frumoase exemplare din câte avem), rezultă că șoseaua se afla pe malul stâng al Dâmboviței, nu pe cel drept cum este astăzi.

Inscripția acestei cruci glăsuiește:

ÎN NUMELE TĂTĂLUI ȘI AL HIOLUI ȘI AL SF(ĂNT)ULUI DUM ȘI ÎNTRU LAUDA SFĂNTULUI HRAM ȘCOPENIE БРЪЦЬ ПРИХОДЪХЪ МАРИЕ, БЪ ДНИ ІО МАТЕИ ВОЕВОДА (= ADORMIREA MAICEI DOMNULUI ȘI PURUREA FECIOAREI MARIA, ÎN ZILELE LUI IO MATEI VOEVOOD). ACE(Ă)STĂ SFĂNTĂ CRUC ȘI ACEST POD RIDICATU-LE 'U ROBUL LUI DUMNEZEU JUPAN SOCOL-BIV-VEL-CLUČ(ER), I JUPANIȚA ЄГ'О MARULA, СН'Ъ (FIUL LUI) JUPAN NECUL(A) VORNIC, I JUPANIȚA ЄГ'О (LUI) IRINA, I СНЕХЪ (ȘI FIU) C(Ă)R-СТЕА CLUČ(ER), JANACHEA SPAT(AR), IRINA, I STANCA, MARULA, I COSTANDIN, I VENTIL FLORESCUL, I TUDORA, I ILINCA, MATEI, TADOȘIA, ANA (?), CA SĂ LE FIE POMEANĂ ÎN VEACI. AMIN.

ПИС МЕСИЦЯ ЯПР. -І- ДНЬ БЪ Л'ЪТ, ЗРНЕ. ПИС ЯЗ ХРИСТОДОР ЗЪТ (= SCRISĂ ÎN LUNA APRILIE, 10 ZILE, ÎN ANUL 1647. AM SCRIS EU HRISTODOR ZUGRAVUL).

V. D.

SCHITUL SF. APOSTOLI

DE PE LÂNGĂ MĂNĂSTIREA HUREZI

I *Descrierea.* — II *Biserica.* — III *Chiliile.* — IV *Stăreția.*

I

Pe coasta dealului ce se ridică spre miez-noapte de zidurile mănăstirii Hurezi, la vre-o patru sute metri depărtare, se întinde o poeniță plină de feregă și mărăcinișuri. Un colț al acestei poenițe se vâra în pădurea deasă, de fagi și mesteacăn, care se întinde în sus pe munte; iar partea din vale, fiind deschisă, lasă ochiului libertatea să privească departe în lungul văii Romanului, pe de-a-supra mănăstirii Hurezi.

În acest colț, retras și umbrit de desișul pădurii, stă părăsit schitul Sfinților Apostoli, în mijlocul unei curți înconjurată de ziduri și chilii în ruină.

Ca greutate se poate pătrunde în curtea schitului, din cauza mărăcinilor crescuți în bună voie până la înălțimea ferestrelor; totuși, cu puțină stăruință, cercetând cu-prinsul acestei schit, se poate stabili că: curtea lui are o lungime de 29^m,45 și o lărgime de 27^m,70; în mijlocul ei (vezi planul, pag. 147) se află biserica lungă de 10^m,50 și lată de 5^m,70; pe latura nordică se află un șir de chilii, parte ruinate, parte încă acoperite; în colțul sud-vestic se vede în ruină urme de alte locuințe, pe latura sudică local comunității, iar pe cea estică zidul de împrejmuire.

Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice.

Elementele arhitectonice ce se văd la acest schit ne sunt bine cunoscute, fiind în parte aceleași cași cele dela mănăstirea Hurezi, din al cărei grup face și el parte; cu toate acestea, prin felul lor de întrebuințare precum și prin elementele noi ce întâlnim aci, schitul prezintă un deosebit interes artistic, ceea ce ne îndreptățește să-i consacram o lucrare mai întinsă.

II

Pisania de afară, săpată în piatră, de-asupra ușii, ne spune, în versuri meșteșugite, cine a fost fericitul ctitor al acestei sfânt locaș de închinare:

«Precum cerbul setos de izvor dorește —
«aflând apă rece bând se veselește, — în-
«tr'acest chip dori și sufletul mea — să zi-
«desc acest mic lăcaș marelui Dumnezeu, —
«întru cinstea și slava acestor prea ves-
«tiți — marilor apostoli Petru și Pavel nu-
«miți, — voi și ajutor aflând dela cel prea
«înălțat — Ioan Constantin Voevod, carele
«au ridicat, — cea mare sfântă mănăstire —
«Sfântului Constantin întru proslăvire.

«Primește acum dar, cerescale împărat,
«și acest dumnezeesc lăcaș, ce e ridicat
«cu toată nevoița de mine smeritul Ion
«egumen și arhimandritul al cei mănă-
«stiri, care e înălțată de cel ce mai sus în
«versuri luminată să arată. Luna August
«1 zi, leat 7206 (= 1698)».

Așa dară, Ioan arhimandritul, acel inimos și vrednic părinte, care a purtat toată grija zidirei mănăstirii Hurezi, după patru ani de la terminarea acesteia (1694), înălță, pentru mântuirea sufletului său, acest schit.

Inscripția din năantru, zugrăvită de-asu-

smerenie, această inscripție merită să fie și ea redată în întregime. Iat-o: «Valuri
«multe rădică furtuna pe mare,—mai vartos
«gândul omului întrul acru care.—Naatăta
«grije și frică începutului,—ce mai multă
«grije și primejdie sfârșitului.—Intr'acest

Biserica schitului Sf. Apostoli.

pra așii, ne spune, iarăși în frumoase «versuri», că s'a isprăvit de zugrăvit în anul 7208 (= 1700), adică doi ani după săvârșirea clădirii.

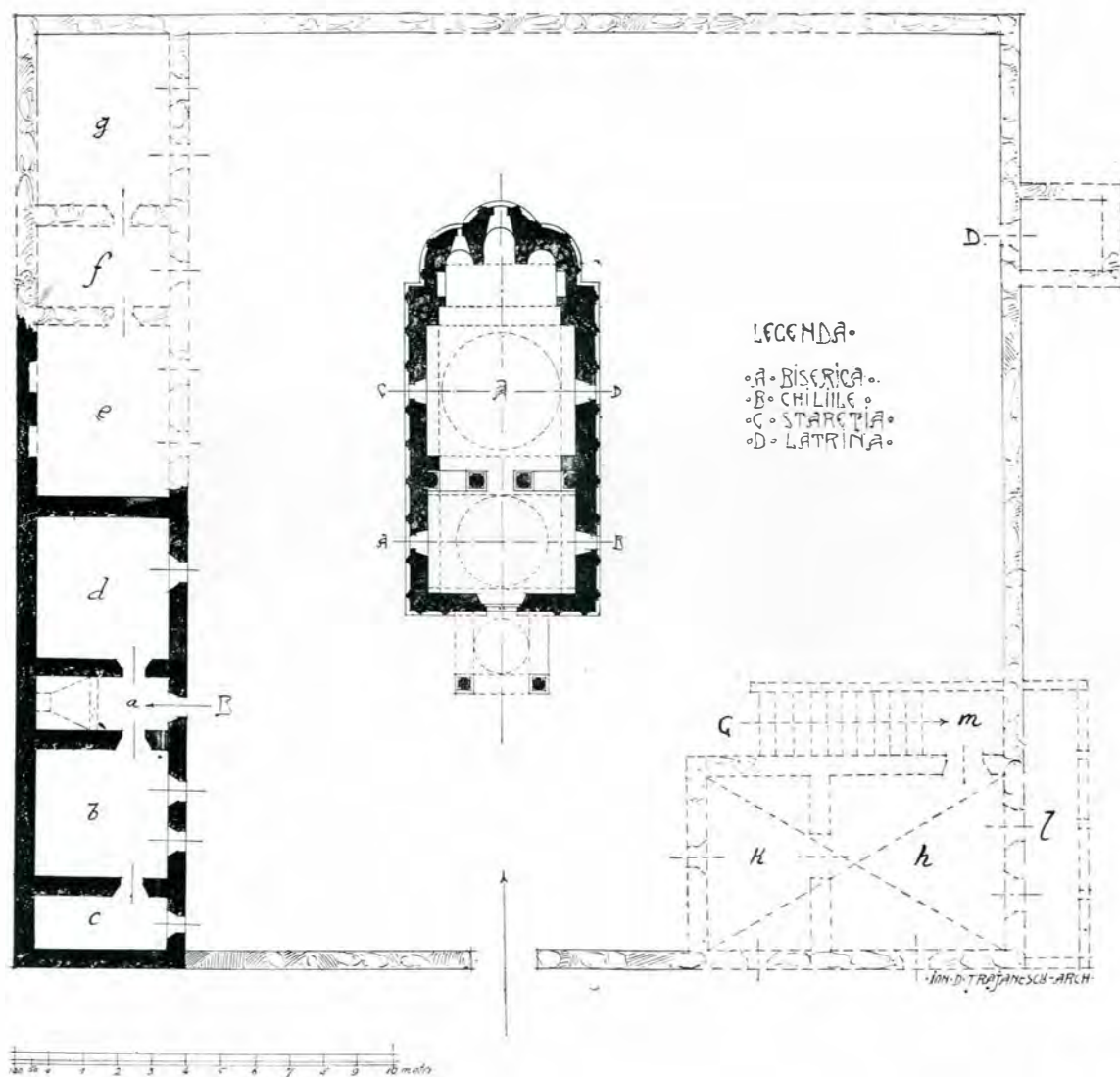
Prin forma ei îngrijită, precum și prin cuprinsul ei plin de înțelepte cugetări și

«chip-fiind—într'acea grije și ea smeritul
«Ioan mult m'am nevoit—până ce această
«sfântă biserică o am isprăvit—și pe armă
«cu înfrumusețare o am zugrăvit,—întru
«slava lui Dumnezeu și întru pohvala sfin-
«ților Apostoli.—Și s'au săvârșit la Iulie 6

«zile, leat 7208 (=1700). Zagrafi: Iosif «Erodiacon și Ion Erodiacon».

Grija ce a pus acest arhimandrit în alcătuirea pisanilor sale de mai sus adevărate că el avea oarecare talent pentru alcătuirea de stihaiuri ușoare. Aceeaș însu-

noi, și anume: pridvorul deschis, reze-
mat pe doi stâlpi de piatră și pe două con-
sole înfipte în zidul bisericii; despărțitura
— în trei arcuri trilobate în acoladă —
dintre pronaos și naos; altarul dispus în
trei abside — dintre cari cea dela mijloc

Planul schitului Sf. Apostoli.

flețire mare, din care a isvorit inscripțiile lui, l-a călăuzit de sigur și la zidirea schitului, la care se vede că și-a pus toată râvna, să-l facă mai deosebit de cât celelalte schituri din grupul Harezului.

Intr'adevăr, în plan, schitul are elemente

mai mare — aparente; în exterior: naosul fără sânnuri, ca și la bolnița mănăstirii.

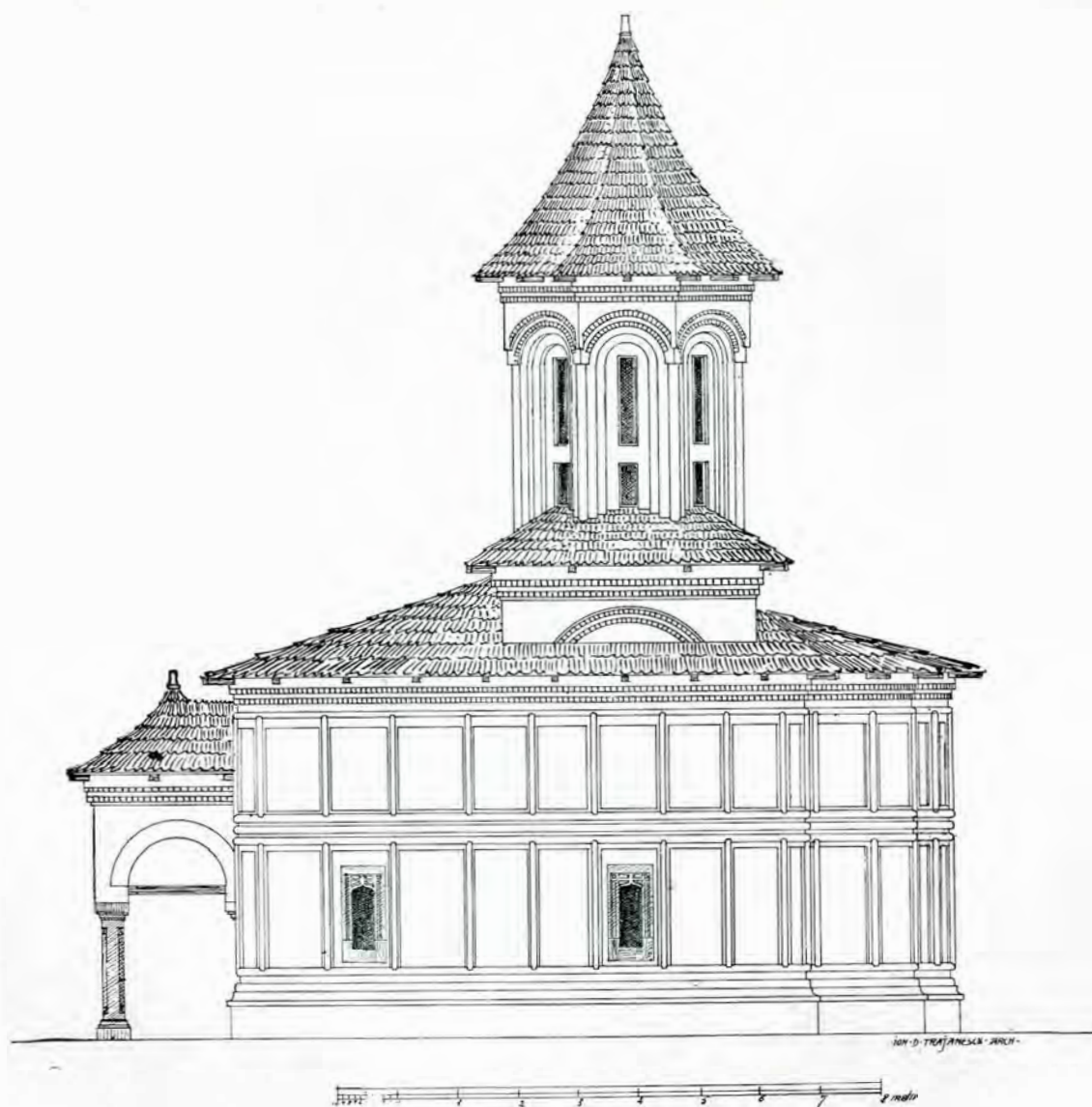
Dispoziția altarului în trei abside ne trimite la formele cele mai vechi ale bisericilor de modă bizantină la noi, dintre cari putem cita biserica Sf. Nicolae-Domnesc

din Curtea-de-Argeș, Sf. Dumitru din Craiova, biserica fostei mănăstiri Snagov, Biserica Domnească din Târgoviște etc.

Aci, la schitul Sf. Apostoli, biserica fiind mică, absidele sunt învelite de acelaș acoperământ, pe când la bisericile mari, ab-

la cea octogonală se vede o consolă în formă de foae de acantă, atât la capitel cât și la bază (vezi detaliul, pag. 152).

Pe acești doi stâlpi și pe cele două console de piatră se sprijină patru arcuri dublouri, cari, la rândul lor, sus-

Biserica schitului Sf. Apostoli: vedere laterală.

sida centrală are un acoperiș deosebit și mai înalt, iar celelalte două au acoperișuri alăturate și mai joase.

Stâlpii de piatră ai pridvorului (vezi detaliul, pag. 152) încă au o decorație nouă și anume: la trecerea de la forma pătrată

țin cupola pe pendantivi a pridvorului.

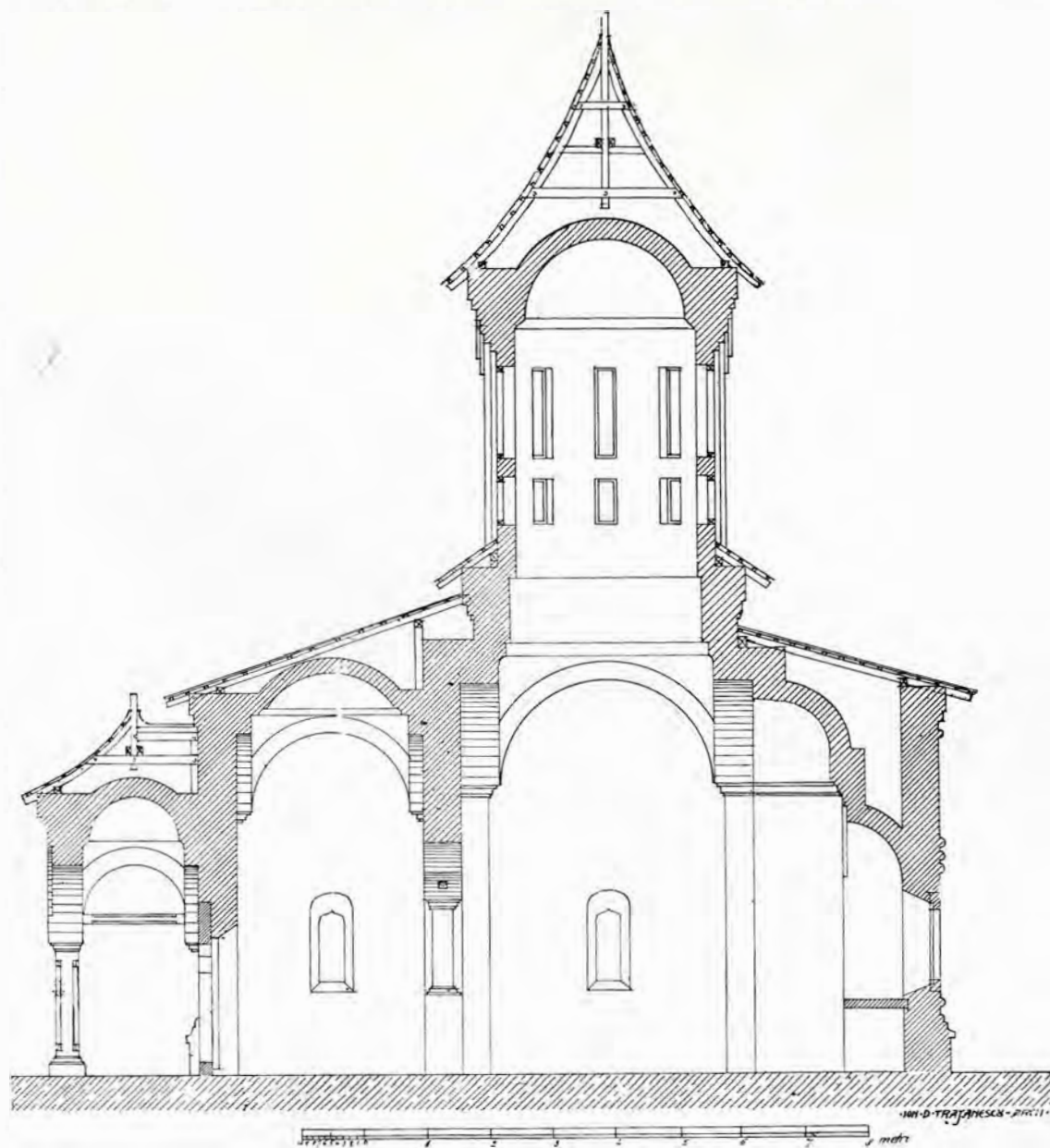
În locul ce rămâne liber între piatra pișaniei și arcul dublou dela perete este zugrăvită icoana de hram a schitului: Sf. apostoli Petru și Pavel.

Pridvorul, cași întregul schit, este aco-

perit cu șindrila de goran, învechită și găurită, din care cauză apa, pătrunzând pe boltă, a stricat tencuiala și cu ea zugrăveala ce împodobia cupola.

Tot din cauza acoperișului stricat, arcurile ce se sprijină pe stâlpi și console sunt

Pronaosul are forma dreptunghiulară, aproape pătrată. Peretele din spre răsărit este sprijinit de trei arcuri trilobate în acoladă (vezi secția transversală, pag. 151) susținute de patru coloane de piatră, dintre cari două sunt libere, iar două anga-

Biserica schitului Sf. Apostoli : secție longitudinală.

crăpate, încât nu mai prezintă nici o siguranță, amenințând să cadă și — odată cu ele — să se dărâme chiar pridvorul întreg.

Astfel, fără serioase măsuri de consolidare, puțin costisitoare de altfel, acest prețios pridvor, va fi în curând pierdut.

jate în pereții bisericii din spre nord și sud.

Acest perete, precum și stâlpii, arcadele, bazele și parapetul sunt zugrăviți cu bogate ornamente bizantine, ceace le dă o înfățișare plină de interes. Pe patru console de piatră, înfipte în pereții pronaosului la

colțuri și la o înălțime de 4^m,20, se razimă patru arcuri mari, cari, prin ajutorul pendantivilor, susțin capola de deasupra pronaosului la o înălțime de 6^m,40.

Ceilalți pereți ai pronaosului sunt și ei împodobiți cu zugrăveli de icoane și ornamentații, iar pe spațiul cuprins între străni și linia de naștere a arcurilor sunt zugrăvite portretele lui Matei Basarab, Const. Brâncoveanu, mitropolitului Tudosie și ctitorului Ioan Arhimandritul. Și anume: pe peretele din spre așe, în stânga, e zugrăvit Ioan Arhimandritul ca ctitor, ținând biserica în mână dreaptă, iar în partea dreaptă a așei e zugrăvit mitropolitul Tudosie, privind și blagoslovind pe ctitor. Pe peretele nordic e zugrăvit Matei Basarab cu Doamna, ținând în mâini biserica din Câmpulung, ctitoria lor, unde Ioan Arhimandritul fusese mai înainte egumen; tot aci sunt zugrăviți și doi conici ai lor.

Pe peretele din spre miazăzi este zugrăvit Constantin Brâncoveanu cu Doamna, ținând în mâini mănăstirea Hurezi; de asemenea sunt zugrăviți și fiii lor: Constantin și Ștefan.

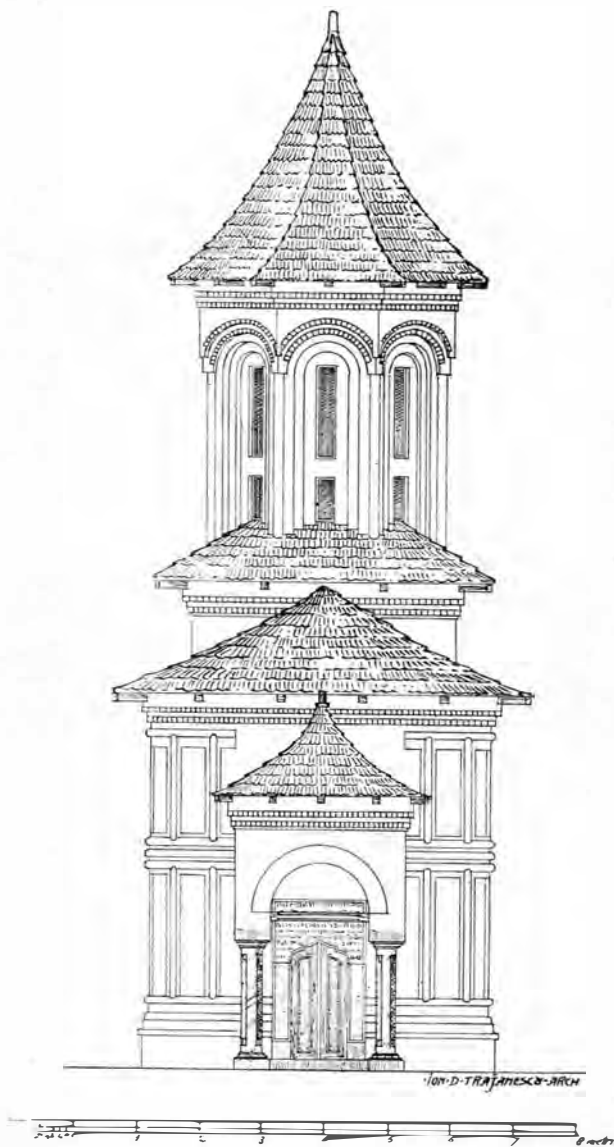
Sus în boltă e zugrăvit Sf. Ion Botezătorul,

având capul în mijlocul boltei, iar bustul corpului spre răsărit, până la linia de naștere a capolei.

Trecând pe sub arcada din mijloc a pronaosului, pătrundem în naosul bisericii, care este de formă pătrată. La cele patru colțuri ale naosului se află câte un picior pe care se reazimă cele patru mari arcuri amintite.

Pe aceste arcuri se sprijină pendantivii, peste cari se înalță turla pantocratorului, până la înălțimea de 12 metri, unde începe capola, care are la bază un ciubuc.

Cam se vede din plan, sâmurile lipsesc. Privind spre răsărit vedem că tâmpla a dispărut, fiind de sigar luată și dusă aiurea la vre-o biserică din împrejurimi. Cele trei grinzi, pe cariserezima tâmpla, sunt la locul lor. Prin lipsa tâmplei, se pune și mai mult în evidență cele trei abside semi-cilindrice ale altarului, dintre cari cea dela

Biserica schitului Sf. Apostoli: fațada.

mijloc este și mai largă și mai înaltă. La partea superioară absidele sunt încheiate cu arcuri de cerc, cari mărginesc jumătățile de capolă ce le acoperă (vezi secția în lung, pag. 149) Pereții naosului și altarului, ca și arcadele, sunt împodobiți cu icoane, sfinți și împletituri bizantine, cari

sunt zugrăvite, începând de jos până sus, la cupola pantocratorului, de unde predomină icoana Mântuitorului, închipuit tânăr sub numele de «Manoil». În general zugrăveala se ține bine, cu toate că până mai deunăzi ușa bisericii era dată de perete, iar schitul servia pe timpuri rele de adăpost vitelor și păzitorilor lor. Acum așa e ținută în chingi pe dinăuntru; totuși ferestrele lipsese peste tot, căci până și grățiile de fier ce erau fixate în ramele de piatră sunt luate, în cât ori cine poate pătrunde în năuntru.

Lespezile de piatră ce serviau de pardoseală în biserică sunt luate; de asemenea și masa de piatră ce servia de pristol e luată, căci nu a mai rămas decât urmele unde ea era înfiptă la înălțime de un metru în absida din mijloc (vezi secția în lung, pag. 149).

În general interiorul acestui schit, cu proporția potrivită a arcurilor și bolților sale, ca tonurile stinse ale zugrăvelii, cu bogăția de icoane și ornamentații variate, este unul dintre cele mai reușite, ale vremii, producând asupra vizitatorului un efect de adâncă mulțumire și admirație.

Pe din afară, schitul se prezintă cu același caracter arhitectonic cași biserica cea mare: pereții sunt despărțiți în panouri prin ciabuce semirotunde, dispuse unele vertical, altele horizontal, întretăiate aproape

de mijlocul înălțimei, prin trei rânduri de ciabuce orizontale, cari, prin dispoziția lor, formează un brâu lat, ce încinge schitul de jurîmprejur.

Socul are profilul caracteristic Hurezului (vezi fațadele, pag. 149); de asemenea cornișa formată din rânduri de cărămizi

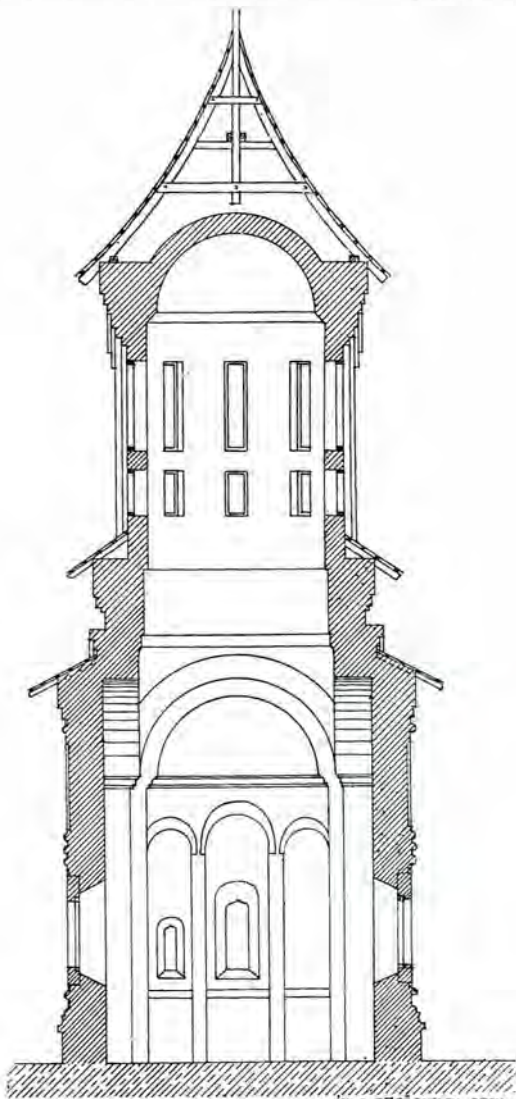
așezate pe colțuri, alternând cu alte rânduri așezate pe față. Ferestrele au rame de piatră și sunt cioplite în felul celor dela Paraclis, dela biserica Bolniței și dela schitul Sf. Ștefan (vezi fațada laterală, pag. 149). La partea de sus sunt terminate în arc-acoladă, iar ornamentația, cioplită în piatră, are formă de ciabuce semi-rotunde, cari se întretac în curmeziș la partea superioară.

Streașina este scoasă de 30 c. m.; iar lemnăria acoperișului este ca și șindrila, din lemn de gorun, înegrit de vremuri și prin multe locuri putrezit de apa ploilor ce trece prin șindrila spartă, ajungând până la bolțile cele zugrăvite.

Turla este de plan octagonal și croită la fel cu turlele Hurezului, adică cu arcuri în retra-

gere pe fiecare față, având la colțuri câte un ciabuc vertical în formă de colonetă rotundă de 20 cm. diametru, care sprijină la capătul de sus arcadele dințate ce se arcuesc deasupra ferestrelor ca niște sprâncene.

Deasupra acestora se înșiră cornișa de

Biserica schitului Sf. Apostoli: secție laterală.

sus, peste care se lasă sobră streășina neagră a acoperișului țiguit și făcut din șindrilă.

Crucea din vârful turlei, ca și cea de deasupra pridvorului, lipsește, văzându-se doar lemnul pe care erau fixate.

Pe fețele din spre nord și vest ale bazei pătrate se văd aparente o parte din cele două mari arcări ce susțin cupola (vezi fațada laterală, pag. 148). Aceste arcări sunt executate cu rânduri dințate și netede, alternându-se, la fel ca cele dela turle, producând un plăcut efect. Această interesantă particularitate o întâlnim și la baza pătrată a turlei paraclisului din mănăstirea Hurezi.

Cele opt ferestre ale turlei sunt patrezite, parte fără geamuri, parte căzute, lăsând ca prin golul lor să pătrundă înăuntru apa ploilor și zăpada suflată de viscole.

Intr-o privire generală biserica schitului Sf. Apostoli are o înfățișare bună și stăpânește multă vreme privirea vizitatorului, prin proporția ei prea bine camănită și reușită.

O rea impresie face numai starea de uitare în care se găsește și care o dăce cu pași repezi spre ruină. Cu puțină cheltuială s'ar putea preface învelitoarea, fere-

strele, așa dela intrare, precum și consolidarea pridvorului din față, care amenință să cadă. Cu modul acesta s'ar putea păstra încă multă vreme de-acum înainte această prețioasă ctitorie a arhimandritului Ioan dela mănăstirea Hurezi.

III

Chiliile în ruină, ocupă toată latura din spre nord a curții, pe o lungime de 27^m,70 și pe o lărgime de 4^m,83.

Acest șir de chilii în parte mai este încă sub acoperiș — și el patrezit, spart și căzut — iar capătul din spre răsărit este cu totul dărâmat: doar urmele zidurilor mai span cum era încăperile odinioară!

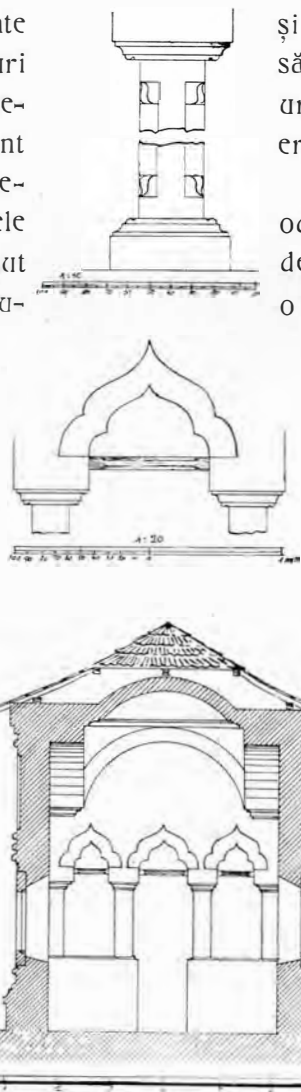
Principiul urmărit la împărțirea odăilor este acelaș ca la chiliile dela Bolniță și Sf. Ștefan din vale: o sală de intrare (a) (vezi planul de ansamblu, pag. 147) în fund, cu o vatră acoperită de un cotlon pentru tragerea fumului și aburului; la stânga o cameră (b), care servia de trapeză, având alături camera (c); la dreapta sălei o chilie (d) pentru călugărul ce servia de arhondar.

Acest grup de încăperi este despărțit de rest printr'un zid plin ce se păstrează încă sub acoperișul de șindrilă, căzut și el în mare parte.

Restul este compus dintr'o sală la mijloc (f), având la dreapta și la stânga câte o chilie (e și g); masa fiind comună — ca și la mănăstirea Hurezi — nu mai era aici nevoie de bucatărie și cămară, călugării servindu-se cu toții de aceeaș

trapeză, bucatărie și cămară, mai sus arătate (vezi planul, pag. 147).

În partea de chilii rămase în picioare se poate vedea aceeaș caracteristică arhitectonică ca la chiliile Bolniței, cu singura deosebire că la ferestre partea de sus

Biserica schitului Sf. Apostoli
secție transversală prin pronaos și dom:
arcade interioare și stâlp de pridvor.

este aci în formă de elipsă joasă, pe când la Bolnița sunt în forme drepte.

Zidăria este făcută din bolovani de râu și cărămidă tencuită; ușile și ferestrele sunt teșite la partea interioară.

Modul de construcție și decorație, atât la chilii cât și la biserică, ne îndreptățește să credem că meșterii întrebuințați aci au fost aceiași ca la mănăstirea Hurezi și celelalte din grupul său, adică: Manea vătaful da zidari, Vucașin Caragea pietrarul și Istratie lemnarul, cari — trustrei — sunt zugrăviți în partea stângă a pridvorului bisericii cei mari a Hurezilor.

Cu mică cheltauială și aceste chilii pornite spre ruina s'ar putea readuce în bună stare, iar paza schitului s'ar putea îndreptăța vre-una din bătrânii schivnici ce se găsesc pe la marile mănăstiri de călugări. Numai cu modul acesta se va putea păstra bine acest prețios schit, fiind zilnic sub îngrijirea unor oameni ai bisericii, cari prin viețuirea lor statornică în preajma lui, i-ar da viața și farmecul ce au avut altă dată.

IV

Rândul de case ce servia stăreției este complet dărâmat. Din cercetările dărâmarilor sale rezultă (vezi planul de ansamblu, pag. 147) că era compus dintr-o chilie

mare (h) și o cămară alăturată (k), iar dedesubtul lor era o pivniță boltită.

La chilie se ajungea cu ajutorul unei scări de lemn, având la capătul de sus o odihnă (m), deasupra căreia se înalța pe patru stâlpi un acoperiș mai ridicat ce adăpostea clopotul schitului.

Din această odihnă se pătrundea în chilie stărețului precum și într'un pridvor (l), ce se întindea pe tot peretele din spre sud

al chiliei. Din locul acestui balcon privind spre sud se desfășoară o priveliște plină de frumusețe: mai întâi se vede mănăstirea Hurezul cu tot cuprinsulei, cu biserica cea mare în mijloc, cu clopotnița, paraclisul, casele domnești și chiliile; la stânga, mai pe deal, se vede bolnița și foișorul, acoperite în parte de pomii deși de primprejur; la dreapta, în vale, se distinge acoperișul schitului Sf. Ștefan; mai departe, în lungul

Biserica schitului Sf. Apostoli: vedere spre altar.

văii Romanului, se împrășteie satul Romani cu bisericuța din poarta mănăstirii, și mai departe se pierde în depărtări albastre dealurile Bistriței și Lancavățului, cari se lasă spre valea Oltului.

Pentru gustul său ales și pentru vrednicia în îndatoririle sale, Ioan Arhimandritul se bucura de mare încredere înaintea domnului și stăpânului său Constantin-Vodă Brâncoveanu, care, adeseori, îi trimitea lungi răvașe domnești, pecetluite

cu pecetia brâncovenească și semnate de însuși Voevodal.

Astfel, numele lui Ioan, se citește pe multe pisanii de biserici, ca: Harezul, schitul Sf. Apostoli, bolnița Harezului, schitul Sf. Ștefan, Polovragii, Sarpatele, Govora, mănăstirea Dintr'un lemn, Mama și altele, unde a fost orânduit ca ispravnic al lucrărilor de reparațiuni și din nou întreprinse de marele ctitor al Harezului, asupra bisericilor și schitarilor ce cădeau în stăpânirea lui. Afară de acestea, chipul arhimandritului Ioan este zugrăvit în multe biserici, în rândul cititorilor, iar la Harezi el este zugrăvit pe peretele din spre miazăzi, alături de potretul lui Laiot-Vodă Basarab, în acelaș șir de chipuri domnești, unde este zugrăvit și Brâncoveanu cu familia lui (reproduse toate în acest Buletin, anul I, No. 2). Doi ani după ce și-a isprăvit de lucru schitul Sf. Apostoli, el l-a închinat mănăstirii Harezi, printr'o scrisoare în care, printre altele, mult se ruga «de Hs. iubitori, ctitori și năstavnici, carele de pre noi veți veni: când ați vedea că rămâne acest schitișor la vre-o lipsă de cevaș, au a se strica ceva, au din zid, au din aco-periș, au din ce s'ar strica și i-ar lipsi, cu milă vă rog ca să fiți cu voință a ajuta să se direagă, că oricine va direge și va milui, cu mine întru pomenire va fi» (apud Iorga, Studii și Documente, XIV, VI).

Cât de mare râvnă punea acest vrednic părinte în desăvârșirea lucrului său se

poate vedea și dintr'o scrisoare a Domnului său din anul 1705, în care mărturisește că: «de când s'au așezat egumen și purtător de grije, nimic lucru în slab n'au lăsat, ce cu toată nevoința s'au aflat de au isprăvit lucrările toate câte au fost pe lângă mănăstire neisprăvite. Și au făcut împrejurul mănăstirii schitari, precum se văd de față. Și multe moșii au cumpărat sfintei mănăstiri din venitul mănăstirii, precum arăt tot anume în hrisoval domniei mele» (Iorga, ibidem, XXIII).

Cu toată năzuința lui de a face bine peste tot, n'a fost ferit de necazarile pornite din invidia și răutatea omenească.

Astfel, după moartea lui Const. Brâncoveanu (1714), fu înlocuit printr'un egumen anume Ilarion în Decembrie 1724 (Iorga, ibidem, I. c.)

Peste doi ani (1726), după isgonirea lui Ilarion, fu iarăși adus în fruntea mănăstirii Harezi, însă pentru puțină vreme, căci în acelaș an, în luna Iunie, își dete sufletul în mâinile Domnului.

Pentru meritele lui s'a încuviințat să fie îngropat în mormântul din tinda bisericii mari a Harezului, sub lespedea de piatră înaltă, pe fața căreia abia se mai pot ceti astăzi literile șterse ale epitafului în stihuri ce și-l compusese și pregătise singur mai dinnainte.

Piatra mormântală e așezată la picioarele portretului său, zugrăvit pe zidul din spre miazăzi al bisericii mari.

IOAN D. TRAIANESCU
Arhitect

Inainte de-a expune rezultatul săpăturilor întreprinse de mine, țin să previn pe cetitor cu unele considerațiuni de ordin mai general asupra lucrărilor anterioare executate în cetatea Tropaeum, unde au avut loc aceste săpături; aceasta cu atât mai mult, cu cât ceea ce am făptuit nu e un început pe teritoriul explorat, ci o continuare a unei îndelungate activități arheologice, și cu cât, prin urmare, cea dintâi își găsește cuvenita înțelegere și îndreptățire în cea din urmă. Nu e locul aici de a face o expunere amănunțită asupra situației moștenite de mine. Mă voi a mărgini așa dar să dau indicații sumare, să relev anume puncte cari sunt neapărat trebuitoare pentru comunicația de față.

Așa zisele săpături arheologice sunt o întreprindere pe atât de grea și migăloasă, pe cât de complicată. Pentru practicarea lor nu trebuie numai răbdare și stăruință multă, ci și experiență destulă de lucruri și oameni și pe lângă cunoștințe tehnice, nu mai puțin spirit practic și organizator.

De aceea trebuie să nu numai mijloace materiale, ci și personalul necesar conștiințios și priceput. O conducere tehnică serioasă, se înțelege de la sine, e lucru bun, e chiar indispensabil uneori. Aceasta însă nu-i de ajuns: conducătorul tehnic, chiar dacă e bine pregătit, ceea ce a fost o excepție în cazul de față, trebuie supravegheat și condus la rândul său, el fiind doar un element auxiliar, un sfetnic prețios, dar nu și fac-totum (mai ales că la noi n'a fost decât un mercenar și nu om de știință) — deci prezența celui ce face săpăturile e

necesară. Aceasta însă nu s'a întâmplat decât rareori, căci directorul Muzeului a fost reținut de alte preocupări departe de câmpul săpăturilor și a avut încredere nemărginită în cei însărcinați cu conducerea și supravegherea. Aceștia însă n'au fost cu toții vrednici de o asemenea încredere. Despre aceasta ne încredințează studiul scriptelor rămase și al săpăturilor făcute în cetatea Tropaeum.

În cele dintâi vedem că prima campanie de explorări a avut loc în anul 1891; de atunci sunt douăzeci de ani. E drept, explorările au fost întrerupte în câteva rânduri, pentru a se începe altele în Axio-polis și în Turnu-Severin, rămase și aceste neisprăvite, pentru a se continua cele din Tropaeum. Cu toate că douăzeci de ani e o bună bucată de vreme, săpăturile dela Tropaeum, care de altfel au dat rezultate mai mult decât mulțumitoare, n'au pășit tocmai departe: ceea ce s'a făcut nu e nici a zecea parte din munca ce trebuie depusă pentru desgroparea restului.

Dar aici stă o parte neplăcută a întreprinderii.

Săpăturile arheologice, pe lângă alte condițiuni, presupun și ținerea unui jurnal în toată rugula. În el trebuie inventariate pe loc toate descoperirile, de orice natură ar fi ele. Zidării, piese arhitectonice, obiecte mărunte de tot felul, olărie, sticlărie, sculptură, numismatică etc. cer nu numai etichetarea, numerotarea, înregistrarea și chiar arătarea precisă a locului unde s'au găsit, ci și descrierea, uneori fotografiarea sau desenarea lor. Și această muncă trudnică și îngrijită nu se face numai pentru importanța obiectelor în sine,

Cetatea Tropaeum.

— Poarta de răsărit și Via Principalis înainte de săpăturile din 1910 —

ci și fiindcă prin ele se poate stabili natura unor ruine și epoca din care datează ele și în genere diferite straturi ale cetății, și că prin urmare «din simple curiozități devin documente științifice».

O asemenea condiție sine-qua-non la executarea săpăturilor nu s'a îndeplinit în Tropaeum decât în parte și în mod defectuos. Așa că, dacă am voi să facem istoricul acestor săpături și al rezultatelor dobândite, ne-am izbi de unele greutăți neînvinsse. Am afla chiar că uneori s'au făcut explorări — aceasta din fericire un caz mai rar — fără jurnal și chiar sub simpla conducere a unui gardian. Cel puțin în scripte nu găsim nici o amintire despre ele. Am da de o mulțime de obiecte a căror proveniență sau existență n'o cunoaștem decât cel mult din informațiile nu tocmai sigure ale unora și altora. Cât despre o amănunțită descriere a lor și uneori chiar a împrejurărilor în care s'au aflat, aceasta, chiar dacă se întâmplă, e mai mult o excepție decât o regulă. În deosebi mai vitreg au fost tratate *aflările mărunte* (Kleinfunde). Dacă de cele mai multe ori se păstrează și nu s'au pierdut, parte n'au fost trecute în jurnal, parte sunt abia pomenite în el — dar rareori ni se dă desenul lor și punctul unde s'au descoperit.

Pe lângă asta nu s'a avut destulă grijă de buna lor conservare. Unele zac împrăștiate în cetate, altele sunt aduse la casa Muzeului din Adamclisi, unde le-am găsit expuse intemperiilor și puținței de a fi sustrate (nenumerate, neinventariate, cași toate uneltele Muzeului: vagonete, șine, târnăcoape, lopeți etc.); altele în sfârșit au fost trimise la Muzeul din București.

Lipsa unei interesări de aproape și schimbarea sau ne-

glijența conducătorilor au adus cu sine dezordinea în mersul săpăturilor. Chiar o privire neîncercată e isbită de această stare: lipsa de sistem și de plan unitar este învederată.

Parte din terenul explorat apare cași devastat, nu cercetat și curățit cu rost și socoteală. Mormane, ba movile întregi de moloș și pământ, în loc să fie transportate afară și chiar mai departe de cetate, au rămas pe loc ori au fost depuse peste zidurile cetății și nu permit o limpede cuprindere cu ochii a săpăturilor. Apoi s'a săpat pe sărite. În loc de a câștiga un punct bine ales și, pornind dela el, încetul cu încetul a păși spre necunoscut, lărgind cercul săpăturii, s'au atacat părți izolate, oarecum pe alese, probabil nu atât cu gândul de a cunoaște cetatea, cât de a scoate la lumină unele ruine mai importante, așa zicând senzaționale, și mai cu seamă inscripții. În vederea aceasta s'au și dărâmat și înlăturat pe alocuri ziduri așa zise «barbare», care, ridicate fiind peste niște asemenea ruine mai importante, stricau efectul dorit.

Deci, dată fiind pripa și intrucâtva unilateralitatea procedurii, nu trebuie să ne pară curios că o bună parte din săpături nu e nici deplină, nici definitivă.

Spre a face lumină și a pune orânduială

în haosul astfel rezultat, am căutat dintru început să găsească o bază de operație dela care apoi plecând, să înaintez în mod sistematic în interiorul cetății, câștigând mereu, terenul, bucată cu bucată, fără salturi, fără preferinți, convins fiind că întreg cuprinsul cetății Tropaeum e vrednic de cercetare temeinică și amănunțită. Ca o bază de asemenea natură mi s'a oferit dela sine calea de frunte a cetății, *Via Principalis*, care taie castrul în două părți egale și de care nu se depărtează cu mult principalele puncte izolate desvelite înainte vreme. Am hotărât, așa dar, ca mai întâiu s'o degajez pe aceasta și atacând terenul la stânga și la dreapta, să deschid o pârtie centrală, atât de largă în cât să unească toate părțile săpate.

Cu foarte că lucrarea a trebuit să fie, firește, mai mult operă de reparație, de curățare a terenului, de deplina lui desvelire și scrutare și, pe lângă aceasta, și de consolidare (căci parte din cele mai însemnate ruine amenințau să cadă), constatările și descoperirile făcute la cetatea Tropaeum întrec așteptările mele.

I

VIA PRINCIPALIS

Via Principalis merge în linie dreaptă pe o întindere de aproape 300 m. legând cele două porți principale, pe cea de apus și răsărit; pornind de aici, ea s'are mereu mai repede despre apus (până la 12 m. înălțime), mai încet despre răsărit, astfel că la mijloc alcătuiește un podiș prelungit. Ea este flancată de câteva importante ruine.

Între acestea, la partea centrală și despre mează-noapte, se întinde ca latărea îngustă spre dânsa așa zisul Porticus Forensis, o hală vastă străbătută de două

rânduri de coloane, viața și inima cetății. Alte două ruine, Basilica Forensis și cea bizantină, se află în jumătatea despre răsărit, dealungul stradei, una în fața alteia, și formează oarecum pereche cu alte două basilici în laturile despre apus, una despre miazăzi, Basilica-Cisternă (fals numită «Basilica Dablă»), alta spre miază-noapte — mai departe de stradă — Basilica zisă de *marmură*. Dar nici una din aceste mari ruine nu vine în nemijlocită legătură cu strada: de Porticus Forensis o desparte o mică și strâmtă clădire în formă de basilică cu o singură navă, iar între ea și cele două basilici amintite — B. Forensis și cea bizantină — mijlocește un șir de încăperi alăturate cari dau în Via Principalis.

Această arteră de căpetenie a cetății fusese mai de mult spintecată și scrutată, dar în așa chip că strada proprie zisă a rămas nedescoperită și deci necunoscută. Cât de superficial fu ea cercetată, se vede după rezultatul lucrărilor ultimei campanii de astă vară.

Săpăturile făcute cu acest prilej au scos la iveală partea dintre Poarta de răsărit și Porticus Forensis, în total vreo 130 m. lungime. Nu numai strada, ci și anexele ei fură curățite de mormanele enorme de țărână și moloz ce le acoperiau.

Cetatea Tropaeum.

— Turnul de nord al porții de est ; la stânga o parte din Via Principalis, înainte de săpături —

Această lucrare fu săvârșită în timp de aproape două luni, cu toată starea deplo-rabilă a mijloacelor de transport (ele n'au fost reparate de ani îndelungați) și cu toată lipsa de puteri îndestulătoare de lucrători.

Sînt o bucurie nespusă astăzi când, în local unei cărări îmbaruenite și nesigure, care șerpuia prin Via Principalis, văd așternută, dreaptă și cu totul curățită, o cale largă, aimitor de largă pentru acele vremi, un fel de «bulevard», de o frumusețe și soliditate extraordinară.

E drept, rămâne încă de desvelit o parte bună, ceva mai mult de jumătate din a-

Piesele arhitectonice trec de 80: cele mai multe sunt coloane (sau mai bine zis fragmente de coloane) și pedestaluri sau pos-tamente; restul sunt baze de coloane și, relativ, puține capitelluri; din fericire, o parte bună din toate acestea se află la lo-cul lor. Studiindu-le de aproape și ținând seamă de natura celorlalte descoperiri mă-runte, ajungem la încheerea, că ele sunt rămășițele unui portic cu colonade, un *porticus vialis*, care apăra trotuarul dela cele două margini ale stradei.

Lățimea stradei întregi este de 14 m.; din aceasta porticul cu trotuarul ocupă 3^m50;

restul care se cuprin-de între cele două portice și care era rezervat pentru călă-rime, care și vite, e 7^m,00 lat, adică de două ori atîta cît fie-care portic în parte.

Ca să ne dăm mai bine seama de însuși-rile superioare deco-rative și practice ale Viei Principale, să ne gândim bunăoară la Pompeji; stradele acestuia sunt, în cea mai mare parte, niște uliți; lărgimea lor în-cepe dela 2^m,50 și abia ajunge la 7^m,00. Deci Via Principalis din Tropaeum e de două ori mai mare decît cele mai largi

Cetatea Tropaeum.

— Poarta de est —

ceastă stradă; desgroparea acestei părți — deși aici strada se strîmtează, poate prin adaose de mai târziu — va contribui negreșit ca ea să capete o înfățișare și mai măreață și mai impunătoare. Ceeace totuși s'a scos la lumină e deajuns să ne dea o icoană vie și deslușită asupra mă-reției întregului, așa cum a fost conceput și executat odinioară.

Și, în adevăr, deoparte și dealta a ca-nalului, adică pe toată întinderea stradei, s'au descoperit o mulțime de rămășițe dela arhitectura și structura ei, care înlesnesc foarte mult încercarea unei reconstruiri.

strade din Pompeji, orașul cel mai bine cunoscut din anticitate. Pe lângă asta, ea este de-o făptură mai complexă, prin fap-tul că, la trotuar se adaogă porticul, care nu e numai un element de înfrumusețare, ci și de îndemânare în circulația mulțimei.

Ca orice operă ce parcede din spiritul practic și serios al Romanilor, construcția stradei noastre trebuia, negreșit, să exceleze și prin soliditate.

Cel ce aruncă o privire acum peste cu-prinsul ei și judecă superficial, e ispitit a crede că strada n'a fost pavată, căci din tot pavajul ei de odinioară, astăzi nu se

mai păstrează decât o mică parte din lespezișul ce servia ca înveliș canalului și bucata mărginită din nemijlocita vecinătate a celor două părți dela capătul ei. Cerce-tând însă mai cu temei pietrele rămase, răzlețite, și mai ales cele ce uneori zac lunecate sub sol, ne convingem că pavajul se continua pe toată suprafața Viei Principale și că, prin urmare, aceasta e o *via strata*—lucru foarte firesc de altfel, când știm că Romanii așterneau cu piatră și șoselele lor. De bună seamă că, într-o anumită vreme, strada a fost despoiată de îmbrăcămintea ei de piatră, de piatră tra-inică și bine cioplită (uneori de peste 1 m. lungime și lățime), care a fost apoi întrebuințată, fără îndoia-lă, la clădirea locuin-țelor din epoca «bar-bară» din ultima pe-rioadă de existență a cetății. «Barbarii» acestei epoci erau doar bucuroși a se folosi de materialul efuin și bun ce le sta din belșug la îndemână, decât să care din greu piatra ne-cioplită de departe.

Sub pătura de lespezi cu care era odată pietruită Via Principalis nu se vede acum decât prundiș și pământ. Indată însă cum se sapă mai adânc, se dă de un puternic blocaj de piatră întărit cu țărână. Dede-subtul acestui blocaj urmează pământul galben, bătut. Toată această temelie se întărește adâncindu-se la partea ce formează fundamentul colonadelor dela cele două portice ale stradei.

La sondajele încercate de mine de alun-gul acesteia, am mers la o adâncime de peste 1 m. Până la această adâncime am găsit elemente cari arată că strada e o re-construire sau o construcție ulterioară, făcută în urma unei distrugerii violente a cetății. Căci ce alta pot însemna rămăși-

țele de oase și de cărămidă, cioburile de olărie și sticlărie adeseori fină, bucățelele de fier prefăcute în sgară, presărate toate în straturile de sub pavajul stradei?

O restaurare sau construire de mai târ-zia mărturisesc cu elocvență și pietrele mari cu inscripții, din care unele și acum ser-vesc la acoperirea canalului. Restaurarea externă datează desigur din epoca creștină, când, fie din lipsa de piatră, fie din fanatism religios, Tropeenii creștini au prădat mormintele păgâne și cu pietrele lor fane-rare au pavat porțile și străzile lor.

O asemenea epocă ulterioară o recu-

Cetatea Tropaeum

— Vedere generală despre apus a Viei Principale, după săpăturile din 1910 —

noaștem și după restul pieselor arhitecto-nice cari s'au găsit împrăștiate dealungul stradei.

Coloanele necanelate și monolitice, din care câteva numai s'au păstrat întregi, erau așezate pe baze simple cu un singur torus și plinte pătrate, iar capitularile, deși ioniene, sunt prevăzute cu un abacus înalt sau cu *impôsturi*, o particularitate aceasta care caracteriză perioada bizan-tină. Ele nu excelează prin o deosebită fineță în execuția lor; capitularile, bună-oară, arareori sunt mai mult decât eboșuri. Volutele păstrează doar forma lor gene-

rală; în ele nu vedem nici urmă din spiralele și ovarele obișnuite ale stilului ionian. Un frumos capitel ionian am descoperit lângă stradă, dar el prin proporțiile și lucrătura sa foarte îngrijită e desigur străin de colonada porticelor din Via Principalis (un al doilea exemplar se găsește mai de mult — zice-se — la Basilica-cisternă și acum se află la casa muzeului din Adamclisi).

Că construcția despre care-i vorba, e dintr'o epocă târzie, apropiată de aceea a lui Iustinian, ne-o dovedește mai departe varietatea sau incongruența diferitelor piese arhitectonice ale ei. Așa bunăoară, diametrul coloanelor variază între 0^m,30 și 0^m,40 (7 între 0^m,30—0^m,40; unele trec de 0^m,40; de asemenea variază și bazele și capitellurile; coloanele păstrate întregi au o lungime de maximum 1^m,50). Nici intercolumniile nu arată o aplicare severă a modulului arhitectonic; ele șovăie între 2^m,80—3^m,70. Neglijența se constată și la linia nu tocmai riguroasă dreaptă a colonadelor. Lipsă de unitate trădează și materialul: cele mai multe piese sunt din

Din toate acestea poate reeși, până la evidență, că Via Principalis, așa cum ni se înfățișează prin diversitatea și disparitatea elementelor ei constitutive conservate până astăzi (din care unele posibil că provin de la alte construcții) nu e cătuși de puțin o creațiune unitară din epoca dintâi a cetății; ea a rezultat fără îndoială după o mare catastrofă, cum e cea întâmplată înainte de Constantin cel Mare, și după reparații consecutive în decurs de câteva veacuri până ce în perioada unei decăderi depline, ea a ajuns prada populației sărăcăcioase și inculte sau barbare ce a locuit cetatea.

Cu toate astea, strada noastră cu bogatele-i resturi aflate în cuprinsul ei și cu șirul de încăperi, poate prăvălii (de origine mai târzie, de altfel), cari flanchează Basilica Forensis și Basilica bizantină, rămâne un document foarte prețios al vremii, atât sub raportul artistic cât și istoric. Spre a înțelege aceasta câtă să nu avem în vedere numai datele ce ni le procură ea în starea-i actuală, când nu însemnează decât o lucrare mai mult de căr-

Cetatea Tropaeum.

— Via Principalis, după săpăturile din 1910 —

piatră de Enige; apoi, cam egal repartizate, din cea locală și Hasarlik, cariera de piatră calcară scoicoasă de la granița regatului vecin al Bulgariei.

peală târzie, ci să ne-o reconstruim în minte așa cum, a fost după prima-i construcțiune, când total era unitară și lucrată cu îngrijirea cerută, cu un meșteșug desi-

gar vrednic de monumental triumfal din apropiere.

Insemnătatea ei istorică rezultă din considerația, că ea este poate o ilustrație întrucâtva încă vie a acelor construcțiuni despre care ne vorbește tradiția constantiniană sub numele de *ἐμβολοί*, portice lungi cari străbăteau străzile în Constantinopol și înlesniau circulația îndemânatecă a populației, ferind-o de neplăcerea arșiței, a ploilor și noroaelor. Aceasta era o modă greco-orientală răspândită din epoca elenistică. Constatarea aceasta a înrâuririi grecești într'ocetate romană din Dobrogea, nu trebuie să ne mire. Deși orașele din interiorul Moesiei precum și în genere de pe malarile danărene erau în fond romane (sau romanizate), ele însă nu se puteau sustrage dela influența mai mult sau mai puțin adâncă a elenismului, cu care veniau în contact, nu numai prin apropiatele emporii grecești, centrele lui înfloritoare și puternice, ci și prin populația Moesiei sudice, populație pe jumătate elenizată ¹⁾.

De regretat e că până acum nu s'au scos la lumină rămășițele cetăților pontice ale coloniilor eline; ele ne rezervă poate arme vădite dela zidiri analoage, imitate după cele din metropola lor de pe malarile Bosforului; aceste arme ne-ar fi lămurit poate mai bine origina construcției de pe strada din Tropaeum.

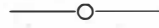
O asemenea înrâurire suntem în drept a deduce nu numai dela un fapt izolat, ca cel ce ni-l procură supraviețuirea unei mode greco-orientale relevate de noi, ci și după inscripțiile grecești găsite printre cele latine în ruinele cetății noastre. O singură dovadă ar fi deajuns spre a ne convinge de începutul unei grecizări a cetății, dacă nu chiar de caracterul bilinguic al ei, într'o epocă destul de timpurie, când nu dispăruse încă cultul păgân; este altarul cu inscripție grecească, pe care setosul «oraș al Tropeenilor l'a consacrat reginei Iunona, ca îndeplinire a jurației, pentru aflarea apei» (*Ἡρῆ βασιλεύσῃ ὑπὲρ τῆς εὐρέσεως τοῦ ὕδατος ἡ πόλις Τροπείων ἐὸ χῆρ χάριν*) ²⁾.

G. MURNU.

¹⁾ Cf. Mommsen, *Röm. Geschichte*, vol. V, ed. 6, p. 193 sq.

²⁾ Revista p. istorie, arheologie și filologie, v. X (1909), p. 257.

BISERICA DIN VĂDENI

NOTE ISTORICE

(După Al. Ștefulescu: *Gorjul istoric și pitoresc*)

Biserica din Vădeni, sat în județul Gorj, la 4 km. spre nord de T.-Jiu, cunoscut în istorie printr'o mică luptă ce s'a dat aci, la 1788, pe vremea lui Nicolae-Vodă Mavrogheni, între Turci și Austriaci, e ctitorie a marelui Ban al Craiovei Cornea Brăiloiu, care, se știe, este, împreună cu un Milco Băiașul, ctitor și al bisericii din Baia-de-Aramă (1705).

Acesta, câmpărând moșia dela Vădeni, se așază acolo, întemeind case de piatră (vechia culă a boerilor Brăiloi, din care s'au prefăcut casele de azi ale proprietății) și biserică,—ca și strămoșul său Barbul Clacerul (ca 1600), se zice în hrisoval lui Constantin-Vodă Brâncoveanu din 10 Martie 1700, hrisov prin care se confirmă sfetnicului său de frunte săpânire peste noia sa proprietate gorjană.

Așa dar, după acest document, biserica din Vădeni era zidită pe la 1700, nu însă și terminată (zagrăvită). Căci iată ce ne spune în această privință pisania ei:

În numele tatălui și al fiialui și al sf. duh, zidita-s'au această sfântă și damnezeiască biserică întrahramul Adormirei preasfintei născătoare de Damnezeu, din temelie făcută de damnealui răposatul Cornea Brăiloiu vel Ban; și rămânând de damnealui nezagrăvită, s'au nevoit în armă fiial damnealui sfinția sa Dositei Monah Brăiloiu

Consilierul de au înfrumusețat-o și au împodobit-o cu zagrăveala, precum să vede, pentru ca să aibă sfinția sa și neamul sfinției sale veačnică pomenire, sfârșindu-se în luna... (*loc stricat în pisanie*)... 7241 (=1733), fiind zagravi: Ranite....»

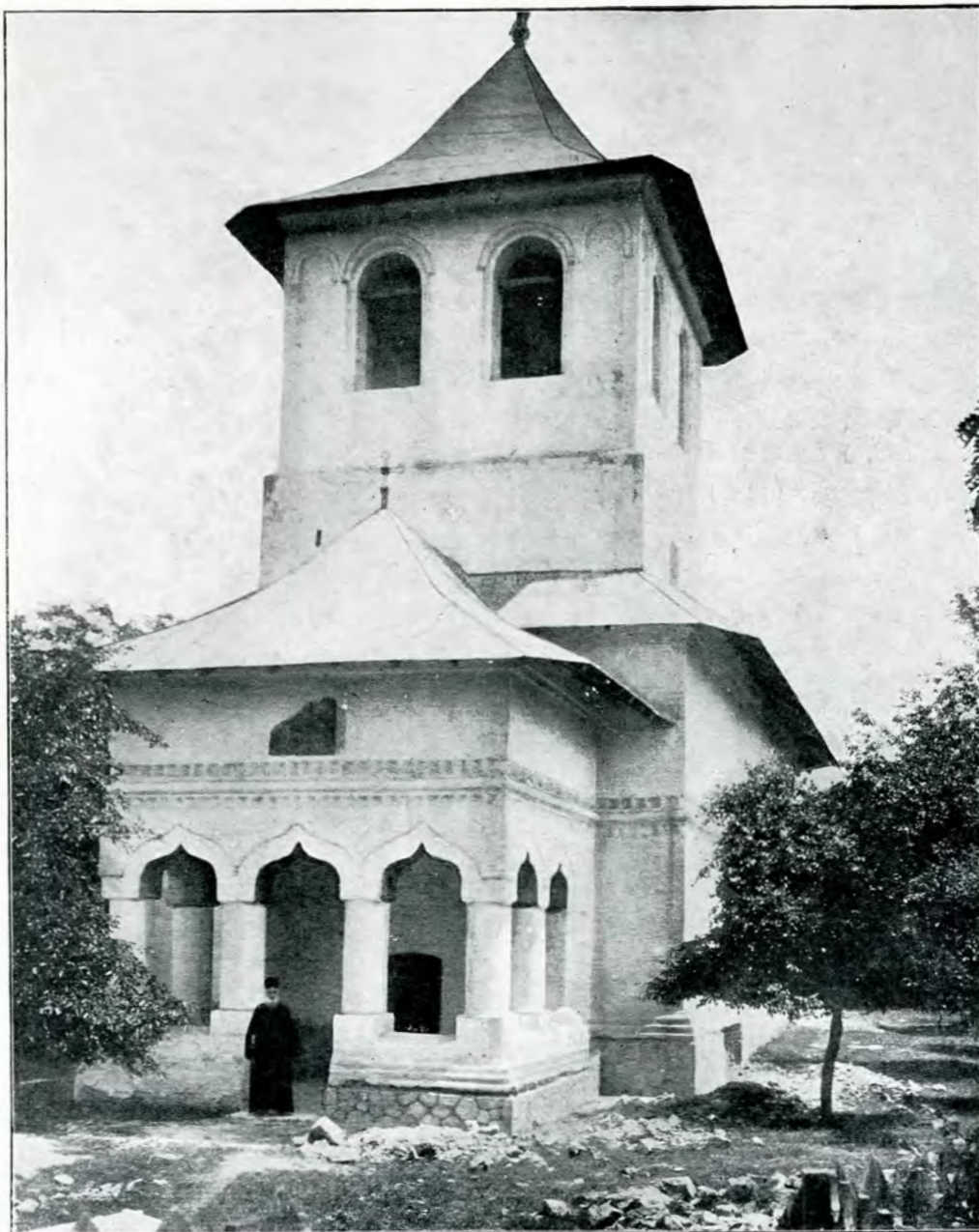
Destul de târziu deci după moartea marelui Ban Cornea († 1710), fiul său Dositei Monahul, cunoscutul Consilier de pe vremea stăpânirii Austriacilor în Oltenia, săvârși lucrarea tatălui: zagrăvi biserica în stilul ales și îngrijit al epocii brâncovenești. Atunci puse el să se zagrăvească în tindă (pronaos) portretele murale ale ctitorilor și ale neamului lor, portrete ce acopăr trei din patru pereți ai încăperii (dela apus, miazănoapte și miazăzi), astfel precum în puține alte ctitorii se mai pot vedea asemenea.

În numele mamei sale (Stanca Băneasa), al fraților (Vasile Monahul, Damitrașco vel Căpitan za Cerneți, Barbul Serdarul, Matei Postelnicul, Cornea și Constantin Clacerul) și al surorilor sale (dintre cari cunoaștem pe Maria Argetoianca), — Dositei Monahul Brăiloiu, ca cel mai mare fiu al Banului Cornea și supraviețuitor, se pare, tuturor alor săi, urmă să îngrijească de biserica dela Vădeni, care, după moartea lui (7 August 1747), rămase în seama altor descendenți al neamului, până la începutul secolului trecut,

când moșia trecea în proprietatea familiei Geanogla.

Curând în armă, ne mai fiind, se vede, cine să îngrijească serios de vechia ctito-

șelor sfinte prin pietatea și dărnicia nobilei creștine și bune române, d-nei Maria D. Pleniceanu, care, ca ultimă stăpână a Vădenilor, hărăziți de câțiva ani încă Ad-

Biserica din Vădeni.

— Înainte de restaurare —

rie a marelui Ban Cornea Brăiloiu, aceasta se dărăpână încetul cu încetul, până ce ajunsese în părăsire. Din această tristă stare se ridică astăzi la cinstea cavenită lăca-

ministrației Casei Școalelor, a ținut de sfântă datorie să ofere Comisiei Monumentelor Istorice mijloacele bănești necesare pentru a ei restaurare.

A. L.

Biserica din Vădeni se deosebește de bisericile studiate până acum prin aceea că intranește în acelaș tot și clopotnița, care se ridică deasupra pronaosului, pe lângă părțile obișnuite: pridvorul, pronaosul și naosul.

Această dispoziție nu se întâlnește în

cată deasupra naosului, și se apropie de bisericile din Apus, cari prezintă o clopotniță înaltă în partea din față a bisericii.

Sunt la noi biserici cari intranesc la un loc și turla pantocratorului deasupra naosului și clopotnița deasupra pronaosului: ele sunt în genere din secolul al XVII-lea. Astfel bisericile fostelor mănăstirii Mama

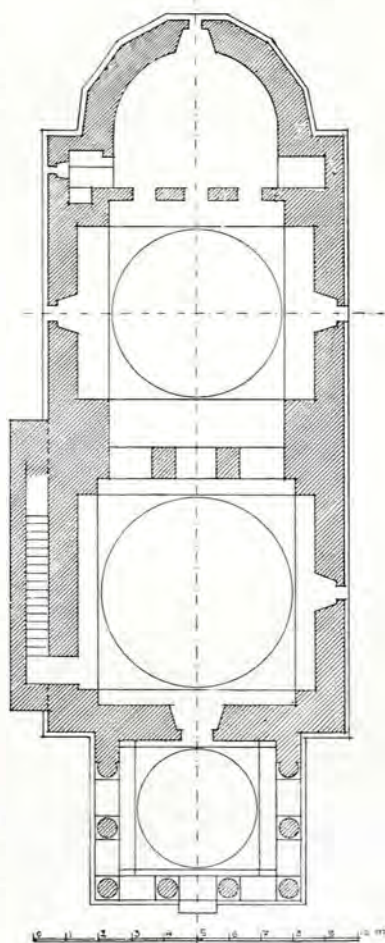
Ctitorii bisericii din Vădeni.

(Cornea Brăiloiu marele Ban, soția sa Stanca și fiii lor: Dositei și Vasile monahii)

trecut decât din veacul al XVII-lea încoace și mai mult în secolii din urmă; ea pare a fi adusă din țările apusene și dă bisericilor o înfățișare ce se îndepărtează de tipul bizantin, care are turla pantocratorului ridi-

cată deasupra naosului, și se apropie de bisericile din Apus, cari prezintă o clopotniță înaltă în partea din față a bisericii. Sunt la noi biserici cari intranesc la un loc și turla pantocratorului deasupra naosului și clopotnița deasupra pronaosului: ele sunt în genere din secolul al XVII-lea. Astfel bisericile fostelor mănăstirii Mama

în secolul al XIX-lea, se întâlnesc, mai ales la sate, biserici cu clopotnița în față și fără turlă pe naos.

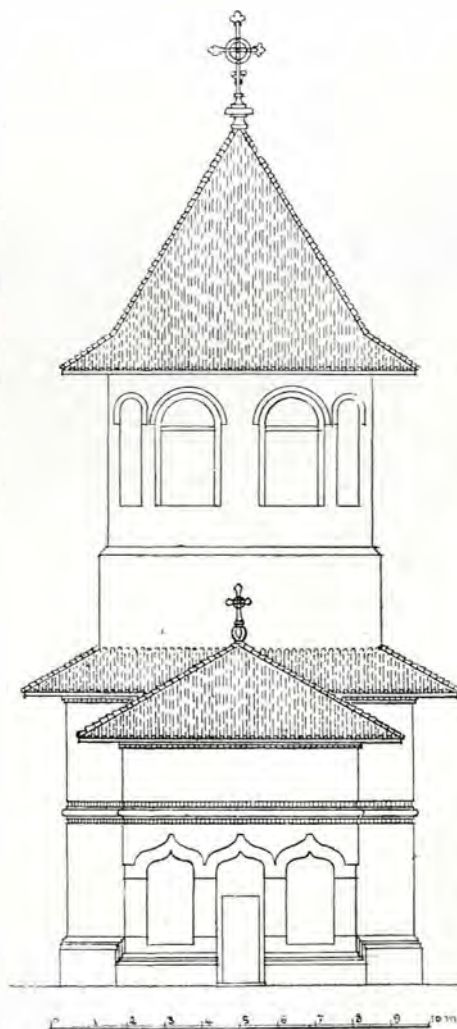
Planul bisericii din Vădeni.

Prezența clopotniței în corpul bisericii atrage după sine necesitatea unei scări care să permită urcarea la clopote.

De obicei această scară este așezată într'un turnuleț, octogonal sau rotund, alipit de biserică în fațada din spre miază-noapte și vizibil pe din afară. Acesta este cazul bisericilor din Vlădești (Mascel) Bărbuleț (Dâmbovița), Brădești (Dolj) și m. a.

Cine cunoaște aceste biserici, mai ales aceea din Bărbuleț, poate vedea cu câtă dibăcie arhitecții de pe vremuri au știut să se servească de acest element nou, pentru a da bisericilor edificate de ei o compoziție pitorească și o siluetă plăcută.

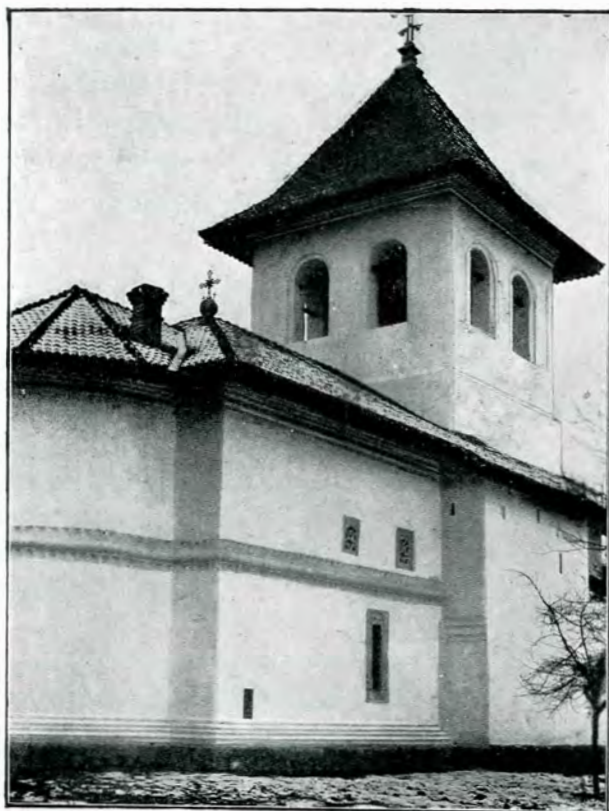
La biserica din Vădeni scara are o poziție deosebită de cea arătată mai sus: ea este tot alipită de zidul dinspre miază-noapte al bisericii, însă urmează paralel cu el, prezintă pe din afară o eșitură dreptunghiulară, acoperită prin prelungirea învelitoarei bisericii. Această scară dăce mai întâi la o cameră boltită, situată deasupra pronaosului și sub încăperea clopotelor. Această cameră e luminată prin o mică fereastră, care se deschide spre miază-zi, deasupra strașinei acoperișului bisericii. Dela această cameră în sus o altă

Fațada bisericii din Vădeni.

scară, situată în corpul clopotniței dăce deasupra — la încăperea clopotelor.

E ușor de văzut că scara care dăce de

Biserica din Vădeni.

— Vedere spre miază-noapte, cu scara clopotniței —

boltite, ce să află sub clopotniță, astfel că atât această cameră cât și clopotnița deveniau inaccesibile și puteau fi apărate la caz de nevoie.

Precum am arătat, biserica se compune, în linii generale, din un pridvor, un pronaos (peste care se suprapun o ascunzătoare boltită și clopotnița) și în sfârșit un naos fără turlă.

Pridvorul este pe plan patrat și boltit cu o calotă sferică, proptită pe laturile ei prin patru arcuri. Total este rezemat pe trei din cele patru laturi ale lui pe opt stâlpi de zidărie cu arcade, în formă de acoladă, iar pe a patra latură pe zidul din fața bisericii. Pridvorul era în întregime zugrăvit al fresco în interior, atât bolțile cât și stâlpii. Din aceste frescuri nu mai existau decât cele de pe arcadele stâlpilor precum și o parte din hra-

Picturi din biserica dela Vădeni.

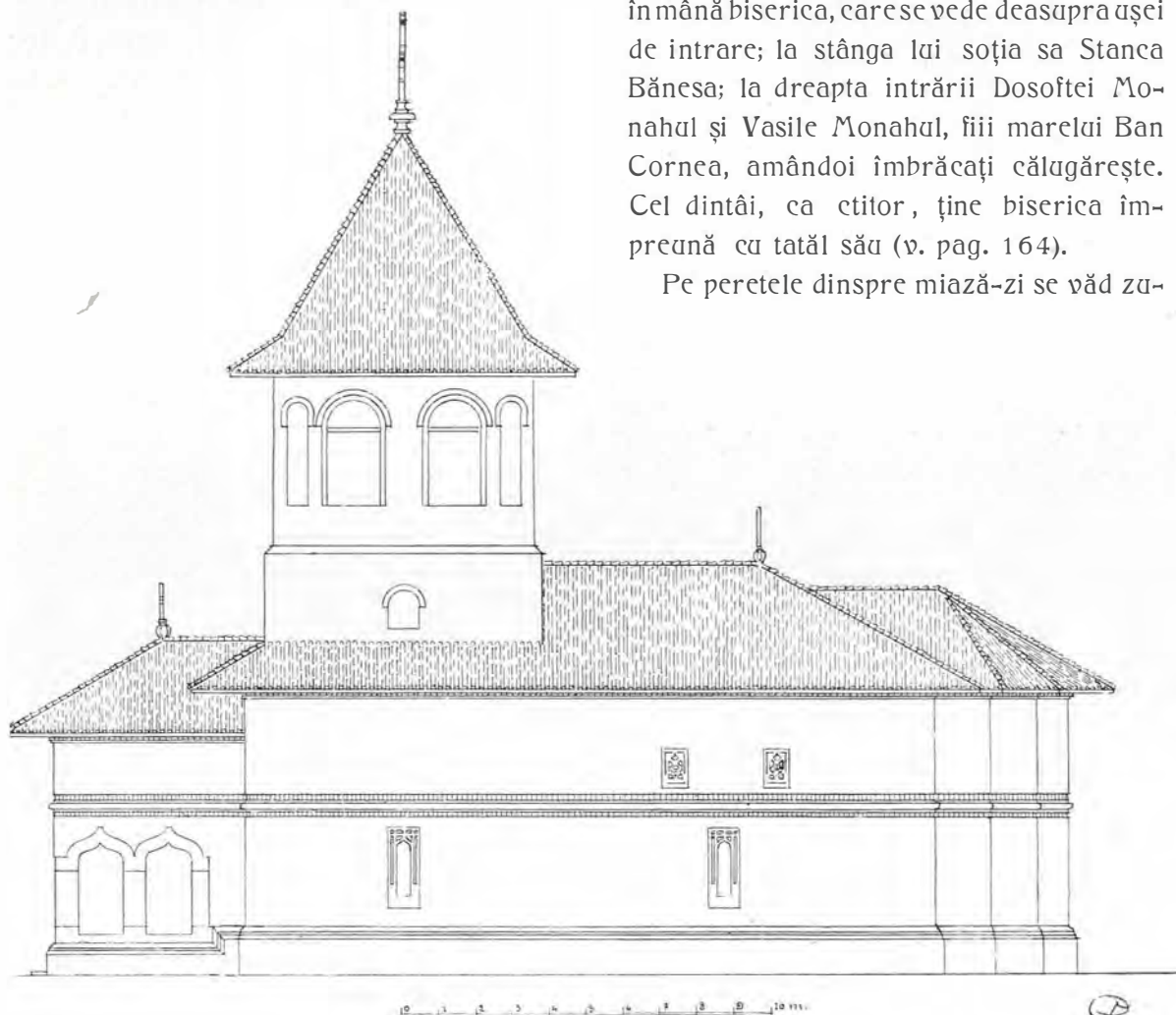
— Bolta pantocratorului —

la pronaos la camera boltită nu este contemporană cu biserica, ci adăogată în urmă. Intr'adevăr, soclul bisericii precum și brâul sunt întrerupte în dreptul zidăriei scării; ele nu armează mișcarea zidurilor scării, ci aceea a zidului bisericii, rămânând ascunse, spre a reapare în partea opusă, unde se termină casa scării: un masiv simplu de zidărie, care, văzut din afară, nu prezintă nici o linie arhitectonică, ci numai câteva mici ferestre sau mai bine simple găuri dreptunghiulare, înguste și dispuse în mod neregulat, cari sunt destinate a da lumină scării.

Din aceste constatări reese că probabil în vechime nu exista scară pentru a merge la clopote și că se întrebuința o scară mobilă de lemn, care se putea ridica prin fereastra camerei

mal bisericii: Adormirea Maicii Domnului, zugrăvit de-asupra arcadelor din fațadă și cari erau destul de bine conservate. Restul, adică bolțile, stâlpii și zidurile fuseseră vărâte în mai multe rânduri; sub pătura de var s'au găsit însă rămășițele acestor zugrăveli, cari au permis reconstituirea și restaurarea lor.

Biserica din Vădeni : vedere laterală.

Pronaosul este de-asemenea pătrat ca plan și acoperit cu o calotă sferică cu pendanțivi, proptită pe patru arcuri puternice și joase. Tot pronaosul este zugrăvit al fresco. Pictura lui este în general bine conservată, fiindcă a fost ferită de clopotnița care se ridică deasupra, ceea ce împiedecă aici infiltrațiunile de apă ce se con-

stată în părțile de deasupra ale naosului.

Picturile sunt interesante și păstrează caracterul general al picturilor din timpul lui Constantin-Vodă Brâncoveanu.

Pe peretele dela apas, la stânga așei, este zugrăvit marele Ban Cornea Brăiloiu, fondatorul bisericii, într-o atitudine nobilă, îmbrăcat într-o mantie de ermină, ținând în mână biserică, care se vede deasupra așei de intrare; la stânga lui soția sa Stanca Bănesa; la dreapta intrării Dosoftei Monahul și Vasile Monahul, fiii marelui Ban Cornea, amândoi îmbrăcați călugărește. Cel dintâi, ca ctitor, ține biserică împreună cu tatăl său (v. pag. 164).

Pe peretele dinspre miază-zi se văd zu-

grăviți: Damitrașcu Brăiloiu cu soția sa Marica și copiii lor Constantin și Barbul, apoi Constantin-Vodă Brâncoveanu și jupâneasa Maria Băneasa Banului Mileșcu, soacra lui Damitrașcu Brăiloiu și vara primară a lui Constantin-Voevod.

Iar pe peretele dela miază-noapte: Cornea Brăiloiu, Matei Vorniceanu Brăiloiu, Bar-

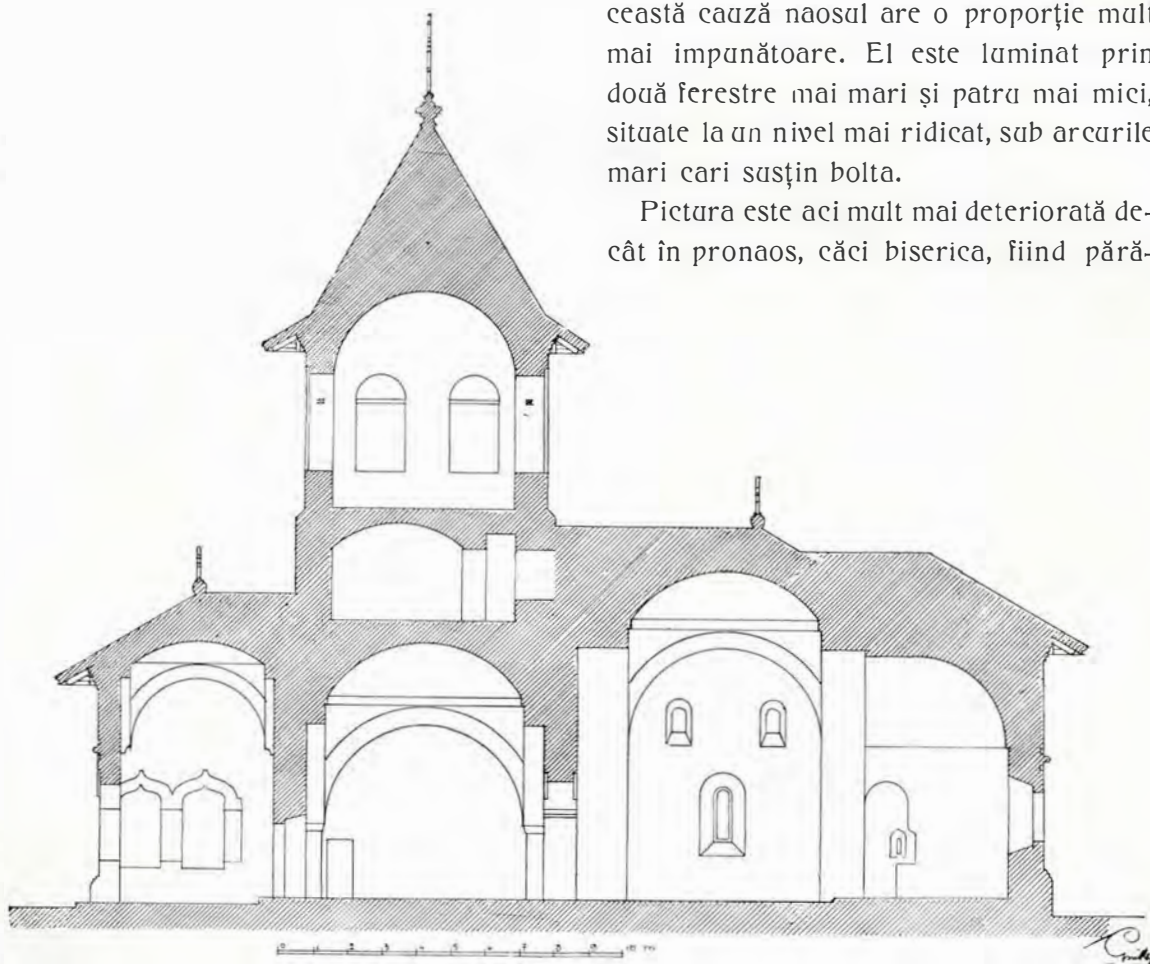
bu vel Sărdar cu soția lui Stanca și copiii lor Maria, Dumitrașcu și Constantin, apoi Toma Brăiloiu cu soția lui Maria Cantacuzineasca și copiii lor Joița și Șerban.

De-asupra portretelor ctitorilor să află un rând de medalioane, reprezentând sfinți în rînsoari de flori; aceleași medalioane să repetă pe toate fețele celor patru

colțul zidului din spre miază-noapte e o mică ușă care duce la scara clopotniței, deschisă în haina unui portret de ctitor,

Naosul este despărțit de pronaos prin o triplă arcadă rezemată pe doi stâlpi pătrați de zidărie. Planul naosului este tot pătrat. El e acoperit cu o boltă sferică cu pendantivi rezemați pe patru arcuri largi, mai înalte ca cele dela pronaos. Din această cauză naosul are o proporție mult mai impunătoare. El este luminat prin două ferestre mai mari și patru mai mici, situate la un nivel mai ridicat, sub arcurile mari cari susțin bolta.

Pictura este aci mult mai deteriorată decât în pronaos, căci biserica, fiind pără-

Biserica din Vădeni: secțiune longitudinală.

arcuri cari proptesc bolta bisericii (v. ilustrația, pag. 169). Pe pendantivi sunt zugrăviți cei patru evangheliști, pe cupolă, în mijloc, Maica Domnului cu Isus în brațe, iar de jurîmprejur șaisprezece figuri de prooroci (v. ilustrația pag. 166).

Pronaosul este luminat prin o singură fereastră în zidul dinspre miază-zi, iar în

sită, a stat în veacul trecut multă vreme neînvălită și expusă intemperiilor.

Tâmpla, care era de zid, nu mai prezintă nici o urmă din forma ei primitivă: partea inferioară era încă în picioare, partea de sus, fiind dărâmată, fusese înlocuită cu trei rânduri de icoane prinse într-o șarpantă de lemn zugrăvită în mod rustic.

Aspectul general al bisericii este masiv, simplu și sever. Clopotnița pătrată domină total. Ea prezintă pe fiecare latură două arcade deschise în plin-centru. Înălțimea ei este de 16 m. până la cornișă și 25 m. până la vârful crucei. Dimensiunile bisericii sunt: 28 m. lungime totală și 9^m,50 lățimea corpului central, măsurat în afară. Corpul bisericii e tencuit simplu, fără firișoare nici arcături; numai brâul și soclul

tează aspectul sever al acestui monument.

Lucrările de restaurare executate în vara anului 1910 sunt următoarele:

Acoperișul, care era în stare foarte șabredă, cu o șarpantă slabă, putredă în parte, învelită cu tablă, s'a înlocuit în întregime, prin o șarpantă solidă, compusă din ferme, cu clești, căpriori, astereală și învelitoare de olane din fabrica «Gorjul» din Târgu-Jiu, cu strașină cu căpriori aparenți pro-

Picturi din biserica dela Vădeni: pendativ și arcuri de bolți.

profilat decorează întru câțva, împreună cu cornișa, care s'a restaurat acum, biserica în exterior.

Ferestrele sunt cu chenare de piatră în genul obicinuit, cu profile derivate din arta gotică, așa cum se întâlnește mai la toate bisericile epocii; ferestrele cari luminează partea de sus a naosului sunt de asemenea de piatră cu dantelară ajarată.

Pridvorul singur, prin stâlpii și arcadele lui decorative, ridică și agrement-

filăți și cu o scândură traforată la margine, pentru scurgerea apelor.

Cornișa, care era îngropată sub o tencuială informă, s'a reconstituit; brâul și profilul soclului, cari erau neregulate și șovăite, s'au îndreptat și tras cu șablonul; partea de jos a soclului sub profil, care era din tencuială simplă, s'a făcut de jur împrejur, pe o adâncime de 30—40 centimetri, din piatră de Runcu, — o marmoră neagră, foarte rezistentă, din munții din

apropiere. Acest soclu s'a lucrat în formă de mozaic neregulat și el va asigura biserica contra umezelei pentru multă vreme.

Ferestrele, cu tocari de piatră, erau în parte astupate, în parte stricate. Chenarele lor s'au completat, iar cercevelele s'au făcut din nou din lemn de stejar.

Bolțile naosului și ale altarului s'au acoperit pe deasupra cu un strat de ciment, spre a păzi picturile de stricăciuni. În zidul dinspre nord al altarului s'a făcut un coș, pentru a se putea instala o sobă. Ușa dela intrare, care lipsește, nu s'a putut face în acest an; ea se va executa în timpul iernei și se va așeza anul viitor: va fi din lemn de stejar sculptat, după modul ușilor dela mănăstirea Hurezi, care e din

aceeaș epocă ca această biserică, iar che-narul ușei se va face din piatră cioplită, cu o inscripție nouă. Inscripția veche se va păstra în zidul bisericii, spre exterior, spre a fi ferită de stricăciuni.

În interiorul bisericii s'au executat, până acum, o tâmplă nouă cu icoanele ei; la anul viitor se va restaura și pictura interioară tot de D-l Belisarie, pictor care a restaurat picturile pridvorului și a executat icoanele tâmplii.

În modul acesta biserica va fi complet restaurată prin nobila inițiativă a Doamnei Maria D. Pleniceanu, care a donat în acest scop Administrației Casei Bisericii suma de 40.000 lei: 15.000 pentru partea arhitectonică, 25.000 pentru pictură și tâmplă.

ARH. N. GHICA-BUDEȘTI.

NOTĂ. — Fotografii, reprezentând biserica după restaurare, se vor da în Raportul general al Comisiunii Monumentelor Istoric pe 1910.

N. G.

PRIVIRE ASUPRA ANTICHITĂȚILOR PREISTORICE ALE ROMÂNIEI

STAȚIUNILE PREISTORICE

STAȚIUNILE DIN MOLDOVA ȘI DOBROGEA

Lnal dintre județele cele mai bogate în stațiuni preistorice este de sigur județul Iași. Nu mai puțin de opt localități din acest județ au dat la iveală rămășițe preistorice, dintre cari însă cea mai interesantă și mai bine cercetată este stațiunea dela Cucuteni. Pe podișul «Cetățuia» din acest sat se găsesc armele unei cetăți de pământ, de forma unui oblong neregulat, de vre-o 160^m de lung și 80^m de lat. Stratificațiunea terenului dintr'însa este următoarea: pământ arabil cam 30 cm. grosime; sub aceasta un strat de lut amestecat cu nisip, pietre, cenușă, cărbuni, prezentând «din distanță în distanță niște pete roșii, cari au aspectul unor insule, compuse din pământ ars». În aceste insule se găsesc cele mai multe resturi de cultură. Mai jos de acest strat este teren calcaros, cum se găsește de altfel la baza tuturor dealurilor din apropiere.

În urma săpăturilor îndelungate și sistematice întreprinse în această stațiune de către Beldiceanu și Bațureanu, s'au găsit o mare cantitate de obiecte preistorice, cari se grupează în următoarele categorii:

a) Arme și unelte; aceste sunt de silex de gresie și de os. Toate cele de piatră sunt lastrate și prezintă o mare varietate de forme, ca topoare, ciocane, săgeți, cuțite, râșnițe, bule pentru sfărâmarea grăunțelor, lastruitoare, dălțițe, partând aproape toate arme de întrebuințare. De asemenea s'a scos un număr foarte mare

de așchii și nucleee de silex și gresie. Cele de os sunt și ele lastrate și se compun din ciocane, sale, ace și obiecte de podoabă.

b) Vasele sunt de lut și cași în alte stațiuni, parte fabricate dintr'o pastă dură de pământ neales, amestecat cu fărâmaturi cuarțoase, parte dintr'un material cu mult mai fin și lucrate cu îngrijire. Vasele de categoria întâi par a fi lucrate cu mâna și au ca ornamente brăie de adâncituri lungărețe sau treiunghiulare făcute cu un obiect ascuțit și dispuse în jurul gâtului vasului, sau adâncituri făcute cu sfoara și aranjate în formă de careuri, sau brăie înguste ornate cu sgârieturi mici perpendiculare, sau grupuri de zgârieturi mai lungi și paralele, dispuse în formă de zig-zag pe gâtul sau pântecul vaselor, sau în fine impresii făcute cu degetul ori cu unghia. Vasele din această categorie sunt rău arse, de aceea s'au păstrat mai mult în stare de cioburi.

Dimpotrivă vasele de pastă fină sunt bine arse, au ornamente de linii drepte și curbe, câte odată chiar ornamente în relief ce par a fi făcute cu un tipar, de oarece se repetă de mai multe ori —un fel de terra sigillata. S'au găsit și vase zăgrăvite, cu ornamente liniare, în special spirale și chiar cu figuri de plante și animale; fondul lor este de regulă roșu-gălbui, iar figurile negre. Sunt și ornamente galbene pe fond închis și rar de tot ornamente pe fond alb. Unele vase sunt zăgrăvite și pe din lăuntru.

Formele și mărimile vaselor sunt foarte variate; unele au toarte, altele mânuși, al-

tele însă în locul acestora au câte două sau patru găuri.

c) Din lat sunt fabricate și anamite anele și podoabe ca piramide, gresăți rotunde pentru țesut și pescuit, capete de fuse, linguri, amulete și mărgel.

d) Tot din lat sunt lucrați și idoli cari se prezintă sub două forme: idoli în formă de animale și idoli de formă omenească.

Idoli în formă de animale reprezintă mai ales boi, oi, câini, porci și cerbi. Mulți au formele genitale foarte pronunțate. Idoli de formă omenească au părțile corpului bine distincte, așa că li se recunoaște cu ușurință sexul. Cei de sex bărbătesc se caracterizează prin falus și câte odată printr'o eșarpă ce merge de pe umărul drept la coapsa stângă; cei femeiești se recunosc după mamelele foarte dezvoltate și treiunghiul genital. Unii se termină într'un vârf ascuțit, pentru a-se putea înfige în pământ, alții printr'o umflătură plană, pentru a-se așeza pe o suprafață plană, alții în sfârșit au la cap și la umeri una sau mai multe găurele pentru a fi atârnați. Corpul idoliilor de formă omenească este ornat cu dangi paralele, care în anumite părți ale corpului formează diferite figuri; adeseori aceste dangi sunt zugrăvite cu roșu.

Pe lângă aceste figuri omenești s'au găsit altele mai mici, lătarețe și cu găurele pentru a fi atârinate. Unele reprezintă numai bustul, au ochii foarte mari, iar în loc de nas o proeminență lungă, încovoiată în jos, ce-ți face impresia unui cioc de bufniță.

Alături de aceste rămășițe culturale s'au mai găsit la Cucuteni bucăți de pământ ars amestecat cu pae, năle carbonizate — probabil arme din pereții locuințelor — mobile de cenușă, silexuri arse și cioburi topite în foc, schelete de oameni și o mulțime de oase de animale, mai ales de cerb. În stratul superior s'au găsit câteva brățări și fibule de bronz, pe cum și câteva obiecte de fier.

Stațiunea dela Cucuteni deși îndelung cercetată de cei doi profesori ieșani, nu a fost complet dezgropată; astăzi face acolo săpături canosecatul arheolog german Ed. Schmidt, care însă nu a publicat încă rezultatele la care a ajuns.

Na departe de Cucuteni, la Băiceni s'a descoperit o altă stațiune, care prezintă aceeași cultură, dar în schimb cuprinde foarte numeroase urne pline cu cenușă și oseminte. Din acest fapt s'a dedus că aci era necropola stațiunii Cucuteni, părere care în lipsa unor cercetări mai întinse, încă nu s'a verificat.

Tot în apropierea Cucutenilor, la Stroești, a găsit Beldiceanu o stațiune cu o cultură foarte asemănătoare. Armele și anele sunt tot de silex și gresie lustruite; ceramica prezintă aceleași tipuri ca și la Cucuteni, vasele sunt unele din pastă dură, altele mai fine, zugrăvite cu linii și dangi roșii; ele au însă drept caracteristică mânași, cari reprezintă capete de animale.

O cultură identică cu cea dela Cucuteni a dat la iveală și stațiunea Belcești din județul Iași. În special idoli de formă animală nu s'au găsit decât numai în aceste două stațiuni. De asemenea s'au mai găsit arme preistorice în acest județ la Movila lui Andrei, pe care au despiciat-o aceiași cercetători ieșani, descoperind într'însa un schelet de om, o oală rudimentară cu cenușă și două obiecte de silex; precum și la Sârca, Mironeasa și Ceplenița, dar localitățile acestea n'au fost decât foarte puțin cercetate, așa că nu avem informațiuni mai amănunțite asupra lor.

În județul Suceava s'au găsit până acum vreo nouă stațiuni preistorice, cari în parte au fost cercetate de Beldiceanu și Bațareanu. La Pretești se află pe muchea unui deal o stațiune care prezintă următoarea stratificațiune: pământ arabil de 20 — 30 cm., sub el un strat de pământ ars și cenușă de 30 — 45 cm., în care se găsesc arme de cultură, pe urmă un strat de argilă și pietriș. Obiectele găsite constau din arme și anele de piatră bine lustruite, ca topoare și ciocane de gresie, cațite și răzătoare de silex; piramide și capete de fuse, linguri și mărgel de lat și idoli întocmai ca cei dela Cucuteni.

La Rădășeni în același județ, pe una din terasele cari domină satul, se află o altă stațiune, al cărei teren se compune dintr'un strat de pământ arabil de 40 cm., sub acesta un strat de 25 — 75 cm. de pământ ars, amestecat cu cenușă, cărbuni și pietriș, în

care se găsesc rămășițe de cultur. Acestea sunt arme și unelte de gresie și silex; idoli de lut de aceeași formă ca cei dela Cucuteni, dar mai bine lucrați; vase de lut în cea mai mare parte foarte mici — de 4-8 cm. înălțime — mai dure și mai fine, aceste din urmă zugrăvite. S'au găsit și oase de animale, cari n'au fost însă determinate; oseminte omenești nu s'au găsit.

O cultură asemănătoare tradează obiectele găsite în mica stațiune de lângă Dolhasca, tot în județul Suceava, pe când într'altă stațiune din apropiere, numită Basaraba, cultura e cu mult mai înaintată. Aci obiectele de piatră alternează cu cele de bronz, iar ceramica pare superioară celei dela Cucuteni. Topoarele de gresie, cuțitele și săgețile de silex sunt foarte bine lucrate, iar alături de ele s'au găsit două toporașe de bronz, două vârfuri de lance, o seceră și două fragmente de brățări, toate de bronz.

Topoarele de bronz au mânerul găurit pentru a se fixa coada și câte o toartă pentru înțepenirea ei; vârfurile de lance sunt unul în două, altul în trei muchi, având fiecare câte o gaură mică în partea unde se înfigea coada, în scop de a o putea fixa printr'un cui. Secera de bronz s'a găsit ruptă în patru bucăți, știrbite în mai multe locuri; mânerul ei are trei găurile pentru fixarea cozii prin caie.

În acest județ s'au mai găsit arme preistorice la Stirbăț și Părăul Glodului, dar nu posedăm nici o informație asupra lor. De asemenea pe harta lui Tocilescu sunt indicate ca stațiuni de acest fel Buciumeni, Uidești și Stolniceni.

Dintre stațiunile preistorice descoperite în județul Vaslui cea mai importantă este Rafaila. Puținele săpături făcute aci de Beldiceanu și Bațureanu au dat la iveală numai obiecte de aramă și bronz. Aceste sunt: un topor de aramă, îngust la tăiș, cu un mâner gol pentru înfigerea cozii și cu o toartă pentru înțepenirea ei; o fibulă mare de o jumătate de metru, lucrată din fir gros de bronz, îndoit la cele două capete în două spirale, cu cercuri de 9 cm. în diametru. Aceste spirale se leagă cu alte trei fire de bronz, cari la rândul lor formează câte patru spirale mai mici îndrep-

tate parte în sus, parte în jos; în sfârșit două fibule mai mici și câteva vârfuri de săgeată, de aramă și de bronz.

Dacă la Rafaila avem a face cu o stațiune mai nouă, din vrâsta bronzului, în schimb la Mănteni, din același județ, a găsit d-l Gh. Diamandi armele unei stațiuni care nu conținea decât arme și unelte de piatră, de o fabricațiune poate mai veche decât a celor dela Cucuteni.

Stațiuni cari tradează o cultură superioară celei dela Rafaila s'au găsit în județul Fălciu la Stoeșești, Moșna și Roșiești-Idrici. În «vase de lut bine arse, lustruite și trase la roată», d. Gh. Diamandi a găsit la Stoeșești «oseminte omenești arse și fibule de fier». De asemenea în celelalte două localități s'au găsit unelte de fier de forme primitive.

În sfârșit în județul Botoșani, într'o movilă de lângă satul Salcia, a găsit d-l Gh. Diamandi mai multe schelete la un loc, având arme de piatră foarte bine lustruite; iar într'o altă movilă dela Ichimeni, județul Dorohoi, Beldiceanu a dat peste oase de oameni și de animale, ce n'au fost determinate, o scară de călărit colosală lucrată din fier și mai multe fibule de fier.

Pentru a completa tabloul localităților preistorice din Moldova adaug că pe harta lui Tocilescu mai sunt arătate armătoarele: în județul Dorohoi, Mamornița, Ținteni, Hudești și Losna; în județul Botoșani: Ștefănești, Hârlău, Deleni, Găureni și Bivolari; în județul Roman: Trifești, Tabăra și orașul Roman; în județul Neamț: Negrelești și Poiana lui Chirilă; în județul Bacău: Răcăciuni, Râpele, Brătla, Bărsănești, Glodurile, Enăchești și Blăgești, în Putna: Vărsătura-Odoboești, Domnești și Cărligele; în județul Tulcea: Fundul Tatovii și Buda; în județul Tecuci: Poiana, Cosmești și Homocea, iar în Covurlui: Pechea și Pisca.

Cât privește Dobrogea, în nisipurile Deltei, aproape de Caraorman (jud. Tulcea) s'au găsit numeroase săgeți de bronz, foarte frumos turnate și în mărime de 4 cm. Unele din ele sunt lungărețe, în trei muchi și fiecare muche terminată în câte un dinte foarte ascuțit; altele sunt ovale, tot în trei

machi, dar la bază au un singur dinte mai mare, întors cu vârful în jos. Și anele și celelalte au mânerul găurit pentru a-se înfinge bățul săgeții; acesta însă probabil se lega de mâner, căci nu există găuri pentru fixarea lui prin cuie. Caracteristica acestor săgeți este că sunt foarte fragile. În același județ, la Niculițel, aproape de străvechiul vad al Dunării, d. D. Ionescu a dat de urmele unei stațiuni preistorice, din care fără a face încă cercetări amănunțite, a cules câteva silexuri, în special un foarte frumos ciocan lastruit și găurit, care a fost găsit rapt în două bucăți. Forma lui elegantă și tehnica cu care este lucrat, îl pun între cele mai frumoase anele neolitice găsite în țara noastră. Obiecte preistorice s'au mai găsit în împrejurimi la Luncașița și Garvăn.

În dorința de a nu omite nici una din localitățile, cari au furnizat până acum obiectele preistorice, amintesc că în muzeul gimnazial din Târgu-Jiu se află un număr de topoare și cioane de piatră, găurite și negăurite, culese din următoarele locuri din județul Gorj: Anișoara, Andreești (Valea Desului), Dealul Licuriciului, Tarburea, Roșia de Âmaradia, Dănești, Vierzuri, Peșteana, Bumbești de Jiu, Vârtop, Voitești, Ciuperceni și Bălănești. De asemenea în revista *Neamul Românesc Literar* (1910, p. 752) se arată, că pe teritoriul satului Bălcești județul Argeș, s'au găsit topoare de piatră. În sfârșit d. G. M. Murgoci mi-a indicat ca stațiune preistorică satul Berceni din județul Buzău.

Faptul că am înșirat un număr atât de mare de localități, cari au dat la iveală antichități preistorice, nu însemnează că le consider pe toate ca adevărate stațiuni. Se poate că în unele proveniența obiectelor preistorice se datorește numai întâmplării, fără ca să fi fost acolo numai decât așezări omenești; se mai poate ca altele să fie așezări mai noi, ai căror locuitori însă întrebuițau obiectele preistorice, moștenite dela străbuni, ca talismane sau simboluri, etc. Chestiunea nu se va lămuri decât după ce se vor face săpă-

turi sistematice în toate aceste localități.

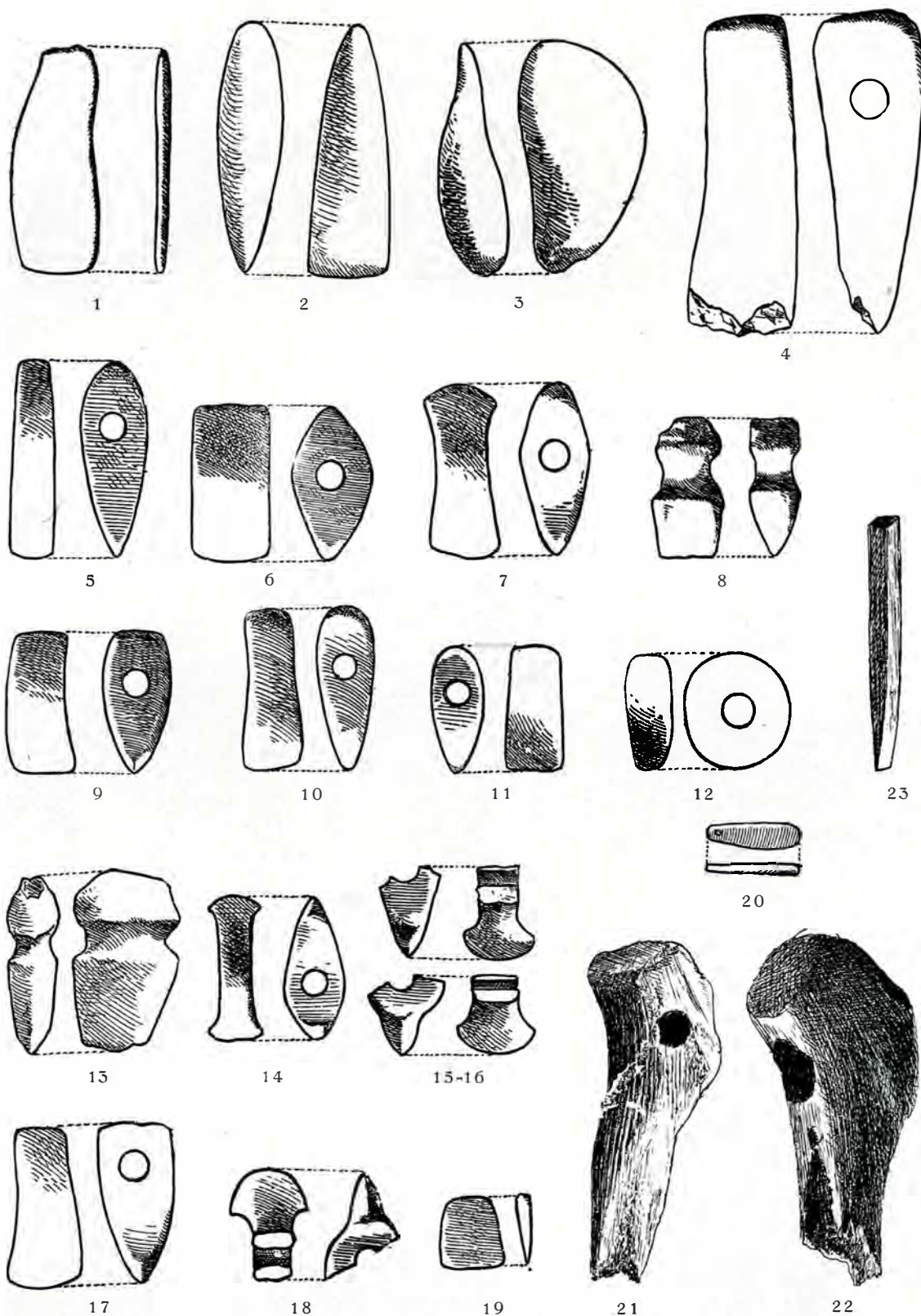
De altă parte să nu se creadă că avem astăzi la îndemână toate sau măcar cea mai mare parte din obiectele găsite pe teritoriul țării noastre. Dimpotrivă cele mai multe au dispărut sau sunt inaccesibile, iar puținele conservate sunt împrăștiate în diferite colecțiuni publice și particulare. Dintre aceste colecțiuni multe nu prezintă garanții destul de serioase în ce privește proveniența obiectelor.

Marea colecțiune a lui Boliac se găsește închisă încă dela moartea lui (1880) din cauza unui interminabil proces; de altfel asupra originii unora din obiectele ce conținea Odobescu ridicase de mult obiecțiuni. Colecțiunea Papazoglu, care suferia și mai mult de acest defect, s'a împrăștiat, iar frumoasa colecțiune a lui Bațureanu, pe care am văzut-o de două ori înainte de moartea lui, este și ea inaccesibilă.

În Muzeul de antichități din București se păstrează o sumă de obiecte preistorice găsite în țară, dar nu se cunoaște cu siguranță decât proveniența unora din cele dela Moșna, Predeal, Sinaia, Mănești, Ciolănești din deal și cele găsite în 1885 la Cucuteni. Colecțiunile publice din Iași, cum sunt colecțiunea Universității, a Institutului geologic și a Societății medicilor și naturalistilor posed numeroase antichități preistorice din stațiunile Moldovei, dar sigure sunt numai cele dela Cucuteni. De asemenea Muzeul gimnazial din Târgu-Jiu are mai multe obiecte de acest fel din Oltenia; proveniența celor mai multe e sigură.

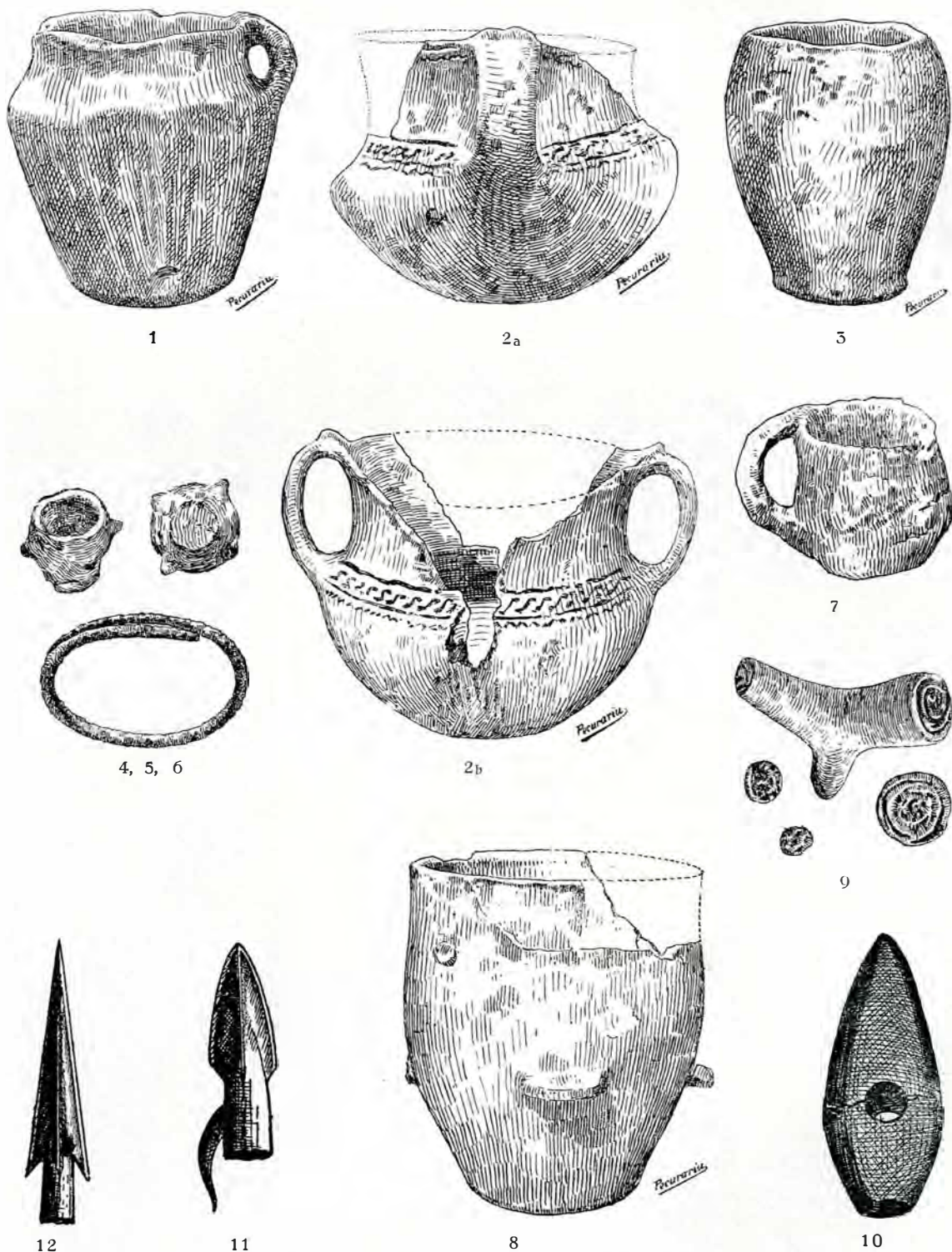
Dintre colecțiunile particulare cele mai însemnate și pe cari le-am putut vedea sunt colecțiunea d-lui D. Bateulescu, care cuprinde mai ales obiecte preistorice din Teleorman și Muscel, a d-lui Dr. Antipa cu obiecte din Ilfov și a d-lui Gh. Diamandi cu obiecte din câteva stațiuni moldovenești. În sfârșit trebuie să amintim, că multe antichități preistorice din țara noastră au fost trimise muzeelor din străinătate, mai ales Muzeului de etnografie din Berlin.

CONST. MOISIL

Antichități preistorice din România.

1—19 : Ciocane și topoare de piatră din Gorj (col. Muzeului din T.-Jiu). 20 : Piatră de ascuțit (aceeaș colecție). 21—22 : Ciocane de os dela Cucuteni-Iași (col. Muzeului de istorie naturală din Iași). 23 : Daltă de silex din Deleni-Botoșani (aceeaș colecție). Toate reduse la $\frac{1}{4}$ din mărimea naturală.

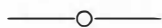

Antichități preistorice din România.

1—3 : Ceramică dela Căscioarele-Ilfov (col. Dr. Antipa). 4—9 : Ceramică și brățară de bronz dela Spanțov-Ilfov (aceeaș colecție). 10 : Ciocan de silex dela Niculițel-Tulcea (col. D. G. Ionescu). 11—12 : Săgeți de bronz din Delta Dunării (aceeaș colecție). Toate, afară de săgeți, reduse la $\frac{1}{4}$ din mărimea naturală.

DOUĂ VECHI CETĂȚI ROMÂNEȘTI

POENARI ȘI DÂMBOVIȚA

— SCHIȚE ISTORICE —

Cetatea dela Poenari, numită în timpul din urmă, prin influență literară, cetatea lui Țepeș-Vodă ¹⁾, e situată în partea cea mai de sus a văii Argeșului, în plaiul Loviștei, 3 km. la nord de satul Căpățâneni (com. Corbeni), unde se deschide trecătoarea ce duce, prin Carpați, în Țara Făgărașului. — Ruinele ei, mărețe și impunătoare încă și astăzi, după cel puțin trei secole dela pustiire, se văd pe culmea unui munte de piatră, înalt de vre-o 400 m., abrupt și deci greu accesibil, ce se ridică în malul Argeșului, tocmai în cheia lui — «la începutul strâmtorii defileului care pornește de aci și ține până în creerii munților» ²⁾.

Tradiția istorică, păstrată în vechia cronică a Țării-Românești, atribue zidirea acestei cetăți lui Vlad-Vodă Țepeș, care, scrie cronicarul, «au făcut cetatea dela Poenari», iar «pentru o vină mare ce au fost făcutu nui frate al Vladului-Vodă, când au fost în ziua Paștilor, fiind toți orășanii [din Târgoviște] la ospete, iar cei tineri la hori, așa fără veste pre toți i-au coprins. Deci câți au fost oameni mai bătrâni, pre toți i-au înțepat de au ocolit cu ei tot târgul, iar câți au fost tineri, cu nevestele lor și cu fete mari, așa cum au fost împodobiți în ziua Paștilor, pre toți i-au dus la Poenari de au tot lucrat la cetate, până s'au spart toate hainele duple ei, și au rămas toți despuiați în peile goale» ³⁾.

Intrucât această tradiție are vre-o vârstă istorică vom vedea mai încolo. Deo-

camdată reținem aci că, după ea, cetatea dela Poenari, n'ar data de cât de pe la începutul jumătății a doua a sec. XV, timpul domniei lui Vlad-Vodă Țepeș (1456 — 62), ceea ce s'ar părea că se confirmă și prin totala lipsă de mărturii documentare asupra ei până la această epocă. Cu toate astea, ținând seamă de împrejurările de dezvoltare și de organizare ale Țării-Românești, se poate afirma, fără teamă de greșală, că cetatea dela Poenari e cel puțin cu două veacuri mai veche. Căci întemeierea ei stă în legătură cu activitatea de colonizare și organizare a Cavalerilor Teutoni în Țara Bârsei și, dincoace de munți, în așa zisele părți transalpine, unde ei întemeiară Cetatea dela Dâmbovița, despre care deci trebuie să ne ocupăm mai întâi.

* * *

Intr'adevăr, se știe cum acești Cavaleri ai Ordinului teutonic, aduși la 1211 în Țara Bârsei, au înălțat îndată, pentru pază și apărare, în toate părțile donațiunei lor, cinci puternice fortărețe de zid — nu de lemn, precum le prescria diploma decesiune: castelele dela Brașov (pe Gesprengberg), Râșnov (Rosenau), Codlea (Schwarzburg), Feldioara (Marienburg) și Prejmer-Teliu (lângă apa Târlangului), acest din urmă partând simbolicul nume de Kreuzburg ⁴⁾. Al șaselea fu ridicat curând după aceea, la Bran (Törzburg), pe stânca numită a lui Dietrich (Lapis Tyderici), pentru paza pasului carpatin cel mai ușor de trecut și deci mai frecventat în vremile acelea ⁵⁾.

Înainte încă de a. 1222, când regele Andrei II, în urma unui conflict repede aplanat, reîntări drepturile de posesiune ale Teutonilor, augmentându-le stăpânirea «usque ad Danubium», aceștia trecură hotarul donațiunii lor dincoace de munți (ultra montes nivium), în regiunile Țării-Românești de mai apoi, înălțând și aci castele asemenea celor de acasă. Atunci s'aridicat, în fața trecătoarei Rucărului, pe dealul Orăștii, cetățuia dela Podul Dâmboviții⁶). Și tot atunci s'a zidit, în părțile Bazăului, în fața trecătoarei Tătarului, cetatea ale cărei arme se văd pe dealul numit al Cetățuii, în com. Calvini, mai sus de vărsarea Băscăi-Chiojdului în Bazău⁷).

Documentele vremii menționează în special pe unul din aceste castre ca fiind mai puternic: acel «castrum munitissimum», care fu mai întâi atacat de Camani⁸), fără ca să fi putut fi însă luat, și care fu apoi cucerit de Regele Ungariei în primăvara anului 1225, când întreprinse expediția de recuperare a Țării Bârsei din mâinile Teutonilor⁹). La întrebarea ce s'a mai pus: care din cele două cetăți numite (dela Dâmbovița și dela Bazău) trebuie identificată ca acest «castrum munitissimum»¹⁰), credem că se poate răspunde: aceea ce se va dovedi ca existentă, cu funcțiune strategică însă, și mai în urmă — cetatea dela trecătoarea Rucărului, numită, după apa lângă care se găsea, a Dâmboviții.

Intr'adevăr, azi nu mai poate fi îndoială pentru nimeni că acel Dragomir, «castellanus de Domboyka», care nimici, la sfârșitul anului 1368¹¹), oastea ardeleană a regelui Ludovic I, adusă împotriva lui Vlaicu-Vodă de Nicolae Laczkfi, Voivodul Ardealului, e castelanul, pârcălabul fostei cetăți teutone¹²), ce apare, astfel, după un secol și mai bine, în aceeași funcțiune strategică ca și odinioară. E de presupus deci, că, menținută la început prin stăpânirea ungurească pentru care fusese cucerită, până în vremurile grele ale năvălirii tătare (1241), ea a trebuit să ajungă în posesiunea românească odată cu organizarea celui dintâi Voivodat român în părțile acestea (Argeș-Câmpulung), — în jumătatea a doua a sec. XIII.

În veacul următor, cu întemeierea Principatului a toată Țara-Românească, în timpul luptelor pentru scuturarea suzeranității

ungare, cetatea dela Dâmbovița, păzind drumul pe care oștile ungurești își făceau cale în țară, necesită, de sigur, deosebită îngrijire: ea fu pusă, pre rânduiala cetăților similare de peste munți, sub paza unui castelan, pârcălab. Adevărat că puținătatea mărturiilor timpului scoate la iveală, cum am văzut, numai un singur atare castelan — pe Dragomir dela 1368. E suficient însă pentru a dovedi sistemul militar de întreținere și apărare al cetății.

La sfârșitul sec. XIV vechiul burg teuton se menționează din nou și anume la 1397, cu prilejul expediției pe care o face Stibor, Voivodul Ardealului, în Țara-Românească, spre a da ajutor lui Mircea-cel-Bătrân împotriva rivalului său Vlad. Acesta, spune izvorul contemporan, bătut și fugărit, s'a fost închis în «cetatea zisă Dâmbovița», unde, după un lung asediu, se predă lui Stibor, care îl duse 'n Ardeal «împreună cu soția, copiii și toată familia»¹³).

Mai apoi, în prima jumătate a sutei a XV-ea, în epoca aprigelor rivalități intestinale pentru domnieși a întinderii puterii turcești dincoace de Danăre, când deci linia de apărare a țării se mută dela nord la sud, de la munte la șes, — cetatea, mai pierzând din importanța-i strategică anterioară, rămase a fi și loc de vamă pentru neguțătorii ardeleni ce intrau și eșiau din țară pe la Bran-Rucăr, cum se constată din privilegiile comerciale acordate atunci (1413, 1421, 1422, 1424 și 1431) de către Domnii Țării-Românești Brașovenilor, cari privilegii, cu toatele — începând dela acela al lui Mircea-cel-Bătrân din 1413, înouitor și întăritor de așezăminte mai vechi, «dela strămoși» — menționează cetatea Dâmboviții ca ultima stațiune vamală pentru neguțătorii întorși dela Brăila prin Târsor și Târgoviște¹⁴).

În locul pârcălabilor de odinioară steteau acum așadar în cetatea Dâmboviții (**УТ ДЖ-ВОВНИЦЖ ГРАД**) numai slujitori (1413—8) și vameși (1424—7) domnești¹⁵), cari strângeau venituri pe seama domniei, — venituri ce se întrebuințau, de bună seamă, și pentru întreținerea cetății. Se poate ca așezarea vamei aci să se fi făcut pre analogia strămutării de către regele Ludovic I al Ungariei a vamei dela Rucăr (Ruffa Arbor) în castelul Branului¹⁶), care se știe că

a fost stăpânit o bucată de vreme de pâr-călabii lui Mircea-cel-Bătrân ¹⁷), în timpul căruia se menționează pentru întâia oară Dâmbovița cu stațiune vamală.

În timp ce însă cetatea Dâmboviții (de sus) de lângă Rucăr îndeplinea această funcțiune vamală, apare, în a doua jumătate a sec. XV, o altă cetate, a Dâmboviții (de jos) dela Bacurești, — acel «castrum flavii Dombovi-cha», menționat pentru prima oară în scrisorile lui Țepeș către Brașoveni (1460) ¹⁸): Cetatea Dâmboviții (градъ Дѣмбовица) din care Ștefan-cel-Mare alungă pe Radul-cel-

dem, el ridică cetatea dela Bacurești, după ce, cum am arătat altădată ²²), mai făcuse, tot în această cale a Turcilor, o întăritură în ostrovul de lângă Comana, la jumătatea drumului dintre Giargia și Bacurești, — drum, pe care, se știe, se putea strecura mai cu înlesnire oștile de luptă și cetele de pradă ale păgânilor în Țara-Românească și în Ardeal ²³).

De altfel numele de «Dâmbovița» dat și acestei cetăți nu se poate menține. El e dispuțat la început chiar și în armă înlocuit consecvent cu acel mai firesc de «castrum

Ruinele cetății dela Podul Dâmboviții : întâia vedere.

— După Albumul României de Fot. Niculescu —

Framos (1473) ¹⁹) și care cu greșeală a fost identificată cu cea veche a pâr-călabului Dragomir dela 1368 ²⁰), căci în sec. XIV Bacureștii nu aveau vreo importanță deosebită.

Această nouă cetate a Dâmboviții a fost, foarte probabil, ridicată de însuși Vlad-Vodă Țepeș. Căci, după ce Turcii se înstăpâniră statornic în cetatea lui Mircea-cel-Bătrân din ostrovul dunărean al Giurgiului ²¹), bravul înfruntător al oștilor lui Mohamed II, trebui să-și întocmească noi stațiuni strategice în părțile de jos ale țării. Astfel, cre-

(uneori arx) Bukaresth» sau «градъ Бѣсѣрѣст», cum se vede din scrisorile Domnilor noștri, adresate Brașovenilor la sfârșitul sec. XV și începutul celui următor ²⁴). Din potrivă, cetatea Dâmboviții de sus, dela Rucăr, e numită astfel până târziu: Socotelile Brașovului însemnează între a. 1539—46 niște «auriquestores» ²⁵) chemați dela Dâmbovița (ex. Dombowycza), «înainte de venirea Turcilor și Valahilor» ²⁶).

În opoziție cu origina recentă a noii cetăți (novum castrum) de lângă Dâmbovița

de jos—(care de altfel pierdu foarte repede însemnătatea-i strategică: Verancius, în scrierea sa Desitu Transsylvaniae, Mol-

habilînsă că pe acea vreme cetatea nu mai îndeplinia nici o funcțiune, fiind părăsită, dărâmată chiar. Căci, zece ani mai apoi,

Ruinele cetății dela Fodul Dâmboviței: a doua vedere.

— Fot. Niculescu; col. Academiei Române —

daviae et Transalpinae, zice că nici nu merită a fi numită ²⁷⁾, iar documentele încă din prima jumătate a sec. XVI nu mai menționează vreo cetate la București) — originea triseculară a vechii cetăți dela Dâmbovița de sus intră în domeniul legendei: poporul o atribui Negralui-Vodă. Totuși conștiința originii sale teutone s'a păstrat și se păstrează în denumirea de Neamțul sau Nemțișorul, ce s'a dat și se dă încă și azi acestei cetăți ²⁸⁾, precum și în toponimicul înălțimii pe care ea se găsește: dealul Sasului ²⁹⁾.

Pentru întâia oară găsim cetatea dela Dâmbovița de sus numită a lui Negru-Vodă la călătorul francez Bongars, care, în cursul călătoriei sale, venind, la 1585, dela Brașov la Târgoviște, după ce străbătu pasul Bran-Rucăr, trece pe sub cetatea lui Negru-Vodă: chateau de Nigrovoda ³⁰⁾. Pro-

în 1595, Walther—enarând retragerea lui **Mihai** în munți, după bătălia dela Călugăreni, întru întâmpinarea lui Sigismund Báthory—ne spune că Domnul a ajuns mai în gara munților, unde se văd ruinele cetății lui Negru-Vodă: «in montium quasi fauces, ubi manitae olim arcis Negrawoda Latine Nigra aqua dictae et a Turcis olim demolitae apparent rudera, se recipit» ³¹⁾.

Față cu această din urmă mărturie trebuie să presupunem că Turcii, spre a-și asigura mai bine drumul în Ardeal prin pasul Rucăr-Bran, despre vreo primejdie ce oricând le-ar fi putut veni din acest loc întărit, au dispus dărâmarea vechii cetăți teutone dela Dâmbovița, ceeace, credem, s'a întâmplat cel puțin pela mijlocul sec. XVI. — Odată dărâmată și ruinată eaa fost numită, ca toate resturile de atari ruine ale țării, cetatea Negralui-Vodă sau simpla Cetatea Neagră,

eam arată Salzer, care ne informează că, pe vremea sa, înăuntrul ruinelor se afla o bisericuță șilocaînțe pentru câțiva călugări — deci un schituleț ³²⁾.

O vedere a ruinelor cetății dela Podul Dâmboviții a dat și d-l Cav. Pușcariu în Analele Academiei Române ³³⁾, iar câteva informațiuni asupra stării lor se găsesc în răspunsurile la chestionarul pentru întocmirea inventariului general al monumentelor istorice (1892): înalte de *ca* 4 m., vechile ziduri, de piatră și pământ, sunt dispuse în formă pătrată, pe o suprafață de *ca* 900 m. p. ³⁴⁾. — Evident însă că date sigure și prețioase nu se pot aștepta decât dela săpăturile arheologice ce vor trebui să se mai facă cândva acolo. Căci răposatul prof. Gr. Tocilescu, care, la cererea sa, a fost însărcinat, în 1905, de Comi-

misese, rezultatul cercetărilor sale, atât măcar cât făcuse.

* * *

Revenind acum la cetatea dela Poenari și întrebându-ne: în ce legătură stă ea cu cetatea dela Dâmbovița, deci cu acțiunea de colonizare și organizare a Cavalerilor Teutoni dincoace de munți, trebuie să răspundem: direct, în nici una. Căci această cetate cade în afară de confiniile de așezare și expansiune ale fraților Ordinului lui Hermann de Salza: ea se găsește într-o regiune, care, geograficește, are alte legături cu părțile transcarpatine decât acele prin care, în mod firesc, Cavalerii Teutoni ar fi putut trece din posesiunile lor în părțile noastre, zise pe atunci camane.

Totuși, indirect, cetatea dela Poenari e

Ruinele cetății dela Podul Dâmboviții: a treia vedere.

— Fot. Niculescu; col. Academiei Române —

siunea noastră să întreprindă săpături la Nemțișor ³⁵⁾, n'a dus lucrarea la capăt și nici n'a apucat să publice, precum ne pro-

și ea, credem, de origină teutonă. Căci sistemul apărării teritoriilor posedate prin castele (castra) s'a răspândit repede. Astfel

găsim atari cetăți și în alte părți, — le găsim bunăoară, în sec. XIV, la Făgăraș, la Tălmaciu și la Tarna Roș, ca să nu menționăm decât pe cele mai apropiate ³⁶⁾. Iată dar că și de astă parte, pe cealaltă trecătoare mai frecventată a Carpaților meridionali, au putut intra în țară cetățile de modă teutonă.

Și într'adevăr, înainte de întemeierea Principatului, se constată existența unei atari cetăți în regiunea Oltului de sus, la gara Lotrului, ridicată în acest loc, pe vârful unui munte, zice-se, de Comitele Conrad, căruia regele Bela IV al Ungariei îi dăruie la 1255, cum se știe, țara Loviștei, cuprinzând, de-a dreapta Oltului, ținutul de sub munte până în apa Lotrului ³⁷⁾. Această cetate, înălțată întru paza și apărarea noii posesii transalpine a numitului Comite, a trebuit să dăreze cel puțin cât a durat, fie chiar și numai nominal, cum crede d. Iorga ³⁸⁾, stăpânirea acestuia și a urmașilor săi în țara Loviștei — până la începutul sec. XIV.

Știri noi asupra ei nu mai avem până la 1455, când aflăm că regele Ladislau al Ungariei autoriză pe Sibieni a o restaura împotriva Turcilor ³⁹⁾. Așa dar la aceeași dată «castrum Lothorvár», cum îl numește scrisoarea regală, era dăruit, de sigur cu mult înainte. Și cum, firește, Sasii nu mai aveau nici o putere a-l reface, fiind sub stăpânirea Țării-Românești, rămase tot astfel și după aceea. Ruinele lui se mai vedeau încă pe la 1720. Căci iată ce scrie Friedrich von Springfels, care le-a văzut atunci, despre ele: «La revărsarea sa [a Lotrului] în Olt, se văd pitulate, de-a stânga, pe vârful muntelui, rămășițele unui vechiu castel, numit Domnișor (*sic*). După spusa locuitorilor a fost un castel de hoți» ⁴⁰⁾. Identificarea acestor ruine cu străvechiul Lothorvár al Comitelui Conrad se datorește lui Seyvert, editorul lui Springfels ⁴¹⁾.

Dar țara Loviștei, cum a arătat B. P. Hasdeu și a precizat în urmă d. D. Onciul ⁴²⁾, se întindea și de-a stânga Oltului, cuprinzând întreaga regiune ce până azi încă se numește plaiul Loviștei și în care, am spus la început, se găsește ruinele cetății dela Poenari. Faptul acesta, că cetatea se află pe teritoriul stăpânit odinioară de Comitele Conrad și urmașii săi, precum și faptul că ea se găsește atestată ca existentă curând

(1350) după îndepărtarea acestei stăpâniri (1311), ne dăce la încheierea — pe care o emitem numai ipotetic — că originea ei trebuie pusă în legătură cu posesiunea ungurească a Loviștei: căci precum atunci s'a fost ridicat, de-a dreapta Oltului, cetatea Lotrului, asemenea, de-a stânga lui, s'a putut ridica cetatea Argeșului, pentru stăpânirea ceteilalte jumătăți din teritoriul donat Comitelui Conrad și urmașilor săi.

Prima mențiune, la care ne-am referit mai sus, a cetății argeșene e din 1350. Căci hotărât, acel «castrum Argias», pe care cronicele contemporane ⁴³⁾ și documentele posterioare ⁴⁴⁾ îl atestă ca existent pe vremea expediției lui Carol Robert în Țara-Românească e cetatea numită de ai noștri dela Poenari, după numele satului domnesc din vale — zis în vechime (fiind în cheia Argeșului) și Cheiani — ai cărui locuitori, moșneni liberi, făceau, probabil, serviciul trebuitor la cetate, în schimbul folosinței moșiei domnești ⁴⁵⁾. — El nu poate fi reședința domnească a țării dela Cartea-de-Argeș, pentru două motive: întâiul, emis de Hasdeu, că aceasta n'a fost întărită niciodată ⁴⁶⁾, al doilea că vechile noastre documente, care fac totdeauna distincție între localitățile cu cetăți și cele fără cetăți, numindu-le pe cele dintâi: castrum, arx sau градъ, nu numesc niciodată Argeșul altfel de cât simplu: Argias sau Аргия ⁴⁷⁾.

Se pare deci că, în deosebire de cetatea Lotrului, care a fost părăsită și dăruită, cetatea Argeșului, după ce ajunsese în posesiune românească, a fost menținută și îngrijită, servind ca loc de retragere al Domnilor în vremurile grele ale invaziunilor dușmane. Aci a fost urmărit, cu mare nenoroc pentru Unguri, Basarab-Vodă la 1350 și aci a fost lovit, credem, după vestita bătălie dela Rovine, Mircea-cel-Bătrân, la 1394 de Turcii rivalului său Vlad ⁴⁸⁾.

Domnul care a dat însă o nouă viață cetății dela Poenari, a fost Vlad-Vodă Țepeș, acel care azidit, după toate probabilitățile, și cetatea cea nouă a Dâmboviței de jos, dela București. Într'adevăr, în a doua jumătate a sec. XV, cetatea argeșană se vede a fi avut o deosebită importanță: un boier de frunte, cumnat de Domn, e comandant al ei —

vestitul Gherghina Pârcălabul lui Vlad-Vodă Călugăral⁴⁹).

Pentru ca însă cetatea să fi avut o astfel de importanță, încât sfetnicul de frunte al domniei să fi fost chemat a porunci slujitorilor ei, neapărat ea trebuie să fi avut și un deosebit rol militar, câștigat de bună seamă prin reorganizare și renovare. Aceasta din urmă e dovedită, dealmintrelea, prin cercetările speciale asupra arhitectonicii și tehnicii sale constructive. Căci iată ce zice în această privință d. Arh.V. Stefanescu: «Un lucru e sigur — că clădirea despre care vorbim [cetatea dela Poenari] aparține stilului romano-ungăresc de prin veacul XV»⁵⁰.

Dar renovarea aceasta, căreia îi va fi urmat și reorganizarea cetății, n'a putut veni dela Vlad-Vodă Călugăral, nici dela precedesorii săi Basarab Mlad și Basarab Laiotă și nici dela înaintașul acestora Radul-cel-Frumos, cari n'au fost Domni a construi cetăți. Singurul care a putut face această operă e Vlad-Vodă Țepeș, ca unul ce, războindu-se împotriva Tarcilor, avea nevoie, pe lângă locuri de apărare în părțile de jos ale țării, la șes, de alte locuri de retragere, în părțile de sus ale țării, la munte. Acesta e fondul istoric al tradiției din cronica țării, care atribuie zidirea cetății dela Poenari lui Vlad-Țepeș, — fond pe care, prin asociere de elemente ușor de explicat, s'a brodat apoi întreaga poveste reproducă la începutul acestui articol, cu boerii vinovați dela Târgoviște, cari spre grea osândă au fost puși să lucreze la cetate până s'au spart toate hainele de pre ei, de au rămas toți despuiați, în peile goale...

Gherghina păstrează pârcălabia Poenarilor în tot timpul domniei lui Radul-cel-Mare. La 1507 el figurează încă în tratatul încheiat de acest Domn cu Ungaria în fruntea sfatului domnesc ca «Gyrgina castellanus castri Poynar»⁵¹). După moartea lui Radu, se pare că noul Domn Mihnea, ca să-și asigure întreaga stăpânire a țării, trebuie să întreprindă o expediție de supunere a cetății, poate chiar din mâinile lui Gherghina, anchial decedatului Domn. Căci numai ca rezultat a unei astfel de expediții se poate înțelege înștiințarea ce el face Brașovenilor în scrisoarea sa dela 5 Iunie

1508 din Argeș: «ex voluntate Dei boyaronumque, huius regni nostri gubernacula suscepimus, omnesque boyarones nobiscum sunt, et omnia castra manibus nostri sunt»⁵²). Lai Gherghina îi urmează în demnitate, sub Mihnea-cel-Rău și Vlăduț-Vodă, Dancial Pârcălabul, care se constată ca atare într'un hrisov dela acest din urmă Domn din 27 Mai 1510: (Данциалъ прѣзидеаа Пѣнарскѣмъ)⁵³). — E, desigur, acel pârcălab dela Poenari (castellanus de Poynar) cu ale cărui «represalii» amenința Mihnea-Vodă, într'o scrisoare din 18 Ianuarie 1509 pe Brașoveni, în caz când un concetățean al lor n'ar plăti o datorie, contractată dela un tarc numit Mehmet, prin anchial său — medical sas Petra dela curtea domnească din București⁵⁴).

În epoca aceasta, zisă a Pretendenților domnești, cetatea dela Poenari ajunge loc de osândă pentru cei ce se făceau vinovați de trădare împotriva domniei. Astfel, un cunoscut document din 1502 (în traducere veche dela 1692) ne relatează că un Milea, fecior lui Voico al Tatălui, fugind peste munți în Ardeal și ridicând alt Domn peste capul lui Vlad-Vodă Călugăral, au fost prins de acesta și trimis «de să-l arunce în cetatea Poenarilor» — osândă din care îl răscumpără tatăl său, închinând o moșie mănăstirii Nucet, ctitorie a lui Gherghina Pârcălabul. Dar Voico al Tatălui, tată al Milii, zice citatul document, «au mers înaintea dregătorului domniei mele... de au dat și au închinat [mănăstirii Nucet] ce e mai sus zis satul jumătate din Topoloveni, ca să-i scoată capul fia-său Milii dela cumplită moarte, și i-au seos capul lui»⁵⁵).

După Mihnea-cel-Rău nu mai avem știri despre Poenari până în vremea lui Radul dela Afumați. Acesta, primind dela Ladovic II al Ungariei, la 1522, posesiunile ardelene Vințul și Varpărul, dădu, în schimb, Regelui cetatea dela Poenari⁵⁶), unde puțin mai apoi, la 1524, după expedițiile lui Ioan Zapolya, Voivodul Ardealului, în Țara-Românească, întru respingerea Tarcilor lui Mehemed-Beg⁵⁷), găsim o garnizoană ungarească sub comanda lui Nic. Tomory. Evenimentele se cunosc din raportul comisarilor trimiși de Regele Ungariei la 1552 în Ardeal să cerceteze veniturile fiscale ale

țării, între cari și ale Vințului ⁵⁸⁾, și din scrisoarea lui Nic. Tomory, dată din Argeș la 1524, Septemvrie 10 (Sabbato post festum Nativitatis Mariae) către Sibieni, ca să lase liberă trecerea neguțătorilor ce aduc provizii în cetatea dela Poenari — «ad castrum Poynar» ⁵⁹⁾.

După Tomory, care trecea castelan la Făgăraș, comanda garnizoanei ungurești dela Poenari se dăda anai sas — lui Petra Off, cum se vede dintr'o scrisoare a nefericitului Rege Ludovic II adresată la 1526 Bra-

chile condițiuni, nu mai avem nicio mărturie care să ne arate cum că garnizoana de odinioară s'ar fi întors la Poenari. Probabil că cetatea a rămas, de fapt, alor noștri, sub cari ea decăzu destul de repede. Căci Verancius, în scrierea sa citată mai înainte, spune, ca și despre cetatea Dâmboviții dela București, că nici nu merită a fi numită ⁶²⁾.

Ultimele știri despre cetatea dela Poenari le găsim în socotelile Brașovului, cari înseamnă la a. 1530, 1542 și 1543 sosiri în

Ruinele cetății dela Cetățenii-din-Vale, jud. Muscel.

— Fot. Niculescu: col. Academiei Române —

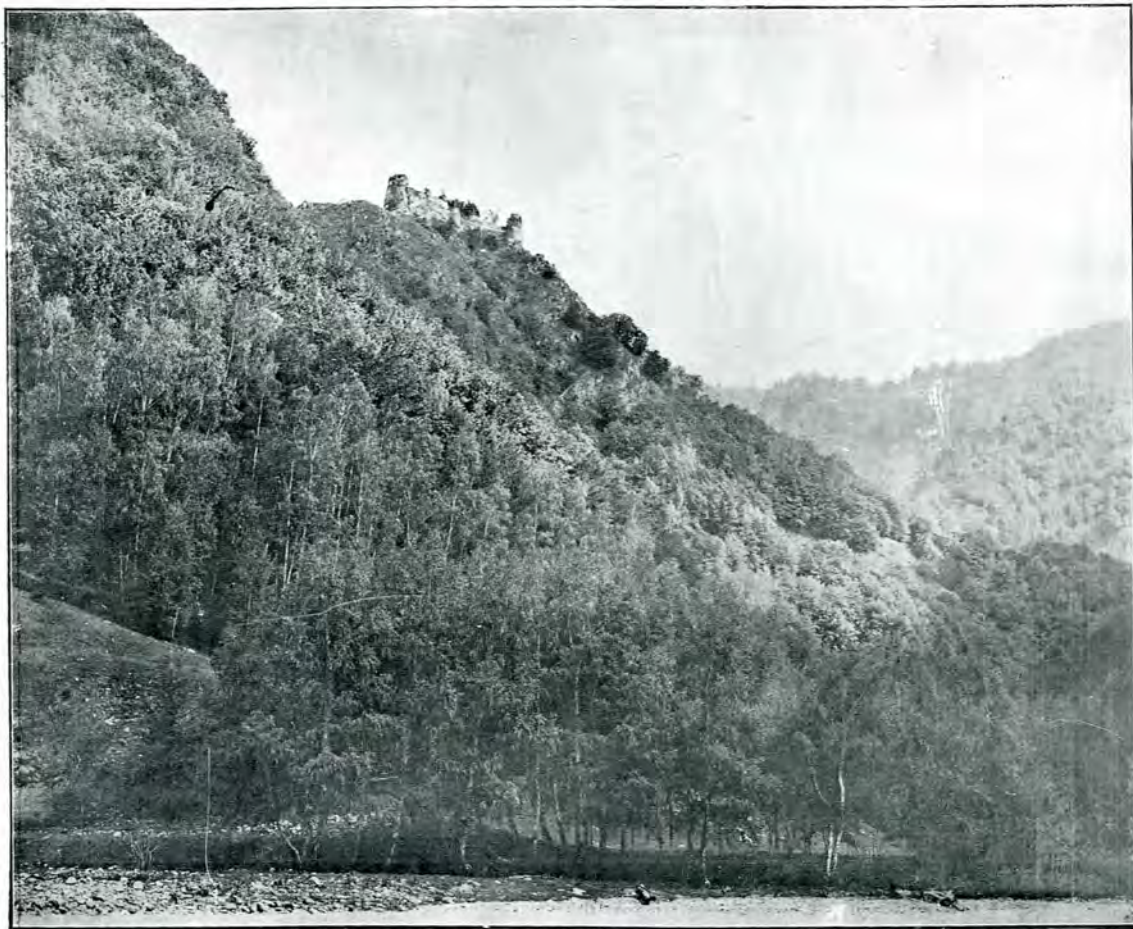
șovenilor și prin care se porancia acestora să dea noului comandant nu mai puțin de 600 floreni, «ca să nu piardă cetatea» ⁶⁰⁾.

Cu moartea lui Radu dela Afumați pierzându-se stăpânirea domeniilor ardeleni, Ungarii trebuiră, desigur, să părăsească și ei cetatea dela Poenari, pe care o garnizonaseră până atunci în schimb pentru Vinț și Vurpăr ⁶¹⁾. Iar când în 1539 Radul-Vodă Paisie redobândi aceste posesiuni, în ve-

acel oraș a unui oarecare Neagu «de Poynar» ⁶³⁾. Alte știri pe urma acestora nu mai cunoaștem. De bună seamă cetatea a fost dărâmată. Când — nu se poate preciza. Negreșit însă, ca și cetatea dela Dâmbovița, înainte de sfârșitul sec. XVI și, foarte probabil, cum spune tradiția populară locală, de către Turci, cari, după mărturia lui Walther, au dărâmat și cetatea dela Podul-Dâmboviții, neputând, de sigur, suferi ființarea mai de-

parte în Țara-Românească a acestor două vechi fortărețe de munte, în cari Domnii noștri găsiră și puteau găsi oricând, la vremuri de nevoie, potrivite lăcașuri de retragere și apărare. Azi încă urmașii moșnenilor poienăreni din acele timpuri păstrează amintirea localui dimpotriva cetății de unde tănările turcești au dărâmat bătrânele și paternicele ei ziduri. E așa-numitul «Sahat al Tureilor» ⁶⁴⁾. O indicație cu privire la

Odată distrusă și căzută în ruină, cetatea dela Poenari, a cărei origine se pierdea în vremile de întâe organizare ale țării, intră în domeniul legendei: fu atribuită Negrului-Vodă, fondatorul prin excelență al taturor lucrărilor mari pe cari amintirea pământenilor, transmisă din neam în neam, le cobora până la 'nceputul țării ⁶⁵⁾. Astfel, pe când izvoarele literare ale sec. XVII, cronici și prelucrări istorice ⁶⁷⁾, numesc încă

Vederea cetății dela Poenari pe muntele din cheia Argeșului.

— Fot. V. G. Stephanescu. —

timpul când a fost distrusă cetatea s'ar putea căuta în faptul închinării către mănăstirea lezerul a satelor domnești aparținătoare Poenarilor (Cheiani și Căpățâneni), închinare făcută de către Alexandru-Vodă Mircea (1568—1577). Căci, evident, odată ce locuitorii din Poenarii nu mai avară a sluji cetatea, Domnul le-a putat lua folosința moșiei domnești, pe care o ținură până atunci ⁶⁵⁾ în schimbul acestui serviciu.

vechea cetate argeșeană tot dela Poenari, poporul a numit-o, precum o numește, din ce în ce mai puțin însă, și azi, cetatea Negrului-Vodă. Așa o înregistrează, rând pe rând, Bauer (cita de Negruli-Vodi) ⁶⁸⁾, Salzer (Tschetatie Niegrulai-Vodi) ⁶⁹⁾ și Sestini (Tschetatie Niegrulai-Vodi) ⁷⁰⁾.

Aci e local să arătăm că Salzer n'a putat să identifice cetatea argeșeană cu cetatea menționată de cronica țării la domnia lui

Ruinele cetății dela Poenari.

— Fotografie Niculescu —

Vlad-Vodă Țepeș. El a crezut că e vorba de două cetăți deosebite: cetatea Negrului-Vodă pe Argeș și cetatea Poenari, pe care istoricul german o caută și o așează în satul cu același nume, pe Ialomița, jud. Dâmbovița, sat făcând parte din com. Tătărei și megieșindu-se cu alți Poenari (Apostoli) din jud. Prahova ¹¹⁾.

În timpul din urmă cetatea dela Poenari, prin influență literară, e cunoscută mai ales sub numele de cetatea lui Țepeș-Vodă, nume ce dispută și tinde să înlocuească pe acel popular de cetatea Negrului-Vodă. Caracteristică e explicarea ce se dă în această privință într'un răspuns la chestionarul arheologic al lui Odobescu din 1881, venit dela învățătorul școlii din Corbeni-Căpățâneni: «Această cetate s'a pomenit de oameni până acuma a se zice cetatea lui Negru-Vodă; iar noi, după cum cunoaștem din istoria patriei, zicem cetatea mării sale (sic!) Domnului Vlad Țepeș» ¹²⁾...

Cu privire la ruinele de azi ale cetății dela Poenari, dăm aci, de încheiere, după revista «Arhitectura», cea mai completă și tot odată cea mai competentă descriere ce s'a făcut până acum asupra lor de d. Arh. V. G. Stephanescu, descriere la care se referă și planul cetății mai jos reprodus:

«Din ceeace a rămas azi se poate vedea oarecum planul [cetății], care e triunghiular, flancat la colțuri de turnuri, din cari unul enorm de mare, contra-fortat, servia ca donjon; lângă acesta se afla poarta cea mare, cu urme de pont-levis. Zidurile sunt de 2—3 metri grosime, făcute din cărămidă și piatră; pe ici și colo se mai văd urme de creneluri, cari erau drepte, de piatră; unul singur se mai vede căzut în mijlocul turnului cel mare.

«Una din laturi e bine conservată (se vede în întregime), iar cealaltă e dărâmată complet. Turnurile sunt rotunde, iar camerele sunt pătrate. — Ferestrele sunt toate în

plin centru: cele de sus mari, largi, cele de jos înguste, sub chip de metereze.

«Cetatea era prevăzută cu pivnițe mari, azi astupate de dărămăturile zidurilor. În mijlocul ei se văd încă urmele unui puț (poate că era un fel de oubliette). Din cetate se putea eși și afară, printr'o galerie subterană, a cărei eșire se vede în poalele muntelui, la locul numit «pivniți», unde se mai distinge o boltă largă de cărămidă, adâncă de vreo 3 metri, — restul fiind astupat.

«Cetatea este zidită din piatră până la vreo 5 m. înălțime, iar de aci în sus din cărămidă. Lucru explicabil: s'a întrebuințat piatră până la o înălțime unde ea se putea ridica, iar cărămida, fiind mai ușoară, s'a întrebuințat pentru părțile înalte. Crenelurile erau de piatră și, probabil, că camerele erau pardosite cu lespezi de piatră, de oarece se mai găsește în lăuntrul cetății ¹³⁾».

Firește că aceste câteva date trebuiesc verificate și completate prin cercetări și săpături arheologice speciale ce vor trebui să se facă cândva și la Poenari. Căci socotim că a sosit timpul ca astfel de cercetări și săpături să se întreprindă și la noi, precum s'au întreprins de Austriaci bunăoară la Suceava, unde un arhitect german, serios și zelos, a scos la iveală vechea cetate domnească a Moldovei, publicând paralel meritoase serii istorice și arheologice asupra ei, — serii, cari, revăzute și completate, vor face obiectul unei monografii, ce se va tipări sub auspiciile Academiei Române ¹⁴⁾. Se impune dar ca ceeace a făcut d. Romstorfer în Bucovina să se facă și la noi în țară de către cei chemați a iniția și conduce atari lucrări de interes științific și național. — Pentru informația prealabilă a acestora s'au întocmit precedentele schițe istorice, cari vor fi urmate, tot în acest Buletin, de altele asupra cetăților dunărene, ca a doua parte a cercetării ce ne-am propus a face despre «Vechile cetăți românești».

ALEX. LĂPĂDATU

P. S. În paginile premergătoare am publicat o fotografie din colecțiile Academiei Române, asupra căreia ne-a atras luarea aminte d. prof. O. Lugoșianu și care reprezintă o vedere a ruinelor cetății dela Cetățenii-din-Vale, jud. Muscel. Asupra originii și trecutului acestei cetăți, așezată tot pe apa Dâmboviței și numită tot a lui Negru-Vodă, nu putem da, deocamdată, nici o lămurire. Dacă totuși o menționăm aci, dând și o reproducere, e pentru că se poate ca cetatea Negrului-Vodă, lângă care

— după relația lui Walther — a ajuns și s'a așezat Mihai-Vodă, când, în urma luptei dela Călugăreni, s'a retras spre Rucăr, întru întâmpinarea lui Sigismund Báthory, ar putea fi această cetate, și nu cea dela Podul Dâmboviții. Argumentul: Cronica țării, enarând și ea retragerea lui Mihai, spune că el a ajuns și s'a așezat la sat la Stoenеști⁷⁵⁾. Ori această localitate e tocmai aci lângă Cetățenii-din-Vale, *la cetate* — deci lângă aceasta de-a doua cetate a Negrului-Vodă.

După cum se poate vedea și din reproducere, ruinele cetății dela Cetățenii-din-Vale sunt mai puțin importante, ca resturi, decât ruinele cetății dela Podul Dâmboviții. În lăuntrul lor există și azi o mică bisericuță, săpată în stâncă, care poartă numirea de Schitul Negrului-Vodă⁷⁶⁾. Iar în pământ la adâncime de 3 m. se găsesc urme de olărie în diferite forme. Asemenea s'au găsit acolo resturi de arme vechi, săgeți și săbii de fier⁷⁷⁾.

A. L.

Planul cetății dela Poenari.

— Schiță după Arh. V. G. Stephanescu —

1) A se vedea explicarea, mai jos, la p. 187.

2) Dicționarul geografic al jud. Argeș, București 1888, p. 32. — Chestionarul arheologic Odobescu din 1881 (mss. la Academia Română). — V. Gh. Stephanescu, în *Arhitectura*, a. I, No. 1, p. 42. — N. I. Apostolescu, *Cetățile lui Negrul-Vodă și a lui Țepeș*, București 1910, p. 16.

3) *Istoria Țării-Românești*, ed. Ioanid, București 1859, p. 3-4. — *Magazinel istoric pentru Dacia*, IV, p. 233-4.

4) G. O. Teutsch, *Geschichte der Siebenbürger Sachsen für das sächsische Volk*, Hermannstadt 1899, I, p. 23.

5) În privința cetății dela Bran, a se vedea conferința d-lui I. Clinciu, *Din trecutul Branului*, în revista *Asociațiunii Transilvania (Sibiu)*, a. XLI, No. 6.

6) Cf. I. Pașcariu, *Cetatea Neamțului dela Podul Dâmboviții*, în *Analele Academiei Române*, t. XXX, mem. ist.

7) Cf. R. Rosetti, *Ungarii și episcopiile catolice din Moldova*, în *Anal. Acad. Române*, t. XXVII, mem. ist., p. 263.

8) Harmuzaki, *Documente privitoare la istoria Românilor*, I, p. 118, 122, 123.

9) Idem, *ibidem*, p. 90-1. — Cf. Rosetti, l. c.

10) Părerile sunt împărțite: dd. D. Onciu și R. Rosetti sunt pentru regiunea Bazăului; dd. N. Iorga și I. Pașcariu pentru regiunea Dâmboviții.

11) Cf. pentru cea mai nouă discuție asupra datei, E. Flinca, în *Convorbiri Literare*, XLIV, p. 1152 sq.

12) Apud Hasdeu, *Negrul-Vodă*, p. CCXXVIII-IX. — Bălcescu a indentificat cel dintâi cetatea „Dâmbovița” a Țăr-călabului Dragomir cu cetatea din fața Rucărului, zisă a

Negrului-Vodă. — Cf. *Românii sub Mihai-Vodă Viteazul*, ediție nouă, de A. Lăpădatu, București 1908, p. 98.

13) Apud N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe*, București 1899, p. 67.

14) I. Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării-Românești cu Brașovul și Țara-ungurească*, București 1905, I, p. 5, 6, 37, 12, 17, 23, 26 și 34; N. Iorga, *Documente-Harmuzaki*, XV, p. 9, 13.

15) I. Bogdan, *Relațiile cu Brașovul*, I, p. 7 și 14.

16) I. Clinciu, *Din trecutul Branului*, l. c., p. 399.

17) N. Iorga, *Documente-Harmuzaki*, XV, p. 11.

18) I. Bogdan, *Relațiile cu Brașovul*, I, p. 321-3.

19) I. Bogdan, *Cronici inedite atinătoare la istoria Românilor*, București 1895, p. 39.

20) Gr. Tocilescu, în revista *Tinerimea Română*, a. I (serie nouă: 1898), No. 1, p. 6-10.

21) N. Iorga, *Istoria armatei românești*, Vălenii-de-Munte 1910, I, p. 13.

22) *Buletinul Com. Monum. Istoric*, a. I (1898), No. 1, p. 10.

23) N. Iorga, *Istoria armatei românești*, I, p. 14.

24) I. Bogdan, *Relațiile cu Brașovul*, I, 64, 70, 73.

25) *Auriquestores* = lucrători pentru pavat dramuri, pentru săpat șanțuri de cetăți, pentru făcut punți de piatră etc.

26) *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt*, II (Kronstadt 1889), p. 646, 650.

27) Papiu, *Tesaara pentru monumente istorice*, II, p. 178.

27*) C. Rădulescu-Codin, *Legende, tradiții și amintiri istorice*, București 1910 (ed. Academiei Române), p. 48, 52.

- 28) Cf. I. Pușcăriu, op. cit., I, c. — O comunicație verbală a răposatului Prof. Gr. G. Tocilescu.
- 29) N. I. Apostolescu, op. cit., p. 11.
- 30) Iorga, Documente-Harmuzaki, XI, p. 191.
- 31) Papiu, Tesauru pentru monumente istorice, I, p. 31.
- 32) Sulzer, Geschichte des transalpinischen Daciens, Wien 1781, I, p. 332 și partea istorică, inedită, mss. la Academia Română, v. I, f. 536.
- 33) T. XXX, mem. ist., p. 113.
- 34) La Administrația Casei Bisericii.
- 35) Cf. Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice, I, p. 33.
- 36) Pentru cetatea de la Breaza (lângă Făgăraș), zisă a lui Negru-Vodă, cf. I. Pușcăriu în Tesauru pentru monumente, ed. Papiu, I, 80 și Șt. Greceanu, Eraldica română, București 1900, p. XII, cu planșe.
- 37) Hasdeu, Negru-Vodă (Etymologicum magnum Romaniae IV), București 1898, p. 90 sq. și D. Onciul, Titlul lui Mircea-vel-Bătrân, în Convorbiri Literare, XXXVI, p. 728 sq.
- 38) N. Iorga, Istoria armatei românești, I, p. 25.
- 39) Schaller, Umriss zur Geschichte von Siebenbürgen, 5-tes Heft, Hermannstadt, p. 38. — Cf. Hasdeu, Negru-Vodă (Etymologicum magnum IV), p. XCIII.
- 40) Ungarisches Magazin, Pressburg 1783, III, p. 183. și n.
- 41) Ibidem.
- 42) D. Onciul, studiu citat, în Convorbiri Literare, I, c.
- 43) Chronicon pictum, ed. Florianus, II, 242 sq. Celelalte, la Onciul, Originele Principatelor, București 1899, p. 178.
- 44) Harmuzaki, Documente, I, 1, p. 646 și Katona, Historia critica, t. VIII, p. 642.
- 45) Andrei Rădulescu, Din trecutul moșnenilor Arefeni, în Convorbiri Literare, XLIV, p. 685.
- 46) Negru-Vodă, (Etymologicum magnum IV), p. CXC.
- 47) Bogdan, Relațiile cu Brașovul, la name: — Iorga, Documente-Harmuzaki, XV, la name și alte colecții de documente.
- 48) Onciul, Din istoria României, București, 1909, p. 37.
- 49) I. Bogdan, Relațiile cu Brașovul, I, p. 273 n.
- 50) Revista Arhitectura, a. I, p. 42.
- 51) Bogdan, Relațiile cu Brașovul, I, p. 354 și alte ediții.
- 52) Iorga, Documente-Harmuzaki, XV, p. 183.
- 53) Orig. Academia Română: doc. 3/XXXIX.
- 54) Iorga, Documente-Harmuzaki, XV, p. 190.
- 55) A. Lăpădatu, Vlad-Vodă Călugăraș, București 1903, p. 60.
- 56) A. Lăpădatu, Din posesiunile Domnilor naștri în Ardeal, în Buletinul Com. Mon. Istorice, a II, No. 1.
- 57) N. Iorga, Indreptări și întregiri, în Analele Academiei Române, t. XXVII, mem. ist., p. 129.
- 58) Harmuzaki, Documente, II, 4, p. 721. Analizat mai întâi de d. N. Iorga, în Sate și Preoți din Ardeal, București 1902, p. 142.
- 59) N. Iorga, Documente-Harmuzaki, XV, sub ann , și Studii și Documente, III, p. XLVII.
- 60) N. Iorga, Indreptări și întregiri, I, c., p. 130.
- 61) A. Lăpădatu, Bulet. Com. Mon. Istorice, II, p. 41.
- 62) Tesauru pentru monumente istorice, II, 178.
- 63) Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt, III, p. 188, 242, și II, p. 227.
- 64) G. Stefanescu, în Arhitectură, I, c. — Chestionarul arheologic Odobescu (mss. Acad. Română).
- 65) Andrei Rădulescu, în Convorbiri Literare, I, c.
- 66) D. Onciul, Originele Principatelor Române, București, 1899, p. 32.
- 67) Cronica anonimă a țării; Cronica atribuită lui Constantin Căpitanul; Istoria cantacuzinească tipărită de frații Turnuși; Sulzer; Fotino etc.
- 68) Mémoires sur la Valachie, Francfort 1778, p. 180.
- 69) Geschichte des transalpinischen Daciens, I, 337.
- 70) Viaggio curioso-scientifico-antiquario, Florența, Tondini, 1815 p. 29.
- 71) Sulzer, op. cit., I, 322—3. — Cf. Marele dicționar geografic al României, la name.
- 72) Chestionarul arheologic Odobescu (mss. la Academia Română).
- 73) Revista Arhitectura, I, p. 42—3.
- 74) Analele Academiei Române, t. XXXII, desbateri, p. 170.
- 75) Cronica țării, ed. Ioanid, p. 32. — Magazinul istoric pentru Dacia, IV, p. 283.
- 76) Vederi ale acestei biserici în stâncă se găsesc în Albumul fotografic al lui Antoniu.
- 77) Cf. Marele dicționar geografic al României, la name.

Raport despre Schitul Golești de lângă Câmpulung.

Domnule Administrator, În urma adresei D-voastre cu No. 19,154 din 23 iunie a. c., am vizitat în ziua de 10 iulie biserica din comuna Schitul Golești de lângă Câmpulung, în vederea cunoașterii însemnătății sale istorico-arheologice.

Venind cu trăsura de la Câmpulung am trimis după parohul din localitate, cu care împreună am vizitat biserica și clopotnița, cercetându-le din punct de vedere istoric și arheologic.

Biserica actuală din Schitul Golești, mai înainte metoh al mănăstirii Câmpulungului, se ridică pitoresc pe malul stâng al Râului-Târgului, având turnul-clopotniță la intrare și un zid vechi ca împrejmuire. De la foaștele chiliei de lângă zidul de împrejmuire s'au mai păstrat resturile unei pînîțe.

Ca fondator al schitului este arătat Grigorie Episcopul de Buzău, zugrăvit ca ctitor, de la care se află și o candelă cu inscripția: † *Grigorie Episcop Buz. dat la schit la Golești 1685.*

Pisania bisericii este deteriorată și lasă a se citi numai partea următoare:

Cu vrerea tatălui și cu ajutorul fiului și cu blagoslovenia sfântului duhu sau făcut acest sfântu și dumnezeescu schitu ce să [chiamă] Golești, în hramul sfinților arhieriei Vasilie Velicogo, Ion Gură de Aur, Grigorie Bogoslovul...

În pronaos se află un mormânt cu următoarea inscripție: *[Oasele] lui dumn[ealui] [Vo]linescu; [oasele] răposatei roabii lui Dumnezeu Ilinca cocoana lui Șarban log. ispravnic ot Câmpulung, care s'au săvârșitu [în zilele] mării sale domnului nostru Io Nicolae Voievod, luna lui sept[embrie] 10 dni leat 7227 (=1718).*

Un clopot are inscripția:

In te domine speravi.

Iar altul:

Acest clopot sau f[ăcut] de Ilinca Episcopuasca i Bănică la schit la Golești: Gheorghie log. 1797.

În interiorul bisericii sunt zugrăviți ca ctitori:

a) La intrare, în dreapta:

Grigorie Episcopul Buzevschi (în mantie episcopală); *Erei Nicolae*, cu fii: *Matei, Gheorghie, Mihai, Ion Erodiacon*

b) Pe peretele de miază-noapte:

Jupanița Ilinca presvitera, cu copii: *Calea, Stanca, Anca, Ilinca, Vișa, Stanca; Marinca jupanița; Ioana diaconeasa*, cu copii: *Vișa, Anastasia, Voica.*

Pictura este după vechiul tipic, frumos executată și în parte încă destul de bine conservată.

Schitul se compune dintr-o curte pătrată, cu ziduri de bolovani și cu un turn-clopotniță în colțul sud-vest; în mijloc se înalță biserica. Turnul are trei caturi: în cel de jos e intrarea, în al II-lea o cameră boltită, în al III-lea clopotnița și cerdac cu vedere frumoasă. D-l Virgil Drăghiceanu, care m'a însoțit în această călătorie și a rămas în localitate pentru ziua următoare, l-a fotografiat.

Clopotnița Schitului Golești.

În curte se află o piatră de mormânt cu inscripția:

† ПРѢСЛАВЪ [P]R[Ė]L[Ė] [G]J[Ė] [K]S[Ė]H[Ė]
 ИИ[CO]M[Ė] E[Ė] A[Ė]H[Ė] [Ė]G[Ė] [H]A[Ė]H[Ė]H[Ė]H[Ė]H[Ė]
 BO[Ė]A[Ė] M[Ė]H[Ė] [G]R[Ė]T[Ė] H[Ė] A[Ė]H[Ė] [E[Ė]L[Ė] A[Ė]T[Ė]L[Ė]
 ,B[Ė]H[Ė]. = Răposata robul lui Dumnezeu jupan Nicola
 în zilele lui Alexandru Voevod, luna lui august
 în 8 zile, anul 7083 (=1575).

După aceasta ar urma că înainte de biserica zidită de Episcopul Grigorie a existat aici o biserică mai veche.

Biserica actuală are un adaus din secolul al XIX-lea, în lungime de aproape 7 m., peste care se ridică un turn de lemn, care nu armonizează cu clădirea principală. Partea veche a bisericii, în formă de cruce, are un altar ce se sfârșește cu o absidă pentagonală, un naos cu două sinuri, peste care se înalță un tambur octogonal și un mic pronaos. Câteva ferestre sunt alterate, fiind lărgite mai târziu.

Așa cum se prezintă, biserica din Schitul Golești, deși nu se distinge nici prin deosebite amintiri istorice, nici prin *multă* artă, prezintă totuși un netăgăduit interes prin modul cum ea oglindește starea culturală a epocii respective, așa că ar merita să fie conservată ca monument istoric.

D. ONCIUL.

Hanul „la Cerbul de Aur” din Viena, unde a locuit Mihai-Vodă Viteazul.

Mihai Viteazul hotărîse, după lupta dela Mirislău și pierderea Țării-Românești, să meargă la Praga și să se jeluască împăratului Rudolf II, care-l împacă apoi cu Basta, învingătorul său.

În drumul spre Praga se opri și la Viena, unde ajunse Sâmbătă în 2 (12) Ianuarie 1601 pe la amiazi ¹⁾. Avea cu dînsul o ceată de vr'o 40 de oameni, cu vr'o 60 sau 70 de cai de călărie și 17 «trăsuri rele» ²⁾. A intrat pe «poarta Carniolă» (Karner Tor), a trecut peste Kohlmarkt și a descălecat cu toată suita lui „la Cerbul de Aur”: *Zum gulden Hirschen* ³⁾.

Înfățișarea lui Mihai și a oamenilor săi, îmbrăcămintea și armătura lor puseseră în uimire pe Vienezi. Cei mai mulți din escorta Voivodului erau îmbrăcați „tătărește”, purtau arcuri și tolbe cu săgeți, săbii cu mânere de argint și buzdagane ⁴⁾.

Mihai însuși e «un om puternic și înalt, în ochii căruia se oglindește tirania; are oameni răi cu dînsul», scrie Rabass către arhiducele Maximilian ⁵⁾.

Încă înainte de a intra Mihai în oraș, arhiducele Mathias a trimis o trăsură și pe Turkowicz să-l întâmpine aproape de Hochamendt (?), până unde-l petrecuse episcopul din Pressburg, de Erla ⁶⁾. Arhiducele a trimis la „Cerbul de Aur”, pentru Mihai și pentru oamenii săi, 18 vedre de vin, 2 găleți de ovăz, 1 bou, 4 viței, 4 oi, câțiva pești vii, jumătate de majă de untură, 10 cași de Olanda și altele de ale gurii. Mihai însă aștepta să-l găzduiască Nemții gratuit și afară de aceasta cerea să-i dea Imperialii banii ce-i datorau pentru vitele trimise de el Austriacilor în trecuta campanie turcească ⁷⁾, căci altfel nu ar avea de rîndul gurii nici pe trei zile și atunci ar trebui să-și pună zălog feciorul (?).

În scopul acesta și pentru alte pricini a fost primit în audiență de arhiducele Mathias, îndată după sosirea lui în Viena ⁸⁾.

Hanul „la Cerbul de Aur” în care a locuit cel mai mare Voivod al nostru, nu mai există astăzi. Într'un album al orașului Viena ⁹⁾ însă, am aflat ilustrația aceluia han străvechi, precum și unele date lămuritoare asupra originii și locului unde a stătut el, — date pe cari le comunic aici.

Hanul la «Cerbul de Aur» din Viena.
 — După Albumul lui Wilhelm Kisch —

Pela începutul sec. al XVI-lea a fost proprietar al hanului «la Cerbul de Aur», Mathias Heuperger, renumitul autor al cărții — așa de rare acum — *Ueber die Heiligthümer bei St. Stefan und ueber den Heiligthumsstuhl*. Clădirea aceasta servia și pe la începutul secolului al XVIII-lea de han, purtând aceeași firmă «Cerbul de Aur». Pe atunci era proprietatea lui Octaviaa

Lumago, a cărui familie a fost ridicată mai târziu la rangul de nobili. Familia Lumago a stăpânit hanul 150 de ani, până la 1806, când a trecut în proprietatea lui Georg Iohann von Karajan, iar la 1820 l-au moștenit Demeter și Theodor Karajan, cari au împreunat hanul cu casa de așuri, ce purta No. 700 pe vremea lui W. Kisch, — autorul albumului din 1883.

În hanul «la Cerbul de Aur» se afla pe vremuri o veche școală de scrimă a meseriașilor și a altor lucrători ce-și arătau vitejia, învățând floreta, sabia, spada și ținând steagul — un fel de distracție pe vremuri. Lucrătorii se adunau aproape în fiecare Duminică la școala cea de scrimă și «dădeau reprezentații» pe un preț ieftin ⁹⁾.

Când se aduceau omagii dinastiei moștenitoare, era obiceiul încă de pe timpul lui Maximilian II de se ridica înaintea acestui han un podium, pe care se întocmiau fântâni artesiane cu vin roșu și alb și se arunca pâine și carne mulțimei adunate înaintea hanului. Obiceiul acesta a fost desființat de împăratul Francisc II, care la 25 April 1792 a pus să se arunce bani săracilor ¹⁰⁾.

Hanul se afla pe Graben, dar în anii 1840 și 1841 a fost mutat de pe Graben în apropiere de Kohlmarkt, nu departe de domul Sf. Ștefan ¹¹⁾. În colțul format de strada Neue Rotenturmstrasse 20 cu strada Fleischmarkt 1, este locul unde a stat hanul „la Cerbul de Aur» dela 1841 înainte, acum însă se ridică una din casele cele mai moderne, în stil secesionist, din Viena ¹²⁾.

Ilustrația — după cea din albumul lui Wilhelm Kisch — e executată după un tablou mai vechiu al lui Emil Hütter. Între etajul de jos și cel de sus se vede pe partea stângă un cap de cerb cu coarne și firmă, iar deasupra porții un semn, care arată probabil că acolo se vindea vin ¹³⁾. Ograda (curtea) pare să fi fost foarte largă, căci de altfel nu s'ar fi putut adăposti cele 17 chervane și cei 70 de cai de călărie. Arhitectura e fără îndoială cea din sec. al XVI-lea.

Cred că am făcut bine dând și istoricul pe scurt al acestui han, în care a petrecut o bucată de vreme marele Mihai Viteazul, poate în epoca cea mai critică din viața lui, când era bătut de nevoi și de lipsa de bani, iar pe de altă parte subminat de dușmanii săi neadormiți.

Viena.

I. GRAMADĂ.

¹⁾ *Doc. Hurm.*, VIII, 206 N^oCCC; XII, 1139 N^o MDCLIX și 1132 N^o MDCXXXIX. — ²⁾ *N. Iorga*, *Acte și Fragmente*, I, 179; în *Doc. Hurm.*, XII, 1139 N^o citat se spune că avea

«sechzehn Gutschen und sechzig Reitklepper». — ³⁾ *Doc. Hurm.*, XII, 1139 N^o citat; ibidem, 1124 N^o MDCXXXI. *N. Iorga*, *Acte și Fragm.*, I, 179. — ⁴⁾ Cred că cuvântul «*Pusiggan*» din scrisoarea cu data Viena 13 Ianuar 1691, publicată de D-l Iorga în *Acte și Fragm.*, I, 179, înseamnă *buzdugan* și nu altceva. — ⁵⁾ *Doc. Hurm.*, XII, 1124 N^o MDCXXXI; — ⁶⁾ *Doc. Hurm.*, XII, 1132 N^o MDCXXXIX și XII, 1124 N^o citat. — ⁷⁾ *Doc. Hurm.*, VIII, 206 N^o CCC. — ⁸⁾ *Wilhelm Kisch*, *Die alten Strassen und Plaetze Wien's und ihre historisch-interessanten Haeuser*, apărut la *M. Gottlieb*, Viena 1883, 583—4. — ⁹⁾ *Wilhelm Kisch*, la locul citat mai sus, și *Tolner*, *Erinnerungen von Wien*, Viena 1702, 14 și 15. — ¹⁰⁾ *Realis*, *Curiositäten und Memorabilienlexicon von Wien*, Viena 1846, vol. II, 42. Acest lexicon a fost editat de *Anton Köhler*. — ¹¹⁾ *Realis*, la loc citat. — ¹²⁾ *W. Kisch*, loc citat. — ¹³⁾ *W. Kisch*, ibidem.

Zidurile Băniei Craiovei.

Contrar teoriilor de până acum câțva timp, cari, pornind dela etimologia cuvântului Craiova (=Cetatea Craiului), coborau originea orașului chiar pe vremea Asaneștilor, astăzi este lucru stabilit (*N. Iorga*, *Geschichte des rum. Volkes* I, pp. 195 335, 367), că orașul Craiova luă naștere pe la jumătatea veacului al XV-lea, când frații Craiovești, stăpânitorii acestei întinse moșii, fură ridicați la treapta de dregători, *БАННОУ*, de către Vladislav al II-lea.

Strălucirea sa începe, mai ales, dela începutul veacului XVI-lea, când cel mai mare frate, Barbu, fu investit cu demnitatea de Ban al Banatului Craiovei — reminiscență a vechiului banat unguresc de Severin, stăpânit odată, ca feud, și de Domnii noștri.

De atunci până pe vremea ocupației Olteniei de Austriaci, banii Craiovei, având sub ei pe cei cinci Vornici ai județelor, cărmuiră Oltenia, cu puteri quasi-domnești, în tot ceea ce privește afacerile juridice, civile și financiare. Sub Austriaci demnitatea lor fu conservată, cu toate că li se mai micșoră autoritatea, fiind puși sub ordinile generalului-comandant al Transilvaniei și dându-li-se un sfat de boieri: consilierii, un secretar și un comisar al ținutului. — După retrocedarea Olteniei banii își continuă funcțiunile depline până prin 1761, când Constantin Mavrocordat, lăsându-le toate onorurile legate de acest titlu, îi despuie de toate atribuțiunile juridice, financiare și administrative, cari fură exercitate, acum, de trimișii speciali ai Voivodului: — caimacarii.

Cari sunt urmele rămase, în Craiova de astăzi, de pe acele vremi? E o întrebare ce și-o pune orice vizitator, doritor de a putea înțelege — în epoca

actuală de prefaceri — vechia Bănie a Craiovei.

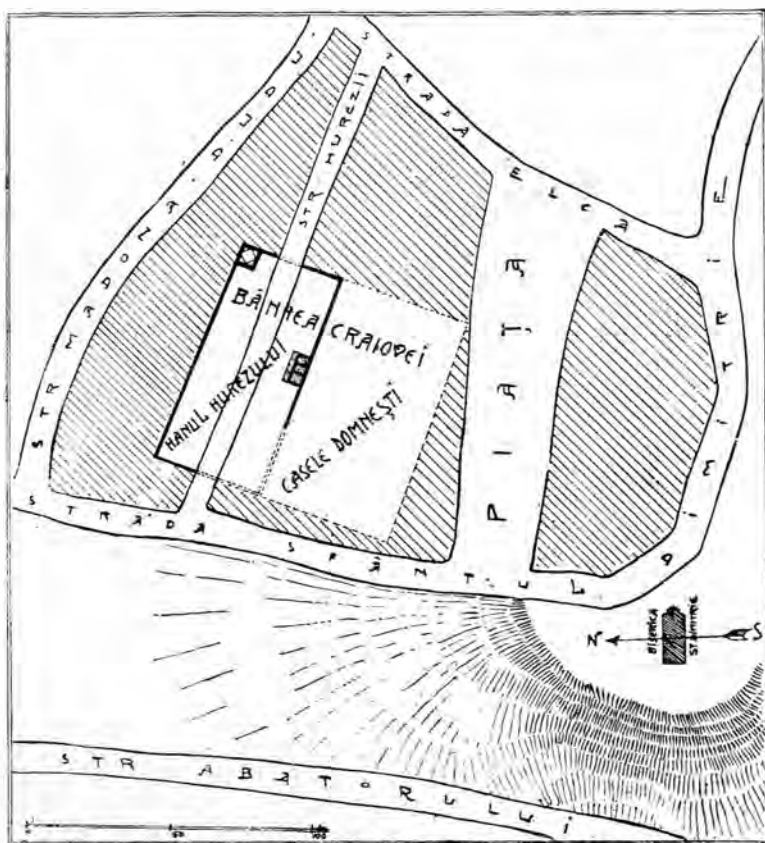
Tradiția nu mai știe nimic despre vechea locuință a banilor, dar, dintr'un raport austriac de prin 1718 — 1730 (Hurmuzaki, Doc. IX, 1, p. 631), se vede că Craiova era reputată ca un bun loc de comerț, unde se ținea, în fiecare an, un bâlciu de patru săptămâni. Raportul insistă asupra însemnătății comerciale ce trebuie să fi avut Craiova în timpii trecuți, bazat pe faptul că vestita *Companie orientală* își avea o așezare aci: «o clădire lungă, închisă cu zid de cărămidă, în limba lor numită «Han, care fusese zidită de iegeu-menul dela mănăstirea Hurezii, «care lua o anumită chirie anuală dela numiții negustori».

Mai departe, descriind aceeaș clădire, raportul vorbește și de zidurile băniei: «acolo sunt «trei despărțituri, curți sau locuri, dintre cari: una cu clădirile civile, dispusă pentru locuința domnească, dă pe piața unde se ține bâlciul anual; — a doua cu mari camere boltite, jurimprejur, pentru așezămintele negustorilor — aci în mijlocul curții se ridică un foișor înalt (adică casă de vară), ce servește și de local de bursă negustorilor; — a treia curte e locuită de oameni comuni».

Una din aceste clădiri descrise, anume hanul, «eminent edificat», nu era vechiu; fusese clădit cu 12 ani înainte de venirea lui Del Chiaro în țară (Del Chiaro, *Istoria delle moderne rivoluzioni* I, p. 15) de către «egumenul mănăstirii Hurezul», Ioan Arhimandritul, de sigur cam în aceeaș vreme când se termina strălucita mănăstire; despre celelalte nu știm nimic.

Dacă, având aceste amintiri asupra acestor vechi ziduri, străbați strada ce poartă sugestivul nume de Hurezii, care se desface din apropierea celei mai frecventate părți din strada Unirii (v. schița topografică) — nu vei fi surprins dacă dai în mijlocul dărâmbăturilor și stricăciunilor (ce le face colonia ovreiască stabilită acolo ce și-a ridicat și o sinagogă) — de urmele grandioase ale unei mari curți (ca. 77 m. x 34 m.) în forma unui dreptunghi, ce ține aproape tot lungul stră-

Buletinal Comisiei Monumentelor Istorice.

Schița planului fostei Băni a Craiovei.

dei, închisă de puternice ziduri, în unele locuri de câte 9 m. înălțime, cari servesc astăzi de sprijin calcanelor caselor de alături. La colțul nord-estic se vede încă, ca la toate curțile bătrâne, urmele unei bucătării, al cărui turn-lanternă, monumental, se ridică admirabil pe cele patru trompe-angulare (v. ilustrația). La mijlocul laturii sudice se păstrează încă intacte micile case ale slujitorilor, boltite cu lunete, pe când urmele caselor celor mari de abia se ghicesc pe zidurile înconjurătoare de vest.

Cu siguranță ne aflăm în fața uneia din cele trei curți despre cari vorbește raportul.

Ușor putem alcătui în marginile acestor notițe cronica zidurilor despre care vorbim. În timpul ocupației, ele fură renovate de Austriaci — după ce fusese războiul ruso-austriac — și serviră de magazin de depozit Comandantului austriac. În timpul războiului ruso-turc dela 1768, desigur, suferi și ele aceleași stricăciuni cași toate clădirile Craiovei, când: «afară de (clădirile) cari fură ridicate din nou «și renovate, puține clădiri mai rămaseră în picioare «acolo» (Sulzer, *Geschichte des transalpinischen Daciens*, Wien 1781, I, 353—4).

În această stare, hanul avea neapărat nevoie de

Bănia Craiovei. Ruinele cuiniei hanului Harezii.

reparații. Un Hagi Ivan Popa, arendașul moșiei mănăstirii Hurezi, Craiovița, se lega prin zapiș cu egumenul Gherasim Hurezului: «când va fi vremea de a se apuca sf. mănăstire să dreagă hanul din Craiova (din piatră zidit), să aibă a îi «purătoriu de grijă» (loga, Hârtii din arhiva mănăstirii Hurezului, pp. 96—7).

Dar nici soarta «caselor domnești» nu fu mai bună. După o inscripție, aflată în localul Primăriei, aflăm bune știri despre starea în care se aflau zidurile cam în aceeași vreme:

«I(on) A(lixandru) I(psilant) V(oivod). Orașul «Craiova din vechile vremi fiind locuit de vechi «familii boierești și de altfel de breasle (este vorba «decide așezarea negustorilor, hanul), pe loc domnesc, iarăși slobod, fost-au și din vremi trecute «case domnești pentru lăcuința boiarilor celor ce «sunt orânduți de domnie, oblăduitori Craiovei și «celorlalți judecători de aci de peste Olt. Dar fiindcă «aceste case cu totul se dărăpănase, din pricina «răsmiriței și venise la o stare întru care nu era «cu puțință a locui cel mai prost om, domniea mea, «socotind atâta trebuință ca să-și aibă odihnă boierii cei ce să trimet de către domnie într'acest «oraș al Craiovei pentru porunci domnești, și văzând că aceste case sunt podoaba acestui oraș, socotind suma cheltuelei, am prefăcut de iznoavă «aceste case, împreună cu paraclisul, precum se vede, spre vecinica pomenire a domniei mele, de

«toți ceice cunosc podoaba patriei lor. Că spre facerea acestei case am orânduit domnia mea doi boeri din Craiova, pe dumnealui Constantin Fotescu «biv-vel-Clușer za arie, de au fost epistați până la săvârșit «1775». (Cf. și A. Pessiacov, Schițe din istoria Craiovei, 1902, p. 20—21).

Această pisanie fusese luată dela poarta intrării dinspre apas a unei curți, pe care o apucase bătrânul și banul canosecător al Craiovei, Pessiacov — acum vreu 58 de ani — care curte «ca «ziduri înalte, învechite și străpânse de găuri pentru țanuri «și paști se întindea între străzile Elca și Sf. Dimitrie de «oparte și între Madona Duda «și piața veche de alta și era

cunoscută sub numele de hanul nemțesc.

Rezumând, este necontestat că zidurile din str. Hurezii, ce le-am examinat aci, sunt resturi din vechea clădire a Băniei Craiovei, care, ca și Rathaus-urile orașelor săsești — construite însă după principiile tehnice noastre — avea magazine pentru negustori, case pentru Ban și turn pentru arhivă (befiroi).

Din schița topografică ce am ridicat-o la fața locului se vede destul de lămurit că marea clădire (ca 80 m. × 77 m.) se întindea pe platoul (ce termina pe atunci orașul) în cadrilateralul demarcat de străzile sf. Dimitrie și Elca spre apas și răsărit, Madona-Duda și sf. Dimitrie spre nord și sud, în apropierea bisericii Băneasa sau Sf. Dimitrie. După cele arătate de raportul austriac putem foarte bine determina și pozițiunea fiecărei despărțituri: cuartierul neguțătoresc, hanul, era situat pe ruinele aflate în strada Hurezul; iar casele domnești, azi distruse fără urmă, în spațiul ce e cuprins între strada Hurezului și piața de azi, care odinioară, ca piață a bălciului, se va fi întins până în dreptul bisericii Sf. Dimitrie. Ce servea de Paraclis Băniei.

Se impune Pimăriei orașului Craiova exproprierea și conservarea antichităților aflate pe strada Hurezului, cari provin dela cel mai glorios trecut al orașului, cu atât mai mult cu cât din îngrijirea imaginatelor ruine de castele plăsmuite, în parcul Bibescu, se vede că există nevoia unui simț de conservare a rămășițelor trecutului.

VIRG. DRĂGHICEANU.

Săpăturile dela Cucuteni.

— Septembrie-Octombrie 1909 și 1910 —

Dintre numeroasele stațiuni preistorice cunoscute în țară la noi și'n parte chiar cercetate de arheologii români, cea dela Cucuteni e singura ce a pătruns în literatura preistorică europeană. Localitatea a fost descoperită de N. Beldiceanu (1882) și cercetată de dânsul, singur și împreună cu Gr. Bătureanu, în repețite rânduri, cu cheltuiala lor și cu subvenție din partea Ministerului de Instrucție.

Dintre învățații străini, în afară de arheologii ruși, acel care a recunoscut însemnătatea rămășițelor preistorice din România și care, prin cercetările sale asupra culturii egeice precum și a epocii preistorice din regiunile vecine: Peninsula Balcanică, Ungaria-Transilvania, Galiția, Bucovina și Rusia sudică, era cași indicat să deschidă cercetările preistorice în România, este d. dr. Hubert Schmidt. Cu convingerea că rămășițele preistorice românești vor aduce noi dovezi în sprijinul teoriei sale — originea comună a civilizației greco-italice trebuie căutată în ținutul dunărean-carpatic — dr. Schmidt s'a hotărât să întreprindă săpături la Cucuteni. Săpăturile au început, cu autorizația guvernului român, în Sept. 1909, au durat până la începutul lui Noiembrie, apoi au fost reluate în acest an, în Septembrie și Octombrie. În prima campanie au lucrat în mijlocu câte 15 oameni zilnic, în a doua câte 30 pe zi. Cheltuielile pentru întreaga explorație au fost acordate de Comitetul fundației R. Virchow (Muzeul etnografic din Berlin, secția preistorică). Rezultatele săpăturilor sunt foarte mulțumitoare din toate punctele de vedere și vor face obiectul unei mari publicații ce va apare în anul viitor.

Cetățuia Cucuteni, cum e numită de locuitori, e o minunată întăritură naturală: un bot de deal, ca o potcoavă, format din straturi orizontale de calcar terțiar, se ridică, înalt de 30 m. deasupra satului Băiceni, pe trei părți cu coaste repezi și văi adânci la poale; numai spre apus se unește cu podișul ce se întinde spre șesul Siretului. Această latură expusă, vom vedea că a fost apărată cu ziduri și șanțuri, în cât numele de cetățue e foarte nimerit. Deasupra, pe podișul astfel întărit și pe o întindere cam de 4 Ha., găsim *stratul de cultură*, gros de 1,70—1,80 m; pături de cenușe, cărbuni și pereți de case arse și prăbușite, îngropând întreg avatul celor ce le-au locuit; unelte de piatră, cremene, os; grămezi de olărie sfărâmată—puține întregi; figuri de animale, de lut ars (boi, vaci, cai, oi, câini, vulpi, lupi, urși); figuri omenești—Idoli etc.

Cu ajutorul ceramicii și în legătură cu observarea straturilor, iată cum se prezintă, în linii generale și destul de clar, desfășurarea vieții omenești, în această localitate.

I. Prima epocă: cultură curat neolitică. Oamenii cari vin de aiurea și se așează aici cunosc numai uneltele de piatră lustrată. Cu topoare de piatră taie copacii, îi despică și cioplesc bârnele din cari își clădesc locuințele: case încheiate din bârne, învălătuite din vâlătuci de lut și paie, fețuite și vărâte. Cu aceleași unelte și cu târnăcoape-ciocane de coarne de cerb sfarmă stânca și sapă șanțul de apărare adânc de 4 m. și larg de 5 m., iar cu bolovanii scoși ridică zid pe malul intern al șanțului. Foarte numeroase sunt obiectele de cremene: toporașe, dălțițe, cațite, sfredele, răzătoare și săgeți fin lucrate de cremene albă ca quartzul. Mai găsim felurite unelte de os: saie, pumnale, cațite. Din lut ars își făceau roțițe de faze și boambe ce serviau de greutăți pentru stative. Tot din lut își făceau chipurile numeroase de zeițe și foarte rari de zei, apoi figuri de animale pe cari le închinau zeilor, probabil în locul celor vii. Ceeace face însă caracteristica acestei prime perioade e *ceramica*, lucrată numai cu mâna, dar cu mare pricepere tehnică și cu vădit simț estetic: lutul e bine frământat, pereții subțiri; bine arse, sonore și de o mare variație ca formă și mărime. Chiupuri colosale pentru provizii—pethoi—treaci de adăpat; apoi oale, străchini, vase de băut—cupe, cu și fără picior, pahare, cești, câni, suporturi etc., toate acestea din urmă frumos zugrăvite în trei culori: negru-alb-roș; ornamentele des întrebuintate sunt: spirale, cercuri, arcuiri, meandre. Ele acopăr toată suprafața vasului.

După cele spuse ne închipuim pe acești primi locuitori ai Cetățuiei ajunși deja la o înaintată treaptă culturală: ei cunosc agricultura (paie și boabe arse de grâne); sunt crescători de vite; după figurile de lut și după ciolanele găsite rezultă că aceleași animale ce trăesc astăzi la noi erau cunoscute și în epoca neolitică; asemenea trăiau din vânat și pescuit. Imbrăcămintea și-o făceau din piei și din țesături. Mult timp n'au viețuit în Cetățuie acești primi locuitori cu ceramică frumos boită: ei au fost atacați fără veste, izgoniți și locuințele lor, cu întreg avatul, cad prada focului. Stratul de cenușă și arsură ce corespunde acestei prime epoci atinge o grosime 0,50—0,60 cm.

II. A doua epocă: sfârșitul epocii neolitice și apariția metalului. Este puțin probabil ca Cetățuia să fi fost imediat locuită. După primul strat de cultură urmează o pătură sterilă de 0,30 cm.; peste aceasta

s'a aşternut un al treilea strat, gros de 0,80—0,90 cm. Iarăşi locuinţi arse şi prăbuşite, unelte de piatră, de os şi de cremene; figuri de animale din lut ars, idoli—in această perioadă însă deosebiţi prin ornamentare: în I-a perioadă idoli se prezintă cu ornamente lineare scrijelate cu un instrument ascuţit de os; în a II-a ornamentele sunt trase cu boia. Cu desăvârşire deosebită prin forme şi ornamente e şi olăria: formele sunt împuţinate, iar zugrăveala e mărginită numai la anumite părţi ale vasului şi oarecum sistematizată, geometrică şi numai cu o singură culoare — neagră. Spre sfârşitul acestei perioade, deci în partea de sus a stratului, apar unelte de metal şi arme de cupru curat: două topoare găurite, saie, bucăţi de brăţare şi inele, mărgelile lunguieţe. Raritatea obiectelor de metal şi în special forma topoarelor identică cu cele găsite în Transilvania ne vorbesc destul de clar că ele n'au fost fabricate pe loc; ci importate de peste Carpaţi. Importanţa acestor obiecte stă în faptul că ne ajută la fixarea în timp a acestei culturi neolitice dela Cucuteni.

Fără a intra în amănunte şi discuţii se poate spune că Cetăţuia a fost locuită între 2500 şi 1500 a. Hr.

În ce priveşte locuitorii din a doua perioadă putem adăoga că viaţa lor nu se deosebeşte mult de a predecessorilor lor. Cetăţuia este din nou întărită, însă numai şanţul mult mai larg şi ceva mai adânc a fost găsit. Incolo acelaşi mod de a-şi clădi locuinţele, acelaşi trai şi aceeaşi credinţă. De remarcat este că în această perioadă locuitorii sunt mult mai numeroşi, căci aceeaşi cultură se găseşte şi în afară de Cetate, pe platoul ce se deschide spre apus de Cetate ca şi în vale — în satul Băiceni.

Şi sfârşitul acestei perioade a fost acelaşi: întreaga Cetăţuia a căzut prada focului. Cetăţuia n'a mai fost locuită; cu timpul o pătură de pământ de 0,20—0,40 cm. a îmbrăcat întreaga localitate. Lucrări s'au găsit şi în acest strat: două fragmente de vase greceşti aduse din sudul Rusiei, agrafe de bronz şi diferite alte obiecte de podoabă din diferite timpuri şi culturi—Hallstatt, La Tène şi epoca romană imperială. Aceste obiecte au şi ele însemnătatea lor,

cu cultura cucutenică însă n'au nici o legătură. Această cultură ce se întâlneşte în multe localităţi în Moldova de sus cunoscută sub numele de cultură neolitică ost-carpatică, şi până acum a fost descoperită — identică cu cea dela noi — în Galiţia, Bucovina şi Rusia sud-vestică. Această grupă omogenă ost-carpatică prezintă însă asemănări netăgăduite şi cu centrele neolitice din Transilvania, din ţările Balcanice şi chiar cu cultura aşa zisă egeică.

Problemele aduse în discuţie prin descoperirea acestei culturi sunt numeroase şi de mare interes pentru originea civilizaţiei europene. Rezultatele săpăturilor dr. Schmidt vor aduce, necontestat, multă lumină în discuţia acestor chestii de actualitate şi multe ipoteze fantastice vor fi înlăturate; dar este tot aşa de sigur că discuţia nu se va încheia, ci d'abia va începe, ştiinţificeşte. Lăsând la o parte curioasa ipoteză a unor arheologi ruşi, cari văd în partătorii acestei culturi ramura slavă, sau ipoteza tracică, mulţi istorici şi arheologi pun în legătură această cultură cu rasa indo-germană, socotind ţinutul ost-Carpatic ca patria de obârşie a acestei rase. Săpăturile vorbesc însă în contra acestei teorii.

Altă problemă: este această cultură dană-reană-carpatică mai veche, ori mai tânără ca cea egee, cu alte cuvinte, fiindcă asemănările sunt evidente, a avut loc o influenţă dela sud spre nord, cum cred mai toţi arheologii, ori invers, cum crede dr. Schmidt şi dr. E. V. Stern? Săpăturile d-lui dr. Schmidt mai au şi o altă importanţă pentru noi Români. În toate ţările vecine cercetările arheologice conduse mai mult ori mai puţin ştiinţificeşte au fost privite şi susţinute de Stat şi particulari—ca o datorie culturală naţională. Asemene începuturi şi încă foarte timpurii au fost şi la noi, dar se pare că teoriile cam fantastice clădite de arheologii români au avut un rezultat surprinzător, potolind entuziasmul — şi arheologie fără oarecare entuziasm pentru trecut nu se poate. Începutul făcut de dr. Schmidt nu numai că ne-a arătat drumul adevărat, dar e de nădăjduit că va fi şi un imbold pentru o viitoare activitate arheologică sistematică.

Bonn.

C. DASCALU.

COLECȚIILE ISTORICO-ARTISTICE

ALE

COMISIUNII MONUMENTELOR ISTORICE ȘI ALE CASEI BISERICII.

La 23 Noembrie trecut s'a deschis publicului bogatele și prețioasele colecții istorico-artistice ale Comisiunii Monumentelor Istorice și ale Administrației Casei Bisericii. Cu acest prilej, numeroși și distinși reprezentanți ai clerului înalt, ai lumii oficiale, intelectuale și artistice și ai societății înalte din București au binevoit să răspundă invitațiunii ce li s'au făcut, vizitând localul în care s'au aranjat aceste colecții (un salon în parter și șase camere în etajul de sus al noului palat al Administrației Casei Bisericii) și ascultând cuvintele ocazionale ce s'au rostit atunci, — cuvinte în cari s'a arătat mai ales scopul noii opere întreprinse pe lângă cele două tinere instituțiuni pendinte de Ministerul Cultelor și al Instrucțiunii.

Acum aceste colecții stau la dispoziția publicului: ele pot fi vizitate și studiate de ori și de cunoscător și iubitor al trecutului românesc. Iar cuvintele ce s'au rostit la inaugurarea lor de către d-l Administrator al Casei Bisericii P. Garboviceanu, d-l Ministru al Cultelor Sp. C. Haret, și d-l Președinte al Comisiunii Monumentelor Istorice Ion Kalinderu, privind o operă de reală valoare culturală se vor publica împreună — ca să fixeze un moment de serioasă preocupare și efectivă lucrare întru căutarea, adunarea, păstrarea, cercetarea și studierea vechilor mărturii ale manifestărilor istorico-artistice produse prin silințele materiale și năzuințele sufletești ale generațiilor lor trecute, din cele mai vechi timpuri până încoace spre zilele noastre.

Nu e locul aci a se arăta valoarea colecțiilor ce se adăpostesc astăzi în palatul Administrației Casei Bisericii. Aceasta se va face de cei competenți și se va putea cunoaște după publicarea

catalogului lor, pe care îl pregătește acum d-l Virg. Drăghiceanu.

Totuși, spre a învedera interesul ce aceste colecții au pentru studiul înrăuririi unei culturi de ordin istoric mai înalt, a celei bizantine, reproducem aci o parte din comunicarea făcută de d-l Charles Diehl, cunoscutul bizantinist, la Academia de Instrucții și Arte Frumoase din Paris — aceea ce privește colecțiile noastre. Iată anume ce a spus d-sa:

«Trebuie să stăruesc mai mult asupra muzeului ce s'a făcut sub direcția d-lui Garboviceanu la Casa Bisericii, și care s'a deschis abia de patru luni.

«Din mănăstirile așa de numeroase în România, din bisericile vechi ruinate sau ne mai întrebuințate s'au adunat cu îngrijire icoanele vechi, date la o parte sau înlocuite prin altele noi, rămășițe de iconostase de lemn sculptat, cum e cel dela biserica din Târgoviște, vestimente preoțești și alte odore bisericesti. Din toate astea s'a alcătuit o colecție prețioasă, care abia începe și va merge crescând mereu. Sunt mai multe sute de icoane care se împart cronologiceste din veacul al XV-lea până la începutul veacului al XIX-lea, din cari multe vrednice de luare aminte. Multe din ele sunt de pe vremea lui Constantin Brâncoveanu (sfârșitul veacului al XVII-lea); dar altele sunt mai vechi. Toate aruncă lumină asupra istoriei artei bizantine și asupra înrăuririi ce aceasta a avut asupra Țărilor Române.

«Se face acum catalogul acestei colecții, una din cele mai bine înzestrată și mai prețioasă din câte cunosc pentru acest fel de monumente. Se vor publica și fotografiile bucăților celor mai însemnate.

«E o dovadă nouă de interesul ce România manifestă de mai mulți ani pentru monumentele

sale vechi și care se vede și din publicațiile atât de interesante din Buletinul Comisiunii de Monumente Istorice.

«Acum când se întărește această deșteptare, e drept să amintim numele d-lui I. Kalinderu, dela Academia Română, care a fost inițiatorul adevărat și cel mai bun lucrător la această operă de conservare istorică».

Cu adevărat, activității neobosite a d-lui Garboviceanu și sprijinului statornic al d-lui Ion Kalinderu se datorește alcătuirea acestor colecții

istorico-artistice, apreciate, cum vedem, și de specialiști străini. Faptul se știe prea bine. Dacă totuși îl mai mărturisim aci, e pentru recunoașterea unei opere apreciată de toți iubitorii progresului nostru cultural, printre cari, între cei dintâi, se găsește Domnul Ministru al Cultelor și Instrucțiunii C. C. Arion, care, în înțelegere cu Comisiunea, a luat dispoziții ca lucrarea de colecționare să fie continuată, mai ales prin procurare de muluri, reprezentând vechia noastră artă decorativ-sculpturală și epigrafică.

A. L.

Cu fascicolul de față, Buletinul încheie trei ani de existență. Ca unul ce am avut, din încredințarea Onor. Comisiunii a Monumentelor Istorice, grija redactării lui, cred necesar să spun câteva cuvinte din acest prilej.

Se va fi putut observa că, pe cât a fost cu puțință, am căutat ca publicația să se mențină în cadrul programului stabilit din început, la un nivel științific satisfăcător și în condiții de execuție tehnică corespunzătoare caracterului ei artistic. Cu concursul, la început, numai al d-lui Arh. N. Ghika-Budești — care a fost și va fi, nădăjduim, încă multă vreme, un prețios colaborator pentru partea arhitectonic-artistică a Buletinului — am izbucit a strânge, cu timpul, în jurul publicației noastre o sumă de scriitori cu specială îndeletică pentru studiul vechilor monumente, între cari menționăm aci, cu sentimente de recunoștință, numele d-lui Prof. N. Iorga, — scriitori cu ajutorul cărora am îmbrățișat întregul teren al antichităților pământene, începând dela cercetările preistorice, trecând prin rămășițele culturii greco-romane și ajungând la monumentele române, cari cu deosebire au fost cercetate și studiate, atât cele sacre — biserici și mănăstiri, cât și cele profane — palate, cetăți etc.

Întru cât cercetările și lucrările publicate în acest timp în Buletin — vre-o cincizeci titluri de articole mai mari, cu peste patru sute de ilustrații — au contribuit la progresul studiilor antichităților românești și la cultivarea interesului public pentru ele, vor spune-o, la vremea sa, alții. Noi ne mulțumim a releva aci aprecierile binevoitoare și măgulitoare, făcute pe cale publicistică și particulară, de învățați din țară și străinătate. Cât privește interesul public, el se vădește, în primul loc, prin căutarea și pre-

țuirea, din an în an tot mai mult, a însăși acestei publicații de specialitate.

Aceste asupra celor trecute. Căci pentru viitor, cu experiența câștigată din lucrarea de până acum, cu cercul de colaboratori deja format și, mai ales, cu concursul prețios al Onor. Comisiunii a Monumentelor Istorice, nutrim nădejdi și mai bune. În deosebi nivelul științific al Buletinului va crește mult prin colaborarea, în ceea ce privește antichitățile greco-romane ale României, a d-lui Prof. V. Pârvan, Director al Muzeului Național și nou membru al Comisiunii. Tot odată putem anunța două lucrări de mare folos, credem, pentru cercetătorii vechilor noastre monumente — istorici, arhitecți și artiști: publicarea, în mod cronologic și sistematic, a tuturor știrilor privitoare la antichitățile românești ce ne-au lăsat pământeni și străini călători prin țările noastre, știri până acum foarte împrăștiate, deci greu de urmărit și cules de cei mai puțin familiarizați cu izvoarele trecutului nostru; reproducerea și descrierea tuturor vechilor stampe din colecțiile Academiei Române ce privesc monumentele noastre istorice, — lucrare ce se va face cu binevoitorul concurs al d-lui Prof. O. Lugosianu, cel mai bun cunoscător al acestor prețioase documente.

Pe lângă aceste informații cu privire la viitoarele lucrări ce se vor tipări în Buletin, mai ținem să arătăm că publicația va apare tot trimestrial, însă în fascicule a căror mărime va depinde — pe modelul publicațiilor similare străine — de materialul disponibil. Fiecare fascicol va cuprinde așa dar un număr mai mare de coale ca până acum, ales că se va da o mai mare extensiune rubricii de comunicări, pe lângă care se va introduce alte două noi: una de recenzii și no-

tițe critice bibliografice privitoare la publicațiile de specialitate, alta de informații oficiale cu privire la cestiunea conservării și restaurării monumentelor.

În sfârșit mai înștiințăm că Buletinul se va tipări pe viitor în două ediții: una de lux, pe hârtie de cretă, într'un număr mai restrâns de exemplare, alta pe hârtie velină, mai eftină, spre a se putea răspândi mai ușor.

Incheind aceste cuvinte, avem o datorie de îndeplinit: de a exprima aci mulțumiri recunoscătoare persoanelor pe al căror sprijin larg și înțelegere deplină s'au întemeiat în ultimii ani toate lucrările Comisiunii Monumentelor Istorice, deci și publicarea acestui Buletin—d-lui Sp. C. Haret, fost Ministru al Cultelor și Instrucțiunii, și d-lui P. Garboviceanu, Administratorul Casei Bisericii.

București, 31 Decembrie 1910.

ALEX. LĂPĂDATU

Secretarul Comisiunii Monumentelor
Istorice.

ERATA.

In fascicolul trecut, p. 143, la lectura inscripției de pe stâlpii miliari dela Garvăn este a se ceti co(n)s(ul) în loc de co(n)s(ule), iar la pag. 177, rândul 6 de sus, să se completeze astfel: lipsă de mărturii documentare interne....
